

Turán

İLİM FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ SAYI 15 / 2011

GÖÇEBE TOPLUMU VE TÜRK LÜK
Osman Karatay

RUSLARIN TURANCILIK MESELESİ
Marlene Laruelle

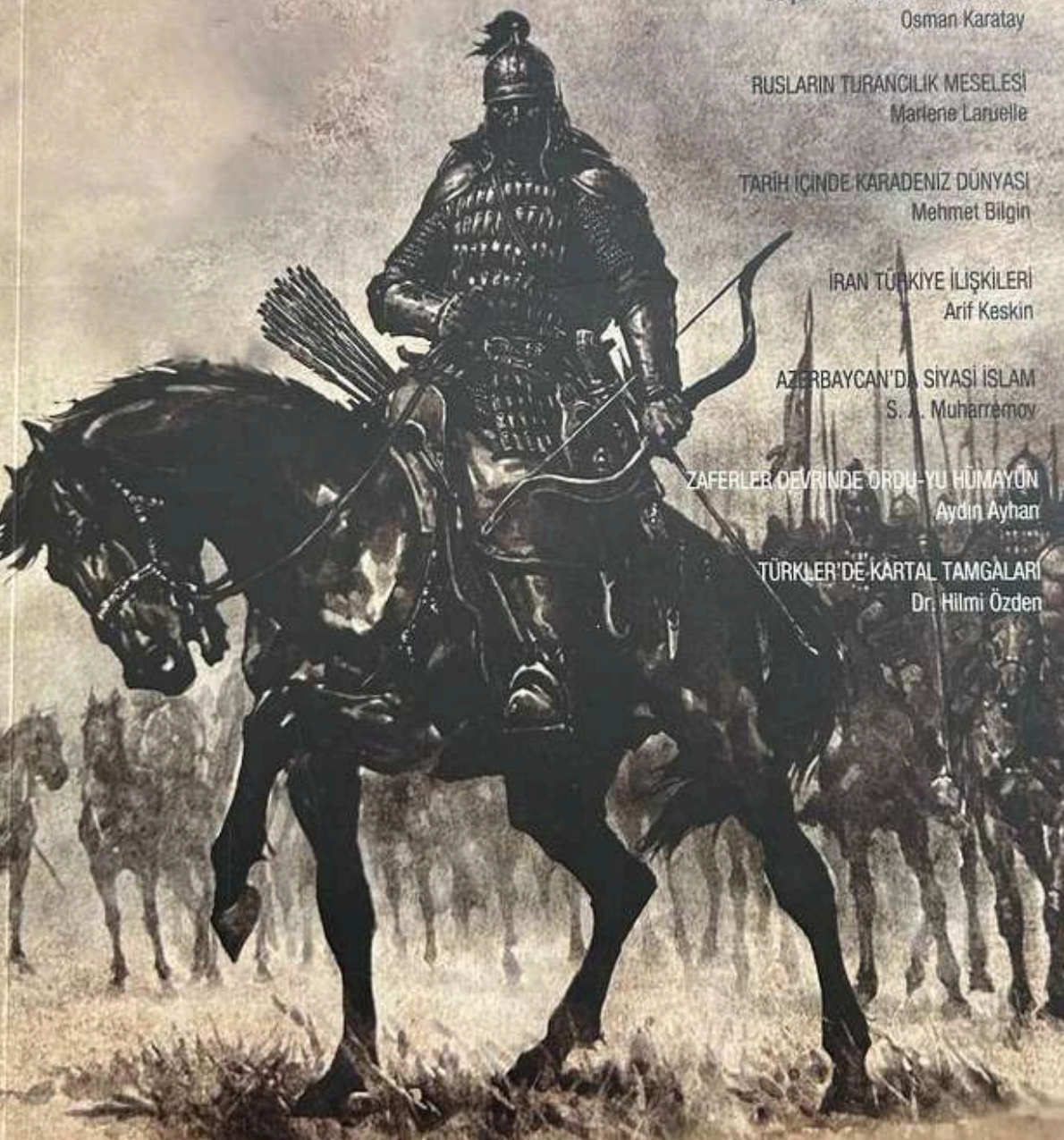
TARİH İÇİNDE KARADENİZ DÜNYASI
Mehmet Bilgin

İRAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ
Arif Keskin

AZERBAIJAN'DA SİYASİ İSLAM
S. J. Muharremov

ZAFERLER OEVİRİNDE ORDU-YU HÜMAYÜN
Aydın Ayhan

TÜRKLER'DE KARTAL TAMGALARI
Dr. Hilmi Özden

Editör'den

Saygıdeğer okurlarımız

Tarihin yörüngelerini evrilerek değil de, devirerek atlamanın tehlikeleriyle, telâfisi mümkün olmayan sonuçlarının nelere mâlolduğunu dünya tarihi, bize sayısız örneklerle göstermektedir.

Günümüz dünyasında finans oligarşi, tıkanıdığı noktada, ortaya çıkan buhrana çözüm bulmanın en kolay yolu olarak, bir yandan bu buhranı dünya geneline yayarak bir anlamda paylaşılarak hafifletmek, diğer yandan da kendi arazi ve çelişkilerini aşmak amacıyla hayasızca mazlum ülkeleri işgal etmeye girişmiştir. Tam da bu aşamada Leninist söylemin öngördüğü şekliyle, "kapitalizmin en yüksek aşaması, emperyalizmin" en uç örneği olan "Filipin tipi demokrasi" dönemi başlamıştır.

Geçmişte, emperyalizmin ülke çıkarları, milli menfaatler yahut din adına giriştiği bölgesel ve bölgeler ötesi savaşlar ve müdahaleler, şimdi tam manasıyla bir bataklığa dönen "demokrasi" adına yapılmış olması bu gerçeği değiştirmemektedir. Elbette birisi somut maddi gerçekleri içeren "çkarlarla" diğeri tamamen soyut olan "demokrasi" arasında nasıl bir ilişki kurulmuş olduğu da ayrı bir garabet olduğu ise ayrı bir konudur.

Ne varki, liber kapitalizm ve burjuva demokrasinin hakim olduğu dünya tarihinin son yüzyılının bu tür (demokrasi, serbest pazar ekonomisi) gibi cambazlıklarla idare eden kapitalist-emperyalizme karşı sistem karşıtı hareketleri, Latin Amerikadan, Ortadoğuya kadar acımasızca bastıran bu oligarşik dikta, kendi sonunu hazırlamakla birlikte, tıkanıdığı noktada bu defa aslında hiçte yabancı olmamız krizi dünya ölçeğinde yayararak, klasik sömürü mekanizmasına yeneden işlerlik kazandırabilmek için askeri ve siyâsî müdahalelerle özellikle doğu halklarını kanlı iç çatışmalara sürüklemekte ve bu çatışmaları krizi aşma yöntemi olarak kullanmaya çalışmaktadır.

Kaosun, köleliğin, sömürünün, kan ve gözyaşının, hükümlanlık kurmanın adı olan finans oligarşinin en uç örneği olan AB-D emperyalizminin yeni sömürü odaklarının ne olduğunu günümüz işbirlikçi hükümetlerinin ajanlık faaliyetleriyle Latin Amerika'dan Kafkasyaya, Balkanlardan Arap Ortadoğusuna cereyan eden çatışmalarda görmek mümkündür.

Kesinlikle bir düzen yahut daha yaşanılabilir bir dünya kurmak yerine, varolan düzeni (bile) bozup, ortaya çıkan kargaşalıktan faydalanarak, mazlum milletler üzerinde post-modern bir kölelik kurmaya peşinde olan finans oligarşi, üzerinde oturduğu gökdelenlerle, sahibi olduğu borsa binaları ve fabrika bacalarının temel harcını "deniz eşkiyalığına" borçludur. Bu Atlantikçi "deniz eşkiya" medeniyeti, geçmişte "medeniyet götürme" misyonunu şimdilerde küçük bir jargon değişikliğiyle "demokrasi götürme" olarak değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bunun en açık örneklerini ezeli Doğu sınırlarının çizilmiş olduğu Dinyeper'den başlayıp, güney yarı küreyi baştan başa saran kanlı iç çatışma alanlarında görmek mümkündür.

Tarihi hakikatları ters yüz edip, tahrif ve tahrip ederek yüzyıllarca medeniyetin ana beşiği olan Doğulu ve Asyalı milletleri barbarlık ve gayr-i medenilikle suçlayarak, onlara aşağılık kompleksli aşılayan bu Atlantikçi "deniz eşkiya" medeniyetinin ta kendisidir.

Saldınlarını ezelden beri Doğu ve Asya'ya yönelten Atlantikçi "deniz eşkiya" medeniyetinin ilk hedefi kanun ve nizamın hakim olduğu Asyalı bozkır halkları içinde Türklerle, onlarla aynı coğrafyayı paylaşan diğer doğulu halklar olmuştur. Yüzyıllar boyunca "gayr-i medeniliği" ve "bar-

barlığı" bir zillet halkası gibi Asyalı ve Doğulu halkların boynunda taşımaya mahkum eden bu zulüm medeniyetinin sonunun geldiğini, gerek kapitalizmin kendi doğasında varolan çelişkilerin yarattığı krizlerden, gerekse güney Amerika (Venezuela, Bolivya, Peru v.d.) ve Ortadoğu ülkelerinde gün geçtikçe yükselen sistem karşıtı hareketlerde görmek mümkündür.

"Kara" halklarının yarattıkları medeniyet, insan ve evren anlayışı, modern Atlantikçi "deniz eşkiyası" medeniyetinin tahtını sarmaya başlamıştır. Bu yoldan olmak üzere, Asya bozkırlarından, Sibiryaya taygalarına ve Macar pustalarından, Sovyetlerden son anda devşirilerek kapitalist gaspçı medeniyetin Amerikan şehirlerine yerleştirilen sömürge aydınlarıyla, yüzyıllarca bastırılan ve katledilen "Bozkır medeniyeti"nin sesi derinlerden yeniden duyulmaktadır. Bu ses, Atlantikçi "deniz eşkiyalığı"nın sınır tanımaz eşkiyalığı, maddeciliği, kanunsuzluğu ve çapulculuğuna karşı, kanunun, nizamın, törenin, hikmetin, sezinin ve hukukun hakim olduğu "Doğu" medeniyetinin sesidir. Dergimizin bu nüshasında muhterem arkadaşımız Osman Karatay hocanın "Göçebe Toplumu ve Türkler" makalesi bozkır yada göçebe medeniyetinin yeniden keşfi üzerine öncü bir çalışma olarak dikkatlerinize sunuyoruz. Buna paralel bir başka çalışma ise, Fransa'da önde gelen Avrasyacılık uzmanlarından Mariel Laruelle'nin "Rusların Turanlılık Meselesi" isimli uzun soluklu makalesini sevgili emekdaşımız Derya Aydın'ın tercümesiyle okurlarımıza sunuyoruz. Laruelle'in bu makalesi, Rusları Avrupa (Aryen) dünyasına sokmayıp, iki yüzyıl boyunca İskit kalıntısı Turanlı (İskit kalıntısı, Türk melezi) olarak kabul eden (bu kabul halen de bir şekilde Avrupa'da devam etmektedir) Avrupa merkezli tarih anlayışının Aryen-Turan ya da medeni-göçebe kavgasının köklerinin anlaşılması açısından son derece önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira, bugün bile oldum olası Atlantikçi batının Türklerle olduğu kadar, Ruslarla da yıldızlarının bir türlü barışmadığı, "deniz eşkiyası" medeniyeti ile "karacı" (bozkırlı, yasa medeniyeti) arasındaki ezeli kavganın köklerini de burada buluyoruz.

Doğulu ve bozkırlı bakışımıza uygun olduğu kadar, "Batının son yıllarda boy hedefi haline getirdiği Karadeniz havzasının tarihi, sosyal ve toponomik yapısını tedkik ve tahkik eden muhterem arkadaşımız Mehmet Bilgin beyin "Karadenizin Tarih Dünyası" ismini taşıyan çalışması, bilinen en eski kadim zamanlardan beri kavimler güzergahı olan bu havzanın, bugüne kadar bilinegelen Avrupa merkezli tarih şemalarını parçalayarak, bu havzanın bozkırlı fatihlerin mekanı olduğunu geniş soluklu bir çalışmayla meraklıların dikkatine sunuyor.

Asyalı bozkır halkları içinde medeniyet ve nizam tarihinde müstesna bir yere sahip olan Osmanlı Türk imparatorluğunun "Altın Çağına" dair Osmanlı ordusunun büyük seferlere hazırlık esnasındaki disiplin ve teşkilatlanmanın, bir "kara" imparatorluk devletinin ne anlama geldiğini her zamanki gibi Balıkesirden Aydın Ayhan hocanın kaleminden okuyoruz.

Baştan da ifade etmiş olduğumuz gibi finans oligarşinin müsebbibi olduğu "dünya iktisadi buhranı"na bağlı olarak, Atlantikçi "deniz eşkiyası" medeniyetinin Ortadoğuya yönelik saldırılarından olmak üzere İran-Türkiye ilişkilerini Ortadoğu bağlamında değerlendiren sevgili emekdaşımız Arif Keskin'in, adıyla müsemma keskin gözlemleri ve tahlilleri, geleceğin Ortadoğusu için olduğu kadar (bunun içine tabii olarak İran, Türkiye ve diğer bölge ülkeleri de dahildir) uluslararası emperyalizm ve onun "Atlantikçi" medeniyetinin akibeti yönünden de önemli ipuçları sunmaktadır.

Dergimize Malezya'dan katılan sevgili arkadaşımız Dr. Mehmet Özyay bey, bu sayıda modernizm karşısında aile ve aile yapısının konumuna ilişkin bir sosyoloji tahliliyle katkıda bulunuyor. Ancak burada arkadaşımızın "dünya görüşü"nden arındırılmış bir aile, toplum veya tarih problemlerinin başlı başına "modernizmin" değil, doğrudan doğruya mevcut "deniz eşkiyası" medeniyetin ürünü olan kapitalist sistemle ilişkili bir olgu olduğunu da belirtmek zorundayız.

Bu nüshaya emekleriyle Bakü'dan katılan S. A. Muharremov'un "Azerbaycan'da Siyasî İslâm Üzerine" yapmış olduğu sosyolojik bir tahlille, Efsane Guliyeva'nın Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerindeki İktisat terimlerine ilişkin çalışması münderecatımıza olduğu kadar ana dilimizin geleceğine de katkıda bulunmaktadır.

Medeniyet kavramıyla, bunun muhtevasını oluşturan unsurlar içinde hiç şüphesiz, o medeniyetin kültür kodlarını oluşturan antropoloji, mitoloji, folklor, tarih, edebiyat v.d. temel argümanlardır. Özellikle Asyacı bakış açımızın temellendirilmesi yönünden ele aldığımızda bu çok daha önem kazanmaktadır. Bundan hareketle aziz arkadaşımız Dr. Hilmi Özden beyin "Türk Kültüründe Kartal Motifi" üzerine yapmış olduğu muhtasar tetkik ve benzeri çalışmaların "dünya görüşümüzün" yeniden ihyasında önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Burada son olarak, bir husustan hassaten bahsetmek isteriz ki, o da aslında maalesef memleketimizin popüler, tüketici "Atlantikçi" eşkiya kültürü içinde gırtlığına kadar gömüldüğü bir ortamda, fark edilmeme talihsizliğine mahkum kalmış bir isim ve bir kitap değerlendirmesidir. Sevgili emekdaşlarımızdan Güneş Ayas tarafından oldukça yoğun bir emek sarfedilerek tercüme edilip, yayımlanan bu eser, eski Fransız sömürgesi olan Martinikli bir zenci aydın olan Aime Cesaire tarafından, Fransa üzerinden Atlantikçi "Deniz eşkiyası" medeniyetinin kendi dışında kabul ettiği toplu ve halklara karşı uyguladığı insanlık dışı ırkçılık ve sömürgecilikle, Doğulu bir aydının Batılı efendilerle, Batıcılığa karşı neden ve nasıl başkaldırılması gerektiğine ilişkin Doğulu bir duruşu içeren bir "Başkaldırı ve Direniş" beyannamesidir. Sistem karşıtı bazı akademisyenler tarafından üniversitelerde metin olarak okutulan bu kitabın yayınevimiz tarafından neşredilmiş olduğunu da burada bildiririz.

Batının kendinden (Aryen) olmamakla aşağılayıp, ayrıştırdığı Doğu ve Asyalı halklara bakışıyla, sömürge aydınlarının düştükleri acınası durumları kadar, Martinikli zenci Cesaire'nin nazarından başkaldırının ve özeleştirinin de ne anlama geldiğini memleketimizde finans oligarşinin işbirlikçi aydınlarıyla, "demokrasi" bataklığına saplanmış sömürge aydınlarına ithaf ediyoruz.

Ve her zamanki gibi, dergimizin yükünü hiç yüksünmeden çeken aziz dost **Atila Ayva** başta olmak üzere, Ankara muhitinden Prof. Dr. Ümit Özdağ hoca, muhterem dostlar Bayram Zengin, Ömer Özercan ve Kadir Yılmaz'a dergimiz ve okurlarımız adına bir defa daha teşekkür ederken, dergimizin gelecek sayılarında yeniden buluşmak dileğiyle, saygılarımızı sunarız.

*Saygıdeğer okurlarımız,
Sizler için açmış olduğumuz bu sayfalarda dergimizin
mündercatına uygun olan her türlü haber, teklif, temenni,
tavsiye ve tenkitlerinizi bekler, saygılarımızı sunarız.*

Türklüğün Fikir ve Dava Adamı Necdet Sevinç, Aramızdan Ayrıldı

Türk milliyetçiliğinin önde gelen fikir adamlarından gazeteci ve yazar Necdet Sevinç uzun süredir rahatsız olduğu hastalığının ardından 23 Temmuz 2001'de aramızdan ayrıldı. Özellikle 70'li yılları takibeden milliyetçi neslin yetişmesinde üzerinde büyük emeği geçen Necdet Sevinç, 1944 yılında Gaziantep'te doğdu. Gaziantep Lisesi son sınıf öğrencisiyken, millî meselelere olan hassasiyeti sebebiyle okuldan uzaklaştırılır. Bu olaydan sonra, Gaziantep'te başladığı gazetecilik mesleğini devam ettirmek için İstanbul'a gelerek, Haber ve Durum gazetelerinde başladığı gazetecilik hayatına, 1969'tan itibaren Bizim Anadolu, Hergün, Ortadoğu, Günaydın, Kurultay, Yeniçağ gazetelerinde genel yayın müdürü ve köşe yazarı olarak devam eder. Yazılarının dolayı birkaç kez silahlı saldırıya uğrayan Necdet Sevinç, hakkında en çok dava açılan ve yüzlerce yıl mahkumiyeti istenen yazarlardan biri olarak, Asliye Ceza, Ağır Ceza, Devlet Güvenlik ve Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılanır.

1974 affıyla Bayrampaşa Cezaevi'nden çıkan Necdet Sevinç, 12 Eylül 1980 müdahalesinin ardından tekrar tutuklanarak, 1987 yılı sonuna kadar iki defa Bayrampaşa cezaevinde, iki defa Paşakapısı cezaevinde

olmak üzere; Silivri, Kastamonu/Daday, Erzincan/Tercan cezaevlerinde yaklaşık beş yıl hapis yattı.

Eserleri: Yazarını Kurşunlatan Yazılar, Sanık Yazılar, Tutanak, Ferman, Ülkücüye Notlar, Ajan Okulları, Gaziantep'te Türk Boyları, Osmanlının Yükselişi ve Çöküşü, Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri, Eski Türkler'de Kadın ve Aile, Osmanlılar'da Sosyo-Ekonomik Yapı, Arşiv Belgeleriyle Tehcir, Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Pontus'la Hesaplaşma, Duruşmalar, Acının Tadı, Etnik İhanet gibi pek

Kırım Türk'ü Ünlü Yazar Cengiz Dağcı Vefat Etti

lizminin zulmü ve baskıları altında geçmiştir. İlköğrenimi köyünde ve Akmesic'te, ortaokulu aynı şehirde bitirdi (1938). Kırım Pedagoji Enstitüsü ikinci sınıfında iken İkinci Dünya Savaşı çıktı. 1941'de Ukrayna cephesinde Almanlara esir düştü. Almanların yenilmesi üzerine esir kampından kurtularak müttefik devletler safına sığındı. 1946'da Londra'ya yerleşti.

Daha önce Londra'da toprağa verileceği bildirilen Dağcı'nın cenazesinin, Kırım Türkleri Derneği'nin de girişimiyle resmi işlemlerin tamamlanmasının ardından önce Türkiye'ye, oradan da Kırım'a götürülerek toprağa verilmesi kararlaştırılmıştır.

Kırım Türk'ü yazar Cengiz Dağcı'nın cenazesi, alınan karar gereği Londra'daki Süleymaniye Camii'nde kılındıktan sonra, Dışişleri Bakanlığının girişimleriyle Dağcı anavatanı olan Kırım'da toprağa verilmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra vatani Kırım'dan ayrılan, bir daha geri dönmeyen yazar Cengiz Dağcı, hayatının 60 yılını geçirdiği Londra'nın Soutfields bölgesindeki evinde 22 Eylül 2011 Perşembe günü saat 12.30'da, 91 yaşında vefat etti. Eserlerinde Kırım Türklerinin Ruslardan gördüğü zulüm ve baskıları anlatan Dağcı, bütün kitaplarını "Annemin dili" dediği Türkiye Türkçesi ile yazdı. Yirmibeşten fazla eser veren yazar, uzun süredir rahatsızdı.

9 Mart 1920 tarihinde Kırım'ın Yalta şehrinin Kızıltaş köyünde doğan Dağcı'nın çocukluğu kıtlık, yoksulluk, Rus emperya

Turar Riskul'un Mezarı Bulundu

Ekspres K gazetesinin haberine göre şehit edilmesinin üzerinden 70 yıldan fazla vakit geçtikten sonra Turar Riskul'un mezarı başka kızıl kırgına kurban gidenlerle birlikte NKVD'nin (Rus İstihbarat Servisi) geçmişte özel bölgesi Komünarka'da olduğu ortaya çıktı.

Komünarka 1930-1950 yılları arasında kızıl kırgında öldürülenlerin yeri olarak bilinmekte ve 1999 yılına kadar "Loza" gizli ad ile bilinmekte idi. Turar Riskul hakkında belgesel film çalışmaları yapan yönetmen Erkin Rakışev araştırmaları esnasında bu bilgiye ulaşmıştır. Rus istihbarat görevlilerinin verdiği bilgiye göre Komünarka'da 6500'den fazla kişinin mezarı bulunmakta, ancak onların içinde sadece 4527 kişinin isimleri bilinmekte. Özel olarak basılan hatıra kitabında Komünarka'da mezarı bulunan 4527 kişinin isimleri ile birlikte kısa özgeçmişleri bulunmakta. O kitaba göre Komünarka bölgesinde Turar Riskul'un mezarından başka Kazak Türkleri'nden Siyasetçi, yazar Sultanbek Kojan ve Diplomat Türkolog Nazir Törekul'un mezarlarının da olduğu bilgisine ulaşıldı.

Bilinen, Bilinmeyen Yönleriyle İsveç İzlenimleri

Gülara Yenisey*

Bu güne kadar yaptığım geziler genelde doğu yönüne olmuştur. Doğu bütün cazibesiyle beni hep kendine çekmiştir. Fakat geçenlerde bir konferans için batı yönüne, hem de ta kuzeye – İsveç’e gitme durumu ortaya çıktı. Daha vize işlemlerim yapılırken, kafamda “sonuç olumsuz olursa, uçak biletimi yine çok sevdiğim doğu memleketlerinin birine değiştiririm” düşüncesi vardı. Sonuç olumlu geldi, bize de İsveç yolu güzüktü. İlginçtir Stokholm’e indiğimde ilk karşılaştığım kişi, hava alanında çalışan erkek görevli, kuzeylilere benzeyen sarışın bir Türk’tü. Aynı şekilde Goteburg havaalanından İstanbul’a geri dönüşümde de son gördüğüm çalışanlardan birisi benimle İsveç şivesiyle Türkçe konuşan bir bayandı. İsveç’e hem girişte, hem de çıkışta Türklerle karşılaşmam ilginç bir rastlantıydı.

Skandinavya hakkında ilk düşüncelerim hele çocukluk dönemimde Rusça çevirisini okuduğum ünlü kadın yazar Sigrid Undset’in “Lavrans Kızı Kristin” romanıyla başlamıştı. Hayatımın sonraki yıllarında İsveç sosyal devlet modeli, İskandinav toplum

düzeniyle dikkatimi çekmiş, bir de bu ülkede yaşayan çok sayıda Türk’le ailece dostluk ilişkileri kurmamız nedeniyle, onların ağzından İsveç’i tanıma fırsatı bulmuştum.

İsveç’e yapmış olduğum bir haftalık kısa gezi Stokholm ve ülkenin 2. büyük şehri olan Goteburg’u kapsamaktaydı. Stokholm’da aklıma gelen ilk izlenim şehrin doğasının Rusya’nın Petersburg şehrine (coğrafi yakınlık nedeniyle) benzediği yönündeydi. Kafamda çocukluğumdan beri şekillenmiş “soğuk ülkenin soğuk mizaçlı halkı” imgesini, sürekli kapalı olması nedeniyle insanı bezdirip bunaltan havası pekiştirmekteydi, fakat sokaklarda gezip şehirle ilgili sorular sorduğum insanların sıcakkanlı, konuşkan tavırları beni şaşırttı doğrusu. Böylesine hoşsohbet oluşlarının nedenini daha sonra anladım. Bu mutlu, neşeli gözükten toplumun yalnızlık, tenhalık gibi büyük bir sıkıntısı vardı aslında. Şehirleri, binaları, insanların davranışları, elbisele, gördüğünüz her şey ola bildiğince sade, gösterişsiz, şatafat ve debdebeden uzak. Bu sadelik insanlar arasındaki gereksiz böbürlenme, farklılık eğilimlerini frenlediği

* Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim üyesi

gibi, toplumun enerjisinin boşa gitmesini de büyük ölçüde engellemektedir. Toplumda yurttaşlık bilinci yüksek, insanlarda işine, mesleğine, görevine saygı büyüktür. "Mesleğin iyisi, kötüsü yoktur" anlayışı ile hareket ettikleri için kimse yaptığı işten gocunmuyor, aşağılık, eziklik kompleksine kapılmıyor. **Göreve duyulan saygı** duygusu toplumsal hayatı büyük ölçüde rahatlatan, kolaylaştıran önemli etkindir. Güzel bir eğitim, yüksek yurttaşlık bilinci ve işe, görevlere duyulan sorumluluk duygusu İsveç toplumunun ulaştığı düzeyi ve toplumsal huzur adına elde ettiği başarıları açıklayan anahtar kavramlardır. Eğitim alanında İsveç'ten öğrenecek çok şeyimiz olduğu kesin. Saygı kavramı sadece görev konusuyla sınırlı değil elbet. Öncelikle **insana büyük saygı vardır, doğaya saygı da** kendini her adımda hissettirmektedir. Şehirlerin merkezi bölümleri dışında gittiğiniz her yerde, başınızı çevirdiğiniz her yönde yeşili, ağaçları, doğayı görüyorsunuz. Burada gökdelenlere, çok yüksek binalara yer

yok. Binalar arasındaki mesafe çok önemli, tabiat rahat edince insanlar da rahat, huzurlu oluyor. Saygı konusu İsveç için çok önemlidir. Daha ilk gün Stokholm'un Gamla Stan (eski şehir) adlanan bölgesinde Kral Sarayının bulunduğu meydanı gezirken yüksek bir dikilitaş dikkatimi çekmişti. Bu taşı oraya İsveç kralı III Gustav 1800 yılında Rusya'ya karşı savaşta krala destek veren halkına şükran abidesi olarak dikmiştir. İsveç'te sanatın ve edebiyatın hamisi (III Gustav İsveç Akademisinin, İsveç Operasının vb. önemli kurumların da temelini atmıştır) olarak bilinen bu krala kendi halkı da 1808 yılında dikilitaşın tam karşısında rıhtım önünde bir anıt yükseltmiştir. **Kralın halkına, halkın da kralına böylesi bir saygı ve şükran duygusu içinde jest yaptığını da hayatımda ilk defa gördüm doğrusu.**

İsveç ikiyüz yıldan beri savaştan kendini uzak tutarak koruyabilmiş bir ülke. Bu durumun ülke içinde barış ve refah ortamının tesisinde büyük payı olmuştur. Fakat

Obelisk Dikilitaş
Stokholm, İsveç

kendisi barış ortamının rahatını sürdürürken, dünyaya silah satarak büyük gelirler elde etmeyi de ihmal etmemiştir. Dünya ülkelerinin çoğu ekonomik krizle boğuşurken, İsveç halen bu sektörden yüksek gelirler kazanmaya devam etmektedir. Bu çelişkili durum Goteburg'da dikkatimi çeken iki anıtta daha rahat anlaşılmaktadır. Şehrin bir bölgesinde BM binası önündeki ünlü "Şiddet Karşıtlığı Anıtının" bir kopyası Anıt olarak dikili durduğu halde, başka bir bölgede İsveç asıllı ünlü mucit, mühendis ve silah yapımcısı John Ericsson için anıt yapmayı da ihmal etmemişler. Anıtın üzerinde yazılı olan Ericsson'un kısa hayat hikayesinde ABD ordusuna yaptığı hizmet ve katkılarının gururla bahsedilmektedir.

Yaklaşık onbeş yıl öncesine kadar İsveç yemek kültürünün zenginliği, besin çeşitliliği, yemek çeşitlerinin bolluğu bakımından zengin olan ülkelere kıyaslanamayacak kadar geri durumdaydı. Yüzyıllar boyu kıt

coğrafyada, çeşitleri çok sınırlı yiyeceklerle kıt kanaat geçinmişler. Ana besin kaynakları balık olmuş, sebze, meyveden ise yoksun yaşamışlar. Zaman zaman açlıktan toplu ölümler yaşanmış, Amerika'dan gelen patatesin bölgede yetiştirilmeye başlamasından sonra ancak açlıkla baş edebilmişler. 15 yıl öncesine kadar İsveç'te yaşayan Türklerin ana şikayet konusu besin çeşitliliğinin az oluşu, yemek zenginliğinin olmayışıyla ilgiliydi. Fakat geçen bu süre zarfında İsveç'e olan yoğun göç nedeniyle büyük değişim yaşandı. Gelmeler, İsveç'e kendi yemek kültürlerini, değişik besinlerini de getirmeğe başladılar. Zamanla bu durum İsveç'te inanılmaz bir bolluk, çeşitlilik yarattı. Bu gün ülkenin restoran ve lokantaları her çeşit dünya mutfağı örnekleriyle zenginleşmiş, marketleri ise dünyanın dört bir köşesinden gelen besin bolluğu ile dikkat çekiyor. Belki de bu "Tanrının takdiridir" diye düşündüm, bütün nimet ve bolluklar hep aynı coğrafyada toplanacak değil ya, belki de ilahi çeşitlik ilkesine göre bu nimetler kıt yerlere de erişmek eğilimindedir.

İsveç'ten ayrıldığım gün uçakta kafam bir sosyal devletin insanları nasıl ana-baba şefkatiyle kucaklayıp da atalet, düzenbazlık ve kaytarmaların önüne geçebildiği, bu ayardı, bu düzeni nasıl sağlayabildiği düşüncesiyle meşgul idi. Okumak için yanıma aldığım kitabın rastgele bir sayfasını açtım. İsveç demokrasi tarihiyle ilgili bu kitabın o sayfasındaki cümle gözüme ilişti : "Biz demokrasi yolundaki başarı ve kazanımlarımızı bedava kazanmadık, uzun mücadele yolu geçtik" diyordu bir bayan o yazısında. Bu cümlesi çaba ve gayret olmadan hiçbir şeyin elde edilemeyeceğini de vurgulayarak özetliyordu aslında.

Turán 15

AKADEMİK İLİM FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

Turan Postası	V	
Göçebe Toplum ve Türklük	1	Osman Karatay
Rusların Turancılık Meselesi	11	Marlène Laruelle
Tarih İçinde Karadeniz Dünyası	33	Mehmet Bilgin
İran Türkiye İlişkileri Nereye Gidiyor?	55	Arif Keskin
Azerbaycan'da Siyasî İslâm Üzerine Sosyolojik Bir Tahlil	63	S. A. Muharremov
Çağdaş Türk ve Azerbaycan Dillerinde İktisat Terimlerinin Etimolojik Özellikleri	69	Efsane Guliyeva
Zaferler Devrinde Ordu-yu Hümayû'nun Rumeli'de Sefere Çıkışı	79	Aydın Ayhan
Türkler'de Kartal ve Çift Başlı Kartal Tamgaları	109	Dr. Hilmi Özden
Aile ve Kadın Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme	119	Dr. Mehmet Özyay
I. Bakü Türkoloji Kurultayı (1926)	127	Doç. Dr. Cemile Amirova
Kitabiyat Fransız Irkçılığının Temelleri Aime Cesaïre ve Sömürgecilik Üzerine Söylev	133	Güneş Ayas

Turán /15

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

4. Dönem / 2011

Beher fiyatı, 15,00 TL

ISSN

1305-4244

KAPAK

Bozkırlı Fatihler

YAYIN TÜRÜ

YEREL SÜRELİ YAYIN

YAYIM HEYETİ

Şaban Teoman Duralı	Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli
Orhan Kavuncu	Ankara, Türkiye,
Hakan Poyraz	Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Filoriau Farkas	Amsterdam, Hollanda
Thierry Zarccone	Paris, Fransa
Julia Barta,	Karaczag, Macaristan
Danuta Chemilovvsk	Varşova Üniversitesi, Polonya
Özkul Çobanoğlu	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Necati Gültepe	İstanbul, Türkiye
Atilla Jorma	Turku, Finlandiya
Metin Özarslan	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Sebahattin Şimşir	Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir
Ali Fuat Örenç	İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Dr. Hilmi Özden	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
K. Veli Nerimanov	Yeditepe Üniversitesi, İstanbul
Laszlo K. Maracz	Amsterdam University, Hollanda
Rasim Ekşi	İstanbul, Türkiye

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Doğu Araştırmaları Merkezi Adına
EROL CİHANGİR

Dış İlişkiler Sorumlusu
DERYA AYDIN

Editör
ÜMIT İSMAİLOĞLU

Redaktör
KADİR YILMAZ

İdare Merkezi
Doğu Araştırmaları Merkezi
Ticaret Hane Sokağı Tevlik
Kuşoğlu İşhanı No: 41/16
Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0212 520 27 19
Gsm: 0532 494 14 60

Teknik Hazırlık
esT Ajans (Emir Tali)

Baskı
Ofis Yayın Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi B Blok No: 386
Tel: 0212 576 47 15
Topkapı/İstanbul

Yurtiçi Abonelik Bedeli
Yıllık 4 sayı 60 TL

Yurtdışı Abonelik Bedeli
Yıllık 4 sayı 60 TL
Avrupa 60 Euro
ABD 70 Dolar

Erol Cihangir adına:
Garanti Bankası (TL Hesabı)
IBAN: TR64 0006 2000 1660 0006 6875 68

Posta Çeki
5861498

bilgi@turanjeopolitigi.com

Turan Dergisi, Doğu Araştırmalar Merkezi tarafından Düşünce. Fikir ve Siyaset sahasında yayınlanan üç aylık bir dergidir. Dergide, içtimai, beşeri, coğrafi, jeopolitik, ve tarihi ilimler yanında, derginin gündeme aldığı konularla, bu sahayla yakından ilgili olan araştırma, inceleme, tahlil ve mülakat yazılarına yer verilir. Yazıların muhtevasında yazarları sorumlu olup, gönderilen yazılar yazara aittir. Yazıların değerlendirilmesi yayın kuruluna ait olup, yazıların yayınlanıp yayınlanmaması kurulun tasarrufundadır. Dergiye gönderilecek yazıların daha önce bir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra bir ay içinde yazarına yayınlanıp yayınlanmayacağı bildirilir. Gönderilen yazıların iki nüsha olarak, Microsoft Word dosyası olarak kaydedilmiş disket veya bilgi@turanjeopolitigi.com e/posta adresine gönderilmesi gereklidir. Yazılarda sosyal bilimlerde kullanılan APA referans sistemi-ne uyulmasına itina gösterilmesi gerekir. Gönderilen makalelerin 150-200 kelimelik Türkçe özetleriyle, yazıların muhtevasını belirleyen üç anahtar kelimenin tesbit edilerek ilave edilmesi gerekmektedir. Yazılarda yudurukca kelime kullanılmaması ve özellikle İngilizce özet gönderilmemesi rica olunur.

www.turanjeopolitigi.com

Bu dergi
Atilla Ayva'nın
katkılarıyla yayınlanmaktadır.

Les Turcs et la philosophie du nomadisme

Osman Karatay

Le nomadisme est souvent mis en avant pour expliquer divers problèmes de société. Cette justification ne paraît toutefois pas crédible dans une société sédentaire depuis 900 ans, d'autant plus que le nomadisme ne représente pas, contrairement aux idées reçues, un niveau de société sous-développée. Il est lié à un mode de vie adapté aux difficultés géographiques environnantes et à son processus de production économique. Comparé aux sociétés sédentaires, le monde nomade fait état de sujets moins développés comme d'une avance dans plusieurs domaines, tels le système juridique et l'institutionnalisation politique. Par ailleurs, le recours à l'arme chez les nomades ne s'effectue pas en fonction du credo "d'une guerre perpétuelle", mais selon le principe "de la meilleure guerre quand nécessaire".

Mots-clés: Anciens Turcs, steppe, nomadisme guerrier.

La question du "Touranisme" des Russes

Marlène Laruelle

L'objectif de cet article est donc de montrer, à travers un thème précis et mal connu du discours sur l'identité russe, les interactions existant entre les milieux intellectuels de différents pays, qui s'empruntent mutuellement de nombreuses thématiques appréhendées, selon les intérêts politiques en jeu, de manière positive ou négative. Après avoir retracé l'histoire du concept de touranisme et présenté les milieux intellectuels concernés, nous nous pencherons sur trois problématiques, celle de la classification raciale appliquée aux Russes, celle de leur supposé "touranisme" puis celle de leur délégitimation historique au profit de la Pologne. Nous concluons en mettant en lumière les réappropriations donc est l'objet l'accusation occidentale de touranisme par les intellectuels russes tout au long de siècle et ce, jusqu'au courant eurasiste.

Mots-clés: Touranisme, Les Russes, Scythe-Tatare

Le monde de la Mer Noire dans l'histoire

Mehmet Bilgin

La Mer Noire est le cœur de la géographie humaine et terrestre que l'on nomme l'Eurasie. Ce statut n'est pas une conséquence des développements récents mais résulte d'un phénomène historique. Il est intéressant de souligner que le principal élément des peuples des steppes se manifeste comme étant l'élément propre aux populations actuelles vivant dans l'aire de la Mer Noire. La région de la Mer Noire s'illustre dans les conceptions de Strabon et d'Hérodote comme l'un des points de contact entre l'Orient et l'Occident et a su maintenir son importance durant les périodes où le commerce s'effectuait entre ces deux pôles. Définir le monde de la Mer Noire nécessite toutefois d'inclure l'Eurasie à l'Orient et l'Occident tels que conçus par ces anciens.

Mots-clés: La Mer Noire, Eurasie, Strabon et Hérodote

Une analyse sociologique sur l'Islam politique en Azerbaïdjan

S. A. Muharremov

Cet article traite de la situation de "l'Islam politique" en Azerbaïdjan et s'appuie sur les résultats de sondages effectués auprès des citoyens résidant dans différentes régions du pays. Basée sur l'analyse de ces enquêtes de terrains, l'étude vise à définir le rôle et l'importance des personnalités religieuses dans la politique, les relations entre religion et société, et l'influence des facteurs externes dans les sujets confessionnels.

Mots-clés: Religion, islam politique, enquête sociologique

Caractéristiques étymologiques des termes économiques en turc moderne et en azéri.

Efsane Guliyeva

Bien que de nombreux termes économiques utilisés en turc moderne et en azéri soient étymologiquement turcs, certains proviennent des langues étrangères et présentent une fréquence d'emploi très variable. L'article traite de la fréquence d'utilisation et des caractéristiques structurelles de ces termes économiques empruntés de l'arabe, du persan et surtout des langues européennes ces dernières années, en se penchant sur la période de développement des langues étudiées, à savoir le turc moderne et l'azéri.

Mots-clés: Termes économiques, emprunt lexical, étymologie.

L'établissement d'un Etat fort au point le plus stratégique entre les continents asiatique, européen et africain, permettant ainsi le contrôle de toute cette géographie, a assuré aux Turcs l'entretien de relations avec le monde entier, qui engendrèrent par ailleurs des guerres inévitables lorsque l'interlocuteur se posa en ennemi. Les préparations aux grandes guerres nécessitent une organisation considérable : de la décision de mener une campagne à la préparation des soldats, de la communication entre les différents intervenants aux ressources financières requises et à l'appui logistique, toutes ces étapes revêtent une importance qui reflète les exigences inhérentes à un Etat fort. Mener une politique (de leadership) pour se poser en Etat leader est une action aussi importante que se pourvoir des connaissances techniques et intellectuelles de son époque car elle résulte d'une nécessaire lucidité sur les relations internationales et la géopolitique mondiale. Le pouvoir de l'Empire Ottoman s'est renforcé aux périodes où il a su considérer l'ensemble de ces principes et fut ainsi un "Etat leader".

Mots-clés: armée de l'Empire Ottoman, Roumélie, "Etat leader"

Les motifs de l'aigle classique et de l'aigle bicéphale chez les Turcs

Dr. Hilmi Özden

Les motifs de l'aigle classique et ceux de l'aigle bicéphale ont été utilisés tout au long de l'histoire par divers peuples, parmi lesquels les Turcs, comme symbole du pouvoir et de la force. Cette représentation de la souveraineté et de la puissance s'est manifestée de l'Orient à l'Occident, mais elle revêt de plus chez les Turcs une dimension cosmologique. Dans le parcours historique du motif de l'aigle chez les Turcs Yakoutes et Touvains de Sibérie où il est un symbole très ancien qui a connu des évolutions reflétées dans les arts traditionnels, le passage de ce motif chez d'autres peuples montrent la relation entre ces Turcs et leur idéal de souveraineté mondiale.

Mots-clés: aigle, symbole de puissance, Prométhée

Considérations sur la femme et le concept familial.

Dr. mehmet Özay

La dégénération dans le système familial poursuit aujourd'hui son expérience au sein de nos sociétés, dont particulièrement la société turco-musulmane, et pose le constat d'une coupure communicationnelle entre l'institution religieuse et l'institution familiale. Une distance non négligeable aux valeurs traditionnelles de la famille s'est manifestée dans la société turque ainsi que dans les autres sociétés musulmanes durant leurs phases de modernisation, la déformation et la fragilité du système familial apparaissent alors comme des problèmes liés aux processus de développement moderne. Nos expériences de modernisation et d'occidentalisation montrent ainsi le recul de nos limites et le déclin des solutions face aux problèmes familiaux.

Mots-clés: famille, modernisation, femme

Le premier congrès de Turcologie de Bakou en 1926

Doç. Dr. Cemile Amirova

Le premier congrès de Turcologie de Bakou en 1926 est un point de repère pour les études sur le monde turc mais il revêt aussi une grande importance via son aspect politique, sociologique et historique. Le sujet de fond du congrès repose sur la question de l'alphabet. Les générations récentes n'en connaissent que les comptes-rendus, les travaux et les mémoires. Les archives et les bibliothèques d'Istanbul, Moscou, Bakou, Kazan, Bichkek, Alma Ata et Tachkent regorgent toutefois de documents non exploités qu'il serait utile de collecter tout en analysant avec une grande attention les événements qui eurent lieu autour du congrès pour établir une critique objective d'un point de vue historico-politique et scientifique. Il semble à ce titre intéressant de noter que les conférenciers ayant participé à ce congrès ont été assassinés, le devoir de mémoire nous invitant alors à nous pencher sur l'analyse de leurs travaux.

Mots-clés: Congrès de turcologie de Bakou, assassinat politique, question linguistique

Aimé Césaire et son "discours sur le colonialisme"

Güneş Ayas

Homme noir de la Martinique, une terre de la France coloniale, Aimé Césaire arrive à Paris pour ses études avec une parfaite maîtrise de la langue française. Il manifeste son engagement anticolonialiste en intégrant le PCF, mais finit par s'y opposer en dénonçant son programme qui s'oriente aussi en fonction des intérêts français; il quitte alors le PCF en publiant son célèbre manifeste intitulé "lettre à Maurice Thorez". Aimé Césaire voue le reste de sa vie à la lutte anti-occidentale et s'emploie à développer un modèle national fidèle à ses propres racines. Avec son "discours sur le colonialisme" Aimé Césaire, tout comme Sultan Galiyev, se pose en traducteur des sentiments des peuples 'orientaux' opprimés et colonisés.

Mots-clés: Aimé Césaire, Martinique, Colonies Françaises.

Göçebe Toplumu ve Türklük

Osman Karatay¹

Günümüzde toplumumuzda çeşitli aksaklık ve olumsuzlukların sebebini açıklamakta genel olarak göçebeliğe başvurulur. Ancak 900 yıllık yerleşik bir toplumda bu geçerli olmadığı gibi, göçebelik de sanıldığı gibi düşük bir medeni seviyesini temsil etmez. Coğrafyanın zorladığı bir hayat şekli ve iktisadî üretim tarzıdır. Bu göçebe hayat tarzı içinde elbette yerleşik dünyaya kıyasla geride kalan konular bulunduğu gibi, başta hukuk ve siyasi teşkilatlanma olmak üzere, yerleşiklerden çok daha ileri özellikler de bulunmaktadır. Öte yandan, göçebe "sürekli savaş" değil, "gerektiğinde en iyi savaş" ilkesiyle silâh kullanır.

Anahtar Kelimeler

Eski Türkler, Göçebelik, Bozkır, Göçebe Savaşçılığı.

Türklükle ilgili iyi veya kötü niyetli eleştirilerde en ortak vurgulardan biri göçebe kökenlerimize yapılan vurgudur.

Kitap okumuyorsak göçebeliğimizden, sanatta zayıfsak göçebeliğimizden, şehirlerimiz kötüyse göçebeliğimizden vs. Bu eleştirilerde aslında Avrupa'nın imge yapıcı yobaz yazarlarının İskit-Hun-Türk-Tatar düşmanlığından daha fazla bir göçebelik eleştirisi var. Ama bu eleştiriyi tarih bilgisi olanlar yapmıyor, çünkü tarihe sorunca bu konuda başka şeyler söylüyor.

Günümüzden binlerce yıl sonra Anadolu'da kazılar yapılsa, hiçbir yazılı kaynaktan hiçbir şey okumamış kimseler, diyelim uzaylılar, burada MS ilk binyıl sonlarında

köhne ve neredeyse metruk bir görünüm bulunduğunu, 1070'lerle birlikte bölgenin hercümerce girdiğini ve ardından yüksek bir medeniyetin parladığını söyleyeceklerdir. Uzaylılar bu yeni gelenlerin, yani Selçuklu önderliğindeki Oğuzların göçebe kökenlerini de tespit edeceklerdir ve varacakları sonuç binlerce yıldır yerleşik olan Anadolu'daki halkın medeni bir gerileme yaşarken, ülkeyi fetheden göçebelerin kökü dışında olan yeni bir medeniyet kurdukları olacaktır.

Aynı şekilde bu göçebelerin torunlarının birkaç asır sonra bu aynı medeniyet daireleri içinde bütün insanlık tarihinin en yüksek kültür çevrelerinden birini kuracakları da görülecektir. Osmanlı dünyasının kitap

¹ Doç. Dr. Osman Karatay, Ege Üniversitesi, TDAE, Bornova - İzmir. karatay.osman@gmail.com

ve kâğıdı en itinalı şekilde kullanışı, estetiği hayatın her alanında azami derecede yaşaması, bir sanat toplumunu temsil etmesi dikkatten kaçmayacaktır.

Deniz ile ilgimiz/ilgisizliğimiz veya başarısızlığımız dile getirilirken, göçebelik vurgusu ile konu izafileştirilir, ama bunu söyleyenler göçebe kökeninden kurtulamayanların Osmanlı'nın yükselme çağındaki deniz hâkimiyetini ve şimdilerde, son zamanlarda denizcilikte dünyada dördüncü sırayı alışımızı da aynı çerçevede açıklayabilecekler midir?

Bu bakışın özünde göçbeliğe baştan yüklenen olumsuz anlam vardır ve Anadolu'da yerleşikleşmemize rağmen, bu anlamın içeriği 900 yıl sonraki olumsuzluklara günah keçisi ararken dahi işe yarar. Oryantalizmin ne olduğunu bilmeyen aydınlarımız bunu kalıplaşmış ifade ile "kendi tarihine oryantalistçe bakış" olarak açıklayıp bize yardımcı olacaklardır ama biz bunun böyle olmadığını iyi biliyoruz. İşin aslı, ne oryantalistler göçebeyi öyle sandığımız gibi kötü gözle görüyorlar, ne de bizdeki olumsuz bakışın kökleri bir dış kaynağa gidiyor. Oryantalist tutumun bilakis olumlu bakışında derin bir tetkik ve düşünce, bizdeki olumsuz bakışta ise aydınlarla has bir cehalet bulunmaktadır.

Öncelikle göçbeliğin ne olduğunu ve ne olmadığını iyi bilmiyoruz. Göçebe yersiz yurtsuz kimse değildir. Rızkının peşinde menzilini bilmeden dolaşan kimse hiç değildir. Yurtsuz insan olamaz; ancak yurdundan atılan ve yeni bir yurt arayan birisini, bir halkı düşünebiliriz. Atılmanın bin türlü sebebi vardır ama yurtsuz adamın beklediği tek bir sonuç, tek bir akıbet vardır: Bir an önce yeni bir yurt bulmak.

"Ekmek peşinde" dolaşıp duran kim-seler avcı-toplayıcı toplum modelini temsil ederler. Bunlar göçebelerden hayli farklı-

dırlar. En ilkel insan tipini temsil eden avcı-toplayıcıların göçebelerden çok sayıda farkı arasında iki tanesi belirleyici ölçüdedir: Güzergâhları sabit değildir ve bir iktisadî üretim faaliyetinde bulunmazlar. Avcılık illa da kötü bir şey değildir ve ileri aşamalarda da büsbütün terk edilmez. Çağdaş bir balıkçının yaptığı da aynı şeydir ve zaten birilerinin dengeyi bozmaksızın doğadaki hazır gıdayı toplaması gerekir.

Göçebe hayat tarzının esasında ise bir üretim gayreti bulunur. İnsanlar üretebilmek için mecburen göçerler. Tarım yapamayan arazi hayvanlar için gerekli bitki örtüsünün de zayıf olduğu arazidir. Burada avlayacak yabani hayvan sayısı ve türü çok az olduğu gibi, cılız otlarla evcil hayvan beslemek de zordur. Göçebelik mecburi bir hayat tarzıdır; keyfi değildir, keyifli de değildir. Bozkır veya çöllük arazide ne avcı-toplayıcı olarak geri bir toplum seviyesinde kalmak, ne de ziraatçılığa atlayarak ileri bir aşamaya geçiş yapmak mümkündür. Burada insanlar hayat kaynağı olarak evcil hayvanlarla başbaşıdırlar ve hayatı idame için yeni bir yol geliştirmek zorunda kalmışlardır. İşte, Avrasya bozkırları, Arap çölleri ve Sahradaki göçebelik bu mecburiyetin sonucudur.

Biz konumuz olan Avrasya bozkırlarına yoğunlaşalım. Verimsiz otlaklarda çok geniş alanların otu çok az hayvanı besleyecektir. Dolayısıyla çobanlar daha baştan uzun mesafeli harekete hazır olmalıdır. Denge hassastır. Birim alandaki hayvan sayısının artışı veya yağış azlığı sebebiyle otların az büyümesi bu hassas dengeyi bozacak ve yeni otlaklar aratacaktır. Çoban işbu arayışa her daim hazır olmalıdır. Sürülerin hareketinde alınan mesafeler büyük olduğundan, fazla yürüyemeyen sığır cinsi hayvanlar çobanın hoşuna gitmez. Koyun, keçi daha kıvraktır. Bozkırdaki hava çok soğuk

Göçebelik mecburi bir hayat tarzıdır; keyfi ve keyifli de değildir. Bozkır ve çöllük arazide ne avcı-toplayıcı olarak geri bir toplum seviyesinde kalmak, ne de ziraatçılığa atlayarak ileri bir aşamaya geçmek mümkündür

olduğundan, sığır zaten dayanamayacak ve yerini koyuna bırakacaktır. Bu yüzden, dayanıklı ve hareketli küçükbaş hayvanlar ile çobanın bu uzun mesafeli hareketlenmeye ayak uydurmasını sağlayan at öne çıkar. Sığırın bozkırdan bakınca eksik bir tarafı da kollarının işe yaramaması, daha doğrusu bulunmamasıdır. Buna karşılık koyunun gür tüyleri ve keçinin idare edecek miktardaki kolları giyim ve barınmada çok işe yarar.

Bozkırdaki önemli bir konu da su azlığıdır. Özellikle Seyhun ve İli gibi güneyde kalan ırmaklar hem su ihtiyacını giderir, hem de kışın ılıman bir hava sunarlar. Kışı buralarda geçirmek, suyun çok az bulunduğu ve donduğu kuzey bozkırlarına göre daha caziptir. Ama bu ırmak boyları bozkırın tüm nüfusunu kalıcı olarak besleyemeyeceği gibi, yaz aylarında kuzeydeki engin bozkırlarda büyüyen otlar da boşa gidecektir. Bu yüzden, çobanların hayvanları besleyebilmek için yazın bu bozkırlara, yani yaylalara gitmeleri gerekir.

İşte bu mecburiyet göçebe hayat tarzını ortaya çıkarmıştır. Rasgele dolanmalar değil, senede iki kez olmak üzere, düzenli ve mevsimsel göçler sözkonusudur. Göçün takvimi bellidir, dolayısıyla merasimi de zamanla oturmuştur. Ancak gidiş veya dönüşte takvimin belli olması işin düzene girmesi anlamına gelmez. Yaylaya giden veya kışlaya dönen bir oba, oralarda başkalarını kendilerinden önce konmuş olarak bulabilir veya onun yerine daha güçlü birileri gelip talip olabilir. Göçebeliliğin ilk zamanlarında bunun çok sık olduğunu tahmin edebiliriz. Bu çakışmanın doğal sonucu çatışmadır; en iyi ihtimalle kendini zayıf hissedenin çekip gitmesiyle uyuşmazlık çözümlenecektir ama bu çok can sıkıcıdır.

Bu ve benzeri bilek güreşlerinde aileler ve obalar dayanışacak kuvveti uzak akraba yapılarında, yani mensup oldukları uruk ve

boylarda bulurlar. Boylar da daha büyük dış tehditlere karşı aralarında çöreklenerek boy birliklerini, yani budunları oluştururlar. Kuşkusuz bir budunun, boyun, uruğun, hatta obanın içinde, hatta kardeşler arasında da otlak uyuşmazlığı olabilir. Cibilli yapı içinde bunların çözümü nispeten kolaydır. Aile büyüklerinin hakemliğinde veya daha geniş toplulukları ilgilendiren uyuşmazlıklarda bilgi ve tecrübelerine saygı duyulan aksakallıların divanında orta yol bulunur ve bir çözüm sağlanır. Teklif edilen çözümü taraflar kabul etmek zorundadır. Sonradan itiraz edenler veya karara uymayanlar büyüklerin, dolayısıyla toplumun ortak kararını ihlâl ettikleri için kınanacak, hatta cezalandırılacaklardır. Bu yüzden, baştan alınan bir tedbirle, belli bir kararın içeriğinde ihlâl durumundaki ceza ve yaptırımlar da bulunacaktır.

Anlaşmazlıklar bir defaya mahsus olmayacağından, benzer vakalardaki kararların birbirine işaret etmesi tabii olarak beklenir. Öbür türlü, aynı anlaşmazlığa veya aynı suça farklı zamanlarda, farklı kişiler için farklı hüküm vermek bir taraftan hakem heyetinin itibarını sarsacak, bir taraftan da mağdur tarafta burukluğa sebep olacaktır. Bu yüzden, ayrımcılık hissi uyandırmamak için hakem heyeti önceki kararlara işaretle benzer durumlar için hep aynı hükmü verecektir ve bu zaman içinde alışıldık, herkesçe bilinen ve beklenen bir uygulama halini alacaktır. Artık hüküm hakemlerin değil, toplumun malıdır. Uygulanmasının sebebi ortak toplum iradesidir; sonucu da bu iradenin tecellisi olmaktadır.

İşte buna töre diyoruz. Törenin gücü bütün toplumun isteğini, kararını ve kararlılığını yansıtmaktadır. Anlaşmazlıklar otlak paylaşımından ibaret olmadığından, törenin hükümleri de toplum hayatındaki pek çok konuya ve alana

Törenin gücü, bütün toplumun isteğini, kararını ve kararlılığını yansıtmaktadır. Anlaşmazlık sadece otlak paylaşımından ibaret olmadığından törenin hükümleri de toplum hayatındaki geniş bir alana taalluk etmektedir..

Bütün olarak
bakıldığında
göçebe
toplum,
ütopya
ölçülerine
ulaşacak
derecede bir
hukuk
toplumudur.
Dolayısıyla,
kurdıkları
devletler de
ileri dere-
cede bir
hukuk
devletleridir

taallük edecektir. Hükümler bir kere yerleş-
tikten sonra artık değişmesi, değiştirilmesi
imkânsız derecesinde zordur. Nesiller boyu
bilinir ve uygulanırlar. Uygulanmaması-
nın yaptırımları da ağırdır. Başka yerlerde,
yerleşik toplumlarda güçlü hükümdarların
vazettiği kanunların silah zoruyla bile zar
zor uygulanmasına mukabil, göçebe toplu-
munda kanunun sıkı şekilde uygulanması-
nın sırrı işte buradadır.

Elbette istisnalar vardır. Özellikle gü-
çlülere yönelik töre uygulamalarında zor-
luklar çıkmıştır. Elbette burada da kanun
kaçakları ve kendini kanunun üzerinde
görenler olmuştur. Ama bir bütün olarak
bakıldığında göçebe toplumu ütopya ölçü-
lerine ulaşacak derecede bir hukuk toplumu
olarak nitelenebilir. Dolayısıyla bunların
devletleri de ileri derecede hukuk devletle-
ridir. Göçebe adam avare ve serseri adam
değildir, olamaz. Kanun onu her aşamada
çepeçevre sarmaktadır.

Topluluklar her halükarda, en azından
kendi hak ve hukuklarını korumak için
güçlü olmak zorundadır. Avcılık takviyeli
göçebe hayat tarzı, her ferdi çocukluğun-
dan itibaren mükemmel bir savaşçı olarak
yetiştirmektedir. Herkes yaklaşık aynı orta-
lama derecede savaşçılık becerisine sahip-
tir; herkes aynı silahları kullanır ve herkes
aynı savaş veya dövüş usullerini bilir. Eşit
sayıda savaşçıdan oluşan iki kuvvet kar-
şılaştığında, taraflardan biri daha akıllıca
veya ahmakça davranmadığı sürece, be-
lirleyici olan etken psikolojik durumdur.
Korkan kaybeder, korkutan kazanır. Ama
sonuçta her durumda iki tarafın da kayıp-
ları ağır olur. Yenilemeyen pehlivanlar çok
yorulur. Dolayısıyla bozkırlılar arası mü-
cadelede savaşçı sayısının fazlalığı büyük
önem kazanır. Bu ise ittifak arayışlarını öne
çıkartacaktır.

Evlilik iki taraf arasındaki en tabii, kes-
tirme ve sağlam bir ittifaktır. İyi bir evlilik

kara budundan iki aileyi de, iki hükümdar
sülalesini de müttefik kılacaktır. Evlilik it-
tifakı o kadar önemli ve verimli bir uygu-
lamadır ki, dışardan ve uzaktan evlilikler
bu bapta daha faydalı olduğu için teşvik
edilir. Akraba çevresinden evlilikler ise
boş görülür, hoş görülmez. Zaman içinde
yaygın uygulamalar uzaktan evliliği norm
haline getirirken, yakın evlilikler kınanır
hale gelmektedir. Öte yandan, neyin uzak,
neyin yakın olduğunun da tayini lazımdır.
Bir kesin ölçü konmalıdır. Bozkır toplumu
bu konuda, muhtemelen semavi içerikli
kutsal bir sayı olması ve de ortalama bir
uruk nüfusunun dışına çıkmaya ancak yet-
mesi bakımından yedi sayısında anlaşılmış
gözüküyor. Kız ve oğlan yedi kuşak içinde
akraba çıkmazlarsa evlenebilirler, akraba
iseler evlenmelerine cevaz verilmez. Hatta
birbirlerinin kardeşi olarak görülürler.

Evlilikle kurulan akrabalık hem üçüncü
taraflara karşı tabii bir ittifak sağlar, hem de
iki taraf arasındaki meselelerin daha kolay
halline vesile olur. Yani, çağdaş tabirle, bu
bir nevi kriz önleme mekanizmasıdır. Uruk-
lar ve boylar birbiriyle girift aile bağları
üzerinden bağlı olduğundan, bu uygulama-
nın sonucu genel bir barış havasının tesisi-
dir. Göçebelerin sürekli birbiriyle didişen,
savaşmaktan bıkip usanmayan kimseler
olduklarını düşünmek yanlış olur. İç di-
namikleri itibarıyla göçebeler yerleşiklere
nazaran daha barışçıl bir ortamda yaşarlar.
Çünkü kriz önleme ve çözüm mekanizma-
ları daha gelişmiştir ve daha iyi uygulanır.
Göçebe savaşçılığı dış dünya veya diğer
boy birlikleriyle alakalı bir hadisedir.

Ancak göçebe iktisadîyatının dengesi
çok hassastır. Belirttiğimiz gibi, nüfus ar-
tışı veya kuraklıktan dolayı ot azlığı veya
sürüde salgın olması gibi durumlarda baş
gösteren gıda kıtlığı, göçebe toplumu gıda
ihtiyacını üretim dışı yollarla gidermeye

zorlamaktadır. Yapılabilecek başlıca iki şey vardır: Göç veya yağma akını. Göç, yerleşik veya göçebe başka bir halka sığınmayı ve katılmayı içerebilir, başka göçebelere yurtlarından kovup davar ve otlaklarını almayı içerebilir veya yeterince büyük bir kitleyi ilgilendiriyorsa, belli bir yolculuktan sonra yerleşik dünyadan toprak fethini içerebilir. Yağma akını diğer göçebelere yönelik de olabilir ama daha verimli olan yol, yerleşik dünyanın savunması zayıf ama gıdası bol kırsal kesimlerini hedef alan yoldur.

Örneğin Karadeniz bozkırlarındaki Uturgurlar akrabaları olan daha batıdaki Kuturgurları yağmalıyorlardı. Bu ikinciler ise yağmayı Bizans arazisine yaparlardı. Uturgur saldırıları karşısında çaresiz kalan bir kısım Kuturgur, Bizans'a sığınıp Trakya'ya yerleşmiştir. Kısa bir süre sonra, Gök-türklerden kaçarak bölgeye gelmiş olan Avarlar da Bizans'tan yurt istediler. Kabul edilmeyince, yeterli güçleri bulunduğu için Batı Balkanlarda işgale başladılar. Kuzeyden gelen bu tür akınlar rahatlıkla İstanbul ve Selanik önlerine ulaşıyordu ama öte yandan, Belgrat gibi çok kuzeydeki kaleler dâhil, neredeyse bütün istihkâm yerleşimleri Bizans'ın elinde kalıyordu. Zira kale ve kent kuşatmaları, hatta meydan savaşları göçebelere pahalıya mal oluyordu.

Benzer kalıpları doğudaki Türk devletlerinin Çin'le ilişkilerinde de görüyoruz. Fetih amaçlı olmayan akınlar istihkâmlar dışındaki gıdaya ve metaa kolay ulaşılır kırsal bölgelere yönelikti. Buralara kalıcı olarak göçüp bozkırın sıkıntısından kurtulmak, yerleşmek isteyen topluluklar da bulunuyordu. Orhon yazıtlarında Türk budun sıklıkla Çin'e gitmemesi, yerleşik hayatın nimetlerine aldanmaması konusunda uyarılır.

Bozkırdaki yurttaki bütün işlerin yolunda gitmesi, otların ve sürülerin bereketli olması dahi tek başına hayatın idamesi için

yeterli değildir. Zira bozkır ortamı gerekli alet edevatın, hatta silahın yapılması için gerekli zanaatçılığa, bilhassa hammadde varlığına fazla imkân tanımaz. Bölgede demirin kullanım tarihi göçebeliliğin başlangıç tarihiyle çakışır. Altay bölgesinde ve Kazak bozkırlarının kuzey şeridinde MÖ 1500'lerden itibaren demir çıkartılırdı. Ancak aşağıdaki geniş bozkır kuşağı için sadece madenler değil, güney ve batıdaki tarımsal alanların üretimleri de önemli ihtiyaç kalemlerini oluşturuyordu. Bunlara erişim olmazsa, çadır ortamında koyunları kesip yemekten başka yapılabilecek fazla bir şey yoktur. Erişimin en kolay ve ucuz yolu ise ticarettir. Bozkırı boydan boya geçen ve binyıllar boyu neredeyse kesintisiz işleyen ticaret yollarının varlığı bu açıdan şartırtıcı değildir.

Bozkırların yerleşik bölgelere ziyaretlerinde her zaman kibar davrandıkları söylenemez. Büyük ölçüde bu kabadayılıkların etkisiyle, pazar yerlerini göçebelere açık tutma konusunda yerleşiklerin de fazla istekli olmadığını görüyoruz. Özellikle Çin'in kuzeyinde yaşananlardan edindiğimiz sonuca göre, geçimsizlikler sık olurdu. Hayvanî ürünleri ve hayvanların kendilerini bozkırda bulunmayan tarımsal ürünler ve mamul meta ile takasa dayanan bu ticarete göçebelilerin ihtiyacı yerleşiklerden çok daha fazlaydı. Bu yüzden, pazarları açık tutmak için zorla veya ricayla ne gerekiyorsa yapıyorlardı. Hunların özellikle Doğu Roma ile ilişkilerinde Tuna boylarındaki ticaret kasabalarının gündemde birincil yer tutması bu bakımdan anlamlıdır. Pazar açık olduğu zaman barış vardı; kapandığı zaman ise Hun saldırıları başlardı. Cengiz Hanın Harezme saldırısının Otrar valisinin Moğolistan'dan gelen kervana yaptıklarından sonra başlaması da göçebeler açısından ticaret yollarının açıklığının ve eminliğinin önemini gösterir.

Bozkır dünyasında demirin kullanımı, göçebeliliğin başlangıç tarihiyle çakışır. Kazak bozkırlarının kuzey şeridiyle, Altaylar'da demirin kullanımı mîlattan önce 1500'lere dayanır

Dolayısıyla, kendi başına yaşayamayan ve en iyi günlerinde bile her daim yerleşik dünyayı ziyarete ihtiyaç duyan göçebeliliğin erdemleri acaba nereden geliyor? Geniş sahalarında büyüyen otların boştan yere kuruyup gitmesini önleyen, otu ete ve süte çeviren faaliyetleriyle dünya iktisadına katkıları dışında, göçebelerin kendilerinin ahlaki değerler bakımından yerleşiklere kıyasla bir erdem toplumu olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum İbn Haldun'un gözünden kaçmamış, her ne kadar gözlemlerini Kuzey Afrika'da yapmışsa da, bir bütün olarak, yerleşik hayatın getirileri içinde ahlaki yanlarını, dolayısıyla üstün özelliklerini kaybetmiş olan medenilere (yerleşiklere) kıyasla, bedevilerin daha sağlam bir toplum yapısına sahip olduklarını, çürümüş ve pörsümüş medeni toplum üzerinde her zaman iktidara namzet bulunduklarını söylemiştir. Ancak iktidarı ele geçirip medenileşmeleriyle birlikte aynı çözülme ve yozlaşma sürecine gireceklerini, bunun bir döngü oluşturduğunu da kaydetmiştir.

Göçebelere tahsis edilmiş vahşet ve barbarlık tanımları eski kitaplarda çok görülse de, öte yandan bilhassa Türklerin erdemlerini hayranlıkla betimleyen cümlelerin çokluğu da dikkat çekmektedir. Henüz Türklerin müslüman olmadığı veya yeni yeni İslâm dairesine girdikleri dönemlerde yazılan eserlerde Türklere büyük övgüler düzülür. Çin kaynaklarında ise bu erdemler saflık ve bölülük olarak sunulur. Bu bakış dalavereci Çin mantığına göre. Bugün de toplum içinde saf ve temiz kalpli kimseler erdem arayanlarca övülüp yüceltilirken, başka birileri tarafından da kandırılmaya müsait, saf ve salak kimseler olarak görülürler.

Göçebe ahlakının kaynaklarını hayat tarzında aramalıyız. Törenin yerleşikliğinden bahsetmiştik. Toplumun geneli tarafından sahiplenilen ve uygulanan töre,

geri dönerek ferdin tüm davranışlarında bir denetim aygıtı işlevini üstlenir. Törede öngörüldüğü gibi yaşaması ve davranması gereken, öbür türlü toplumdaki yerini ve itibarını kaybedeceğini bilen fert, sıkıntı ve mağduriyetlerinin çözümünde de fazla kafa yormayarak, eğer haklı ise törenin kendisini kollayacağını iyi bilecektir. Bu bakımdan, kendini emin hisseden beyin, dolambaçlı ve kandırmacalı yollar ve çareler üretme yeteneğini büyük ölçüde kaybedecektir. Sonuçta karşımıza "içi dışı bir", sözü senet bir kişilik çıkar. Alışverişlerde rakamı ve emtiayı unutmamak için bir değnek üzerine kaydın tutulması yeter. Bütün işlem bundan ibarettir. Bu şekilde yaşayan göçebeler başka insanları da kendileri gibi sanırlar ve anlaşılan onlara sıklıkla aldanırlar. Bu yüzden, İbn Fazlan'da okuduğumuz kadarıyla, örneğin Oğuzlar sınırsız bir güvenle ticaret yaparken, karşı tarafın suiistimaline karşı da rehine uygulamasını geliştirmişlerdir.

Mertlik ve açıklıkla özetleyebileceğimiz göçebe ahlakının temel bir bütünleyeni cinsel anlayışla ilgilidir. Yukarıda evlilik ittifaklarının toplumda dayanışma ve güç kazanmada önemli olduğunu belirtmiştik. Evliliğin bir güç kaynağı olarak görülmesi, bu kuruma büyük önem verilmesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla evlilik dışı ilişki aynı ölçüde lanetlenir. Eski Türk toplumunu gözlemleyen yabancı kaynaklar, bilhassa İslam eserleri durumu müteaddit bahislerle "zina nedir bilmezler; yaparı öldürürler" mealinde anlatırlar. Bu yaklaşım soyun ve sopun korunmasındaki hassasiyetle alakalıdır. Evlilik yaşının çok düşük, 15 civarında olduğunu da kaydetmeliyiz.

Bir karşılaştırma olarak, örneğin eski Avrupa'da ancak evliliği güç kazanma yolu olarak gören yüksek sınıflar 'soylu' idiler. Hürriyetlerinin bulunmaması nedeniyle evlilik yoluyla kazanılacak bir güçten bah-

Göçebe ahlakının kaynakları, onun hayat tarzında saklıdır. Toplumun geneli tarafından sahiplenilen ve uygulanan Töre, geri dönerek, ferdin bütün davranışlarında bir denetim aygıtı işlevi görür

setmeleri sözkonusu olmayan aşağı sınıflar ise, dolayısıyla 'soylu' değillerdi. Bu tespit evliliğin eski Avrupa'da önemsiz olduğu ve geride kaldığı gibi bir sonucu içermez, fakat aynı dönemdeki Türk toplumunda bulunan hassasiyetler burada genel olarak bulunmazdı. Örneğin eski Rus vakayinameleri büyüdüğü halde bakire kalan kızların ırmağa atıldığını yazar.

Dolayısıyla Türklerde bir köle tabakasının bulunmaması, bağımlı veya yarı-bağımlı bir sınıfın olmaması, herkesin o dönemin şartları muvacehesinde bir özgürlüğe sahip olması da işbu toplum yapısının oluşmasında birincil derecede etkindir. Herkes özgür olduğu için, evlilik ittifakı herkesi ilgilendirmekteydi ve herkes bu çerçevede bir siyaset ve bakış açısı geliştirmek durumundaydı. Herkesin özgür olması elbette eski Türk toplumunun sınıfsız olduğu anlamına gelmez. Siyasi erkin kullanımını kendi soylarına tahsis etmiş bir beyler ve dini erkin kullanımını irsileştirmiş bir kamlar sınıfı bulunuyordu ama kara budun dünyanın başka yerlerindeki gibi köle veya yanaşma konumunda bulunmuyordu. Herkes özgürdü, lakin siyasi idare belli birilerinin, dini idare de bir başkalarının denetimindeydi.

Bozkırda çekirdek aile vardır. Çadır ortamında geniş aileyi düşünmek sözkonusu olamaz. Ama çekirdek ailenin illa da tek eşliliği akla getirmesi gerekmez. Kadın ve erkek sayısının her toplumda eşit olması, her toplumda tabii olarak nüfusun genelini tek eşli kılar. Bu eski Türklerde de böyledir ama günümüz anlayışıyla meseleye bakarak "tek eşlilik bir erdemdir ve eski Türkler bu erdeme sahiptir" sonucuna varmak gerçekçi olmaz. Tarihî ve destanî kahramanların hayatlarında gördüğümüz üzere, bütün toplumlarda olduğu gibi Türklerde de çok eşlilik tuhaf görünmüyordu; imkânı olan için bu sıradan bir şeydi. Eski Türk

toplumunun çağdaşlarından farkı, evlilik dışı ilişkinin ölümle cezalandırılacak kadar kötü görülmesidir.

Göçebe ahlakının oluşumunda törenin hayatı çevrelemesinin yanında, belki üzerinde ve onun önemli bir kaynağı olarak, eski dünyada fazla görülmeyen tek Tanrı inancı da vurgulanmalıdır. Bugün adına 'Şamanizm' denilen uygulamalarla organik bir ilgisi bulunmadığı görülen eski Türk inancında, çok değişik kaynaklardan gelen haberlere göre, her şeye hâkim olan tek bir Tanrı merkezdedir. Hiçbir şekilde çok Tanrıcılık kisvesi taşımayan bir kıvamda, iyi veya kötü çeşitli işlev ve görevleri olan yaratıklar da bulunur ama bunların ulûhiyeti yoktur; güçleri bulunsun da sonuçta mahlûkturlar. Bu tek Tanrı inancı beraberinde cennet (uçmak) ve cehennem (tamu) inançlarını, dolayısıyla dünyada yapılanların hesabının sorulacağı gerçeğini günlük hayatın içine taşımıştır.

Dolayısıyla eski Türkler İslam ile karşılaştıklarında, esasında çok yabancı bir inanç ve uygulama dünyası görmediler. Hatta zina ve hırsızlık gibi konularda İslam hukukunun esnekliğini düşünürsek, töreye kıyasla İslam'ı ılımlı bulmuş olmalıdırlar. Domuzdan nefret etmeleriyle de başka bir ortak nokta görmüşlerdir. Elbette su ile fazla haşır neşir olmayan bozkır hayatında namaz gibi ibadetler ağır ve zor bulunmuş olabilir. Ama örneğin Rusların domuz eti yemeden, içki içmeden ve zina yapmadan duramayacağını söyleyerek (gerçekte ise sünnet olmaktan korkarak) İslam'a girmeyen Kiev knezi Vladimir'in (980-1015) aksine, Türkler için böyle fazla bir bahane bulunmuyordu. Bunlar Türkler açısından İslam'a geçişi ve sıkıca tutunmayı teşvik eden unsurlardır. İslamlaşma incelenirken, eski Türk toplum yapısı ve dünya görüşü öncelikle dikkate alınmalıdır.

Şamanizm denilen uygulamalarda organik bir ilgisi bulunmayan eski Türk inancında, her şeye hakim olan tek bir Tanrı merkezdedir

Buraya kadar göçebe toplumu çeşitli yönlerden anlatmaya çalıştık. Yanlış olan şey Türklüğün göçebelikle eşitlenmesidir. Hatta Türklerin şehir kurmayı ve tarım yapmayı bildikleri yönündeki ifadeler de içeriğinde böyle bir yaklaşımı, dolayısıyla hatayı barındırır. Türkler yerleşik hayatı bilmiyor değildiler; eski Türk nüfusunun çok önemli bir kısmı yerleşik idi. Bütün göçbeleri Türk saymak kadar bütün Türkleri göçebe saymak da hatalıdır.

Öncelikle, en başta belirttiğimiz gibi, göçebelik mecburi bir hayat tarzıdır, iklim ve coğrafyanın zorlamasıyla gelişmiştir. Esas olan şey yerleşiklik. İnsanların ilk insandan beri yerleşik olduğunu tahmin edebiliriz. Avcı-toplayıcı toplumlarda bile dönüp dolaşıp ev olarak görülen yere gelirler. Göçebeliliğin ise bozkır kuşağındaki arzettiğimiz zorlamaların gölgesinde, atın binek hayvanı olarak kullanılmasının ve gerekli teknolojinin geliştirilmesinin ardından, tahminen MÖ 1500'lerle birlikte, ama kesinlikle MÖ 1000 civarında ortaya çıkmış olduğu hesaplanıyor. Andronovo kültür çevresinin hayat tarzıdır. Yani yerleşiklikten çok sonraki bir aşamadır göçebelik. Ama insanı ot aramak için göçmeye zorlayan arazinin dışındaki yerlerde de Türkler vardı. Bunun en büyük delili başka dillerden alınmamış olan zengin tarım ıstılahımızdır. Eski Türkler eski çağların herhangi bir top-

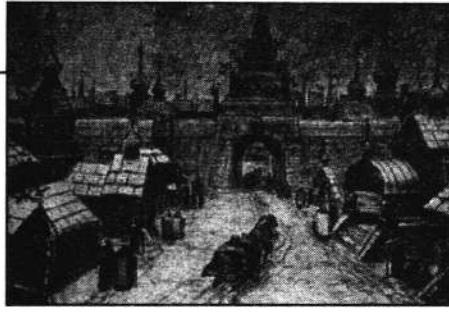
lumundan çok ileri bir tarım bilgisine sahip gözüküyorlar, çünkü tarımsal ürünü ve faaliyetleri ifade edecek kelimeleri başka halklardan almamışlar.

Türkiye Türklüğünün atalarının önemli bir kısmını oluşturan Oğuzların nüfusunun ciddi bir kesiminin de tarımcı olduğuna dilimiz işaret ediyor. Bugün köylümüzün kullandığı kelimeler (ürün, hayvan, alet ve iş/fiil isimleri) Farsça, Ermenice veya Rumcadan alınmamış, eski yurttan getirilmiştir. Eğer sürekli bir tarımsal faaliyet bulunmasaydı bu kelimeler unutulmuş olurdu ve yeniden tarıma başladıklarında bu kelimeler en yakındaki dilden alınırdı. Belirttiğimiz gibi, Türk yurdunu sadece bozkıra yerleştirip, Türkleri sadece göçebeler olarak gören anlayış ki, bu büyük ölçüde bizim 'milli' tarihçiliğimizin bakış açısıdır, bu meseleyi açıklayamamakta, sessiz kalmaktadır.

Öte yandan, 'yatuk' olanlara göre daha teşkilatçı ve savaşçı, dolayısıyla iktidarın namzedi olan göçebe Türklerin tarihin işleyişinde daha fazla rollerinin olduğu bir gerçektir. Eski Türk nüfusunun büyük çoğunluğu yerleşik olsa bile, bu dönemin Türk tarihi tamamına yakını itibarıyla göçbelerin icraatlarını içerir. Türk tarihini büyük ölçüde göçebe tarihi çerçevesinde okumakta bir sıkıntı yoktur; sıkıntı Türklerin tamamını göçebe olarak görmektedir.

KAYNAKLAR

- 1- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. K. Y. Kopraman – İ. Aka, Ankara, 2006.
- 2- Baykara, Tuncer, “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler I*, Ankara, 2002, s.277-307.
- 3- Doğan, Ahmet, “İslamiyet’ten Önceki Türk İnancına Dair”, *Türkler III*, Ankara, 2002, s.305-319.
- 4- Eren, Hasan, “Türklerin Ana Yurdu Sorunu”, *Türk Dili*, Sayı 600 (Aralık-2001), s.665-687.
- 5- Golden, P. B., “Güney Rusya Bozkırlarının Halkları” *Erken İç Asya Tarihi*, yay. Denis Sinor, çev. A. Arel, 2. baskı, İstanbul, 2000, s.345-382.
- 6- *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. O. Karatay, 2. Baskı, Çorum 2007.
- 7- “Ethnogenesis in the Tribal Zone: The Shaping of the Turks”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 16 (2008-2009), s.73112.
- 8- Gömeç, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara, 2006.
- 9- *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, 2. baskı, Ankara, 2011.
- 10- Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul, 1993.
- 11- Gumilëv, Lev N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, çev. A. Batur, İstanbul, 2002.
- 12- Gül, Bülent, *Eski Türk Tarım Terimleri*, Hacettepe Ün. Sos. Bil. Ens., doktora tezi, Ankara, 2004.
- 13- İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, çev. R. Şeşen, İstanbul, 1975.
- 14- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 21. baskı, İstanbul, 2001.
- 15- Karatay, Osman, *İran ile Turan. Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara, 2003.
- 16- *Etnik Tutumun Tarihsel Kökleri, AB ve Türk Kimliği* (Strateji Raporu), İstanbul, 2005.
- 17- “Balık ‘Kent’ Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, *S.D.Ü. I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, ed. A. Özkan - S. Turan, Isparta, 2008, s.349-353.
- 18- *Türklerin Kökeni*, Ankara, 2011.
- Khazanov, Anatoly M., *Nomads and the Outside World*, Wisconsin, 1984.
- 19- Laypanov, Kazi T. - Miziyev, İsmail M., *Türk Halklarının Kökeni*, çev. H. Bağcı, 2. baskı, İstanbul, 2010.
- 20- Mau-Tsai, Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, çev. E. Kayaoğlu – D. Banoğlu, İstanbul, 2006.
- 21- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, I, 3. baskı, Ankara, 1998.
- 22- Sinor, Denis, *Inner Asia: History, Civilization, Languages*, 3. baskı, Bloomington, 1987.
- 23- “Some Components of the Civilization of the Turks (6th-8th Century A.D.)”, *The Turks I*, Ankara, 2002, s.348-356.
- 24- Sümer, F., *Oğuzlar (Türkmenler)*, 5. basım, İstanbul, 1999.
- 25- Togan, Zeki V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. basım, İstanbul, 1981.

Rusların Turancılık Meselesi

Terc. Derya Aydın

Marlène Laruelle

Bu makalenin maksadı, Rus kimliği üzerine spesifik ve az bilinen bir hususu dikkâte alarak, çeşitli ülkelerdeki entelektüel gruplar arasında cereyan eden ve karşılıklı fikir teatisi oluşturan ilişkileri ortaya koymaktır. Elbette bu ilişkilerin olumlu veya olumsuz olmaları siyasî çıkarlarla ilgilidir. Bundan hareketle, Turancılığın muhtevasıyla ilgili tarihine ve konuyla ilgili entelektüel görüşlere değindikten sonra, üç problematik üzerinde duracağız. Bunlardan biri Ruslar hakkında düşünülen ırkı, ikincisi Ruslar için öne sürülen Turanî sınıflandırma, üçüncüsü ise, Rusların Polonya lehine tarihî meşruiyetlerini kaybetmeleridir. Sonuç olarak, 20.yy boyunca ve Avrupacılık akımına kadar Rus entelektüellerinin, Batı'nın ortaya koyduğu "Turancılık" suçlamasına sahiplenmiş olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler

Turanizm, Ruslar, İskit-Tatar

19.yy Almanya, Fransa ve

Rusya Arasındaki

Münasebetlerin Tarihine Katkı

19.yy Slav dünyası, ilmî ve siyâsi tartışmaların merkezi olmakla beraber, aynı zamanda Avrupada tartışılan konuların başında "Milletler Meselesi" geliyordu. Avrupa'da Rusyanın yeri ve Rusyanın Batı işlerine burnunu sokma hakkını görmüş olması, Polonya'nın bölüşülmesinin yarattığı sonuçlar, meşhur "Doğu Meselesi", Balkanlarda cereyan eden hadiseler, Habsbourg hanedanının geleceğe dair fikirlerle, Avusturya-Prusya ve Fransa arasında ardarda kurulan ittifaklar, yüzyılın siyasî tartışmalarının büyük bir kısmını işgal etmekle, konuşulup, tartışılan konulardandı.

Diğer tarafta, Romanov hanedanının Avrupalı olup olmadığı, yahut Avrupalı olma tarz ve derecesi hakkındaki Rus (luk) konusu, aynı dönemde cereyan eden hadiselerle nadiren ilişkilendiriliyordu. Oysa bazı şeyler hatırlandığında- ki, bunlar- meselâ, 1863'teki Polonya ayaklanmasının bastırılması esnasında meydana gelen olayların Avrupa'da yarattığı hayâl kırıklığı ve Rus imparatorluğu içinde muhtariyet hakkı için Ukraynalıların talepleri bunlardan bağımsız şeyler olmayıp, gerçekte Rusyanın Avrupalılığı konusu sadece kendini ilgilendirmiyordu. Çünkü, konunun önemli noktalarının yaratabileceği sonuçlar, milleti aşan bir boyutta olup, "üçüncü kıtanın" doğu sınırlarının nereden geçtiğinin belirlenmesi ve bilinmesine bağlıydı. Bu mese-

Başlangıçta "Türk", "Tatar", "Osmanlı" dillerinin sınıflandırılması için kullanılan Turan kavramı, daha sonra sınıflandırılması zor olan başka dil gruplarının da dahil edilmesiyle kapsam alanı genişletilerek "Turan dilleri" tabiri olarak kullanılmaya başlandı.

le, çeşitli ülkelerde paralel bir şekilde değil, çaprazlama bir şekilde sorgulanırken, aynı zamanda sorguyu yapan ülkeler arası ideolojik vurgu ve yansımaları içeriyordu. Bu yansıtma ve vurgular sadece uzmanların ilgisini çekmekle kalmayıp, eski kıt'anın birliği hususunda Avrupaî ve Batılı düşüncenin odak noktasında yer alıyordu.

Rusyanın siyasi, iktisadi ve içtimai yönünden "geri kalma" fikriyle, Avrupa için tehlike teşkil etme fikri aslında 18.yy'a kadar uzanıyordu¹. 18.yy'ın sonlarında Avrupa'da geçmiş dönemlere atfen geliştirilmeye çalışılan yeni romantik akımla, ilk mitolojik unsurlarla, Ortaçağların yeniden gündeme getirilmesi, Avrupa'da genel bir eğilim ortaya çıkarmıştı. Bu eğilim, barbar istilâları dönemine ait metinlere dayanarak, Alman kanına özel bir değer atfetmekteydi. Hatta bu yoldan olmak üzere bazı Alman ve Avusturyalı yazarların Alman üstünlüğüne yaptıkları vurgunun yanında, Avrupanın "ilk" sakinleri sayılan Keltlerle, Slavları aynı potaya koyarak, bu halkların değersiz oldukları ilâvesi de yapıyorlardı. Bu durum 19.yy'ın başlarında Napolyon seferlerinden sonra, Fransa'da bir takım Rusofobi eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu eğilim, 1815'te Rus birliklerinin Paris'e girişi ve 1831'de Polonya ayaklanmasının bastırılması esnasında Markis de Custin² tarafından yazılan "La Russien 1839" adlı eserin yayımlandığı yıllara tekabül ediyordu. Ancak yine de bir çok Fransız entellektüellerinin Polonya-severlik militanlığıyla, III. Napolyon tarafından takibedilen milletler (lehine) politikası yanında, Fransa'da

Rusofobi bir tarih teşekkülü için 1860'ları beklemesi gerekecekti.

19.yy'da ortaya çıkmaya başlayan Batılı Rusofobinin ifade biçimi, bir Aryen referansı³ üzerine kurulmuştu. Avrupalı halkların tamamı, yahut sadece bir kısmının İndo-Avrupalı olduğu fikri, o dönem klasik "entelektüel" donanımın⁴ tabii bir parçasıydı. Aryen referansı, özellikle gelişen tarihi olaylarla birlikte, anti-semit dünyaya olan karşıtlığıyla biliniyordu. Ancak bu referans, her ne kadar muhataralı ve çatışmalı da olsa, "Turan" dünyasına olan bakış biçiminde ve ilişkilerde çatışma derecesi daha düşüktü. Rusyanın Avrupa dünyasına katılması veya dışlanması, o dönemdeki ilim adamlarının, Rusların ırki sınıflandırılmasına ve "Turanlılara" insanlık tarihinde verdikleri sicile ve göre bağlıydı.

Bu makalenin maksadı, Rus kimliği üzerine spesifik ve az bilinen bir hususu dikkâte alarak, çeşitli ülkelerdeki entelektüel gruplar arasında cereyan eden ve karşılıklı fikir teatisi oluşturan ilişkileri ortaya koymaktır. Elbette bu ilişkilerin olumlu veya olumsuz olmaları siyasi çıkarlarla ilgilidir. Bundan hareketle, Turancılığın muhtevasıyla ilgili tarihine ve konuyla ilgili entellektüel görüşlere değindikten sonra, üç problematik üzerinde duracağız. Bunlardan biri Ruslar hakkında düşünülen ırkî, ikincisi Ruslar için öne sürülen Turanî sınıflandırma, üçüncüsü ise, Rusların Polonya lehine tarihî meşruiyetlerini kaybetmeleridir. Sonuç olarak, 20.yy boyunca ve Avrupacılık akımına kadar Rus entellektüellerinin, Batı'nın ortaya koyduğu "Turancılık" suçlamasına sahiplenmiş olmalarıdır.

1-Consulter pour un histoire du regard occidental sur la Russie du XVIIIe au siècle et a travers le prisme du religieux, F.D. Liechtenhan, Les trois christianismes et la Russie. Les voyageurs occidentaux face a l'église orthodoxe russe XVe-XVIe siècle, Paris, CNRS, 2002

2-Pour plus de details sur la premiere moitié du XIXe siècle consulter M. Cadot, La Russie dans la vie intellectuelle française, Paris, Fayard, 1967, 641 p.

3-İndo-Cermen ve İndo-Avrupalı kavramlar eşanlamlı olarak kullanılmış ve birincisi Almanya'da rağbet görmüştür. Aryen kelimesi İndo-Avrupa kelimesinden daha fazla siyasi bir anlam taşımakta olup, Batılı bilim adamları tarafından benimseniyordu. Çünkü İndien ve Cermenlerin arasında sözde doğrudan nesep görmezliği sağlıyordu

4-Sur le sujet, consulter L.Poliakov, Le mythe aryen, Paris, Calman Lévy, 1994, 4435 p. Et M. Olender. Les langues du Paradis. Aryens et Sémites: un couple providentiel, préface de Jean-Pierre Vernant, Paris, Seuil-Gallimard, 1989, 213 p.

Turan Linguistik mi, Yoksa Siyâsî Bir Kavram mı?

19.yy'da Osmanlı dünyasıyla ilgili Batılıların kafalarını meşgûl eden sorular eski bir geleneğe dayanıyordu. Bu gelenek, bir asır öncesi (18.yy sonlarında) Cuvier'in Türkleri Kafkas grubunun İskit-Tatar grubuna dahil etmiş olmasıydı. "Beyaz" olarak nitelendirilip, ancak ne İndo-Avrupa, ne de Semit bir dil konuşan halkların varlığı, yeni bir sınıflandırmanın doğuşuna ve yeni bir fikir hareketinin doğmasına yol açmıştı ki, bunun adı "Turan"dı.

19.yy'ın ikinci yarısından başlayıp, sonlara doğru bu kavram üzerindeki değerlendirmelerle birlikte, ilk önce linguistik türü çalışmalar yayımlanmaya başladı. Başlangıçta "Türk", "Tatar", "Osmanlı" dillerinin sınıflandırılması için kullanılan bu kavram, aynı zamanda sınıflandırılması zor olan başka dil gruplarının da dahil edilmesiyle kapsam alanı genişletilerek "Turan dilleri" tabiri kullanılmaya başladı. "Turan dilleri" kavramının isim babası olarak burada tarihçi Bunsen karşımıza çıkmaktadır ki, Bunsen 1854'te Aryen ve Semit olmayan hemen bütün dilleri "Turan" olarak adlandırılıyordu, ancak kavramın asıl isim babası Max Müller olmuştur. Müller, dil grupları tasnifinde Bunsen'in Fin-Ugor ve Türk dillerinin yanına dahil etmediği Tibetçe, Siyamca ve Malayca'yı da bu gruba dahil ediyordu⁵. Bu durum "Turan" kavramı için nadir dillere yer bulmada bir ambar gibiydi. Çünkü, İndo-Avrupa dillerinin sözdizimi, Semit dillerin türeme dil grubundan olmalarına karşılık, eklemeli dillerin tamamı Turani diller olarak nitelendiriliyordu. Ne var ki bu tartışmaların üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden

burada toplanan dillerin kökenlerinin farklı olduklarını ispat eden linguistik çalışmalara rağmen, "Turanlı" adı verilen dünya, uzun süre mitolojik fantazileri besleyen bir unsur olarak varlığını devam ettirecektir. Bu çerçevede büyük Sümer medeniyetinin –ki o dönemde Akadiyen olarak adlandırılıyordu –Semit klasik Babil öncesinde yaşayan bu medeniyetin Turan asıllı olduğu ortaya konmuştu. Bu tez, Fransa'da François Lenormant ve Millî kütüphanede arkeoloji ve Sankrist dili profesörü Jules Oppert tarafından öne sürülmüştü. Her ne kadar Ruslar o dönemde Turanlı olarak addedilmemişlerse de, Batılı ilim adamları tarafından Rus imparatorluğu içinde Turan adı altında bir özellik olarak varolan iki grup –Fin-Ugor ve Türkler- yine de bir problem olarak kalmıştır. Bu durum Rusyayı millî, tarih ve toprak temellerinde rahatsız ediyor ve imparatorluğun kaderi noktasında zımnen bir takım problem ve siyâsî sonuçlar taşıyordu. Turanlı halkların tamamında linguistik bir bağ ve kurgusal bir dayanışma fikri, bu sonucun çeşitli bakış biçimlerini besleyerek, Fin, Macar, Türk, Japon ve Korelilerin de ilgisini çekiyordu. Turan kavramının bu şekilde millileşme ve siyâsileşmesinin bir bölümü Rusofob olan yönün sonucudur. Gerçekten de Fin-Ugor dilleriyle, Türko-Moğol dilleri arasında muhtemel bir ortak kök fikri, Rusyanın her yanını ihata eden bir çizgi ortaya koyuyordu⁶. Pek tabii olarak zihinde oluşup, yeni yerkürede (atlas) somutlaşıp, coğrafi bir projeksiyon yaratan bu durum, şok etkisiyle Rusyayı parçalıyor ve Rusyanın imparatorluk önceliklerini kaybederek, en sonunda küçük bir Slav çekirdeğine bırakıyordu. Rusya bu hâliyle küçük bir "devlet birliği"nden bile mahrum

Ruslar, başlangıçta Turanlı olarak addedilmemişlerse de, daha sonraları Batılı ilim adamları tarafından Rus imparatorluğu içinde Turan adı altında varolan iki grup –Fin-Ugor ve Türkler- yine de bir problem olarak kalmıştır

5- M.Müller, The languages of the sent of war in the East, with a survey of three families of languages, Semitic, Arian and Turanian, Londres, 1855

6-Laponya, Finlandiya, Estonya, Macaristan, Türkiye, Türkofon Kafkasya, orta Asya, Moğolistan, Kore, Japonya, Rusya içinde bulunan yoğun Turanlı nüfusla, Sibiry halkları (Paleo Sibiry dilleri o zaman Turan grubuna dahil ediliyordu) Karelyalılar ve İdil-Uralın tamamı (Mord, Ziryan (Komiler), Votyak, Çeremis, Vugul, Ostiyak v.s. dilleri)

Fransızlar için tarih ve ırk esası üzerine kurulu argümanlar, sadece Rusyayla ilişkilendirilirken, Almanlar açısından, antik İskitler, Hun ve Avarlara kadar uzanan bütün tarihi yelpazeyle şamil olmak üzere, merkezi Avrupadaki Slav dünyası, modern geleneklerin tenkidine dayanıyordu

kalıyordu. Turan kavramı, sadece Fin-Ugor ve Türko-Moğol dünyasını değil, bunun yanı sıra iki öge daha içeriyordu. Bunlardan biri Rusyayı Turandan başlayarak, Turan halklarının tamamı üzerinde erken bir dönemde sömürgeciliklerine yapılan vurguyla, Rus imparatorluğunun tarihî, coğrafi ve millî birliğini rahatsız edebileceği, ikincisi ise, Rus dünyasını, Rus kavramının içine dahil ederek (bu anlamda) Rusların Avrupalı olmadıklarını gösteren öğeydi. Turancılık hakkında Batılı aşağılamalar, antik kaynakların militan okunuşu üzerine kurulmuş olması, bu kaynaklarda Slavların, Sarmat asıllı oldukları varsayımına dayanıyor ve bunun gerekçesini de (yine antik kaynaklara göre) Slavların, İskitleri yendikten sonra, doğrudan Orta Asya'dan gelmiş oldukları iddiasıydı. Bu anlamda Slavlar, Avrupaya yerleşen en son kavimlerden olmakla, Asyalı vatanlarının kültürel ve fizikî unsurların pek çoğunu muhafaza ediyordular.

Entellektüel Çevreler

Slavlar bugün kısmen unutilan Cermanofon kimlik ve siyasî söylemin bir parçası olarak, Habsbourg imparatorluğu içinde kısmen kaybolmuş, büyük oranda Slav olmanın yanında, Polonyanın ardarda bölünmesi ve Ortaçağda "*Drang nach osten*" (Doğu) politikasının hatları, Cermen-Slav ilişkileri üzerindeki yoğunlaşmasına katkı sağlamışlardı. Bu aşamada Cermen-Slav kan uyuşmazlığı ilke olarak düşünülüyordu. Tabii bu arada iki Cermen dünya arasındaki (Avusturya-Prusya) farkını birbirinden ayrı düşünmek gerekir ki, bunlardan Prusyanın Rusya ile ilişkileri 18. ve 19.yy'ın önemli bir dilimi oldukça mutedil, hatta dostâne geçmişti. Sözü gelişi bu dönemde hanedanlar arasında evliliklerle bu ilişkiler güçlendirilmiştir. Buna karşılık, Avusturya açısından Avrupa-Rusya ilişkileri oldukça

problemliydi. Ancak yine de, son noktada pan-Cermenizmin yükselişiyle, Alman birliğinin gerçekleşmesi, kendilerini Rus "barbarlığı" önünde Batı "medeniyetinin" kalkını olarak nitelemeleri için yüzyılın sonunu beklemek gerekecektir.

Alman entellektüellerinin bir kısmı Slav dünyasına karşı üstünlük duygularını gizleme gereği duymazken, Fransızlar da, 19.yy başlarında onları bir model ve bir rakib olarak görmediklerinden (devletsizliklerinden dolayı) onları küçümsüyorlardı. Böylece daha ziyade merkezi Avrupa-Rusları değil- Slavlar bu söylemin argümanlarını besliyordu ki, bu aynı zamanda bir başka önyargıyı içeren Slavların kadınsılığı, yumuşaklığı, pasifliği ve yoğrulanabilirliği üzerineydi. Keza bu yargıya şehirler de dahil edilerek, aynı sıfatları taşıyan iki ırk, sık sık mukayese ediliyordu. Almanlara göre Aryen-Cermen fatihler tarafından ezilen bu iki halk, Kelt ve Slav esası içinde asimile olmuşlardır.

Cermanofon ilim adamlarının şiddetli tenkitlerine rağmen Alman ülkelerinde Slavofil bir ilmi okulu ortaya çıkmış bulunuyordu. Özellikle, Herder'in "Slavların geleceğin dünya tarihinde önemli rol üstleneceklerine" dair yapmış olduğu tepitin tesiriyle, Cermanofon ilim adamları arasında Doğudaki komşuları hakkında yavaş yavaş bir ilgi oluşmaya başlamıştı. Bunlar arasında Gerhard F. Müller (1705-1783) Slav kimliğinin kurucu babası olurken, Karl G. Anton (1751-1818) antik çağ Slav folklor tetkiklerinin ilk mahsullerini hazırlıyor, tarihçi Ludwig von Schlözer'de (1735-1809) Ruslara karşı olan sempatisini gizlemeksizin, Rus halklarının tarihi oluşum dönemlerinin çalışmalarını yürütüyordu. Bu Rusofil okul, doğmakta olan ırk sınıflandırmalarına az ilgi göstermekle birlikte, yine de Slavlara, Aryen dünyasın-

da az çok bir yer açıyordu. Avrupayı Kuzey ve Akdeniz kültürü olarak ikiye ayıran Sclözer, Slavları tereddütsüz Kuzey dünyasına yerleştiriyordu. Burada hatırlanmalıdır ki 17. ve 18.yy'larda henüz doğu Avrupa kavramı ortaya çıkmadığından, Romanov imparatorluğu geleneksel bir şekilde İsveç ile kuzey denilen dünya ile irtibatlandırılıyordu. Genellikle Rusofob Alman ilim adamları, Fransız meslekdaşlarının yaptıkları gibi, Rus ve Slav dünyasını birbirinden ayırma gereği duymasalar da, bu iki alan (Rus-Slav) Turanlılık suçlaması adı altında reddedildiği de oluyordu. Fransızlar için tarih ve ırk esaslı üzerine kurulu argümanlar, sadece Rusyayla ilişkilendirilirken, Almanlar açısından, antik İskitler, Hun ve Avarlara kadar uzanan bütün tarihi yelpaze-yeye şamil olmak üzere, merkezi Avrupadaki Slav dünyası modern geleneklerin tenkidini içeriyordu. Almanlar bu tenkidlerde, Slavların aristokratların köylüsü bile olamayacağından başlayıp, yazılı edebiyatlarının olmayışına kadar uzanan bir dizi örnek sunuyorlardı. Bu anlamda, Çekler, Polonyalı-lara nazaran daha da nefret uyandırıyorlardı. Çünkü, Polonyalılar askerî ve aristokratik gelenekleriyle az çok saygıya lâyıktılar. Diğer taraftan önemli bir köylü sınıfının varlığı, Romanov imparatorluğunun, Polonyanın özel durumuna olmasa bile, daha ziyade merkezi Avrupadaki Slav dünyasına bağlanıp, asimile olmalarına yol açıyordu.

Buna karşı daha geniş bir bakış açısıyla, Fransız ilim çevrelerinin böyle düşünmedikleri bir gerçektir. Onlarda da bir Slavofil veya Rusofil okul vardı. Bu okul, ırk meselesinden ziyade, daha çok emperyal veya cumhuriyetçi Fransa'nın Slav dünyasıyla birleştirici siyasî ve kültürel bağların argü-

manlarını ön plâna çıkarmayı tercih ediyordu ki, bunun adı "Cermanitikleşmeye karşı birlik" fikriydi. Bu fikrin örneği olarak Ernest Denis veya Louis Léger'in Çekofilliği hiç bir zaman Rusofilliğe dönüşmeyecektir. Anatole Leroy Beaulieu "L'empire des Tsar et le Russe" (1881) isimli çalışmasında, Rusların Slav olma hakkını savunuyor ve Alman ilim adamlarının Turancı bakış tarzlarını tenkid ederek; "eğer Fin unsuru Rus halkının teşekkülünde önemli bir rol üstlenmişse, Tatar etkisi bunun yanında önemsiz kalır. Dolayısıyla mesele, antropolojik olmaktan ziyade, tarihseldir"⁷ diyordu. Fakat yine de 1863 Polonya ayaklanması-nın ardından Fransız üniversite çevrelerinde Polonya ayaklanmasına cevap olarak Rusların (st. Petersburg) açık müdahalesi ve Rus usûlü çözümü –ki, bazıları bunu Wielopolski'nin bir oyunu olduğunu düşünüyordu- güçlü bir Rusofobi duygunun oluşumuna sebep olurken, liberal çevreler de hoşnutsuzluğa yol açmıştı.

Alman ilim adamlarının tersine Fransız muhitleri, bütün Slavları aynı milliyet sepetinin içine koymayı reddederek, iyi Slavları yani arien-Europhil (Avrupaperest ve Fransa dostu), "kötü" Ruslardan ayırmaya özen gösteriyorlardı. Gerçekten Fransız entellektüel çevrelerinde Slav dünyasının lehine derin bir akım vardı, ancak bu akım çift yönlü olup, bir yanda Rus pan-slavizmi konusunda ikna olanlar "slav/pan-slavizm" taraftarlarına karşı azınlık oluştururken, "slav/pan-slavizm" o dönemde ayrıca slavizm veya slavyanizm olarak adlandırılarak, Rus egemenliğini reddediyordu. 19.yy başlarında Polonya, Çek ve Slovakların apolitik, kültürel slavizminden etkilenmelerine rağmen, aralarındaki nüanslar ol-

Herder'in "Slavların geleceğin dünya tarihinde önemli rol üstleneceklerine" dair yapmış olduğu tespitin tesiriyle, Cermanofon ilim adamları arasında Doğudaki komşuları hakkında yavaş yavaş bir ilgi oluşmaya başlamıştı

7-Leroy-Beaulieu, Slavların Indo-Avrupalı oldukları hususunda şüphesi yoktur. Ona göre Slavlar, Asyadan Avrupaya aşağı yukarı Cermenlerle aynı dönemde göç etmişlerdir. Fakat Latin ve Cermenlerden daha çabuk dolikeseşfal kafa yapılarını kaybetmişlerdir. Bu durum, Retzius'un sınıflandırmasını anlamlandırmaktadır. Eğer Ruslar Finlilere daha yakınlarsa, Leroy Beaulieu'ya göre, söylenenlerin aksine Slavlardan o kadar da uzakta değildir. Bknz., Leroy Beaulieu, L'empire des Tsar et les Russes, Paris, Bouquins, 1991, livre II: "Les races et la nationalité", p.49-104

Fransız
Rusofob eği-
limler, tenkit
edilen
Cermenik
çıkışı
"kafatası"
söylemini
kullan-
mamakla
beraber,
yine de "ırk"
unsurunu
içeren bir ta-
kim tezlerle,
Almanya'da
olduğu gibi,
"Turan"
argümanı
üzerinden,
Rusları diğer
Slavlardan
ayırarak,
onları Avru-
pa milletler
dünyasının
dışında
tutuyordu

dukça önemliydi. Bu nüanslar şunu ispat ediyordu; Fransa ve diğer Batılı ülkelerde slavofillik her zaman Rusyanın olumlu manâda tahliline işaret ediyor, hatta tam aksine bazı slavofil akımlar sadece merkezi Avrupadaki insanların üzerine odaklanarak, vizyonlarından Rusları dışlıyorlardı. Rusofilliğin, Slavofiliğe karşı bir muhtariyete sahip oluşu ve Romanov imparatorluğuna verdiği destek, otokrasinin pozitif vizyonu veya jeostratejik ölçüler üzerine kurulu (Milletlerarası) ittifaklar olabilirdi ki, bu jeostratejik ölçütler, Slav kültür unsurlarını ele almıyordu. Fransız Rusofob eğilimler, tenkit edilen Cermenik çıkışlı "kafatası" söylemini kullanmamakla beraber, yine de "ırk" unsurunu içeren bir takım tezlerle, Almanya'da olduğu gibi, "Turan" argümanı üzerinden, Rusları diğer Slavlara nazaran küçümseyerek, onları Avrupa milletler dünyasının dışında tutuyordu. Bu anlayış, Kievli bir tarih hocası olan (aslen Polonyalı) Franciszek H. Duchinski'nin (1817-1893) çalışmalarından alınan ilhama dayanıyordu. Duchinski, Parise kaçtıktan sonra, Paristeki Polonya kolonisine ait bir lisede tarih hocalığı yapacaktı. Duchinski, Henri Martine oldukça bağlıdır. H. Martine (1810-1883) başarılı bir siyâsetçi olup, Belediye Başkanlığı ve Senatörlük yapmış, 1882'de Vatanserver cephenin⁸ ilk başkanlığı yürütmüştür. Jules Michelet'in tilmizlerinden ve Fransız "Keltliliğinin" büyük müdafilerinden olan Martine, 1871'de Fran-

sız siyâsî ve moral ilimler akademisine, daha sonra 1878'de Adolphe Thiers'in yerine Academi France'ye seçilmiştir)

Bunların yanında dönemin önde gelen başka şahsiyetleri de bulunuyordu. Bunlar; College de France'da Dinler Tarihinin ilk kürsü başkanlığını yürüten (1880) Albert Réville⁹, Fransa jeoloji ve meteoroloji kürsüsü başkanı Auguste Viquesnel¹⁰ başta olmak üzere, Charles de Steinbach, Casimir Delamarre, Edouard Talbot, Markis de Noailles¹¹, Elias Regnault¹² v.d. Ancak bu okul, Fransız slavofil çevrelerde şiddetli tepkilere yolaçacak olan tarihi ve linguistik unsurların nisbî olarak kullanılmasını reddeden bazı ilim çevreleri tarafından tepki yaratıyordu¹³. Bu akımın gerçektende çelişki taşıyan bir yönü vardı ki o da, sözkonusu akım, dönemin ağır topraklarını birleştirmesine rağmen, bunlardan hiç birinin Rus dünyası uzmanı olmamalarıydı. Bu adamların nosyonları ilmî olmaktan ziyade, siyâsiydi. Zira, bu kişiler birbirlerinin söylemlerinde ırkçılığı referans almalarına rağmen, hiç bir zaman çağdaşları olan Fransız slavistlerine başvurma gereği duymuyorlardı.

Henri Martin, 1860 Polonya ayaklanmasının bastırılmasının ne kadar önemli olduğunu kabûl ederken, o zamana kadar Rusların slavofiliği konusunda, Avrupaî olarak addedilen bir toplumun, Polonya'da uyguladığı şiddeti kabûl edemiyordu. Üstelik bu şiddet, pan-slavist bir söylem içeriyorsa?¹⁴ Buna karşılık, Batı'da Rusya'ya karşı gelişen yoğun bir tepkiyle, iç çelişkilerini

8-Vatanserverler ligi, 1870-1871 mağlubiyetinden doğan ve Almanyayı model alan Fransız miliyetçiliğinin bir parçasıdır. Prusyanın zaferi askere değil de öğretmene bağlıdır. Dolayısıyla vatan kavramına lâik bir din anlayışı ekleyerek, Alman örneği üzerine kurulu bir eğitim geliştirmek gerekiyordu.

9-Auteur, entre auteur, des Religions des peuples non civilisés, Paris, 1883

10-Osmanlı imparatorluğunda uzun süre seyahat ederek, Ruslardan ziyade, daha çok Avusturya ve Türkiyenin Slavlarını incelemiştir.

11- Auteur de Auteur de La Pologne et ses frontieres, Paris, 1863

12- Auteur de La Question europeenne improprement appelée polonaise, Paris, 1863

13- Sanksitçe profesörü Jules Oppert'in durumunun örneğidir. "Slav dalı ise, Turani, Ogurlu ve Finli toplumlarla olan ilişki ve çok karışık [...] o kadar bariz ki, bu noktanın üzerinde durmaya bile gerek yoktur. Fakat son zamanlarda olmamış olaylardan ciddi sonuçlar çıkarmak isteyenler vardır". Dolayısıyla "sözde Aryen-Avrupalı, Aryen-Polonyadan Turani Rusları kovmak için bu denli kırılgan kanaatleri kullanmayı reddetmek lazımdır. "Ya roller değişirse, ya Polonyalılar Turani iseler ve Ruslar Aryenlerse, beyaz kıtanın davası daha mı az iyi olacaktı?". J. Oppert, L'Aryanisme. Discours d'ouverture prononcé a la bibiotheque impériale, 28 decembre 1865, Paris, 1866, p. 12-13

14- Bknz., H.Martin, Pologne et Moscovie (Paris, 1863) recueil de ses articles publiées dans Le siecle, en 1863. Bu referansların içinde Polonya ayaklanması anlatılır. Özellikle, Varşovadaki pan-Slavizmin müdafii olan Marki wielopolski'den nefret ediyor ve paylaşan üç gücü de milliyetler ilkesine saygı göstermedikleri için kuruyor.

aşmayı bilen ve çift taraflı bir gaye içinde birleşmeyi öngören bir Avrupa vatanperverliğinin gelişmesi sözkonusuydu. Bu gaye; Polonyanın yeniden inşası ve Batının muhtemel bir Rus istilâsına karşı ortak bir direniş cephesi oluşturmasını öngörüyordu. Bu konuda Duchinski'nin çalışmalarından ilham alan H. Martin, Duchinski gibi netlik taşımayan Fransız bakış tarzını kınıyordu ki, bu bakış tarzı Rusyanın pan-Slavist retoriğe karşı oldukça hassastı. Özellikle 1840'ta College de France'daki "Slav Edebiyatı" kürsüsünün kurulmasını eleştirirken; "Ruslarla, Slavların arasında linguistik ve kültürel bir birlik yoktur; -bu kürsü Mickiewicz için kurulmuş ve panslav bir mistisizme dönüşmüştür. Avrupanın tamamı bir gün bunun bedelini çok pahalıya ödeyecektir" diyordu. Diğer taraftan Casimir Delamarre'de College de France'ı eleştirerek, kürsünün senato tarafından kapatılması için 1868'de bir imza kampanyası açarak, buna destek oluyordu. Bu da Fransanın Polonya'ya karşı yapılan şiddeti onayladığının göstergesi olacaktır. Casimir Delamarre bu davranışının sebeplerini ve adı anlam yüklü bir broşürde "*un pluriel pour un singulier et la panslavisme est détruit dans un principe*" yani "tekil için bir çoğul, pan-Slavizm kendi prensibi içinde yıkılmıştır" biçiminde anlatacaktır.

O dönem Rus entellektüelleri, kendilerini Avrupa kardeşliği dışında tutan Alman ve Fransız söylemleri karşısında derin bir şoka girmişlerdi. Bu şokun önemli sebeplerinden biri de, Batının polonofilliğine anlam verememeleri ve bu polonofilliğin (her zaman öyle olmasa da) rusofob olarak algılanmasıydı. Aleksej S. Homjakov (1804-1860) gibi ilk slavofiller, değerlerini düşüren Alman söylemlerini şiddetle reddediyordu. Karşılıklı bu tartışmalara, 1850-1860'lı yıllarda "devletçi" denilen entelektüellerin de katılmasıyla yeni bir

boyut kazanacaktır.

"Devletçi" denilen entellektüeller de kendilerini Homjakov, Kreewskij veya Aksakov kardeşler gibi tanınmış isimlerin slovofil talepleriyle, I. Nicolos'un siyasî hedefleri arasında arabulucu olarak nitelendiriyorlardı: Mesela, Mihail P. (1800-1875) ve daha az ölçüde de olsa Stephan P. Sevyrev (1806-1864) bunlar arasındaydı. Pogodin'in resmi tarihçi olması, Batı'da çıkan yazıların tanınmasına ve onlara karşı makaleler yazma isteklerine katkı sağlamıştı.

Batı üniversite muhitlerinde bu tür karşılıklı söylem tartışmaları, önemli ölçüde Rus slavofilleri etkileyecek, Rus slavofillerin kimlikle ilgili söylemlerin tamamı bu tartışmalara karşı bir cevap niteliği taşıyacaktır: Bu cevap, ünlü slavist ve pan-Slavist Vladimir L. Lamanskij'in (1833-1914) "Ob istoriceskom izucenii greko-slavjanskogo mira v Evrope (Fransız, de l'étude historique du monde gréco-slave en Europe, 1871) adlı tezi olacaktır. Tez, Rus dünyasının üzerindeki Batılı vizyon üzerine kurulu olmakla birlikte, Batılıların oluşturduğu, tarih tezine reddiye ve kendini "Romano-Cermeniklerin" slavlar üzerine yazdıklarını bilmenin, Rus ilmi için önemine dikkât çekerek, Alman ve Fransız "yanlışlarına" kesin bir cevap niteliği taşıyordu. Turan argümanının mahkûm edilmesi, 19.yy boyunca pan-Slavist, neo-Slavist ve neo-Slavofil çevrelerde devam edecektir. Nikolaj ja. Danilevskij, Feodor Dostoevskij, Konstantin Leontev ve Vladimir S. Solovjev gibi yazar ve felsefeciler bunun örneklerindendir. Bunlar, Batının Ruslar hakkında olumsuz Turan vizyonu tenkit ediyorlardı.

Rusofob Söylemin

Temelinde İrkî Önyargılar

Avusturyalı ilim adamları merkezi Avrupadaki kendi imparatorlukları içinde-

Batılılar tarafından Turan argümanının olumsuz anlamda kullanımı 19.yy boyunca pan-Slavist, neo-Slavist ve neo-Slavofil çevrelerde, Nikolaj ja. Danilevskij, Feodor Dostoevskij, Konstantin Leontev ve Vladimir S. Solovjev gibi yazar ve felsefeciler tarafından şiddetle tenkit edilecektir

ki Slavlara odaklanmış olmalarına karşı, Alman meslekdaşları tenkit noktalarını Ruslara yönlendiriyorlardı. Böylelikle, ırkî argümanların ortaya çıkmasıyla, Rusların mahkûmiyeti yeniden gündeme geliyordu. Bu ırkî argümanlar kendilerinden önce varolan klişelerin, ilmî ve modern bir tarzda düşünülerek, cilalanmış halinden başka bir şey değildi. Aslında kafatasçılık söylemi slav-Rusların üzerinde, kültürel tema yönünden yeni bir şey değildi. 1820'lerde V. Schultze (*Wiener Jahrbuch der deutschen literatur*, 1882) ve bir kaç Alman linguist, Slav dillerinin Tatar ve Moğol dillerine yakın olduğunu ispat etmeye çalışıyorlardı¹⁵. Linguistik temelli bu söylemler belli bir mantık içermesine rağmen, Slav dilleri aynı zamanda Cermen dillerine karışık bir bağımsızlık durumu gösteriyordu: Bu bağımsızlık, çift yönlü olma hasebiyle, "düşük" bir dil olarak nitelendiriliyordu ki, çeşitliliğin ilki, Turanî kökler, ikincisi ise Alman kelime haznesinin ve sentaksından bitmek bilmeyen alıntılardı. Bunun ardından Franz Bopp'un "*dans sa Grammaire comparee de langues sanscrit ende, grecque, latine, lituanienne, slave ansienne gotiques et al-lamande*" (1833) adlı muhteşem çalışması, bu anlaşmazlıklara son verecek olan, Slav dillerinin Indo-Avrupen gruba ait olduğunu ispat etmesiydi. Bundan sonra, linguistik hipotezlerinin sarsılmasıyla, yeni doğmakta olan antropoloji ilmi Alman milliyetçi tepkilerinin hizmetine girecekti.

Rusların hangi insan gruplarına ait oldukları meselesi –herhangi bir sınıflandırma metoduyla– her zaman bir problem olarak varlığını koruya gelmiştir. 18.yy'ın sonlarında Chriptophe Meiners (1745-1810), *Grundris der Geschichhte der Menschheit*

(1793) ırkları ayırt etmenin mümkün olmadığını şiddetle savunurken, daha sonra da Untersuchungen über die Verschiedenheiten der *Grundris der Geschichte der Menschenrassen* (1811) adlı çalışmasında iki önemli ırkın varolduğuna işaret ediyordu. Bunlardan biri, beyaz Indo-Avroopen, diğeri de kara ırktı. Slavlar, bu iki ırk arasında ortalarda bir yerde, yani aydınlıkla, karanlık arasında bir yerlerde yer alıyorlardı. Bu bölünme zaten üstü kapalı unsurlar içermekte olup, Slavlara karşı "Alman efendilerin" özellikle sert davranmaları gereğini yansıtıyordu¹⁶. Anti-slav söylemin ırklaştırılması ilk olarak 19.yy başlarında ortaya çıkmasıyla ve başlangıçta kafatasçılık argümanı içermeyen milletlerin kimliği meselesinin esasını olumsuzluyordu. 1815'te tarihçi Neumann, *Natur der Menschen*'de "Slav hakların, Almanlardan farklı içerikte yaratılmış oldukları" iddiasını taşıyordu¹⁷.

Bu yolda, Gustav Friedrich Klemm, Ores'de Etnografya müzesini kurup, Sakson Kraliyet Kütüphanesini idare ederken, Slavların Almanlar karşısında daha alt derecede olduklarını ilmî bir modda ispat etme arzusuna kapılmıştı. Klemm, *Allegemeine Cultura Geschichte der Menschheit* (Leipzig, 1843-1852) adını taşıyan on ciltlik çalışmasında, insanlık âleminin varoluş sırtını aktif ve pasif olmak üzere iki ırka ayırarak, bunlardan birincisinin aydınlanmasını Cermenik erkeklikte bulurken, Slavları, Çinli, Zenci, Mısırlı, Finli ve Hintlilerle birlikte Avrupa proletaryasının yanında ikinci gruba dahil ediyordu. "Bütün slav halklarının değeri düşüktür, fakat bunun çeşitli sebepleri vardır: Merkezi Avrupalılar, Alman elitlerinin hegemonyası altında kalmaya mahkûmdurlar. Ruslar ise, Aryen olmayan

Franz Bopp'un dillerin muayenesine dair yaptığı çalışma, Slav dillerinin Indo-Avrupen gruba ait olduğunu ispat etmesiyle, linguistik hipotezlerinin sarsılması, yeni doğmakta olan antropoloji ilmi Alman milliyetçi tepkilerinin hizmetine girecekti.

15-Recension anonyme d'un livre de linguistique dans le Literarisches Centralblatt 1868 sur la salviste tcheque Hattala Cité par V.I. Lamanskij, Ob istoriceskom izucenii greko-slavjanskogo mira v Evrope (D'étude historique du monde gréco-slave en Europe), st. Pétersbourg, 1871, p.210

16-C. Meiners, Untersuchungen über die Menschenrassen, tome III, p.306, cité in L. Poliakov, Le myth aryen op. Cit., p.224

17-Cité par V.I. Lamanskij, Ob istoriceskom izucenii greko-slavjanskogo mira v Evrope, st. Pétersbourg, 1871, p.76

unsurlarla karışmışlardır". Klemm, Çekler gibi bazı slavların Alman kültürene olan yakınlığına karşı, bunlardan uzakta kalan Ruslardan bahsetmiş olsa da, sonuç yine değişmeyecektir yâni, değersiz ve olumsuz¹⁸.

Anti-semit olarak ünlenen ve Cermenik bir İsa'ya olan inançla tanınan Gustav Ditzel, Rusları, Zencilerle mukayese ettiği *Rusland, Deutschland und die östliche Frage* (1853, Stutgard) adlı çalışmasında, kesin bir dille, beyaz olmalarına rağmen Rusların, "zencilerin sıfatlarına sahip"¹⁹ olduklarını iddia eder. Ona göre bu iki ırk, zorla çalışan ve sertlik içinde doğmuş köylü gruplarından ibaret, hür olmaya hazır olmadıklarından, kendilerini ancak başka uluslar tarafından yönetilmeye bırakmak zorundadırlar. Zencilerin tamamı ve Ruslar için bu yöneticiler, Avrupalı, özellikle de Cermenik milletlerdir. Benzeri fikirler aynı şekilde K. Hagen'de de bulunmakta, *Fragen der zeit vom historischen Standpunkte betrachtet* (Stuttgart, 1843) adlı çalışmasında, geleneksel etimolojiye göre "Slav" kelimesinin kökü "köle"²⁰ anlamına gelmekle, bu kelime adeta bu milleti (Rusları) hürriyetsiz kılmak için yaratılmış olduğunu belirtir. Hagen'e göre bir "köle azat edilemez, zira bu tabiata aykırıdır"²¹.

Bu ırk tartışmalarına schilinger ekolünden gelen anatomist Carl Gustav Carus'ta katılacaktır. Carus, *Denkschrift zum hundert-jährigen Geburtsfeste Goethe's* (Leibzig, 1849) adlı çalışmasında "deri rengini" ölçü kabûl eden klâsik şemaya uygun olarak halkları, romantik bir ölçüye göre sınıflandırır: Buna göre, gündüz halkları Avrupalılar, gece halkları Zenciler, şafak halkları sarılar, alacakaranlık, tan halkları

Kızıl derililerdir. Slavlar burada şafak vaktine tekabül eden (sarı) Türklerle beraber, beyaz ırkın hemen arkasında, Zenci ve Kızılardan ise önce gelmektedirler. Bu teori daha sonra Frebel, tarafından devam ettirilecektir. Frebel, Turanî dünyada ırkları üçe ayırdığı çalışmasında Frebel'in birinci ilkesi, dinî Semit (Sami), ikincisi entellektüel ve siyasî olan Aryen, üçüncü ilkesi sadece meteryalist ve (İncil terminolojisine göre)²² dayalı Şamit olan ırklarda Slavları üçüncü ırk "Şamit"e dahil eder. Frebel, onları köylü "materyalizmi" içinde kalmış, siyâsî bağımsızlık ve entellektüel elitten mahrum bir halk olmakla itham eder.

İsveçli ilim adamı (Etnologisch Sech-riften, 1864) Anders A. Retzius (Stokholm Medikal Enstitüsünde anatomi profesörü) ırk sınıflandırmalarında daha da ileri giderek, kafatası ölçümünün fikir babası olur. Irk meselelerini ana bilim dalına haline getirip, halkları dolikeseفال ve brakesefal olarak ayırır. Avrupalıları, sadece ve sadece kafatası ölçülerine göre iki ırka ayırdığı çalışmasında Slavları, brekesefal grubunda, kahverengi tenli, kısa boylu, Tatar ve Moğollar olarak tanımlar. Slavları dolikeseفال (Aryen)²³ grubuna dahil etmemekle birlikte, bu brekesefal ırkın içinde yine de bir üst kategori de yer verir. Bu kategori düz çeneliler grubuna dahil olup, asgari bir kültürle temas kurmuş Slav, Fin, Fars, Afgan, Türk v.s. halkları kapsamaktadır. Düz çeneliler, çıkık çenelilerden farklı olup, çıkık çenelilerin medeniyeti bunlardan daha aşağıdadır (Tatar, Moğol, Malay, Güney Amerika yerlileri). Slavlar, medeniyet taşıyıcısı Aryenlerden önce Avuranın İskit-Turanlı aborjin halklarındandır. Ruslar böylece -hücre kri-

İsveçli ilim adamı Anders A. Retzius ırk sınıflandırmalarında daha da ileri giderek, kafatası ölçümünün fikir babası olur. Irk meselelerini ana bilim dalına haline getirip, halkları dolikeseفال ve brakesefal olarak ayırır

18-Dans le tome 10, Die Christliche Östeuropa, cahap. "Die Slawen", p.25-36

19- Cité par V.I. Lamanskij, Ob istoriceskom izucenii greko-slavjanskogo mira v Evrope. op.cit., p.97

20-"Slav kelimesinin kökü zamanında olduğu gibi, halâ da tartışılmaktadır. Orta çağ Latince Slavus kelimesini bir köleyi ve onun hukuki itaatlarını tanımlamak için kullanılıyordu. Çünkü, Baltık ve Elbe'nin bir kısım slavları Cermenler ve Araplar tarafından köle haline getirilmişlerdi.

21-K. Hagen, Fragen der Zeit von historischen Standpunkte betrachtet, Stuttgart, 1843,t.I, p.352-354

22-Tekvin'de Sam, Nuh'un üçüncüsü oğlu ve Kanaan'un babasıdır. Kara Afrikanın halkların atası olarak nitelendirilir.

23-A. A. Retzius, Ethnologisch Schriften, Navh dem Tode des Verfassers gesammelt, Stockholm, 1864, p.3,8-12

Martin'e göre Ruslar, fiziken Aryenlere yakın olmakla beraber, psikolojik olarak ikincilere daha yakınlar. Üstelik Ruslar çift yönlü olarak Turanlıdır, çünkü (kan itibarıyla) hem Finlilerle, hem de Türklerle karışmıştır.

teri medeniyet öncesinin göstergesi olduğu için- sömürgeleştirilmiş Şamit halkların hepsindeki olduğu gibi, emre amade Avrupayla bağımlılık ilişkisi içinde olduklarını, dolayısıyla bütün Şamit halkların Avrupaya karşı konumlarının aynı olduğunu söyler.

19.yy'ın son çeyreği içinde Alman ırk söyleminin radikal bir şekilde, slav dünyasından, bu defa Yahudilere karşı yöneldiği görülür. Anti-Semitist olan Paul de Lagarde (1827-1891) *Deutsche Schriften* (1878) çalışmasında şunu ifade eder: Slavlar, Keltler ve Macarlar gibi yok olmalı ki, Avrupa'da sadece Latinler ve Cermenler kalsın²⁴. Bu tür söylemler, gelişmekte olan Alman milliyetçi hareketinin Yahudi meselesi üzerine yoğunlaşmasıyla, slavlar üzerindeki tartışmayı geride bırakacaktır. Fakat, yine de slavlar üzerindeki tartışma bitmeksizin, Nazizm deneyiminin ilk işaretlerini verecek olan yüzyılın başlarındaki Aryanist teorisyenlere kadar sessiz sedasız devam edecektir²⁵.

Burada bahsi geçen Fransız Rusofob yazarlar resmi bir şekilde Almanların fizikî yapı ve kafatası ölçülerine göre ırk tasnifini çok fazla desteklemeseler de, yine de Ruslar hakkında ırkî söylemlerde bulunmaktan geride kalmazlar. 1860'lar gibi geç bir tarihte bile Eduard Talbot gibi birileri çiğ bir şekilde Ruslar için; "Ruslar slavsa, neden Tatar kafaları var" sorusunu soracaktır²⁶.

Henri Martin için dünya tarihi, "ırklar" açısından birinci, "milliyetler" ise ikinci aşamadır. Fakat birinci aşama sadece Avru-

palı halklara ait olup, ikinci aşamada yer alan Ruslar, bunun dışındadır: Turanlılar halen daha "prensipleri" belirleyen ırkî prensipler üzerinde yaşamaktadırlar²⁷. Anlaşılacağı üzere, bunlar Turanlıların sınıflandırma hususu o dönemdeki tartışmaları yansıtmaktadır. Ruslar acaba beyaz ırkın kopmuş bir dalı mı,²⁸ yoksa tamamen sarı dünyanın bir parçası mı? Martin'e göre Ruslar, Aryenlerle, sarı ırkın yol ayrımında arada kalmış bir evreyi oluşturuyorlar²⁹: fiziken Aryenlere yakın olmakla beraber, psikolojik olarak ikincilere daha yakınlar. Üstelik Ruslar çift yönlü olarak Turanlıdır, çünkü (kan itibarıyla) hem Finlilerle, hem de Türklerle karışmışlardır. Duchinski bu konuda daha radikal olarak; Rusları doğrudan sarı ırka bağlayarak, Moskovalılar tamamen Çinlidirler diyecektir. Hatırlayalım ki, bu halklar, aynı zamanda Orta Asya, Semit, Kızılderili ve Zenci halklarla, başka bir gruba karşı (Aryen-Avrupalılar)³⁰ mükemmel bir birlik-telik oluşturmaktadırlar [...] demektedir.

Rusları aşağılayan bu sınıflandırmalar üstelik o dönem yapılan ilmî ölçülere göre pek tabi olarak Rus ilim adamlarını şoka uğratmıştı. 1845'te, yâni Gustave Clemm'in yayımlanan ilk kitabından sadece iki sene sonra ve Rusofob eğilimin oluşumundan çok daha önce Hamjakov, Rusyayı dışlayan Batılı reddiyesindeki ırkî argümantasyonu hissettirmektedir. Markis de Custine'in kitabının yarattığı hayâl kırıklığıyla Hamjakov, Batılıların Rusyaya karşı olan bakışlarındaki tarafgirliği; "Meğer biz Indo-Avropen

24-P. de Lagarde, *Deutsch Schriften*, Lüder Horstmann, 1903, 418 p. Ses propos anti-slaves et anti-hongorois dans le cadre d'un analyse de l'Empire habsbourgeois se situent en particulier p. 102-103

25-Sur ce sujet, consulter N. Goodrick-Clarke, *The occult roots of Nazism, Secret Aryan cults and their influence on Nazi ideology*, New York University Press, 1992, 293 p; M. Korinman, *Deutschland über alles, Le pangermanisme 1890-1945*, Paris, Fayard, 1999, 701 p.; M. Korinman, *Quand l'Allemagne pensait le monde, Grandeur et décadence d'une géopolitique*, Paris, Fayard, 1990, p. 9.

26- E. Talbot, *L'Europe aux Européens*, Paris, 1867, p.56

27-H. Martin, *La Russie et l'Europe... l'Europe aux Européens*, Paris, 1866, p.4.

28- ibid, p.9,

29-Bu akımın çeşitli savunucuları Aryen terimin kökü konusunda aynı tanımlamayı paylaşmıyorlardı. Réville için Asya efendi unsur, Duchinski ve Martin için Asya kelimesi tarımcı ve mukim manası taşıyordu (İranlıların etrafında olan göçebe toplulukları ayırt etmek için) Bu polemikler o dönem için klâsikti.

30-F. H. Duchinski, *Peuples aryas et touran, agriculteurs et nomades: nécessité des réformes dans l'exposition de l'histoire des peuples aryas-européens et touran, particulièrement des Slaves et des Moscovites*, Paris, F. Klincksieck, 1864, p. XXIX.

kanlı, Indo-Avropen derili ve Indo-Avropen dilli değilmiz; fakat yine de komşularımız zın kardeşleri olamıyoruz”³¹ diyerek, hayıflanacak ve okların hedefini, Slav meseleleri üzerinde çalışan Alman ilim adamlarının tek yönlü tarafgir tutum (Ognocctoposoc) ve siyâsi adanmışlıklarına çevirecektir. 1856’da Hırvat Matkovic, o dönem Berlin Etnografya Müzesinin aşına olduğu coğrafi bölgeleme çalışmaları ve Almanların kendi aralarında sık sık cereyan eden tartışmalar da Rusları, Zenci ve kafirlerle mukayese etmelerini³² Pogodin’e şikayet etmektedir.

Daha sonra Danilevskij de, Alman söylemlerine ilgi gösterip, Rusyanın “Avrupalılığına” (1871) ve ırk meselesine dair bir takım yazılar yayımlar³³. Danilevskij yazılarında, özellikle ırkî sınıflandırmayı ispat edemeyen Retzius’un söylemleriyle, Batılı söylemlerin geçersizliğini ispata girişerek; nasıl olur da slavlar brekesefal olarak sınıflandırılırlar? Nasıl olur da Türk ırkından oldukları halde, Aryen bir dil konuşabiliyorlar ve bu dil tarihin hangi döneminde kabûl edilmiştir? sorularını sorar. Danilevskij, Batılılar gibi biri brekesefal slavlar, diğeri dolikesefal Romano-Cermenik olmak üzere iki paralel ırk olarak ayırt etmeye hazırdır; ancak bir şartla ki, o da bu iki ırk arasında herhangi bir şekilde hiyerarşik veya fiziki ölçülere göre herhangi bir üstünlük verilmemek kaydıyla. Ne var ki, Danilevskij’nin kanaatine göre, Cermenik ilim adamlarının derdi, Slavların fizyolojik özelliklerini slavlar için keşfetme değil, slavları üstün ırkın hizmetinde çalışmak

için yaratılmış bir alt ırk olarak sınıflandırmaktır. Lomarsky için de durum bundan farklı değildir. O da Retzius’un sınıflandırmalarını reddeder. Brekisefal ve dolikesefal ayrımı ona göre mantıklı değildir, çünkü bu iki kafatası ölçüsü hemen hemen Avrupa’nın her yanında rastlanmakla, tek bir halka ait değildir: Breki sefallar belki Avrupa toplumunun belli bir tabakasını oluşturabilirler, fakat bu bir millet olamaz³⁴. Neden Slav kafatasları ki, Alman kafataslarına çok yakın, aynı ölçüdedirler? Neden farklı kategorilerde sınıflandırılıyorlar? Zaten, alt ırklar fikri, İncil’in öngördüğü insanlık birliğine ters bir kavramdır. Ve Lamanskij herkesin daha iyi, daha mükemmel olabileceğine, gelişebileceğine inanmak isteyerek, buna Afrikalı kavimleri de dahil³⁵ eder. Aynı dönemde (1870) muhafazakar düşünürlerden Konstantin Leontev, bu tür Batılı söylemlerde sadece modern milliyetçiliğin paganist teorilerin doğrulanmasını görmektedir: Nasıl oluyorda, fikirleri değil de, olguları savunmayı tercih edersiniz? Millet, tanımın yarattığı bir şeydir, onu biyolojik bir birlik olarak tanımlamaya kalkışamazsınız, o zaman millet sadece bir illüzyon olur. İdeolojisiz, devletsiz ve sistemsiz bir halk nedir ki? Onu neden sevelim ki? Kanı için mi? Ne var ki kan, hiç bir halkta saf değil ki? İnsanı sevdiğimiz zaman, hangi kanı sevdiğimizi Tanrı bilir! saf kan nedir ki? Bu ancak spirütüel bir kısırlıktır? Bütün milletlerin kanına karışmış, çok kan vardır,³⁶ demektedir.

Duchinski, daha radikal olarak; Rusları doğrudan sarı ırka bağlayarak, Moskovalılar tamamen Çinli, hatta Orta Asya, Semit, Kızılderili ve Zenci halklarla, başka bir gruba karşı Aryen-Avrupalılar 30 mükemmel bir birliktelik oluşturmaktadır demektedir

31- A. S. Hamjakov, “Mnenie inostrancev o Rosii” (Ce que pensent les étrangers de la Russie) Moskvitjanin, 4, 1845, republié dans Polnoe sobranie socinenij (Euvres completes), t.I, 1878, p.4.

32- Bknz., Cité sans références par N. P. Barsukov, Zizn i trudy M. P. Pogodin (La vie et l’oeuvre de M. P. Pogodin) Les Cafres kelimesi, Arapça kafirden geliyor, Afrikanın merkezinde ve ekvator bölgesinde bulunan halklardı, 19.yy’da sıkça “zenci” veya Sudan ve Afrika boynuzundaki Şamitlerden Batılı ırkî sınıflandırmalarda ayrı tanımlanıyorlardı.

33-N. Ja. Danilevskij, Rossija i Evropa, Vzgljad na kul’turny i politicesko otnosenija slavjanskogo mira k germano-romanskomu (La Russie et l’Europe. Regard sur les relations culturelles et politiques du monde slave envers le monde germano-romain) St. Pétersbourg, Glagol, 1995, p. 147-148.

34-V. I. Lamanskij, Ob istoričeskom izučenii greko-slavjanskogo mira v Evrope, op. Cit., p. 276-277

35- Lamanskij, “bu Afrikalı kavimler, eski Galyalılar ve Brotonlar gibi, olumlu şartlarda [...] kendi orjinal medeniyetleri geliştirmeye ümidi taşıyorlar, ki bu medeniyet daha büyük bir dahi, doğa üstünde büyük bir açılış ve sertrik içermeyen unsurlarıyla kendini gösterecektir”

36-K. Leontev, “Vizantizm i salvjanstvo” (Byzantinisme et slavité), in Vostok, Rosija salvjanstvo politiceskajo puplicistik-a (L’Orient, La Russie et la slavité. Articles philosophiques et politiques), Moscou, Respublica, 1996, p.108.

Kültüre Dayalı Bir Argümantasyon Olarak Rusların “Turanlılığı”

Pek çok Alman ilim adamı Ruslar ve Slavların aleyhine olmak üzere, Turanlı olarak bilinen İskit dünyasının tarihini öne sürüyorlardı. Büyük antik dönem yazarlarından Herodot, Strabon, Pline, Tacikus Slavların zaten İskitlerden geldiklerini iddia etmişlerdi. İskit dili hakkında 19.yy’daki linguistik bilgiler tam olarak bilinmiyordu. Bir çok ilim adamı, meselâ A. D. Mortdmann gibiler, İskit dilini Turan grubuna dahil etmişler, dolayısıyla bu Turanlılık sıfatı slavların üzerine de bulaşmıştı. Eski bir Cermen tarihi oluşturma çabalarından olmak üzere, Avrupadaki Slavların otoktan bir halk olmadıklarına dikkat çekerek, “Slavların Ortaçağ kaynaklarına göre Karpat ve Tuna bölgesinden gelişlerinin, Asyadan gelen barbar istilâların devamı değil mi” sorusunun; devamını; “Slavlar, böylece Hun ve Avarlar gibi aynı derecede Asyalı oldukları kadar, ayrıca uzun süre bu istilâların da emrinde olmuşlardır” diyerek, 19.yy’da olağanüstü önem taşıyan otoktanizme vurgu yapıyordu. Kendini keşfetme zorunda olan her halk, masal ve efsanelere dayanarak, antik geçmişe uzanan tarihî bir dönemde, Alman bilgiler Slavları Avrupa dışına atmaya çalışıyorlar ve onları şu anda meskun oldukları yerlere 6.yy’da geldiklerini söylüyorlar. Yâni, büyük barbar istilâları ve Batı Roma imparatorluğunun çöküşünden çok daha sonrası için.

Böylece, slavofil denebilecek bir gençlik döneminden sonra yazar E.M. Arndt (1769-1860) özel ve anti-semit Cermenik bir hristiyanlığın müdafası olan “*Versuch in vergleichender Völkergeschichte*” (Leipzig, 1843) çalışmasını, Napolyon savaş-

ları biter bitmez, çiçeklenen Rusofob klişelere oturmuştur. Özellikle zaten eski olan Slavların Turanlı melezlik fikri, Arndt’ın gözüne çarpmış ve bu melezlik fikri, kendine göre Rusları daha saf olan Slavlardan ayırmaktaydı: “Ruslar, kendilerini diğer Slav kavimlerinden ayırdeden bir mukavemet ve direnç göstermektedirler. Ruslar bu mukavemeti Tatarlardan mı, yoksa İskandianlardan mı aldılar?

Zannedersem Tatarların Asyalı özellikleri, Rusların örf ve adetlerinde daha çok belirgin”³⁷ diyordu. Slavların az çok bazı Alman milliyetçi bilgelerin olumlu yönlerine değinmeleri karşısında bile, Rusları sistematik bir şekilde bu olumlu unsurlardan uzak tutarak, Slav olmamalarından dolayı mahkûm etmekten kaçınmayacaktır. Wolfgang Mentsel 1868’de “Bir İskit, her zaman bir İskittir”³⁸ derken, onların ancak ve ancak Slav torunlarının Cermenileşmesiyle, medeniyete girmeleri husunda ümidvar olabileceklerini belirtir.

Karl Penka’ya göre (Cermen otoktonizminin partizani ve Aryenlerin kuzey kökenli olduklarının teorisyenidir) Slavlar, Aryanileştirilmiş Turanilerdir. *Origines Ariacae* (1883) adlı çalışmasında Penka, bu melezliğe tarihi bir izah bulmaya çalışır. Çünkü “Slavlar, her ne kadar Aryen bir dil konuşuyorlarsa da, kökleri ruhî bakımdan hiçte Aryen değildir”³⁹. Penka’ya göre, Herodot ve Strabon tarafından Kimmerler olarak adlandırılan ve yerleşik bir halk olan Aryenlerle ilişkiye geçene kadar İskitler, Slavların ataları olarak bozkır göçebesiydiler. İskitler, Kimmerlerden yerleşik hayata ilişkin tarım tekniklerini öğrenirken, aynı zamanda onların Aryen dillerini de almışlardır⁴⁰. Dolayısıyla Slavlar bir *Mischvolk*,

Alman ilim adamları Ruslar ve Slavların aleyhine olmak üzere, Herodot, Strabon, Pline, Tacikus’un anlattıklarından hareketle, slavların zaten İskitlerden geldiklerini iddia etmişlerdi.

37-Cité in G. Wiegand, éErnst Moritz Arndts nationalistiche Vorurteile und Stereotypen” in Russen und Russland aus deutscher Sicht, vol 5:19. Jahrhundert, München, Wilhem Fink Verlag, 1992, p.492.

38-Cité par V. I. Lamanskij, Ob istoričeskom izučenii greko-slavjanskogo mira v Evrope, op. Cit., p, 100

39- K. Penka, *Origines Ariacae*, Linguistisch-ethnologische Untersuchungen zur alteren Geschichte der arischen Völker und Sprachen, Vienne, 1883, p, 126.

40-Ibid, p, 132.

yâni melez bir halktır: Diğer Turanlılar gibi, Aryen özelliklerden (en önemlisi budur) biri olan yüksek derecede sarışınlığı, brekesefal kaftası ve genel fizyonomiyi birarada tutuyorlar. Penka için İskit-Slavlar, Moğol grubundan ziyade, Turanlıların Fin-Ugor grubuna yakınlaştırılması gerekir. Bunu ispat etmek için embriyojolist ilim adamı Karl Ernst Von Baer (1825-1876) tarafından yapılan ayrıştırımlara başvurulur. Bu embriyoloji uzmanı da, mesela Başkırlarda, açıkça görünen Fin-Türk melezliğini en çarpıcı örnek olarak gösterir⁴¹. Gerek fizyolojik, gerekse kafatascılık biçiminde ırkî argümanlar üzerine kurulan bu İskit-Slav tezi, sistematik bir şekilde Turancılık suçlamasıyla birlikte yürütülür.

1860'larda Fransız Rusofob eğilimi de, özellikle bu Turan tematiği üzerine kuruludur. Böylece, Duchinski'ye göre Rus, Osmanlı ve Yahudi kelimeleri aslında sadece bir halka veya aynı halka teşmil edildiğinden, elbette kastedilen bu halk yine Turan halkıdır. Ruslar ve Yahudiler, çok yakın tarihî bağlardan dolayı birleşmiş, On kavimin⁴² yâni, Hazarlar ve Ortaçağ Moskov Rusyasındaki Yahudi heretiklerin bağları onları bir araya getirmiştir. Rusların, Bizansicili taşıdıkları iddiası, Aryen olduklarına dair bir delil niteliği taşımaz zira, Bizanslılar, Aryen ve Semit karışımıdırlar. İskitler, her ne kadar, Med dünyası ile olan yakınlıklarından dolayı Aryen bir dil konuşmaktasalar da, netice olarak Turanlı göçebelere. Hâтта Hazarya'nın Yahudileşmesine katkıda bulunmuşlardır. Rusların akla gelen her kimliği, yani Yahudi, Bizans, İskit hiç biri Duchinski, Martin ve diğer meslekdaşlarının nazarında olumlu değildir.

Talbot için, takıntı haline gelen husus, Rus-Yahudi paralelliği değil, Rus-Hun paralelliğidir. Ona göre, Hun olarak adlandırılan Turan ırkı üç koldan ibarettir: en güneyde Tatarlar, Volga ve Karadeniz arasındaki beyaz Hunlar ve zenci Hunlar; yâni, Finlilerle melezlenmiş ve "çok çirkin bir tip" oluşturan Moskovalılar⁴³. Ruslar dolayısıyla hem Turanlı, hem de en beter, en kanı karışık alt ırktan oluyorlar: "Ruslar boşu boşuna kendilerini medeni olarak göstermeye çalışıyorlar, oysa onlar Atilla'nın hakiki çocuklarıdır ve hâlâ ataları Hunlar gibi kral cenazelerinde insan kurban ederler"⁴⁴. Rusların Turan dünyasına aidiyetleri aynı zamanda göçebe argümanı ve Kazak adetlerine dayanmaktadır. Ruslar aslında yerleşik bir halk olmayıp, onların gerçek tabiatları ebedi bir göçebelige davet etmektedir: siyâsî hürriyet onları ilgilendirmemekle birlikte, onların oradan oraya göç etme hürriyetleri şarttır. Bu sebeple Duchinski'ye göre serflüğün feshedilmesi, göçebe hayata geri dönmek için bir sebep olmakla birlikte, hükümet açısından imparatorluğun hâkim olduğu büyük Asya topraklarında gerçekleştirilecek olan iskân politikası açısından ayrıca önem taşır.

Rusların Avrupalı olma iddiaları, kısa bir süreden beri Aryen bir dili konuşmaları ve hristiyanlıkları da bütün unsurlarıyla sadece yüzeyseldir. Çarlığın çelişkili dini politikasının altını bu şekilde çizen Edward Talbot: Neden? "imparatorluktaki (Rus) paganlar, Budist ve Müslümanları rahat bırakıp da, Katoliklere zulmediyorlar" sorusunu sorduktan sonra cevabını da şu şekilde verir: Aslında Ruslar demek ki hristiyan değiller. Ayrıca Rusların bireysellikten mah-

Slavların Turanlı melezlik fikri Arndt'ın gözüne çarpmış ve bu melezlik fikri, kendine göre Rusları daha saf olan Slavlardan ayırmaktaydı

41-C. E. Von Baer, "Beschreibung der Schiidel, welche aus dem Grabhügel eines Skythischen Königs ausgegraben", Archiv für Anthropologie, X, 1878, p.215-231.

42-18.yy'dan kalma Rulhiere'nin teorisine göre Moskovya, Salmanazar tarafından getirilen ve Turanlılarla kaynaşmış olan 10. Yahudi kavimden gelmiştir.

43-E. Talbot, L'Europe aux Eoropéens, op. Cit., p.40

44- İbid, p, 27

rum olmaları, onları güçlü bir taklit etme ve sahiplenme hissi geliştirmeye itmiştir. Eğer siyâsette iki Turanlı bağımsız devlet varsa, bunlardan biri Rusya, diğeri de Osmanlı imparatorluğudur; aralarındaki fark birinin Aryen bir dili, diğerininse Semit bir dini kabûl etmiş olmalarıdır. Turanlılar bir de komünizm ve otokratik (çelişkili bir şekilde bir araya gelmiş olmasına rağmen) fikirlerle çok açıktırlar. “Moskovalıların sosyal ve siyâsî hayatlarındaki bütün tezahürler, ataerki otokrasiye, komünizme ve göçebe özelemlerine dayanmaktadır ki, bu durum [...] özellikle Aryen Avrupalı oluşumun tam tersidir⁴⁵.”

Turanlılar (tabii olarak) Aryenlerin altında olmalarına rağmen, yine de özel bir misyona sahiptirler: Bunlar, Avrupa ile sarı dünya arasında aracı olarak, sarı dünyanın “insanlığın üstün tiplerine doğru” yükselmelerine yardımcı olmalarıdır⁴⁶. Ne var ki Ruslar, bu misyon gereği, Avrupalı tavrı Asya’ya taşımak yerine, Rusyanın Turanî ruhunu taşıyarak, kendileri mürit olduğu halde, ilk hocalığa soyunmak istiyorlar. Rusya, kendisini Asyada imparatorluk, Avrupada ise millet olarak düşünüp, kendisine empoze edilen Turanlı kimliği kabûl etmeyi reddetmektedir: Fransızların Frank egemenliği ve Seltik dilini kaybetmelerine rağmen, Galyalı katkıları gibi, Ruslar da Varek gücü ve egemenliğiyle, Aryen bir dili kabûl etmelerine rağmen Turanlı kalmışlardır.

Duchinski ekolünün söylemi Rus entelektüeller için çok aşağılayıcı olup, gayet net bir şekilde “değişken bir geometriye” tâbidir. Böylece Fin, Eston ve Macarlar Turan kökenli oldukları ve halâ Fin-Ugor bir dil konuştukları halde, kendilerini tama-

men Aryen dünyasına mensup olarak görüyorlar. Onların Katolizm ve protestanizme geçmiş olmaları, tıpkı feodal Avrupanın tarihsel özellikleri gibi onlara ırk prensibi esasına geçme imkânı sağlamıştır. Bu konuda Duchinski bu konuda daha da ileri giderek, açık bir şekilde Ruslardan (aleyhine) ziyade, Osmanlıyı tercih eder⁴⁷ ve Rusları, insanlığın ırk basamağının en altında bulunmakla, onlara aynı anti-semitik şemayı uygular. Duchinski için, asimilasyon talep eden bir Yahudi olmaktansa, özel farklılık talep eden bir Yahudi olmak daha iyidir; dolayısıyla, Büyük Petro’nun istemiş olduğu Avrupa milletlerine dahil olmak yerine, Osmanlılar gibi Turan kimliğini kabûl etmek, onun arkasında durmak çok daha iyidir.

Batıdan gelen Turancılık suçlaması karşısında slavofil Rus entelektüeller oldukça hassaslardı. Onlara göre bu suçlamaya varan aşağılama, Moğol kırbacının yansıttığı tarihi gerçeğinin tam tamına tersini ifade ediyordu: Oysa, Rus tarihi özellikle Turanlılara karşı verilen mücadelelerin tarihiydi. Bu konuda Lamanskij, fikirlerinin önemli bir bölümünü, Batılı söylemin Rusları kurban eden “Turanlı” aşağılamanın haksızlığına ayırır. Neden Finliler ve Macarlar Henri Martin’in ifadesine göre “kalben Aryen” olabiliyorlar da, Ruslar olamıyor? Neden imparatorluk Rusya için Turanlaşmakla eş anlam taşıyor? Neden Amerikalılar ve İspanyollar Aryen olmayan halklarla melezlendikleri halde, Avrupalı gibi nitelendirilmekten aşağıda kalmıyorlar? sorularını sorduktan sonra, Rusya’nın Turanlı olmakla suçlanamayacağını, çünkü hakikatte Rusların kendi genlerini taşımayan

Alman çevreler bir Cermen tarihi oluşturma çabalarından olmak üzere, Avrupadaki Slavların otoktan bir halk olmalarına dik kat çekerek, Slavların Karpat ve Tuna bölgesine, Asyadan gelen barbar istilâların devamı olarak kabul ediyorlardı

45-Ch. De Steinbach, *Mémoire sur les formules à introduire dans l’histoire des peuples parlant les langues*, Paris, Société d’ethnographie, 1868, p.76.

46- H. Martin, *La Russie et l’Europe*, op. Cit., p.105.

47-Osmanlılar, Ruslardan ziyade Batılılar daha açıktır. Hristiyan köylüler üzerinde baskı kurmadılar, şahsi mülkiyet kavramları var. Hukuka saygı, yurtdışında eğitim görme, gidip gelme hürriyetleri var, kendi köklerinden nefret etmeyi empoze eden despotları olmadı, burjuvazileri ve verimlilik kavramlarına sahiptiler. Bnnz., F. H. Duchinski, *Peuples ariyas et tous...*, op.cit., p.110-111

diğer unsurları Aryenize ettiklerini (Ruslaştırarak ve hristiyanlaştırarak), ama asla kendilerinin Turanlılaştımadığını ifade eder.

Avrupanın antik dünya üzerine geliştirdiği tarihî söylem, Rusları tenkit noktasının merkezi üzerine yerleştirmişti. 1850'lerden itibaren Hamjakov, Rusların ırkî aidiyetlerinin geçmişin yorumlarına bağlı olduğunu farkında olarak; "Avrupalıların, Slavları bir yandan İndo-Cermenik ailelerin en kalabalığı olarak sunarken, diğer yandan da onları köksüz ve büyük bir ağaç şeklinde sunmak için onları atalarından kopardığını"⁴⁸ belirterek, Avrupanın ilk halkları hakkındaki yapılan araştırmalarda, Cermen ilim adamlarının (Batılıların) Venetlere hiç yer vermediklerini, hâlbuki Venetlerin bütün klâsik yazarlar tarafından zikredildiklerini ilâve eder. Bu Alman ilim adamları aynı zamanda Slavları, İllirya ve İskit mirasından mahrum ettikleri gibi, Sanksrit diliyle olan lenquistik yakınlığı da inkâr ediyorlardı. Bu değerlendirme, asrın ikinci yarılardan itibaren Hamjakov'dan sonra slavofiller tarafından sürdürülecektir. Meselâ, Rus imparatorluk tarihi hakkında çok sayıda kitabın müellifi olan Dimitrij İ. İlovajskij (1832-1920), "Rusların Turanlılığı (*Turanstvo*) hakkındaki Alman kanaatlerinin, anti-slav teorisinin başlangıcı"⁴⁹ olduğuna işaret eder.

Polonya ve Ukrayna Meselelerinin Tarihi Meşruiyeti

1860'larda "başka bir Slav dünyası" lehine tarihî ve siyâsî bir söylem geliştirerek, aleni bir şekilde Polonofil ve Ukraynofil olarak ortaya çıkan Fransız akımı, Fransızlara özgü bir durum olup, Alman ilim adamları da bundan az çok haberdardılar. Duchinski ve Martine yakın olan bü-

tün Fransız yazarlar, doğrudan Polonyalı tarihi söylemlerden ilham alırlar. Meselâ, Leonard Chodsko ve diğerleri *History de la Pologne*, 1839). Avrupanın sınırlarını Urallar'dan değil, Dnyperden geçen (kendilerine göre) ve Avrupa ve Asyanın arasındaki "doğal sınır" olarak kabul edilen esnek argümanı kullanırlar: Herodot ve Strabon'dan itibaren Avrupanın doğu sınırı, yerleşik Aryen Sarmatları, geleceğin Polonyalıları- göçebe ve Turani İskitlerden- geleceğin Rusları- ayırmıştır.

Burada sadece Polonya, barbar hücumlarını engelleyen liberâl Avrupanın gururu ve Rusyanın gerçek tabiatını kavramayı sağlayabilirdi, çünkü Polonyanın bütün tarihi, önce Moğol, sonra Osmanlı ve Ruslar tarafından Turanî dünyaya karşı mücadele üzerine kurulmuştu: "Burada Avrupaya yabancı olan her ırkın bütün göstergeleri bulunmaktadır. Bizden olmayan bir ırkın ve gelenekleri Tanrının belâlarında, Atilla'nın yoldaşları olan, Cengiz Han'ın ve Timur'un gelenekleri devam eden bir ırktır bu"⁵⁰. Ukraynanın muhtariyet talepleri olmamasına rağmen, Martin'in içinde yer aldığı Fransız ekolü tarafından Polonyayı Slav kardeşleri arasında (benzerlerin arasında birinci olan) primus inter pares ilânıyla, sadece ve sadece 15. Ve 16.yy'da *Rzeczpospolita des Piast* ve Rurik hanedanının da çıkarlarını birleştirebilmiş olduğunu belirtir. Böylece, "tarihi Polonya, Slav dünyasının büyük çoğunluğunu teşkil eder",⁵¹ çünkü Polonya, 1871'de ilk paylaşımdan önce, Avusturya ve Osmanlı imparatorluğundan daha fazla Slav barındırıyordu. Meslekdaşlarının yanında biraz farklı bir kulvarda olan Casimir de Lamarre, o dönem Ukraynalı entelektüellerinin arasında uluslararası düzeyde

Karl Ernst Von Baer tarafından yapılan embriyolojik ayırtırmalara başvuru- rularak, fizyolojik ve kafatascılık biçiminde ırkî argümanlar üzerine kurulan İskit-Slav tezi, sistematik bir şekilde Turancılık suçlamasıyla birlikte yürütülür.

48- A. S. Hamjakov, *Zapiski o vsmirnoj istorii* (Notes sur l'histoire universelle), Moscou, 1882, t. I, p.55. Des propos semblables se retrouvent dans le tome 2.

49-D. I. İlovajskij, *Razyskanija o nacale Rusi* (Recherches sur l'origine de la Russie), Moscou, 1882, p.507

50- H.Martin, *Pologne et Moscovie*, op.cit., p.40.

51- F. H. Duchinski, *Peuples ariens et tourans...*, op.cit., p.40.

Herodot ve Strabon'dan itibaren Av-
rupanın doğu
sınırı, yer-
leşik Aryen
Sarmatları,
geleceğin
Polonyalı-
ları-
göçebe ve
Turani İskit-
lerden
geleceğin
Ruslarından-
ayırıştır

tanınmış olmanın nadir temsilcilerden biri olarak; "hakiki" Rusların, Polonyalılardan ziyade Rutenler olduğunu, dolayısıyla Rusları yeniden tanımlamak gerektiğini belirterek; Bu Ruslar aslında Turanlılardan olup, Turanlıların tarihi gerçek izlerinin Moskova'yı yahut "Moskovit" olması gerekir, der. Romanovlar tarafından Rusya kelimesine sahip çıkılması, Batı kıyılarındaki diğer slavların üzerinde egemenliklerinin devam etmesinde ve aynı zamanda içlerindeki kültürel ve sosyal yönden baskın olan Polonyalı unsuru koparma gayesinin gerekçesidir. Bu tarihi analizden yola çıkan A. Viquesnel, Rus kelimesinin çeşitli kullanımlarını ayırt etme ve listelemeye girişir. Ona göre birincide Rusya, aryan ve normandır (İsveçteki Ros-lagen ve Novgorod) ikincisi Slav (Kiev), üçüncüsü Finli (12.yy'ın ikinci yarısı), dördüncüsü Turanlı (16.yy'dan itibaren), beşincisi Rusya şu anki imparatorluktur, yani "Kıpçak Turanlıların ikinci Rusyası olarak; Polonya, Litvanya, Beserabyadaki Asya halklarının üzerindeki"⁵² egemenliğin sembolüdür.

Çar imparatorluğunun Batı kıyılarının lehine açıkça siyâsi olan bir söylemin yanı sıra, Duchenski ve tilmizleri Rusyayı Avrupalı dünyadan dışlamak için çeşitli tarihsel argümantasyonlar geliştirmeye girişerek, Rus meselesinin düğüm noktasını eski tarihte arıyorlar. Buna göre çağdaş Rusyanın Turanlılığını ispat etmek için, geçmişte başka bir Rusyanın varolduğunu ifşa etmek yeterli olacaktı; yâni, Novgorod ve/veya Rutenya ve Galiçya cumhuriyeti. Ancak bu akımın içinde, bu çift olma hali hakkında mutabakat yoktur: Steinbach veya Talbot gibi bazıları için sadece Novgorod, Slav dünyasının uç gelişmesinin uç

sembölü olabilirdi, zira Kiev'in bir kısmı Turan dünyasına girmiş olduğundan, yazarların çoğunluğuna göre gerçek tarihi Rusluk, Ukraynanınkidir. Litvanya dukalığı ki, Rurik hakimiyetinin tek meşru mirasçısı olarak, aryanların doğu sınırını oluşturmaktadır. Litvanya dukalığının doğu sınırında, bir slav dilini kabul etmeyi reddeden ve en az 13.yy'a kadar pagan kalmış olan Turanlı ve Finli göçebeler hüküm sürüyorlardı. Moskova bu haliyle tam da Turan topraklarında kurulmuş olmakla, Moskova kelimesi "Altınordu"nun ikamet yeri"⁵³ manâsına gelmektedir. Kültürel yönden Avrupadan tamamen kopuk olan Moskovitler, Asyalı dünya ile yakın bağlar geliştirmişler, çünkü Sibirya ve Orta Asyalı halkların oluşumuna katkıda bulundukları gibi, Cengiz Han akınlarından dolayı Çin'e yakındırlar. Duchenski ve Steinbach bu konuda şunu da vurgularlar: "bu Moskovya, coğrafi açıdan, Kıpçak imparatorluğunun yeniden teşekkülünü temsil ederek, barbar Cengiz hanedanının halefidirler"⁵⁴.

Rusya, imparatorluk olduktan sonra bile Talbot'a göre, Turanlı özelliklerinden kopmamıştır: Çağdaş Rusya hakkında siyâsi ve kültürel eleştirileri bütün tarihi hükümlerle beraber okuyan Talbot için Rusların ne aristokrat sınıfı vardır, ne de millî bir hanedanı vardır. Çar, aslında bir üst kategoride köle olan saray mensupları üzerinde despotik ve mutlaki iktidarını suistimal eden bir sultandır. Köylü sınıfından ziyade, askerî sınıfa daha yakın olan Rus halkı, serfliğinden memnun olduklarından, mujikler bin seneden beri hayat tarzlarını değiştirme gereği duymamışlardır: "Adı Rusya olan bu kocaman sefaletin"⁵⁵ Turanlılığı, aynı zamanda düşük (alt) kültür

52-A. Viquesnel, Coup d'oeil sur quelques points de l'histoire générale des peuples slaves et de leurs voisins, les Turcs et les Finnois, Lyon, 1865, p.37

53- ibid, p, 31

54- Ch. De Steinbach, Mémoire sur les formules a introduire dans l'histoire des peuples parlant les langues slaves, op, cit., p, 112.

55- E. Talbot, L'Europe aux Eorropéens, op. Cit., p,287.

hayatında da kendini göstermektedir. Rus değil de, “bir katır melezi”⁵⁶ olan Puşkin haricinde başka bir edebiyatçısı da yoktur.

Tarihi açıdan zaten saldırgan olan Fransız söylemi, aynı zamanda hinlik dolu bir Rusya’nın –Moskova tarafından hazırlanan bir komplo fikri etrafında odaklanmıştır: Bu hinlik dolu Moskova, Avrupada Polonyalı ve Balkan topraklarına hakim olabilmek için kendisine bilinçli bir şekilde bir Slav kimliği yaratmıştır. Nitekim Rusyaya ait olan “bütün Rusyaların çarı” statüsü bile, bir tek değil, bir kaç Rusyanın varlığına ve Romanoflar tarafından Batılı slav alanları üzerinde eski Ruriklerin hanedanlık iddialarının gasp teşebbüsüne işaret eder. Bu teori, ülke kimliğinin yapaylığını ikrar eden Rus dökümanları da ispat etmektedir. Böylece Duchinski’ye göre 2. Katerina ülkenin dış siyaseti için slav unsurunun önemini çabuk kavrayarak, bu doğrultuda Moskovitlerin Avrupalı olduklarına dair ve artık Finli değil de, Slav⁵⁷ olarak adlandırılmaları gerektiği doğrultusunda bir ukaz yayımlamıştır. Fransız ansiklopedistlerin çoğu bu tür bir tarih tasarımını desteklemişler, hatta resmi tarihçi Karamzin bile bu gaspı tanımaktan imtina etmemiştir.

Rus cevabı burada da yine kendini bekletmez. Meslekdaşları gibi resmî bir tarihçi olan Pogodin de- ki Fransız tartışmacıların çağdaşdır- her şeyden önce özellikle Polonya köklerinin altını çizerek, “Rusyanın aslında olmadığı” türünden söylemleri safça tekrar eden Batılı ilim adamlarını kınar:

“Polonyalılar düşünüyorki, [...] Fin ve Tatar bir karışım dökmek için, bizim tarihimizi geri almak, ağızımızdan dilimizi koparmak, damarlarımızdan kanımızı çekmek”⁵⁸ gerekir, der. Pogodin, özellikle Fransızların lenquistik argümantasyonunu şiddetle reddeder. Moskova, Muroma veya Suzdal gibi yer adlarının (toponomik) Fin kökenli olmasının, Rusların milliyetini belirleyici bir işaret olmayacağı gibi, bu konu hakkında bilgi vermeye yetkili olmadığını; Paris ismi veya adı Fransız olmasa, Fransızlar Fransız olmayacaklar mıydı? diye itirazda bulunur. Pogodin, Fransız ithamlarını, Paris’e bir seyâhat esnasında Duchinski ile tanışıp, daha sonra darılan Sevyrev üzerinden cevaplandırır. Sevyrev “ileride” bize empoze edilmek istenen, yüzeysel tarihçilerin boş bir rüyası olan düşmanlarımızın bir iftirası olarak Moğallaşmayı⁵⁹ reddeder. Pogodin 1862’de, Kril ve Metodyus’un Moskova’ya gelişlerinin 1000. yıl kutlamalarından istifade ederek, hristiyanlık adına Rus aryan-ciliğinin altını şu şekilde çizer: “Slavlar, zaten beyaz ve hristiyan, eski Avrupanın otoktan halkıdır ve sizlerle beraber hepimiz Yafes’in torunlarıyız”⁶⁰. Meselâ, bir makalesinde “kamuoyunu, Büyük Rusların (veliki rus) Avrupalı melez *creoles* (eski Fransız kolonilerinde doğan, ama aslında kökleri beyaz olan halka verilen ad), katır olduklarını ikna etmeye”⁶¹ uğraşan V. de Mars’ı sert bir şekilde tenkit eder.

Lamanskij de, tezinde Fransa’da doğan Turanlı “Moskovyalılar” iddiasını

Edward Talbot’a göre siyasette iki Turanlı bağımsız devlet varsa, bunlardan biri Rusya, diğeri de Osmanlı imparatorluğudur; aralarındaki fark birinin Aryen bir dili, diğeri-ninse Semit bir dini kabul etmiş olmasıdır.

56- ibid, p, 199

57-Argumentation avancée par F. H. Duchinski, Peuples aryâs et touran...,op.cit., p, L

58-M. P. Pogodin, “Ispoved” zurnalistu” (Confession a un journaliste français), in Socinenija. Stat politiceskie pol’skij vopros, 1856-1867 (OEuvres. Les articles politique et la question polonaise, 1856-1867), Moscou, Tip. F. B. Miller,1876,I. 4, p,413.

59- Cité in Duchiski, Peuples aryâs et tourans...,op.cit., p, XII.

60- M. P. Pogodin, Okruanoc poslanie (Message des alentours), cité par N.P. Barsukov, Zizn’i trudy M. P. Pogodin, op. Cit., I, 19, 1905, p,78.

61-V. de Mars, “La Pologne ses anciens provinces et ses véritables limites”, Revue des Deux Mondes, juin 1863, p, 497-527. Pogodin puplie sa réponse sous le titre de “Ispoved’ francuzakomu zurnalistu” dans le Russkij invalid de D. A. Miljutin en juin, 1863.

Slav müttefiklerden ayırma çabalarıyla, bu çabalar içinde gördüğü Henri Martin, Edward Talbot ve Casimir De Lamarre'i de tenkide tabii tutarak, Rusya tanımlamasının Polonya kökenleriyle, çeşitli siyâsi araştırmaların da altını çizme gereği duyar: Fransa nasıl oluyor da kendinde aryen imtiyazı (exlüzivite) iddia eden Almanyaya karşı pan-Slavizmin müttefiği olduğunu anlayamıyor? Bu tartışmalara aradan geçen on yıl sonra Dostoyevski'de katılacaktır. O zamana kadar tartışılan konuları ve gerekçeleri dikkate alan Dostoyevski, Rus aryenciliği tanımının, Avrupalı reddinden doğmuş olan kin ve savaştan kaynaklandığını belirtirken, 1876'da yayımladığı "Bir Yazarın Günlüğünde" Henri Martin'in bir metninde, halen barbarlık çağında olan bir Rusya tanımlamasına karşı şiddetle hücum ederek; Kırım savaşında, Ruslar yerine, Osmanlılara yardım eden Batıya karşı olan tepkisini şöyle dile getirir: "Türkler ve Semitler ruhen bizden ziyade, aryen olan size daha yakınlar"⁶². Asrın sonlarında bile Duchinski imajı, kültürlü Rus kamuoyunda bir Rusofob referans olarak bilinir. Filozof Vladimir S. Solovev (1853-1900), *Nacional'nyj vopros v Rossii* (La question national en russie, 1890) eserinde Rusyadaki milliyetler meselesi hakkında şunu ifade eder. "bir çok batılı düşünür-az çok art düşünceli bir şekilde- bizi Avrupalı kültür dünyasından ayırıyor, ırkî özellikler adına ya barbar, yada üst bir kültüre asla erişemeyecek olan bir halk olarak tanımlıyor (bu, bizim Turanlılığımız hakkındaki Duchinski'nin ünlü saçma teorisidir)"⁶³. Herkes Rusya'da Batı geleneğinde olduğu gibi, özel mülkiyet olmamasına rağmen, hristiyanlık geçmişi ve Slav diliyle, Rusların Avrupalılığını gösterir.

Rusya'da Belirsiz Turanlılığın Yeniden Sahiplenilmesi

Buraya kadar, Batılı suçlamalar ve bu suçlamalar karşısında Rus cevaplarını içeren söylem zıtlıkları, çok daha az olan bir (Processo) dönemi ele alınmadan etüd edilemez. Bu dönem, her iki kampta yer alan rakibi tarafından argümanların çelişkili bir şekilde sahiplenilmesini kapsar. Burada (Rusya'yı tanımlamak için) olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilen referansların daimiliği göze çarpmaktadır.

Böylece bu Rusofob söylemler, 18.yy'dan beri varolan Rusyaya ilişkin bilinen klişelerden meydana gelen despotizm, halkın vahşiliği ve ırkî bir argümantasyonla kaplayarak devam ettirilir: sadece Rusların, Turan ırkına ait olmaları, (Rusofob söylemlere göre) Rusyanın itham edildiği kültürel ve siyâsi özelliklere bir anlam verebilirdi. Fransız akımı, bir çok kaynaktan aldığı siyâsi, tarihî ve özellikle ırkî argümanlarının tamamını, bir kaç on yıl öncesinde oluşmaya başlayan Alman, Polonyalı Rusofob hâтта çağdaşı olan Rus entellektüellerin söylemlerini sentezliyordu. Gerçekten de Duchenski, Martin ve diğer meslekdaşları gibi Karamzim, Pogodin veya Svyrev'i referans alarak, birinci grup, Moğol kırıbacının Rus devletinin teşekkülüyle, otokrasiye yapmış olduğu katkı sebebiyle Rus tarihini rehabilitasyonu, ikinciler ise, çalışmalarında Moskova'nın doğusundan, kuzey Rusyadaki Fin nüfusunun önemini vurgularlar.

Fransızlar art niyetli bir şekilde, Rusların öne sürdükleri tarihi argümanların manâsını tahrif etmekte hiç tereddüt göstermezler: Fransızlara göre, ne adına Osmanlılar, Ruslardan daha iyi oluyorlarmış ve neden sadece Macarlar ve Finliler aryen

Duchenski ve Steinbach Moskovya, coğrafi açıdan, Kıpçak imparatorluğunun yeniden teşekkülünü temsil ederek, barbar Cengiz hanedanının halefi olduğunu belirtir.

62-F. Dostoievski, *Journal d'un écrivain*, 1873-1881, Paris, coll. La Pléiade, NRF, Gallimard, 1972, p.1459.

63-V. S. Solov'ev, "Nemeckij podlionik i russkij spisok" (L'original allemand et la copie russe), *Nacional'nyj vopros v Rossii*, 1890, republié dans *Sobranie socinenj*, St. Petersbourg, 1905, t.5, p.314.

dünyasına girişte asimilasyonlarını başara-bilmişler? Burada ırk argümanının mutlak üstünlüğünü öne sürerek, Rusların slav dünyasına linguistik ve hristiyanlığa girişlerinin dini mecburiyeti gözardı edilerek, aynı zamanda Alman biliminin kafatasçı söylemleri nasıl reddedilebilir? Fransızlar, Rus meslekdaşlarının söylemlerini bilinçli bir şekilde yeniden yorumlamaya giriştiklerinde, Rus ilim çevreleri yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Batılı argümanları kendi lehlerine çevirmeye başlayacaklardır. Slav dünyasına karşı Batılı bilim adamları tarafından geliştirilen pek çok argüman -feminizm, pasifizm, köylülük, savaşı gele- nekten yoksunluk v.s.- 1840'lerden itibaren slavofil değirmenine su taşımaya başlayacak, ama sadece Rus entellektüelleri tarafından inandığı terslendikten sonra: Slavların sözde itaatkâr ve köle tabiatı meselâ, Slav köylü idare biçimlerinin "doğal" demokrazizmin tarihi ispatı olarak algılanabilirdi ki, bu da slavofilizmin bir light motifidir. Aynı şekilde İskit köklerine yönelik suçlamaları da tersine çevirerek, Slovofillerin İskit takıntısını, sadece Alman ve Fransızların Turanlılık suçlamalarına karşı bir cevap olarak kullanacaklardır. İskityanın Ruslara göre Aryen, Batılılara göre Turanlı olması önemli değildir. İskitya, Rus imparatorluğunu tanımlamak için ilk soyağacı referansı olarak kalacaktır.

Rusyayı gayr-i Avrupalı bir devlet olarak dışlama isteğinde Auguste Vikestel coğrafyayla, "Eski kitabın" (Ahdi Atik) doğal bölünmeye ilişkin ayetleriyle ispat etmeye girişerek, Moskova'nın hidrografisi, iklimi, toprak işlemeciliği ve antropolijisiyle tek düze, bozkır ve durağanlığı karşısında, Avrupanın çeşitlilik, dağlı ve bölgesellik içeriğine zıt⁶⁴ olduğunu söyler. Ancak bu

söylem, Rusya'da Ruslar lehine çevrilmiş bir şekilde tezahür edecektir. Böylece, Slavjanskij "Asya, Avrupa dünyasının üç kıtası" *Tri mira azijzko-evrupejzkogo materika*, (*Les trois mondes du continent asio-européen*) *paru dans slavjanskij Sbornik de 1892* ve Lamanskij Rusyanın Avrasya olarak ilk görünümünü tezini sunarlar. Lamonskij, Avrupa ve Asya kıtalarının Ural düzeyindeki bölünmesini inkâr edenlere karşı mekânın yeni bir yorumunu yaparak, Rus "üçüncü kıtasına" özel coğrafi karakteristik atfederek, az sayıda kıyı, çok sayıda kıta, yanında ruhsuz en uç hatlarda dağlar olan bir merkez ova, bütün uç iklim tipleri (tropikal hariç) v.s.⁶⁵ karşısında, "üçüncü bir kıta", kıtalılık, kütleli bütünlük (massif) ve bölünmez görünüm devamlılığı ile birliği tanımlayan bir Rusya görünümünü çizer. Rus özelliğinin coğrafyasına dayanan bu deliller, bu güne kadar benzeri görülmemeyen bir teorik genişlik içinde 1920'lerin Avrasyacı hareketinde hemen hemen bu tür argümanlar üzerine odaklanan coğrafyacı Petr N. Savickij (1895-1968) in çalışmalarında yeniden ortaya çıkacaktır⁶⁶.

Rusların Batılı Avrupadan farklı olmak arzusu, Asyaya kimlik kazandırma lehinde olmuştur. Homjakov gibi millî Rus düşünürlerden itibaren Asya, Batı tarafından empoze edilen bir öz tanımlama unsuru olarak cereyan eder. Bu anlamda, slavları doğulu olmakla aşağılayan ve onları Asya dünyasına Batı sahnesinden bakmalarını men eden Avrupalı bakış biçimi, Rusları bir de "çekik bakış" ilâve etmeye mecbur eder. "Çekik" ifadesi de, Alexandre Blok'un İskitler adını taşıyan ünlü şiirinden mülhemdir (20.yy başlarında A. Blok tarafından yazılan bu şiirde, çekik ifadesi geniş şekilde kullanılır). Böylece itaatkâr slavlara "Cermeniklerin

Duchinski daha da ileri giderek, açık bir şekilde Ruslardan ziyade, Osmanlıyı tercih eder ve Rusları, insanlığın ırk basamağının en altında yeralan anti-semitik şemaya dahil eder

64- A. Viquesnel, *Journal d'un voyage dans la turquie d'Europe*, Paris, 1868, p. 207-303, (Memoires de la Société gEologique de France, no 6)

65-Sur cette réflexion, voir M. Laruelle, "Existe-t-il des précurseurs au mouvement eurasiste? L'obsession russe pour l'Asie a la fin du XIX siècle", *Revue des études slave*, 75, 3-4, 2004.

66- Voir M. Laruelle, *L'idéologie eurasiste russe ou comment penser l'empire*, préf. De Patrick Sériot, Paris, L'Harmattan, 1999, p.423.

getirdikleri kötülük yanında, Turanların" (Hun, Hazar, Macar ve Osmanlı) ardarda gelen hükümlerlikleri daha az zararlı olarak nitelendirilir. Daniliyevsky gibi en ünlü pan-Slavistler bile "Romano-Cermenik" dünyasından ziyade, Asya için katolisizme karşı İslâm veya Budizmi, Latinlere karşı da Türkî halkları tercih ettiklerini ilân ederler.

Batılılara karşı zıtlastıkları polemiklerde saldırganlaşan Lamanskij bile, Rusları yönelik değer düşüklüğü hususunda, kendi tezlerini tasdik etmekten ziyade, Turanlılara isnat edilen mutlak bir farklılık imajını omuzlamaya hazırdır. 1870'lerden itibaren Rusya'da şunu söylemek mümkündür: Eğer Slavlar, Aryen melezi statüsünde görüneceklerse, kendimizi Turanlı ilân edelim daha iyi. Böylece "onlar (Almanlar), bizi [...] slavlarla eşdeğer görmedikleri sürece, Turanlı "Büyük Rus" olarak nitelendirmeleri daha iyidir". Rusyada, Turanlılık tercihi eşdeğer olarak algılamayan Avrupalı reddinden dolayı, yaralanan bir Rus kimliği olarak görülür. Bu Turanlı veya Asyatik tercih, kendisini çapraşık ve muğlak bir şekilde o dönemlerden başlamak üzere, gelecekte yeniden ortaya çıkması beklenen Rus derin kimliğinin, Avrupalılık kimliği gibi bir mâna taşıyor olsun.⁶⁷

Casimir De Lamarre veya Henri Martin elbette gelişimi kurgulamadan, Rusları gelecekteki çift kimlikli oyununu iyi anlayan kişiler olarak şöyle diyeceklerdir: "Rusya, Avrupayla konuşurken, kendisini Slav ve Avrupalı olarak tanımlayarak, hükümdarının adını Rusya imparatoru, Asyayla konuştuğu zaman ise, kendini Turanlı tanımlayarak, Tatar ve Asyalı, hükümdarı da otokrat "Beyaz çar" oluyor"⁶⁸. Bu haliyle "Moskova çifte bir canavar gibidir, Asya kavimleri için pan-Turan bir imparatorluk, Batı

içinse pan-Slav ve pan-Grekoslovdur"⁶⁹. Bu tür söylemler önce sözkonusu "Beyaz Çar" taraftarlarınca, daha sonra Avrasyacılıkla Rusyada tartışılmaya devam edecektir. Yüzyılın sonlarında, Orta Asya ve Tibet kaşiflerinden Nikoloj M. Przeval'skijale (1839-1888), Buryat doktor Petr A. Badmaev (1851-1920), Budist rahip Agvan L. Dorziyev (1854-1938) ve oryantalist prens Esper E. Uhtomskij (1861-1921) gibi tanınmış simalar, Rus yönetimini Asya mecrasına yönlendirmek için Batı'dan yüzünü çevirmeye davet edeceklerdir. Bu davet, kuzeyden gelen bir kurtarıcıyı işaret eden Budist bir mit'in politize edilmiş bir versiyonuna işaretler, bu kurtarıcının Rus çarının ta kendisi olduğu, ülkelerini yâni (Rusyayı) Budist dünyasının tamamıyla, Çin kıyılarını (Tibet, Sincan, Moğolistan, Mançurya) hâkimiyet altına almayı içeriyordu⁷⁰.

Asyatik kaderin lehine olan böylesi bir çağrı, elbette Avrasyacılar cephesinde yankı bulmakta gecikmeyecektir. Avrasyacılar göre Rusya, hem Asyadaki topraklarına açılma, hem de Batı'ya karşı müstemleke halkların dünya çapında oluşturulacakları bir koalisyonun siyâsî önderi olacaktır. Bu bakış tarzı, 1990'ların yeni Avrasyacılarına kadar, çift yönlü, yâni hem Avrupaî, hem de Asyalı olabilen Rusya fikrini daima canlı tutacaktır. Örnek olarak günümüzün önde gelen yeni Avrasyacılık teorisyenlerinden Alexandr S. Panarin'i buna gösterebiliriz. Panarin, sanki Rusyanın iki yüzü hakkında Batılı Rusofobların formülünü, daha çağdaş bir dille şöyle izah etmektedir: Rusyanın sosyo-kültürel stratejisi çifttir. Batı için bir "Avrasyalı yüz", iç doğu için "Atlantikçi" bir yüz [...] Rusya, stratejik hedeflerini ancak bu jeopolitik paradoks sayesinde gerçekleştirebilir. Batıyla olan ilişkilerinde, medeniyet hususundaki

13.yy'a kadar pagan kalmış olan Turanlı ve Finli göçebelerin hüküm sürdüğü Moskova, tam da Turan topraklarında kurulmuş olmakla, Altınordunun ikamet yeri manâsına gelmektedir

67- V. I. Lamanskij, Ob istoričeskom izučenii greko-slavjanskogo mira v Evrope, op. Cit., p. 316.

68-C. Delamarre, Un peuple européen de quinze millions oublié devant l'histoire, Pétition au Sénat de l'Empire, Paris, 1869, p.4.

69-H: Martin, La Russie et l'Europe, op. cit., p.79.

70-Sur ce sujet, voir M. Laruelle, "La recherche du berceau aryan. Les savants russes de la fin du XIX siècle et l'Asie centrale", Eurasian Studies (Rome-Cambridge),2, 2003, p.207-236.

özelliğinin altını çizerek, Avrasyalı bir politika sürdürmesi gerekir. [...] hâlbuki, yakın yabancı ile olan ilişkilerinde, Rusya her şeyden önce verici bir kültür rolü içinde gözükmüyor. Dolayısıyla, BDT düzeyinde ele alındığında, açık ve birleşik bir mekânda Atlantikçi bir strateji söz konusudur⁷¹.

Rusyanın böylece, imparatorluğunu meşru kılan doğuda bir medeniyetçi misyonu vardır, aynı zamanda da Batıya böyle bir evrenselci hak tanımıyor.

SONUÇ

İlmi bir mod üzerinden siyâsî Rusofobileri oynatan Fransız ve Alman ilim adamları 19.yyın ikinci yarısından itibaren Batı'da ırkî konuların önemini öne çıkartmışlardı: Rusların, "eski kıtanın" Fin-Türkî halklarıyla melezlilik argümanı, ilmi olarak düşünülmüş bir mod üzerinden, aslında Rus imparatorluğu ve otokrasinin, batı kıyılarının Ruslaştırılmasına siyâsî bir meşrutiyet sağlamış oluyordu. Duchinsky ve Martin'in içinde bulundukları Fransız ekolü karşısında Rusların teritoryal ve ırkî gayri-otoktonizmi, onları Avrupa dünyasından dışlanmalarını mukadder kılıyordu. Hâlbuki diğer slavlar, yani cumhuriyetin (Fransa) müttefikleri, Avrupalı dünyaya kabûl edilirken, ırkî muhakemenin modern tarihi referansları antik bir bakış içeren klasisizmle beraber yürütülmüştür. Bu Turanlı argümantasyonun ilerisinde, Rusyanın teritoryal meşruiyeti meselesi söz konusudur ki, bu meşruiyet imparatorluğun batı kıyılarında sıkça tartışılıyordu. 19.yy'da Rusya üzerindeki söylemin az bilinen bir yanı olan Turan kavramı, bir çok kimlik ve siyâsî meseleleri ortaya çıkarmıştı. Turan kavramı, Rus toprağının (mekân) çift mümkünatlı jenolojinin, Fin-Türkî veya İskit-Rus arasındaki rekabete işaret eder. Fakat Rusya, sadece Batılı oryantalizmin

bir nesnesi olmayıp, kendisi de, kendi oryantalizmini üretmektedir. Şimdiye kadar burada bahsettiğimiz Turano-Aryen problematiğinde Rus entellektüelleri "şeyleştirici" bir söylemin hem nesnesi, hem de öznesi olmuşlar ve bu söylem içerisinde hem Batı tarafından "kolonizatörü", hem de sömüren bir gücün vatandaşları gibi düşünülmüştür. 19.yy boyunca slavofil düşünürler, kendilerini Batılı hakimiyet içinde, batılı bir bakışı tarzıyla, bu bakış içinde kendilerini tanımlamışlardır.

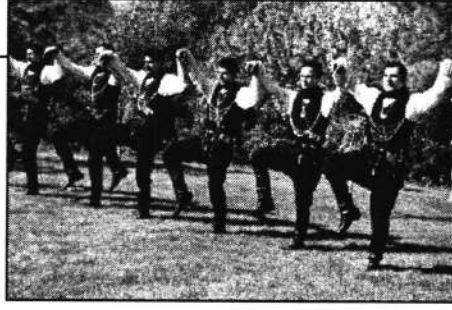
Almanya, Fransa ve Rusya arasındaki entellektüel alış veriş örneği, Doğu Avrupalı fazlasıyla görmemezliğe gelen Batının siyâsî ve entellektüel akımların tarihi içinde Rusyaya açılışın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır: Bu alanın önemi, sadece bir "medeniyet sahası"nın uzmanlardan oluşan küçük bir grubun çalışmalarına mahsus olmayıp, Avrupa düşünce tarihine ilişkin fikirlerin büyük bir kısmını ihtiva etmektedir. Sadece ilmi bir topluluğa mahsus bir iç ilmi tartışma gibi sıkça gözükken, aslında halâ bugün güncel bir mesele olan Avrupanın Doğu sınırları hakkında transnasyonal (ulusu aşan) tartışmaların daima geniş bir bütün içerisinde cereyan tarzında bunu görmek mümkündür.

Batılı Rusofobların, Rus İskitçiliği, daha sonra Avrasyacılık ve çağdaş Rus milliyetçiliğinin argümanlarıyla olağanüstü paralellik arzetmesi rastlantı değildir: Söz konusu coğrafi unsurlarla (ova, kıta hali, kütle ve birleşik özellik), öne sürülen tarihi çağrışımlar (ülkenin İskit geçmişi, Fin ve Türkî halklarla melezlik, Moğol kırbacının tarihi tesiri v.s.) kesinlikle aynıdır ve sadece kimlikle değerleri tersine yâni, olumsuz olanı olumluluğa çevirmektedir. Bu sebeple Rusya ve onun Avrupalılık derecesi hakkındaki yürütülen hüküm ve dünya ulusu kimliği üzerine aynı kültür taşıyıcı referanslar söz konusu olmaya devam etmektedir.

Leonard Chodsko, *History de la Pologne, 1839*) adlı eserinde, Avrupanın sınırlarını Urallar'dan değil, Dnyper-den geçen Avrupa ve Asyanın arasındaki "doğal sınır" olarak kabûl eder

71-A. S. Panarin, B.B. Il'ni, dirs., *Rossija: opyt nacional'no-gosudarstvennoj ideologii* (La Russie: essai d'idéologie nationale-étatique), Moscou, MGU, 1994, p.198.

Tarih İçinde Karadeniz Dünyası

Mehmet Bilgin

Karadeniz, Avrasya olarak adlandırılan coğrafyanın kalbi konumundadır. Bu, son zamanlardaki gelişmeler sonucu ortaya çıkmış bir durum değil, tarihsel bir olgudur. Karadeniz Dünyası olarak tanımladığımız alanda, bu dünyanın ana unsuru olan bozkır halklarının günümüzde yaşayan tüm toplumların asli unsuru olarak da görürüz

Bu konumu nedeniyle eski dünya algılamalarında Karadeniz, Doğu ile Batı arasındaki temas noktalarından biri olarak öne çıkmış ve doğu ile batı arasında ticaretin yapıldığı her dönemde önemini korumuştur. Fakat Karadeniz Dünyası'nı tanımlayabilmek için, eski dünya algılamalarındaki Doğu ve Batı'ya Avrasya'yı da eklemek zorundayız

Anahtar Kelimeler

Karadeniz, Avrasya, Strabon ve Heredot

Karadeniz, Avrasya olarak adlandırılan coğrafyanın kalbi konumundadır. Bu, son zamanlardaki gelişmeler nedeniyle¹ ortaya çıkmış bir durum değil, tarihsel bir olgudur. Karadeniz Dünyası'nı tarihsel bir olgu olarak açıklayabilmek için öncelikle coğrafi sınırlarını belirlemek gerekir. Karadeniz'in kuzeyinde uçsuz bucaksız bozkır ve ovalar, güneyinde Anadolu platosu, doğusunda dağlık Kafkasya, batısında ise dağlık-ovalık Balkanlar vardır.

Karadeniz Dünyası'nın tarihsel coğrafyası, Karadeniz'de sahili olan bölgeler ve sahillerde kurulmuş tarihi liman kentlerinden ibaret de değildir. Karadeniz'e su taşıyan Tuna, Dinyeper, Dinyester, Don, Çoruh, Kızılırmak, Yeşilırmak, Sakarya nehir-

leri ve kolları ve bu nehirlerin su havzaları bizi Karadeniz Dünyası'nın gerçek coğrafi boyutlarına ulaştırır. Fakat bu tespit Karadeniz Dünyası'nı sadece bir iç deniz ve bu denize dökülen nehirler sistemi olarak tanımlayabilmemiz için yeterlidir.

Karadeniz'e dökülen bu büyük nehirlerden çok daha önemli olan su yolları, İstanbul ve Çanakkale boğazlarıdır. Boğazlar son asırlarda devreye giren nehir ve kanal sistemlerine rağmen, hem Karadeniz'e girmek, hem de Karadeniz'den çıkmak isteyenler için çok önemli geçit olma konumlarını korumaktadırlar. Karadeniz'i önce Ege'ye, Akdeniz'e oradan da Okyanuslara bağlayan boğazlar, Karadeniz Dünyası'nın can damarlarındandır.

¹ Osman Metin Öztürk - Yalçın Sarıkaya, Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

Karadeniz Dünyası

Bu konumu nedeniyle eski dünya algılamalarında Karadeniz, Doğu ile Batı² arasındaki temas noktalarından biri olarak öne çıkmış ve doğu ile batı arasında ticaretin yapıldığı her dönemde önemini korumuştur. Fakat Karadeniz Dünyası'nı tanımlayabilmek için eski dünya algılamalarındaki Doğu ve Batı'ya bir ilave daha yapmak gerekir. O da Güney; yani Mısır'dır.³ Eski dünya algılamalarında, ağırlık noktası kuzeyde olan Karadeniz Dünyası'nı tanımlayabilmek için, yukarıda belirlenen coğrafi sahada bulunan ve Akdeniz, Kıt'a Avrupası, Kıt'a Asyası gibi komşu dünyaların tüccarlarını kendilerine çeken zenginliklerin yanı sıra, bu alanda yaşamış ve yaşamakta olan halkların ihtiyaçlarından, yaşam şekillerinden, ürettiklerinden de bahsetmek gerekir. Fakat bu Karadeniz Dünyası'nın gerçek boyutlarını açıklamak için yeterli değildir.

Karadeniz Dünyası'nı şekillendiren geçmiş dönemlerdeki göçler, istilacı halklar, savaşlar, kurulan veya yıkılan siyasi birlikler, iletişim ve etkileşim içinde oldukları çevre dünyalar,⁴ varisi oldukları kültürler ya da devamı oldukları medeniyetlerle bir varlık ve bütünlük kazanmıştır.

Yukarıda sınırlarını belirttiğimiz Karadeniz Dünyası'na tarihsel bir olgu olarak baktığımız zaman ilk karşımıza çıkan

gerçek, antik kaynaklarda Karadeniz'e ait ilk bilgilerin mitolojik kaynaklı olduğudur. Mitolojik kahramanlar ve efsanelerle süslenmiş tarihi bilgilerin bugün bile tam olarak çözümlenemediğini, bunlardan hareketle Karadeniz Dünyası'nın varlığı ve kimliğini inkar eden bir durum yaratıldığını söylemek mümkündür.

Antik kaynakların en bilinen özelliği, farklı halkların uygulamalarını 'Antik Yunan Dünyası'ndaki benzerine göre değerlendirmeleridir.⁵ Bu yaklaşım, Herodotus'ta olduğu gibi Yunanlı olmayan halkların doğuşunun, bir Yunanlı kahramanla başlatılması şeklinde kendini gösterir.⁶ Kimerlerin Karadeniz'in kuzeyinde yaşadıkları bölge, Herodotus tarafından karanlık ve sislerin hüküm sürdüğü topraklar olarak tanımlanmıştır.⁷ Bu ifadenin tahlilini yapanlar, bu toprakların Herodotus'un bildiği dünyanın sınırları olduğunu hemen fark ederler. Nitekim Karadeniz'in kuzeyinde Kimmerlerin yaşadığı yerlerin ötesindeki topraklar hakkındaki bilgiler efsanelerin bir karışımı gibidir. Herodotus, burada yaşayan topluluklar insan-hayvan arası varlıklar olarak tanımlar ve okudukça Yunanlılardan uzaklaştıkça insanlığın azaldığı görülür.

Herodotus'un, İskitlerin yaşadığı toprakların kuzey ve kuzey-doğusunda keçi ayaklı yarı insan, yarı hayvan yaratıkların

2 Ekrem Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya, 1993.

3 Mısır'ı Akdeniz Dünyası'nın bir parçası olarak tanımlayanların da farkında oldukları bir gerçek Mısır'ın Nil ve kolları vasıtasıyla Akdeniz'den çok Afrika'yı temsil ettiğidir. Batı dünyası bir gün Afrika'yı üstün medeniyet eserlerini çalma, madenleri, doğal zenginlikleri ve insan kaynakları ile sömürü ve köle yapma hakkına sahip oldukları bir kıta değil de, kendileri gibi insanların yaşadığı, eski dünyanın en ilkeliden en medenisine yaşayanları bir arada barındıran ve de barınmasına müsaade eden, gizemleri halâ daha çözülememiş medeniyetlerin ortaya çıktığı bir kıta olarak görmeye başlayabilirse, belki Mısır gerçek yerine oturtularak "Afrika Dünyası"nın bir parçası olarak algılanacak ve "Akdeniz Dünyası"nın ve Yunan medeniyeti vasıtasıyla "Batı Dünyası"nın oluşmasına katkısı en doğru biçimde ortaya konacaktır. Karadeniz Dünyası ile Mısır arasındaki ilişkilerle ilgili elimizdeki ilk kaynak Herodotus'tur. Herodotus Mısır'ın Karadeniz Dünyası ile ilişkisini bilinç altı da olsa bilmektedir. Ayrıca Kolhislilerin Mısırlı olduğunu da belirtir. bkz. Herodotus, Herodotus Tarihi, Çev. Müntekim Ökmen, 3.bs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.115. Tarihi kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler daha sonraki asırlarda Mısır ile Karadeniz'in kuzeyindeki toplulukların arasındaki ilişkilerin devam ettiğini gösterir.

4 Karadeniz Dünyası ile etkileşim içinde olan çevre dünyaları, İç Asya, Akdeniz, İran, Ortadoğu, kara Avrupası olarak sayabiliriz.

5 François Hartog, Herodotus'un Aynası, Çev. Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 30

6 Herodotus Sardes, İskit ve Sparta Krallarının atası olarak Herakles'i gösterir. Bkz. Age. s. 19, 195, 258.

7 Vasary, Herodotus'un Yunan Medeniyeti dışındakilere güneş ışığını bile çok gördüğünü yazar. Bkz. İstvan Vasary, Eski İç Asya'nın Tarihi, Çev. İsmail Doğan, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007, s.44.

yaşadığını söylemesi bu yaklaşımın ürünüdür. “Yunan merkezli” olarak adlandırılan bu yaklaşım, günümüze kadar Karadeniz ve çevresi için yazılan modern tarihleri de etkilemiştir. Günümüzde birçok çalışmanın girişini süsleyen bu tür anlatımları okurken, bu etkinin varlığından ve bazı yazarlar tarafından yinelenerek devam ettirilme çabasından bahsetmek mümkündür. Ancak, 20. yüzyılda, antik kaynaklarda verilen bilgilerin, arkeolojik kazılarda elde edilenlerle karşılaştırılmasının söz konusu olmaya başladığını söyleyebiliriz.

Antik kaynaklardaki kafa karıştırıcı mitler ve efsaneler, günümüzde de Karadeniz tarihinin başlangıç noktası olarak kullanılmaktadır. Arkeolojik kazılar farklı şeyler söyleme imkanı tanısa da, modernizmin 19.yüzyılın ikinci yarısında Ortodoksluk ve Bizans mirası üzerine inşa ettiği ‘Yunan Milleti’ ve ‘Yunan Milleti Tarihi’nin alt yapısını oluşturan görüş ve iddialar, Yunanlıların deniz yolu ile gelip Karadeniz sahillerine yerleşmeleri ile başlatılan Karadeniz Dünyası’nın tarihi sürecinin tamamı için geçerli sayılmaktadır. Bunlara göre:

“Karadeniz’deki Yunan varlığı 2500 yıla dayanır. Yunan varlığı, Karadeniz Dünyası’ndaki irili ufaklı Yunanlı gruplar ve Helen Ortodokslarını içine alır ve Helen Ortodoksları, antik Yunan kimliğini taşımayı sürdürür. Derin bir muhafazakar medeniyet yaratan Yunan varlığı, antik ve Bizans kültürlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve arkaik ortaçağa ait özünü yabancı özelliklerle kirlenmemişlerdir. Yunan ırkının saf temsilcileri, alimlerin belirttiği gibi sadece tarihselliği yaratmamış, mucizeler de yaratmıştır.”⁸

⁸ Bu görüşleri savunan ve bu ifadeleri kullanan en yeni çalışmalardan biri için bkz. Marianna Koromila, *The Greeks and The Black Sea From the Bronze Age to Early 20th Century*, The Panaroma Cultural Society, Athens, 2002. Eser yukarıda özetlenen bakış açısının en son ve güzel örneklerinden birisidir. Paragrafta özetlenen görüş eserin sonuç cümlelerinden çıkartılan ifadelerle oluşturulmuştur.

⁹ Yunanlılar, efsanelerle süsledikleri ve Huysuz – Misafir sevmeyen Karadeniz’i (Pont Axenos) Misafirperver Deniz’e (Pont Euxinus) dönüştürmeleri olarak özetlenebilecek keşif ve kuruluş hikayelerini kullanarak Karadeniz üzerinde kültürel bir sahiplik iddiasındadır. Bölge hakkında en eski yazılı kaynakların da Yunan yazarlara ait olması, bu düşüncüyü besleyen en önemli nedendir. Fakat bu düşünce Karadeniz sahillerinde yaşamış diğer halkları ve kültürleri yok ya da aşağı saymak gibi sağlıklı bir yaklaşımın ürünüdür. Yunan kültürü çevredeki halkları ne kadar etkilemiştir? Bu konuda farklı şeyler söylenebilir. Her yeni bulgu söylenenleri değiştirebilir. Ama zamanı aşır, aydınlanma çağından bu yana batı kültürüne etki yaptığı kesindir. Günümüzde bölge hakkında yazan batı etkisindeki yazarlar, maalesef bu sağlıklı bakışın etkisinden kurtulamamıştır.

Karadeniz sahillerinde ticari amaçla koloni kuran Yunanlılar, Helen etkisini bölgeye hakim kılmanın yanı sıra sosyal, ekonomik ve kültürel hayata da hükmetmişlerdir şeklinde özetleyebileceğimiz görüşler günümüz araştırmacıları tarafından da yaygın olarak tekrarlanmaktadır. Yaygın, fakat yaygın olduğu ölçüde yanlış ve yanlış olan bu görüş, temelde Karadeniz Dünyası’nın tarihselliğinde mevcut Yunanlı kolonistler hariç, her şeyin inkarına dayanır.

Karadeniz Dünyası’nın kendi halkları ve bu halkların kendi zenginlikleri ve bu zenginlikleri elde etmelerini sağlayan çağın şartlarına göre ileri kültürleri vardı. Sahip oldukları ve o çağın en değerli ürünleri olan maden, kereste, hayvansal ve tarımsal ürünler, bunlara ihtiyacı olanları buralara çekmiştir. Özellikle denizciliğin sağladığı imkanlarla gelişen ticaret ve bu ticaretin sağladığı zenginlikle Ege sahillerinde yükselmiş şehir devletleri, buğday ve maden bakımından Karadeniz Dünyası’na muhtaçtı. Orduları ile alamayacakları bu değerli ürünleri tüccarları ile elde etmek istemiş, hatta bu ticareti elinde tutan şehirler çok zengin olmuştur.

Yunanlı tüccarlar, bölgeye dışarıdan gelen ve sürekli bir ticaret için koloniler kuran ilk koloniciler olmadığı gibi son koloniciler de değildi. Mikenli, Fenikeli, Asurlu, tüccarlar ve tüccar kolonistleri, Karadeniz sahilleri ile ilişki halindeydiler. Fakat tarihi süreçte denizcilikte ve gemi inşasında elde ettikleri ilerlemeler, Yunanlı⁹ ve daha sonra Venedikli tüccar kolonistleri çağ-

Yunanlı tüccarlar, bölgeye dışarıdan gelen ve sürekli bir ticaret için koloniler kuran ilk koloniciler olmadığı gibi son koloniciler de değildi

daşları içinde avantajlı duruma getirmiştir. Akdeniz'den gelen ilkçağ tüccarlarının Karadeniz sahillerinde kurdukları ticari koloniler, daha sonraki asırlarda da birer ticaret merkezi olmuş, Karadeniz'in kuzeyindeki liman kentleri, 20.yy'a kadar İç Asya'nın kapıları¹⁰ olarak algılanmıştır.

İlk çağlarda ticaret sadece doğu-batı çizgisinde değil, kuzey-güney çizgisinde de canlı bir şekilde devam etmiştir. Bu anlamda Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar, Ogurlar, Uzlar, Peçenekler, Hazarlar, Kıpçak-Kumanlar'dan Moğollar'a kadar bütün bozkır halkları ve Gotlardan, Ugorlar'dan, Ruslara kadar kuzey kökenli halklar, Karadeniz Dünyası'nın kuzeyinde, ticareti kontrol edip, düzenleyicisi olmuşlardır. Mısır ve Akdeniz Dünyası, Anadolu yerleşimli halklar, Persler, Karadeniz'in güney sahillerinden yükselen Anadolu Pontos devleti, Roma, onun devamı Bizans ve Selçuklu imparatorlukları, Komnenosların Trabzondaki Rum Krallığı ve Osmanlılar gibi Karadeniz'in güneyindeki güçler, hatta Mısır bu kapıları kesintisiz kullanmıştır.

Antik kaynaklarda, eski dünyanın sınırları Karadeniz'in kuzeyinde idi. MÖ 12. yy ile MÖ 8.yy'ın ikinci yarısı arasında bu bölgenin hakimi olarak Kimmerleri görüyoruz. Fakat arkeolojik veriler Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki bozkırlarda göçebe-çoban topluluklarının ortaya çıkışını MÖ 4000- 2000 olarak belirtir. MÖ 2000 sıralarında Hititler ve onların

akrabaları olan unsurlar Anadolu'yu istila ettiler.¹¹ Hititlerin, Kafkaslardan mı yoksa Trakya'dan mı Anadolu'ya girdiği konusunda tartışmalar varsa da, Fırat boyunca Doğu Anadolu ve Mezopotamya'da devlet kuran Hurri ve Mitannilerin, Kafkaslardan inip yerli halklarla devletlerini yükselttikleri yaygın olarak kabul görür.¹²

MÖ 1500'lerde Hititler, Orta Anadolu kuvvetli bir devlet kurarak etkin olurlarken, MÖ 1250'lerde Kimmerler atlı göçebe bir toplum olarak yavaş yavaş Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hakimiyet kurmaya başlamışlardı. Orta Asya kökenli bir kavim olan Kimmerler merkez Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarına hakimdiler. Kimmerler MÖ 12.yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda ortaya çıktıktan sonra, Akhaların ve Dorların Yunanistan'a, Trak ve Friglerin Balkanlardan inip Anadolu'ya girmeleri ile sonuçlanan kuzey-güney istikametinde bir kavimler hareketine yol açtığını, ayrıca Karadeniz sahillerindeki Ege ve Akdeniz gibi dış deniz kolonicilerine de pek dostça davranmadıklarını biliyoruz.

MÖ 12. yüzyılda, Balkanlardan Anadolu'ya giren Frigler, Hitit imparatorluğunu parçalarken, Kimmer hakimiyeti de kuzeyde yükselmiş ve yayılmıştı. MÖ 8.yüzyılda Kimmer hakimiyet sahası, İç Asya'dan batıya doğru kavimler göçünün ilk dalgası¹³ olarak kabul edilen İskit¹⁴ kitlelerinin¹⁵ saldırısına uğradı.

10 Asya Avrupa ticaretinin en eski bağlantısı olan 'İpek Yolu'nun bu bölgeden İç Asya'ya giden ve Kuzey (Bozkır) Yolu olarak adlandırılan bağlantısı için bkz. Boris Ya. Stavisky, İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi, Çev. Mehmet Tezcan, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca, Türkler, 3.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 222-242, bkz. s. 225. Ayr. bkz. Anna A. Ierusalimskaya, İpek Yolunda Kafkaslar, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca, Türkler, 3.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 243 - 250.

11 Taner Tarhan, Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, S. 24, İstanbul, 1970, s. 17-32, bkz., s. 18.

12 Georges Poission, Avrupa'nın İskan Tarihi, Çev. Şevket Aziz Kansu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1950, Mezopotamya'nın doğusundaki dağlık bölgede ise Kaslar vardır.

13 Vasary, Age., s. 43-44.

14 İskitler için bkz. B.N. Grakov, İskitler, Çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006. ayr. bkz. İlhami Durmuş, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993. ayr. Bkz. Ekrem Memiş, İskitlerin Tarihi, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

15 İskitler geniş bir halklar yelpazesi idi. Hakimiyetleri altındaki Çin'in batısından Doğu Avrupa'ya kadar olan geniş bir sahada yaşayan ve birbirinin dilini anlayamayan çok sayıda kabileye hükmediyorlardı.

16 M.Taner Tarhan, Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Türkler 1.C., s. 598 - 611, bkz.s. 602.

MÖ 900-800 yıllarında Volga bozkırlarında yaşayan İskitler, doğudan Sarmatların baskısına maruz kalınca, Volga'yı geçerek batıya doğru ilerlemeye başladılar. İskit istilası, Karadeniz'in kuzeyine yerleşmiş Kimmer kitlelerinin yerlerinden ayrılmasına neden olurken Kimmerler, Kafkaslar'dan güneye inip Anadolu'ya girmiş, göç etmeyenler ise İskit egemenliği altında Kırım ve çevresinde yaşamlarını sürdürmüş, İskitlerin içinde eriyerek tarih sahnesinden çekilmişti.¹⁶

MÖ 8.yüzyılın sonlarına doğru İskitlerin baskısı ile bulundukları yerlerden göç etmek zorunda kalan Kimmerler Gürcistan üzerinden Anadolu'ya girdiler.¹⁷ MÖ 709 yılında batıda Kızılırmak kavisine ve Sakarya bölgesine kadar ilerlediler. Güney Karadeniz sahilindeki Sinop ve Kuzey Doğu Anadolu'yu işgal eden¹⁸ Kimmerler, batıya doğru Friglerin ülkesi ve başkentleri Gordion'a, Lidyalıların başkenti Sardes'e saldırılar düzenledi. Ege'deki Miletos ve Ephesos gibi zengin İyon şehirlerini de yağmalayan, Kimmerler, MÖ 695 yılında Frig devletini yıkıp, bölgede bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren bir devlet kurdular.

Anadolu'daki Kimmerlerin yıkılış döneminde başlarında Dudgamme adlı kral bulunmaktaydı. Dudgamme komutasındaki Kimmer savaşçıları, MÖ 630 dolaylarında Kilikya üzerine yürüdü. Ancak bu savaş yenilgiyle sonuçlandı. Dudgamme'nin ölmesi üzerine Kimmerler arasında iç karışıklıklar çıkmış, yerine geçen oğlu Sandakhshatra devleti toparlamaya çalışmış ama başarılı olamamıştı.¹⁹

Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı'na saldıran Kimmerler, daha güneye ilerlemek düşüncesindeydiler. Urartu topraklarından sonra Asur ülkesine girdiler. Belki onlar da bildikleri dünyanın güney sınırlarına ulaşmak istiyorlardı. Kuzeyde Kimmerleri yeriden eden İskitler, göçün verdiği dinamizmle Kimmerleri Balkanlar ve Kafkaslar'dan takip ederek, Anadolu'nun içlerine²⁰ kadar girdiler. Kimmerlerin Ortadoğu'ya inen kollarını da takip eden İskit savaşçılarının saldırıları bir asır kadar sürdü ve Kimmerlerin tamamen dağılması ile sonuçlandı.

Kuzeyde yükselen güç olan İskitler, Kafkaslar üzerinden inip, Anadolu'nun kuzeydoğusundaki yaylalarda iki kola ayrıldılar. Bir kol İç Anadolu'ya yönelirken diğer kol Ortadoğu'ya uzandı. İskitler, Ortadoğu'daki savaşlarda Medleri (MÖ 858-549) yenmiş ve MÖ 609'da da Mısırlıları mağlup etmişlerdi. İskitlerin Med ülkesindeki hakimiyeti 28 yıl sürmüş ve Kimmerleri Doğu Anadolu'dan batıya sürerek Lidya Kralı Alyattes (615-565) tarafından yenilmeleri ve Anadolu'daki Kimmer Devleti'nin MÖ 609 yılında yıkılmasına yol açtılar. Kimmerler artık dağılmış ve MÖ 590-585 yılları arasında Anadolu'da tarih sahnesinden çekilmişlerdi.

İskitler hakkında neler biliyoruz? Antik kaynaklardaki İskitlerle, arkeologların anlattıkları İskitler birbirlerine benziyor mu? İskitleri tanımlarken tarihçilerin yaptığı sınıflandırmalar gerçeğin hangi kısmını aydınlatmaya yetiyor? Bu sorular ve benzerlerine verilecek cevaplar, düşünce ve algılarımızda yeni kategoriler açabilir.

Akdeniz'den gelen ilk çağ tüccarlarının Karadeniz sahillerinde kurdukları ticari koloniler, daha sonraki asırlarda da birer ticaret merkezi olmuş, liman kentleri, İç Asya'nın kapıları olarak algılanmıştır.

16. M.Taner Tarhan, *Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler*, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, *Türkler I.C.*, s. 598 – 611, bkz.s. 602.

17. Gülçin Çandarlıoğlu, *Karadeniz'in Kuzey Bölgesi'nin Türkleşmesi*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986, Samsun, 1988, s. 9 - 6, bkz. S. 9.

18. Taner Tarhan, "Eski Çağda Kimmer Problemi" VIII.Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler I.C., *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1979, s. 355 - 369.

19. İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Trabzon, 2004, s. 21.

20. M.Taner Tarhan, *Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler*, I.Araştırma Sonuçları Toplantısı, İstanbul 23-26 Mayıs 1983, *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, s.109-120. Kadriye Tansuğ, *Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve MÖ 7. Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu İle Münasebetleri*, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, C. VII, S. 4 s. 535-550.

Orta Asya
kökenli bir
kavim olan
Kimmerler,
merkez Kırım
olmak üzere
Karadeniz'in
kuzeyinde
Avrasya
bozkırlarına
hakimdiler

Fakat en azından bildiklerimizi tekrar sorgulamaya yarayacak bir iki konuya değinmekle Karadeniz Dünyası'nın tarihsel arka planını anlamak için çaba gösterebiliriz.

İskitler, Ege sahillerinde ve Yunanistan'da, şehir devletleri ile olduğu gibi Karadeniz sahillerindeki Yunanlı kolonicilerle de Kimmer akıncılarına nazaran daha sıcak bir ilişki kurdular.²¹ Yunan ticari kolonilerinin Karadeniz sahillerindeki limanlara yerleşmesi de bu dönemde olmuştu. Karadenizin kuzeyindeki steplerde, İskit varlığı ve düzeni sadece bölgedeki ticareti değil, ana şehirlerdeki kültür ve sanatı da olumlu anlamda etkilemiştir.²² Kırım yarımadasındaki arkeolojik kazılarda ortaya çıkan İskit kurganlarında, bozkır kültürüne dahil edilebilecek eserlerin yanı sıra, Yunanlı ustalar tarafından kolonilerdeki atölyelerde yapılmış sanat eserlerinin ortaya çıkması bu ilişkinin mahiyeti ve boyutları konusunda fikir vermektedir.

Attika'lı trajedi ustası Aeschylus (525-456) "Zincire Vurulmuş Promethe" adlı eserinde İskitlerin, Azak civarında yaşadığından bahseder. İskitlerin seferlerinde geçtikleri Kafkasları, "İskit Yolu" olarak tasvir eder ve Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan madencilikleri ile ünlü Khalibleri İskitlere bağlar.²³ Bu İskitler hakkında doğrulara ulaşmak için bir ipucudur.

Heredot'un İskitler hakkında verdiği bölüm pörçük bilgilerin en önemlisi bizim açımızdan "İskitlerin yabancı gelenekleri

benimsemekten özellikle kaçındıkları"dır. Çünkü bu şuur, tanımlanabilecek bir İskit varlığının temelidir. Birçok araştırmacının karmaşılaştırılan bilgiler ve bu bilgilerin yorumları ile İskit varlığını coğrafi bir alanda yaşayan topluluklar varlığına indirgeyerek kimliksizleştirme çabasının da reddi anlamına gelir. Oysa İskitler Karadeniz Dünyasını teşkil eden tarihsel belirleyicilerin en önemli unsurlarındandır. Bu nedenle İskitler hakkındaki bildiklerimizi gözden geçirerek işe başlamak gerekiyor.

Bu nedenle Atina'da muhafız olarak görev yapan İskityalı okçuları bir kenara koyup, Yunan edebiyatında var olan İskityalı Anakarsis adlı bir bilgeyi ele alalım:

Heredot'tan öğrendiğimize göre Anakarsis, İskit Kraliyet ailesine mensuptur ve İskit kralı tarafından Antik Yunan Dünyasını tanımak üzere gönderilmiş ve Yunanistan'da bir okulda öğrenci olmuştur.²⁴ Birçok ülke gezmiş ve engin bir kültür elde etmiştir.²⁵ Yunanlıların pratik zekanın dehası olarak övdükleri Anakarsis, klasik Yunanlı edebiyatçıları tarafından Solon'la karşı karşıya oturtulur. Plutarkhos onu "Yedi Bilge'den biri" olarak tanımlar.

Rönensans sanatçılarından Rafael'in 'Atina Okulu' adlı tablosunda, Aristo'nun arkasına yerleştirdiği İskityalı Anakarsis'i²⁶ tanımadan İskitleri, Karadeniz Dünyası'na asırlardır damgasını vurmuş olan İskit medeniyetini²⁷ nasıl tanıyacağız? Efsanevi Argonotların Karadeniz'de neyin peşinde

21 Eski Yunanlılar İskitlerle her alanda ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu ilişkiler sonucu Yunan-İskit dillerini karışık olarak konuşan melez bir nüfus ortaya çıkmıştır. Tüm zamanların en büyük hekimi olarak kabul edilen Hipokrat uzun bir süre İskitler arasında yaşamıştır. Hipokrat'ın yazdıkları, İskitler hakkında ilginç bilgiler vermektedir. İskit hekim ve filozofu Anaharsis'in annesinin Yunanlı, tanınmış Yunan hatibi Demosten'in büyük annesinin İskit olması bu iki ulus arasında yakın akrabalık ilişkilerinin kurulduğunu da göstermektedir.

22 Anıl Yılmaz, İskit Sanatı, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca, Türkler, 3.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 26-32.

23 Grakov. Age, s. 19.

24 Herodot, Age, s. 213. Herodot İskitlere torpil geçer ve Karadeniz'in kuzeyinde İskitlerden başka kafası aydınlanmış bir ulus, Anakarsis'ten başka doğru dürtüst bir adamın anısını bulamadıklarını belirtir. bkz. Age. s. 205.

25 Herodot. Age, s. 212.

26 Hayatını özetlerssek İskityalı Anakarsis, Atina'ya yaptığı seyahatinden sonra ülkesine dönmüş ve halkı arasında ölmüştür. Bir iddia da, yeni fikirlerinden dolayı" sen bizden değilsin, değistin" diyenler tarafından öldürülmüş olduğudur.

27 İskit medeniyetinin birçok ürünü Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Bu kazılardan anlaşıldığı gibi İskitler Güney Rusya'da Tunç çağına sona ermesi, demir çağına başlamasında etken olmuştur.

olduğunu nasıl açıklayacağız?²⁸ İlk çağlardan bu yana varlığını ve etkisini sürdüren Yunan kaynaklı açıklamalar, Karadeniz Dünyası'nın inkarından başka neyi sağlamıştır? Arkeolojik kazılarda elde edilen Kimmer, İskit ve diğer dönemlere ait eserler²⁹ birçok gerçeği gün yüzüne çıkartmaya devam etmekte ve Karadeniz Dünya'sını anlamamız ve açıklamamız için bize yardım etmektedir.³⁰

MÖ 6. Yüzyılda Doğu olarak bilinen medlerin yerine Pers İmparatorluğu yükselmişti. Karadeniz'in güney ve doğu sahilleri, Pers (MÖ 550-330) hakimiyet alanı içinde yer alırken, kuzey ve batı sahilleri, İskit hakimiyeti altındaydı. Bildiğimiz kadarı ile Kafkaslar ve Balkanlar bu tarihlerde de Karadeniz'in, kuzeyde yükselen güç ile güneyde yükselen gücün bir biriyle olan savaşları ve kitlesel ilişkilerinde geçiş bölgesi olmuştur.

Karadenizin kuzeyine hakim olan halkların tarih sahnesine çıkmasına genel olarak baktığımızda en belirleyici unsurun İç Asya'dan gelen kitlesel göçler olduğunu görürüz. İç Asya'daki kavimler doğal sebeplerle veya savaşlar nedeniyle yaşadıkları bölgeden ayrılma zorunluluğu doğunca batıya, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara doğru yayılmaya başlar. Bir kaç asırlık süreçlerde gerçekleşen ve hedef bölgelerdeki bütün kavimleri

etkileyen göç dalgaları, MS 13. yüzyıla kadar tekrarlanmış ve benzer süreçler yaratarak devam etmiştir.

İç Asya'dan batıya doğru itilen halklar, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları olduğu gibi, Karadeniz Dünyası olarak tanımladığımız tüm coğrafyayı da etkilemiştir.³² Bu etkinin Karadeniz Dünyası ile etkileşim içinde olan İran'ın batısında, Ortadoğu'da, Mısır ve Yunan dünyalarında da sürdüğü söylenebilir.

MÖ 8. yüzyıldan MÖ 2. yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyinde hakimiyet sürdüren İskitlerin yerini, MÖ 2. yüzyıldan itibaren Sarmatlar almaya başlamıştı. Sarmatların bu bölgede ki etkisi MS 2. yüzyıla kadar -dört asır- sürmüştür.³³

MS 150'de Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Hunların öncüleri görülmüş fakat Sarmat varlığı MS 3. yüzyıla kadar devam etmişti. Bu dönemde kuzeyden gelen ve Hunların batısına düşen alanlarda etkili olan Gotların Rusya'yı istila edip Kırım yarımadasını ele geçirdiklerini ve akınlarını Güney Karadeniz sahillerine kadar uzattığını biliyoruz.³⁴

MS 4. yüzyılda Volga'yı aşan Hun akıncıları, Sarmat ve Got halklarını yenerek, Almanya içlerine kadar tüm sahaya hakimiyetlerini yaymışlardır. Asya'nın içlerinde başlayan dalgalanmalarla Sabirler Hunları,³⁵ Avarlar Sabirler'i, Onogurlar,³⁶

Eski Yunanlılar, İskitlerle her alanda ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu ilişkiler sonucu Yunan-İskit dillerini karışık olarak konuşan melez bir nüfus ortaya çıkmıştır

28 Karadeniz adlı eserinde King, Yunanlı tacirlerin Karadeniz'e geliş sebebinin, "kuzeyin zenginliklerine ilişkin haberler getiren Kimmeryalı mülteciler" olabileceğine işaret etmektedir. Bkz. Charles King, Karadeniz, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.47.

29 Kimmer ve İskitlerle ilgili Anadoludaki Arkeolojik bulgular hakkında bkz. Oya San, Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler. Belleten C.LXIV, S, 239, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s, 1- 25

30 Kazakistan'da Alma-Ata'nın 50 km yakınında bir Türk prensine (Tigin) ait Esik kurganında bulunan ve 4200 adet saf altın parçadan oluşmuş zırh, kemer, çizme ve başlık (altın elbise adam) bu devrin ihtişamını çok güzel yansıtır.

31 Karoly Czegledy, Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri, Çev.: Erdal Çoban, Özne Yayınları, İstanbul.

32 İlhami Durmuş, Sarmatlar, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

33 395 yılında Kafkas geçitlerini aşarak Anadolu'ya giren Hun akıncılarının başında Basik ve Kursik adlı iki kumandan vardı., 395 - 398 yılları arasında Bizans eyaletlerine saldırdılar. Erzurum-Karasu bölgesinden Fırat'ı geçerek, Malatya üzerinden Çukurova'ya inen, Antakya ve Urfa'yı kuşatıp, Suriye üzerinden Filistin'e uzanan Hunların bir kolu Anadolu'nun içlerine, Kayseri üzerinden Ankara'ya kadar sarktı. Hunların yaşadığı bölgede kıtlık bağlayınca, akıncılar ganimetlerini atlarına yükleyip çok sayıda esirleri ve hayvan sürüleri ile birlikte geri döndüler.

34 L.N.Gumilev, Hunlar, 3.bs., Çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003.

35 Geza Fehér, Bulgar Türkleri Tarihi, 2.bs, Çev. Heyet, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985.

36 M.İ. Artamonov, Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.

Avarlar'ı takip etmiştir. Hazar³⁷ hakimiyeti esnasında Peçenekler,³⁸ Oğuz/Guz/ Uzlar'ın sıkıştırması ile topraklarından ayrılıp Hazar ülkesine yerleşmek istemişler ama Karadeniz'in kuzey steplerinde güçlü bir imparatorluk kurmuş olan Hazarlar buna izin vermayerek, onları batıya sürmüştür.

Karadeniz'in kuzeyinde Sarmat ve Hunlar için söylediklerimizi onları takip eden Avar, Ogur/Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman³⁹ ve diğer kavimler⁴⁰ için de söyleyebiliriz. Hatta İç Asya'dan gelip Karadeniz'in kuzey sahasında varlıklarını güçlü olarak sürdürenlerin sonuncusunu Moğollar⁴¹ olarak belirtebiliriz. Moğollar, Karadeniz'in hem kuzeyinde hem de güneyinde bulunan siyasi yapıların çökmesine neden olmuştu. Osmanlılar, Moğol istilası sonucu zayıflayan Selçukluların ardından Anadolu ve Balkanlarda kendini göstermeye başlamış, önce Bizans'ın daha sonra Selçukluların hakimiyet alanlarını ele geçirmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra Trabzon'daki Komnenosların Rum Krallığı'nı yıkmış, Kefe'ye uzanıp Cenovalı/Cenevizli ve Venedikli kolonicileri Karadeniz'den çıkartarak Karadeniz'i Türk gölü haline getirmiştir. Bunu takip

eden ilk yüzyıl içinde Karadeniz, çevresinde yaşayan halklar için bir huzur gölü idi. Bu dönem 1550'lerde Rusların öncüsü olarak Karadeniz'e inen ve sahillerdeki yerleşimlere saldıran Don Kazaklarının ortaya çıkmasına kadar sürdü.⁴²

Kazaklar, sadece Rus çarının öncüleri idi⁴³ ve Ruslar 1774 tarihli 'Küçük Kaynarca Antlaşması' ile bir daha geri çekilmemek üzere Karadeniz'in kuzey sahillerine yerleşti. Çarlık Rusya, Osmanlı'ya bağlı Kırım Hanlığının yerine Karadeniz'in kuzey sahillerine yerleştikten sonra bir koldan Balkanları, diğer koldan Kafkasları yoklamaya ve bu yollardan güneye inmeye teşebbüs etti. Ruslar sadece ordularının ve donanmasının gücünü değil din, ırk ve etnik öğeleri de kullandı.⁴⁴ Kafkaslarda karşısında dikilen ve Müslümanlığın birleştirdiği kabilelerin direnişini⁴⁵ böylece kırdı.

Çarlık Rusya'nın güneye doğru hamlelerinde karşısında Osmanlı vardı. Osmanlı'nın gücü ise Rusya'yı durdurmak için yeterli değildi. Batı, gelişmelerin kontrolü altında olması için bazen Osmanlı'nın, bazen de Rusya'nın yanında durdu.⁴⁶ Özellikle İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'e inip sömürgelelerinde etkili olmasından endişe ediyordu. Bu

Karadeniz'in kuzeyine hakim olan halkların tarih sahnesine çıkmasında genel olarak belirleyici unsur, İç Asya'dan gelen kitlesel göçlerdir

37 Akdes Nimet Kurat, Peçenek Tarihi, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

38 İstvan Vasary, Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365), Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

39 Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.

40 George Vernadsky, Moğollar ve Ruslar, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007. L.N. Gumilev, Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, II. C. Çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s.191-348. A.N. Kurat, Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri, bkz. S.119- 290. İlyas Kamalov, Moğolların Kafkasya Politikası, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.

41 King, Age, s. 161.

42 Bu sahada kuzey batıdan ve kuzeyden gelerek etken olan kavimlerden bahsetmemek büyük bir eksiklik olur. Bunlardan Gotların sadece isimi zikretsek bile günümüzde de etkin bir güç olan Ruslardan bahsetmemek olmaz. Kuzey steplerinde en son yükselen güç olan Ruslar, Karadeniz sahillerine ulaşmış yerleştikten sonra, bir yandan Kafkaslardan aşağıya sarkarak Güney Kafkasya diye adlandırılan Gürcistan, Azerbaycan, İran'ın kuzeyi ve Türkiye'nin kuzey-doğu bölgelerine, diğer yandan Balkanlardan inerek İstanbul önlerine kadar ilerlemişti. Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1917), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.

43 Mehmet Bilgin, Post Modern Pontosçuluk, 3.bs., Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2008, bkz. s. 70.

44 John F. Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, 2.bs., Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

45 Mustafa Aydın, Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2005.

46 Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran Tanzimat ve Islahat fermanları gibi reformlar İngiltere'nin bu politika-sının ürünüdür.

nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya yönelik politikalar izledi.⁴⁷ Aynı amaç doğrultusunda Osmanlı-Rus savaşlarını kışkırttı. 1854-55 Kırım Savaşı⁴⁸ da Batı için Rusların yayılmasını yavaşlatmak ya da kontrol altında olmasını sağlamaktan başka bir amaç taşııyordu.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında, Osmanlı'nın tasfiyesi için Çarlık Rusya ile anlaşmıştı.⁴⁹ Fakat savaş sonunda Çarlık Rusya çökünce, Beyaz ve Kızıl Rus orduları arasında bir iç savaş başladı. Beyaz orduyu destekleyen İngiltere, Fransa ve Yunanistan, Odesa'ya kuvvet çıkartarak Beyaz orduya yardım etmek istedi. Bu müdahale Bolşeviklerin yok edilmesini amaçlıyordu. Ancak savaş Kızılordu kazandı ve güç Bolşevik Rusya'ya geçti. Bolşevikler merkezde kontrolü sağladıktan sonra, Sovyetler Birliğini kurdu. Sovyetler, Balkanlarda ve Kafkaslarda, Çarlık Rusya'nın çökmesiyle boşalan alanları tekrar ele geçirdi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, Batı'nın liderliğini ele geçirmişti. Yaşanan soğuk savaş dönemi, aynı zamanda Tahran ve Yalta'daki antlaşmalarla tesis edilmiş bir denge dönemiydi. Fakat 1990 yılında Sovyetler Birliği çöktü. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'yı işgal eden ABD, Sovyetlerin boşalttığı bölgelerde NATO ile yeni açılımlar⁵⁰ sahneledi. Tek kutuplu dünya düzeninde küresel güç olarak ortaya çıkan ABD, ekonomisi çöken Rusya'yı bazı bölgelerden geri çekilmeye zorladı. Ekonomik durum nedeniyle geri çekilmeye razı olan Rusya, askeri gücü yettiğinde bazı bölgelerde kalmakta ısrar etti.

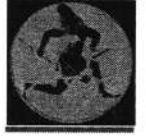
Karadeniz Dünyası'nın

Ana Karakteri

İç Asya'dan gelen göçlerin de katılması ile Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan kavimler, doğu-batı istikametinde hareketlerine devam edip Orta ve Doğu Avrupa'daki toplumları, Kafkaslar ve Balkanlardan güneye inerek, Karadeniz'in güney sahilleri ile Trakya ve Anadolu'yu hatta Mısır'a kadar tüm Ortadoğu'daki toplumları etkilemiş, bugünkü toplumların tarihsel alt yapılarını oluşturmuştur.⁵¹

Arkeolojik ve etnografik bulgular bu karışımın en güzel delilelerini sunar. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve arkeolojik kazılar bu delilelerin sayısının artmasının yanı sıra, Yunan merkezli ve batı bağlantılı eski yorumları geliştirip, daha doğru yorumlar yapabilmemize imkan sağlamaktadır. Fakat bu çalışma, yeni yorumlara değinmek ya da tartışmak iddiasında değildir. Zaten var olan duruma farklı bir açıdan bakarak katkılar sunmak, Karadeniz Dünyasının ana karakteri ve bu karakterin etkilendiği ve etkilediği çevre dünyalara yansımalarına işaret etmektir.

Karadeniz Dünyası olarak tanımladığımız alanda, bu dünyanın ana unsuru olan bozkır halklarını, sadece arkeolojik kazıların üst üste dizilmiş katmanlarında değil, bu alanda günümüzde yaşayan tüm toplumların asli unsuru olarak da görürüz. Hatta bu savımızı, Karadeniz Dünyası ile etkileşim içinde olan Ortadoğu ve Mısır için de ileri sürebiliriz.⁵² Fakat bütün bunlara ait kanıtları sıralamak bu çalışmanın amaç ve sınırlarını

**MS 4. yüzyıl-
da Volga'yı
aşan Hun
akıncıları,
Sarmat ve
Got
halklarını
yenerek,
Almanya iç-
lerine kadar
bütün
sahaya
hakimiyet-
lerini
yaymışlardır**

47 Kırım Savaşını sonuçlandıran Paris antlaşması, Karadeniz'de bir çağın da sonunu belirledi. Burada ortaya çıkan iki sonuç vardı. Birincisi Karadeniz fiili olarak Avrupalılara açıldı. İkincisi, tek başına hiçbir gücün ve özellikle de Rusya'nın Osmanlı imparatorluğu'nun zayıflığından faydalanıp yarar sağlamasına izin verilmeyeceğinin altı çizildi.

48 Batıda bu tasfiyeye itiraz eden yoktu.

49 Eyyub Kandemir, Uluslararası Sistemin Yeni Düzen Arayışında Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği, IQ Kültür ve Sanat Yayinevi, İstanbul, 2008.

50 Eyyub Kandemir, Uluslararası Sistemin Yeni Düzen Arayışında Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği, Kültür ve Sanat Yayinevi, İstanbul, 2008.

51 Karadeniz'in kuzey sahillerindeki ticari merkezlerde 17-18. yüzyıla kadar Mısır yöneticilerinin tüccar temsilcileri bulunmuştur. Bu ticaretin en önemli konusu köle ticareti idi. Özellikle askeri ve idari görevlerde kullanılan bu köleler daha sonra Mısır'da yönetimi ele geçirmiş ve Memlükler bir Kıpçak devleti olarak Ortadoğu tarihine damgalarını vurmuştur.

aşacağı için, örneklememizi Karadeniz'in Güneydoğu sahillerinde, Türkiye sınırları içinde Doğu Karadeniz Bölgesi olarak adlandırılan bölgeyi ve tam çaprazına düşen Karadeniz Dünyası'nın kuzey-batı ucunda yapacağız. Bulgularımızı sıralarken tanımlamaya çalıştığımız bu dünyanın, tarihsel olarak var olan bütünlüğü ve homojenliği ortaya çıkmış olacak.

A) Karadeniz Dünyası'nın Ana Karakterinin Güney ve Kuzey Karadeniz Bölgesindeki Etnik Yapıya Yansıması

MÖ 20 yy başlarından MÖ VIII yy'a kadar merkezi Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinden Tuna Nehri'ne kadar olan bölgede ve Kafkasya'da yaşayan Kimmerler'den (Gimer/Gemer/Kemer) günümüze sadece arkeolojik kalıntılar değil, bir çok yer ismi de kalmıştır. Bunların bazıları sadece antik kaynaklarda kayıtlı olmalarına karşın, bazıları günümüzde de kullanılmaktadır.

Antik kaynaklarda geçen Kırım'daki "Bosporus Kimmerius/Kimmer Boğazı" (günümüzde Kerç Boğazı), Kırım sahillerinde Yunan koloni şehirleri olarak görülen Kimmerikum, Kimmeris, Kimmerke gibi yerleşim merkezleri Karadeniz'in kuzeyinde Kimmerlerden kalan izlerdir. Kimmerlerin göç ve akın yolları üzerindeki Azarbaycan'ın batısında Zakatala yakınlarında Kımır, Kımırlı, Kazak-Borçalı bölgesinde Kemerli, Kemer kaya, Qemerli adları, Güney Azerbaycan'da Komar, Ke-

mer, Kamardaran gibi adlarda bu çerçevede değerlendirilir.⁵³

Antik dönemin bir diğer önemli kaynağı olan Amasyalı Strabon (MÖ 64 - MS 21, Geographica adlı eserinde Trabzon yakınındaki Ağırmiş Dağı'nı, Kimmerius Dağı olarak kaydeder. Günümüzde Trabzon/Çaykara ilçesinin güneyinde yer alan Soğanlı geçidinin batısına düşen dağlar Gemer/Kemer Dağları, Rize - Pazar ilçesinin batısındaki Kemer Burnu, bölgede Kimmerlerden kalan yer isimleridir.

Tarihçiler, İskitlerin Küçük Asya'daki hakimiyetinin MÖ 626 ya da 625 yılında Tungaalp'ın Med Kralı Kiyatsares tarafından bir ziyafette öldürülmesinden sonra sona erdiğini söylerler.⁵⁴ Fakat bu bilgi İskitlerin bölgeyi boşalttığı anlamına gelmez. Çünkü Herodot'tan 200 yıl sonra MÖ 402 yılında Erzurum-Bayburt-Trabzon bölgesinden geçen Ksenophon, Bayburt ile Trabzon arasındaki bölgede İskitlerin/Skytenler'in yaşadığından bahseder.⁵⁵

Strabon, Trabzon'un güneyinde, doğudan batıya doğru Moskhia Dağları, Skydises/İskit Dağı ve Samsun bölgesine kadar uzanan Paryados Dağları'nı sıralar.⁵⁶ Burada adı geçen Skydises / İskit Dağı bugün Maçka'nın güneydoğusunda yükselen Kolat Dağlarıdır. Bölgede Herodot'un Karadeniz'in kuzeyindeki Krali İskitler olarak tanımladığı⁵⁷ Skolatların (Kolatların) ismine Kolat/Kolatoğulları aile adının yanısıra Kolat Dağları ve Artvin, Yusufeli, Barhal Köyü'nde bir Kolatet (Kolat yurdu

52 Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Memlük devletini ortadan kaldırmasından sonra Mısır'da etkinliklerini sürdüren Kıpçak-Memlûkler günümüzde de Mısır'da etkindir. Mısır'ı 30 yıl yöneten Hüsnü Mübarek'in 18 gün süren gösterilerden sonra 11.02.2011 tarihinde istifası ile yönetime gelen Mısır savunma Bakanı Mareşal Hüseyin Tantavi (Tantaoğlu) de Mısır tarihine yön vermiş ve Karadeniz Dünyası ile Mısır ilişkilerinin en iyi bilinen son 1000 yıllık tarihinde etkili olan Memlûk unsurlarının günümüzdeki temsilcisidir. Kıpçak kökenli Tantaoğulları bugün Türkiye'de Adapazarı yöresinde, Doğu Karadeniz'de, Acaristan'da ve Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda bulunmaktadır.

53 Süleyman Eliyarlı, Azerbaycan Tarihi Uzak Geçmişten 1870 Yılına Kadar, Bakü, 1996, s. 43-44.

54 Strabon, Coğrafya Anadolu (Kitap XII, XIII, XIV), Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları, 1987.

55 A. Zeki Velidi Togan, Sakalar (I - IV), Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1986, XVII, s. 20 - 24 ve age 1987, XXIII, s. 30 - 34.

56 Ksenophon, Anabasis, Çev. Hayrullah Örs, 3. bs, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1975.

57 Strabon Age, s. 28.

anlamında) Mahallesi (bugün Altıparmak Köyü, Uzunçalı Mahallesi) olarak rastlarız.

Ksenophon'un MÖ 402 yılında bölgeden geçerken bahsettiği İskitlerin, Strabon'un, Trabzon'un güneyinde işaret ettiği Skydises/İskit/Skolat/Kolat Dağları isminden hareketle Bayburt Ovası Gümüşhanenin doğusundaki Kostan Dağı, Yağmurdere Bölgesi, Çakırgöl Dağları ve Kolat Dağları bölgesine de yayılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kafkasya üzerinden⁵⁸ Doğu Anadolu'ya akınlarını bildiğimiz⁵⁹ Hunlardan da bölgede bir çok yer ismi kalmıştır. Hun akınlının yayılmış olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunanlardan başka⁶⁰ Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Of, İspir ve Yusufeli gibi birbiri ile komşu olan bölgelerdeki üç ayrı vadide Hundez,⁶¹ Hunut⁶² ve Hungimek⁶³ gibi yer isimleri bize bölgede Hun varlığının izlerini gösterir.⁶⁴

XI. yüzyılda Ruslar'ın kuzeyden, Uzlar'ın da doğudan sıkıştırdığı Peçeneklerin, Don Nehri'ni geçerek Macarların topraklarına girmesi ile Macarlar daha batıya, bugünkü vatanlarına göçmüştü. Bu son göçte Macarlar da Bulgarlar'ı yerlerinden

etmişti. Arka arkaya devam eden bu kavimler göçü, bugünkü Orta ve Doğu Avrupa haritasını oluşturan milletleri şekillendirirken, İç Asya'dan tetiklenen göçlerayını etkiyi Doğu Karadeniz bölgesinde göstermişti.

Karadeniz'in kuzeyinden, Güneydoğu Avrupa ve Balkanlardan Bizans'a bütün sahada etkilerine rastladığımız Avarlar'ın bir kısmı batıya göçerken, bir kısmı da Kafkasya'nın kuzey bölgesinde kalmıştı.⁶⁵ Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Avarlar'ın iki boyunun izine rastlarız. Bunlardan birisi Kandiş,⁶⁶ diğeri Zavul⁶⁷ boyudur.

Günümüzde Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı Çeçeva (bugün Haremtepe) Köyünde bir Avar boyu olan Kandiş adını, Kandişoğlu şeklinde taşıyan aileler yaşamaktadır. Yine Avarların Zavuli boyundan ismini alan Sürmene'nin Zavuli/Zavli⁶⁸ (bugün Muratlı-Sürmene-Trabzon) Köyü, Kadavul /Kazavul (bugün Özgen-Araklı-Trabzon) köy isimleri, bölgede Avarlara ait olan izlerdir. Yine Borçka'daki Avana, Araklı'ya bağlı Avanos (bugün Yıldızlı) köy isimleri de Avar varlığına işaret eder. Ayrıca Tokat-Niksar'a bağlı Avara (bugün Serenli)

Karadeniz Dünyası olarak tanımladığımız alan, bu dünyanın ana unsuru olan bozkır halkları, günümüzde yaşayan bütün toplumların asli unsurlarını oluşturur

58 Herodot, Age. s. 194.

59 Bakü şehrinin eski adının Hunsar olduğunu biliyoruz. Ayrıca Arap kaynaklarında Serir (= Taht) olarak geçen Avarların etrafı sur ile çevrili başkentinin adı da Hunzah'dır. Bkz. Şerafettin Erel, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul, 1961, s. 33.

60 Hunlar MS 434'de Kostantinopolis'i de kuşatmıştır. Hunların bu akınları için bkz. Artamonov. Hazar Tarihi, s. 75-78.

61 Elazığ'ın Palu ilçesine bağlı Hun (bugün Beyhanlı) Köyü ve Huncrek (bugün Burgudere) Köyü, Bingöl'ün Solhan İlçesi, Yenibaşak (Arduşin) Nahiyesi, Oymapınar (Arzink) köyüne bağlı Hun yaylası, Muş İl merkezine bağlı Hunan (bugün Suboyu) köyü, Erzincan, Çatalarmut (Esesi) Bucağı, Tandırlı (Lerdusu) köyüne bağlı Hunlar mezarısı, Kars'ın Posof ilçesine bağlı Hunemiş (bugün Söğütlükaya) Köyü, Maraş'ın Afşin ilçesine bağlı Hunu (bugün Arıtaş) Köyü, Ağrı'ya bağlı Hun(n)i Köyü, Adıyaman'ın Kahta İlçesi Narince Bucağı'na bağlı Hu(n)ni (bugün Dumlı) Köyü, Diyarbakır'ın Hazro ilçesine bağlı Hunduf (bugün Koçbaba) Köyü ve Adana Seyhan'da Hunutlu (bugün Sugözü) Köyü gibi Hunlarla ilgili isim taşıyan yerleşim birimleri de vardır.

62 Nefsihundezler (bugün Güneşalan-Hayrat-Trabzon), Hundezhumrukkapan (bugün Çamlıtepe Mah-Hayrat-Trabzon), Hundezarsenli (Hayrat-Trabzon), Hundeztapanos (Topraklı-Hayrat-Trabzon)

63 Hunut Dağı (İspir-Erzurum), Hunut Deresi (İspir-Erzurum) ve Hunut Nahiyesi (bugün Çamlıkaya Beldesi- İspir-Erzurum)

64 Bu isim Hun ve Gimck kavimlerine işaret eder. Gimck / Kimek / Yimek kavmi için bkz. Rasyon, "Tarihte Türkçülük", s. 137, 139; Ayr. bkz. Kafesoğlu, Age, s. 177 ve Kırzioğlu, "Kıpçaklar", s. 90. Hüngimek Deresi/Hungimek Dağı (Kılıçkaya-Yusufeli-Artvin), Aşağı Hüngimek (bugün Dokumacılar Köyü-Kılıçkaya-Yusufeli, Artvin) ve Yukarı Hüngimek (bugün Yüncüler Köyü-Kılıçkaya-Yusufeli -Artvin)

65 Bölgede Hunar (bugün Aktaş Köyü-Pazar-Rize), Hunzi (Makrandos/ Kutlular Köyü'nün bir mahallesi - Sürmene-Trabzon) gibi başka yer isimleri de vardır.

66 Czegledy, Age. s. 81. Kafkas kavimleri arasında eriyen Avarlardan günümüze Dağıstan Avarları kalabilmiştir.

67 Kandiş, MS 557 yılında Bizans'a elçi olarak gelen Avar Prensinin adı ve MS 562'de Avar Hakanının adı.

68 Czegledy, Age. 258; Kafesoğlu, Age, s. 82.

Osmanlı
döneminde
hem Hristi-
yan hem de
Müslümanlar
arasında
çok sayıda
Kuman asıllı
aileler vardı.
Bunları
daha çok
Kuman boy
adları ile
eşleşen aile
adlarından
tanıyoruz.

Köyü, Van'a bağlı Avarek (bugün Alabayır) Köyü, Erzincan-İliç'e bağlı Avarık (Çatlı) Köyü Avarlarla ilişkilidir.

X.yüzyılda İdil boylarındaki Bulgarların ülkesine bir seyahat yapan Arap seyyah İbn Fadlan Bulgar şehrinin yanında bir de Savan şehri halkından bahsetmektedir. Bu isme bölgemizde Of'a bağlı Savan Köyü⁶⁹ olarak rastlıyoruz. Ayrıca Hayrat ilçesine bağlı Tervel Köyü'nün⁷⁰ adı Bulgar Türklerinin kralı Tervel Han'la aynıdır.

Bir Bulgar boyunun ismi olan Horto/Hortu⁷¹, Trabzon-Maçka ilçe merkezinin hemen güneyinde dik bir şekilde yükselen ve Değirmendere vadisinin güneyini emniyet altına alan sırtlara yayılmış Hortokopuzir (Aşağı Hortokop/bugün Kozağaç), Hortokopuvasat (Orta Hortokop bugün Ortaköy) ve Hortokopubala (Yukarı Hortokop bugün Yukarıköy) ve Trabzon'un güneyinde Kılathortokop (bugün İncesu), Rize'deki Hortoz (bugün Fenerköy) ile İspir'deki Hortik Deresi ve Hortik köyü isimleri bölgeye yerleşmiş Bulgar Türklerinin Horto oymağından kalan yadigarlardır. Bunlara bölgede halen yaşayan ailelerden biri olan Hortoğullarını da ekleyebiliriz.

Artamonov, başlangıçta Savir/Sabir birliği içinde olan Hazarları, Göktürk hakimiyetinin batı temsilcisi olarak tanımlar ve daha sonra Kuzey Bozkırlarda hakim oldu-

ğunu, Kafkaslar'dan inerek bütün Ermenistanı işgal ettiğini, Bizans-Hazar ittifakını kurarak Sasanilerin çökmesine neden olan akınları sürdürdüğünü açıklar. Kafesoğlu da Hazarlar'dan geriye kalan bir başka hatıranın Hazar Denizi'nin adı olduğunu belirtir.⁷² Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu'da da birçok yer ismi bu bölgede Hazar varlığını bize göstermektedir. Elazığ'daki Hazar gölü bunlardan biridir. Bryer-Winfield-Brown, Rize-İyidere ilçesinde, İyidere'nin denize döküldüğü yerin doğusundaki alanı, Hazar Kralı Çebi Han'la Bizans İmparatoru Heraklius'un buluştuğu yer olarak kaydederek, Hazar köy isminin bundan kaynaklandığını belirtir.⁷³ Aynı bölgede Trabzon-Of ilçesine bağlı Hazerkozan (bugün İkidere) Köyü, Araklı'ya bağlı Ayvadere (Aho) Köyü'nün bir mahallesi Hazer, Artvin-Zeytinlik bucağına bağlı Hezar (bugün Hızarlı) Köyü gibi yer isimleri bize bölgedeki Hazar varlığı konusunda fikir verir.

Bölgede, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Türk kavimleri ile birlikte yaşamış olan Macarlara ait bir çok iz vardır. Macara,⁷⁴ Maçur,⁷⁵ Macaroğlu,⁷⁶ Macera,⁷⁷ Mucura,⁷⁸ Macarlı,⁷⁹ Macareltakışlağı,⁸⁰ Macarlı Deresi,⁸¹ Macur,⁸² Macarlı yaylası,⁸³ Macarmıç,⁸⁴ Macar ve Macar'ın Suyu⁸⁵ Çamlıhemşinin Dik Varoş, Düz Varoş ve Çat⁸⁶ yer adları bunlardan bazılarıdır.

69 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Kuyud-u Kadime Fihristi 29 Numaradaki Hicri 991/Miladi 1583 tarihli Trabzon Sancağı Tapu Tahrir Defterinin 88 b sayfasında Zavli Köyü'nün bir hissesi "Karye-i Zavli namıdiğer Lepadno el meşhur Kızıl Elma" olarak kayıtlıdır. Bkz. Bilgin. Sürmene Tarihi. s. 232.

70 Trabzon-Of, Darılı Köyü.

71 Trabzon-Of Korkut Köyü.

72 Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri", Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s. 43 - 53, bkz. s. 49.

73 Kafesoğlu. Agc. s. 168

74 Bkz. Brown, T.S. - A. Bryer - D. Winfield, Cities of Heraclius, Byzantine and Modern Greek Studies, S. 4, 1978, s. 15 - 38.

75 Gümüşhane-Torul, Alinyayla Köyü ve Trabzon -Vakıfkebir'de bir köy

76 Bayburt-Harmanözü Köyü.

77 Giresun -Çamdırçalış köyü

78 Trabzon-Akçabat, Gökçebel Köyü.

79 Trabzon-Akçabat-Düzköy'e bağlı Doğanköy.

80 Trabzon-Akçabat Kuruçam köyünün bir mahallesi.

81 Artvin-Şavşat.

82 Artvin-Yusufeli.

83 Artvin-Yusufeli-Demirkent, Duruçay Köyü.

84 Giresun-Espiye.

85 Trabzon-Sürmene, Oylum Köyü mezarı.

Hazarlarla birlikte yaşamış ve günümüzde Macaristan'da yaşayan iki önemli boy olan Kabar ve Kasarlar ile Kaliz Türklerine işaret eden isimler ise şunlardır: Murgul'daki Kabarcet dağı, bölge ve köy⁸⁷ isimleri (Macaristan'a yerleşmiş ve Macar ordusunun önde giden birliklerini teşkil eden kabile olanKabar boyundan gelmektedir), Rize bölgesinde Kasar adı taşıyan aileler, Macaristan'da bulunan bir başka Türk kavmi olan Kalisler ki, bölgede Trabzon- Köprübaşı ilçesine bağlı Kalis (bugün Konuklu), Bayburt merkeze bağlı Kaliskayar (bugün Kabaçayır) köyleri ve Akçaabat ilçesine bağlı İspendama Köyü'nün Kalisera Mahallesi.

Giresun'un Uzgur Köyü, Melikli Köyünün Uzgara mahallesi, Arsin'in Uz (bugün Oğuz), Yomra'nın Uzmesahor (bugün Özdil), Akçaabat'ın Guzari (bugün Benlitaş Mahallesi-Adacık Beldesi), Guz (Akçaabat Cevizli Köyü'nün bir mahallesi), Kuz (Hunut-İspir), Kuzcaköy (Çanakçı), Çatalkara Guz (bugün Çatak-Görele), Kuzköy (bugün Kozköy-Doğankent), Sürmene Yazıoba Köyü'nün Uz merası ise Uzların bölgeye vurduğu bir damgadır.

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde, Peçenekler'e dair de birçok yer ismi vardır. Bir Peçenek başbuğu olan Tatos'un ismi, Hemşin bölgesinde bir dağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaçkar dağlarının Çoruh bazarında Hunut, Guz, Çapans⁸⁸ adlarına, Tatos dağının kuzey yamaçlarındaki Çamlıhemşin'de, Macarca'ya Peçenek di-

linden giren⁸⁹ bir kelime olan Çat (Csat) ismine; bir köy, dere ve vadi olarak, aynı köyde 'Csamuloğulları (Peçenekler'den Macarca'ya geçmiş olan bu kelimenin Türkçesi Çamur'dur) adlı bir aileye,⁹⁰ yine aynı vadide Macarca Varoş (Macarca'ya Türkçe'den geçmiş) isimli bir köye rastlamamız tesadüf değildir. Kaçkar Dağlarının kuzey ve güney yamaçlarına yayılan bu küçük bölgenin tarihi üzerine çalışanların dikkate almaktan kaçınamayacağı bu veriler bu gün Hemşin olarak karşımızda duran üst katmanı kazıdıkça karşılaşılabileceğimiz zenginlikler hakkında fikir verebilir.

Tarihi bilgilerden yola çıkan Necati Demir, Canik bölgesinde 1100 yılında en az onbin nüfuslu bir Peçenek yerleşimi olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Suşehri'ne Eskişehir, Sivrihisar ve Şereflihisar'a bağlı Peçenek isimli bir köylerle, Peçenek boylarından biri olan Çapan ismine Giresun'da bir yer ismi, Görele ilçesine bağlı Taflancık köyünün Çapanlar mahallesi olarak rastlamamız bu açıdan baktığımız zaman dikkati çekmektedir.

Bir diğer Peçenek boyu olan Kapan / Gaban adını taşıyan Erzurum Oltu'ya bağlı Gaban Köyü, Trabzon-Araklı ilçesi Dağbaşı Nahiyesine bağlı Aymam köyünün Gabanlar mahallesi, yine Araklı'ya bağlı Halilli köyünün Gabanlar mahallesi ve bu bölgede Gabanlar diye anılan ailelerin bulunması bu çerçevede değerlendirilmesi gereken bilgilerdir.

Ortodoks Hristiyan aile adları, bölgede açılan okullarda eğitim veren Yunanistan'dan gelmiş öğretmenlerin teşvikiyle Yunanca adlarla değiştirilmiştir

86 Sürmene Çarşı Mahallesi Ağulot sokağının güney yönünde ve devamındaki sırt.

87 Macarca yazılışı Csát. İki derenin kavuştuğu ıslak yer anlamında Rasony, Çat isminin Macarca'ya Macarlarla birlikte kaynaşan Peçenek gruplarından geçtiği kanaatindedir. Varoş ismi de Macarcadır bkz. Lazslo Rasonyi, Tuna Köprüleri, Çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1984, s. 66.

88 Artvin, Murgul Kabaca Köyü.

89 Erzurum-İspir, Çayırözü Köyü. Çapan bir Peçenek boyudur.

90 Lazslo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, s. 134.

91 Ali Gündüz, Hemşinliler Dil-Tarih Kültür, Ankara, 2002, s. 116

Rasonyi, Peçenek boy ve oymak adlarından kalan Tetranları⁹² sayarken bunlara Tomaj ve Makları da ilave etmektedir.⁹³ Mak adının geniş anlamıyla Kumanlar'dan öncesine ait, hatta Uz kökenli ve Uz kabile adına ait olabileceğini de belirten⁹⁴ Rasonyi, Macaristan'da Maklara ait Makut (Macarca Maklar anlamında), Maksa ve Makfavla gibi yer adlarına işaret eder.

Doğu Karadeniz bölgesinde Maklarla ilgili olan yer adları da oldukça yaygındır. Trabzon-Sürmene ilçesinde Makavla (bugün Petekli) köyü, Makrandos⁹⁵ (Çamburnu Belediyesi, Kutlular Mahallesi), Araklı/Maktila (Karatepe) köyü, Trabzon merkeze bağlı Mağlavita⁹⁶ köyü, Tonya/Makobonoz (bugün Sağrı) köyü, Vakfıkebir/Makrinamoz (bugün Kaleköy), Akçaabat/ Makriyon (bugün Üstürkiye), Çaykara/Soğanlı Köyü'nün Makdanos Mahallesi, yine Çaykara/Makur, Dernek/Makdanos (Ormanlık), Of'a bağlı Baltacımakdanos, Kırın-tamakdanos (Dağalan), Makdanoz (bugün Kazançlı) köyü, Makdanbaz, Alanomakot köyleri, Gümüşhane/Maksofa (bugün Yayedemir) köyü, Torul/Makroni (Kalkanlı), Makavıt köyleri, Rize/Makaloz (bugün Tersane) Mahallesi, Mağloz (bugün Camidağı) köyü, Çamlıhemşin/Makrevis, Makaliskirt (bugün Dikkaya) köyleri, Çayeli İncesu'ya bağlı Makrebudam, Artvin Kemalpaşa'ya

bağlı Makruyalu, Borçka/Makret, Yusufeli Demirkent'e bağlı Makadet mahallesi, Sarıgöl/Yüksekoba köyünün Makhadet (İkiz-kavak) mahallesi, İspir /Çamlıkaya (Hunut) nahiyesinde Makans mezrası Mak ismi taşıyan yerleşim yerleridir.

Peçenek Uruğu Tet'in ve Peçenek başbuğu Tetran'ın ismine de, Artvin'in, Şavşat ilçesi Meydancık bucağına bağlı Çukur köyünün bir mahallesinin ismi olan Tetraket ve Erzurum'un Şenkaya ilçesi, Akşar Nahiyesine bağlı Deliktaş köyü mezrasının ismi Tettirkoç olarak rastlamaktayız.

Doğu Karadeniz bölgesinde sık ve yaygın rastladığımız bozkır halkı Kumanlardır. Bunun en önemli nedeni Kumanların nisbeten daha yakın bir zamanda tarih sahnesine çıkmaları ve Osmanlı fethi öncesinde bölgede bulunmalarıdır. Günümüzde adı Kıyıcık olan (Balek⁹⁷) beldenin, iki kilometre doğusunda bulunan ve Eski Pazar denilen Kavak Cami'sinin hemen arkasındaki alan Trabzon'a bağlı eski Of merkezinin kurulu olduğu alandı. Bu alanın güney doğu bitişiğinde Of kalesi bulunmaktadır. Sahilden itibaren yükselen yamaçlara yayılan köyün adı Kumanit'dir. 4 kilometre güneyinde bulunan ve doğudan Baltacı Deresine katılan küçük derenin adı ise Kumanos Deresi'dir.

Yine Trabzon'a bağlı ve Of'un batısında yer alan tarihi Sürmene kazasının 3 ki-

Karadeniz
Dünyasını,
Yunan mer-
kezli
anlayış ve
mitolo-
jilerden
kaynaklanan
bilgilerle
tanımlamak,
şekillen-
dirmek
gerçeklerin
çarpıtıl-
masından
başka bir şey
değildir.

92 Necati Demir, Karadeniz'in Kuzeyinde Peçenekler, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Türkler, C.II, s. 709 – 713, Bkz. s. 710 Tarihi kaynaklarda yer alan bilgilere göre Bizans İmparatoru, Canikte bulunan Peçenek asıllı komutan Tatik/Tatikios /Tatis/Tzatis'i Haçlı ordusuna kılavuzluk etmek için İzmit'e davet etmiş ve Tatis 500 Peçenek askeriyile bu davete icabet etmişti. Daha önce babası bir saldırıda esir edilen ve Bizans İmparatoru'nun oğlu Aleksios ile beraber büyüyen Tatik için Anna Komnene, Aleksiad adlı eserinde "Tatikios Akhirda çevresinde oturan Türklere kumanda ediyordu" diye yazmaktadır. Aleksios Komnenos 1081'de tahta çıkınca arkadaşı ve dostu Tatik'i 'Megas Primos' rütbesi ile taltif etmişti. Balkanlar'da Kuman ve Peçeneklere ve Anadolu'daki savaşlarda Selçuklulara karşı Bizans ordusunun kumandanı olarak katılan Tatik'in burnu kesikti ve takma altın burnuyla ün salmıştı. İmparator tarafından Haçlılara refakat edecek olan Bizans birliğinin başına geçirilen Tatik, Anadolu'da ilerleyen Haçlılara rehberlik ettiği gibi, Haçlıların Anadolu'daki bütün savaşlarda da rol almıştır. Tatik için bkz Prof. Dr. Işın Demirkent. Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı) Belleten C. LXVII S.248 (Nisan 2003) s. 93-110

93 Macaristan'da Bartzasağ'da Tatrang isimli bir yer vardır. Erdel ve Doğu Türkistan'da da tanınmış olan bu yer ismi aslen şahıs isminden teşekkül etmiştir. XII. yy'da bir Peçenek kabilesinin reisi ve İgor Destanı'nda rol oynamış bir kabile bu isimle zikredilmektedir. Bkz. Laszlo Rasonyi, Doğu Avrupa'da Türklük, Yay. Haz. Dr. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 78.

94 Rasonyi Tarihte Türklük. s. 134

95 Rasonyi. Tuna Köprüleri. s. 73

96 Maklı anlamında.

97 Osmanlı belgelerinde Kalciya maa Mağlavita (Kalci ile Mağlavita) bugün Toklu Köyü

lometre batısında, Aşağı Çavuşlu köyünün sahil kesiminde⁹⁸ bulunan, Uzun Hasan'ın karısı Trabzon Prensesi Despina Hatun'un mülkü olan alan ve hemen yükselen yamaçlara yayılan köyün adı da Kumanittir.⁹⁹ Anlaşılacağı gibi Trabzon Rum Krallığı döneminde sahil kesimindeki önemli bandonlardan ikisinin merkezi Kumanlar tarafından iskan edilmiştir.

Aşağı ve Yukarı Kumanit,¹⁰⁰ Kumanit,¹⁰¹ Kumanondo Mahallesi ve Yaylası,¹⁰² Komana Deresi,¹⁰³ Komandere Vamenli,¹⁰⁴ Komandere Raşi,¹⁰⁵ Komandere Kadahor,¹⁰⁶ Komandere Habel,¹⁰⁷ Kumonovacık Yaylası,¹⁰⁸ Kumanyurdu Yaylası,¹⁰⁹ Koman Deresi, Koman Tepesi ve Koman Köyü,¹¹⁰ gibi Kumanlara ait izlere bölgede yaygın şekilde rastlıyoruz.¹¹¹

Osmanlı döneminde hem Hristiyan hem de Müslümanlar arasında çok sayıda Kuman asıllı aileler vardı. Bunları daha çok Kuman boy adları ile eşleşen aile adlarından tanıyoruz. Fakat Ortodoks Hristiyan olanların aile adları bölgede açılan okullarda eği-

tim veren ve bölgedeki Ortodokslara Yunan kimliği aşılama görevli Yunanistan'dan gelmiş öğretmenlerin teşvikiyle 1890'larda Yunanca adlarla değiştirilmiştir.

Müslüman ailelerin ise bir kısmı, Cumhuriyet sonrası çıkan soyadı kanunu ile yeni soyadları almışlar, bir kısmı eski aile adlarını soyadı olarak almış, bir kısmı ise eski aile adlarını bilmekte, kullanmakta ya da köylerde eski aile adları ile anılmaktadırlar.

Tespit edebildiğimiz göre bölgede yaygın ve kalabalık olarak yerleşmiş boy ve oymaklardan bazıları Cordanoglu, Konguroglu,¹¹² Şişmanoğlu,¹¹³ Uzunoğlu,¹¹⁴ Temurci-Demircioğlu, Durut-Türütoğlu¹¹⁵, Saral-Saralioğlu'dur.¹¹⁶ Bunlardan Kongur¹¹⁷ ya da Konguroğulları ismini taşıyan ailelere Trabzon'un doğusunda denize dökülen Değirmendere vadisinde Maçka-Esiroğlu Bucağı-Gayretli (Hozari) köyünde rastlıyoruz. Bu oymağın adını taşıyan aileler Macaristan'da da vardır.¹¹⁸

Kuman boy birlikleri içinde yer alan Ciga, Balekoğlu, Uzunoğlu gibi daha kü-

Rusya'nın özellikle 17.yüzyıldan itibaren aynı kavimleri Ortodoksluk ve Slavlık eksenine çekmeyi başarması, günümüz toplumlarının şekillenmesinde etken olmuştur

98 Balık anlamında. Kara Boğan'da şahıs ismi. Bkz. Rasonyi, Doğu Avrupa'da Türklük, s.174

99 Alanın güney doğu köşesinde (günümüzde Zeytinli köyü) tepenin üzerindeki kale Sürmene Kalesi'dir.

100 Mehmet Bilgin. Sürmene Şehrini Kurulmuş Olduğu Yerler, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1990, s. 292 - 304.

101 Trabzon-Sürmene, Aşağı ve Yukarı Çavuşlu köyleri.

102 Trabzon-Of, Kumludere köyü.

103 Trabzon-Tonya, Kalınçam Köyü.

104 Trabzon-Vakfikebir'in doğusunda.

105 Trabzon -Vakfikebir, Ortaköy.

106 Trabzon-Vakfikebir, Rıdvanlı Köyü.

107 Trabzon-Vakfikebir, Akköy.

108 Trabzon -Vakfikebir, Açıkalan köyü.

109 Giresun -Espiye.

110 Giresun Tirebolu.

111 Giresun-Alucra.

112 Bölgede Kumanlara ait izler hiç şüphesiz ki bu kadar değildir. Kuman boylarının taşıdığı isimlerden başka Kumanların kullandığı şahıs adları Akkuş, Borçka gibi yer, hem de bölgede yaygın olarak kullanılan kök aile ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürmene'nin Yağmurlu/Cimilit köyünde bir mahallenin adı Kumbasar Mahallesi'dir. Bu mahallenin sakinleri asır önce İkizdere ilçesine bağlı Cimil Köyünden gelmişlerdir. Ayrıca Maçka'daki İlaksa/İlaka (bugün Mataracı), Akcaabat'daki Cagera (bugün Ağaçlı), Araklı'daki Koloşa (bugün Taşgeçit), Trabzon'daki Kanlıka (bugün Bastaş), Yomra'daki Timurculu köylerinin isimleri de Kuman kökenlidir. Of'un Gürpınar köyündeki Kumandaş aile adı da bölgede Kuman yerleşmesine işaret eden bir addır. Buna ilave olarak Rasonyi'nin Macaristan'daki Kumanlarla ilgili bilgilerden derlediği "Kuman Özel Adları" adlı sözlüğünde yer alan Kuman kökenli isimlerden bölgemizde yer ya da aile adı olarak rastlanan bazıları da Ayaz/Ayazoğlu (Of), Balaban/Balabanoğlu (Of), Balekoğlu (Of), Balasoğlu (Of), Balta/Baltaoğlu (Pazar), Barkan, Basa (Pazar), Buğa/Boğaloğlu (Sürmene), Çakan, Ciga/Cigalı (Kastamonu-Merkez), Çora, Duman, Kaba/Kabaoğlu (Of-Sürmene), Kaban/Gabanlar (Sürmene), Kaçmaz, Kara (Of), Karaca, (Of), Karaduman, Kepenek, Koç, Koçalı/Koçaloğlu, Koçkar, Kolbas, Koşoğlu (Çaykara), Külünkoğlu (Rize), Tepret/Tepretoğlu, Tolun (Ardeşen), Toruntay, Ulaş, Yula olarak sıralayabiliriz.

113 Rasonyi, Tarihte Türklük, s. 146.

114 Age, s. 146.

115 Rasonyi, Tuna Köprüleri, s. 129 - 130.

116 Age, s. 130.

117 M. Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII - M.S. VI. yüzyıl) ve Son Kıpçaklar (1118 - 1195) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267 - 1578) Ahıska Çıldır Eyaleti Tarihinden, Ankara, 1992, s. 92. Ayr. bkz. Mehmet Bilgin Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Sarıalizadeler, Serander Yayınları, Trabzon, 2007.

118 Adını Türk kavimlerinde çok sevilen bir at rengi olan Doru, Kızılkahverengi'den alan bir Kuman oymağı

Balkanlar ve
Kafkaslar,
eski çağlar-
dan itibaren
kitlesele
dönüşüm-
lerden veya
yeni güçlerin
önünden
kaçan
halklar için
kaçış yolu ve
sığınma
bölgeleri
olmuştur

çük Kuman boyları da vardır. Kul-apa ya da Kol-oba ismine Sürmene'de ; Koloğlu aile ismi olarak, Olaas (Ulaş) Kuman boy ismine Trabzon-Maçka'da Olasa (Bahçekaya) Köyü'nün adı olarak, Uran boy ismine Of'ta yine bir aile ismi olarak, Hindistandaki Kıpçakların hükümdarı Balabanın ismine Of'ta Balaban köyü, Urusoba Kuman boy ismine Rize'de Ruspa köyü ismi olarak rastlıyoruz. Kumanların ayrıntılı olarak ele alamayacağımız daha küçük boyları da vardır: Ayazoğlu, Kancaoğlu, Karaca, Kumandaş, Koçali bunlardan bazılarıdır ve bölgede bu adları taşıyan aileler bulunmaktadır.

Gümüşhane'den Artvin'e, Doğu Karadeniz dağlarının güney bakırına düşen yamaçlarda ilginç isimlerle karşılaşırız. Bayburt'tan Yusufeli'ne kadar devam eden, Çoruh Nehri'nin kuzeyindeki dağlar, halk tarafından "Parhar/Barhar"¹¹⁹ dağları olarak adlandırılmaktadır.¹²⁰ Biraz daha doğuda, Pazaryoluna bağlı 17 köy ve İspir'e bağlı 24 köy de Barkhar/Parhar/Parhal köyleri olarak anılmaktadır. Bu bölge içinde batıdan doğuya doğru tararsak; Gümüşhane'nin Torul İlçesine bağlı ve Bulgar Kralı olan Bayan'ın ismini taşıyan Bayana (bugün Işık) köyü, Bulgar Türkleri'nin başkentle-

rine verilen Aul/Avl¹²¹ ismini taşıyan Avliyana (bugün Gümüştüğü) köyü ve Avliyana Deresi (Vadisi), aynı bölgenin kuzey doğusunda, Kolat Dağlarının eteğinden doğan ve Harşit Çayına dökülen ve Bulgar Kralı olan Kurum Han ile aynı ismi taşıyan Kurum Deresi, Kurum Vadisi ve 5-6 köyden oluşan Kurum köylerine rastlarız. Bu bölgenin daha doğusunda, Fatih Sultan Mehmet Trabzon üzerine gelirken yaya olarak aştığı Bulgar Dağı¹²² ismi de dikkat çekicidir.

Doğuya doğru gidersek Baksı¹²³ (bugün Bayburt'a bağlı Bayraktar), Korkut (bugün Pazaryolu'na bağlı Korkutköy), Hortik¹²⁴ deresi, Hortik (bugün Köprüköy) köyü, Çapans¹²⁵ Deresi (Vadisi), Çapans (bugün Çayırözü) Köyü, Madur¹²⁶ (bugün Moryayla) Köyü, Çirkini¹²⁷ (bugün Bahçeli) Köyü, Hunut (bugün Çamlıkaya) Nahiyesi, Hungimek¹²⁸ (bugün Yusufeli-Kılıçkaya Nahiyesine bağlı Dokumacılar ve Yüncüler) köyleri, Barhal Dağı, Barhal Deresi, eski Barhal Nahiyesi ve Barhal (bugün Yusufeli - Sarıgöl Nahiyesine bağlı Altıparmak) köyü, Kobak¹²⁹ (bugün Yusufeli Sarıgöl Nahiyesine bağlı Yüksekoba) Köyü, Beşavul (bugün Artvin merkezine bağlı Beşağıl) köyleriyle karşılaşırız.

119 Ünlü Macar Türkolog İstvan Mandoky Kongur bu boya mensuptur. (bkz. Hamdi Mert, Yeniden Doğan Kıpçak İstvan Mandoky Kongur Kıpçak / Türk Asıllı Macar Türkolog, Yeni Avrasya yayınları, Ankara, 2004) Rasony, Kumanlara ait bilgileri verirken Macaristan Kartsag / Karcag şehrinde Kongur adını taşıyan ailelerin de yaşadığını belirtir. Macaristan'da Karacag, Türeve, Kunmadaras, Kunhegyes, Kuncsorba gibi sekiz yerleşim biriminin yer aldığı bölgeye Büyük Kumanistan, Jdszkiser merkezli bölgeye ise Küçük Kumanistan deniliyor. Macaristan'ın Kumanistan bölgesindeki Karcag şehrinin caddelerinden birinin adı Kongur'dur ve bu şehirde Büyük Kuman Müzesi vardır.

120 Bulgar

121 Osman Turan M.E.B.İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı Bayburt maddesinde Tuğrul Bey zamanında Selçukluların Ermeniy'e işgal ettikleri sırada (1054-55), bir kolun Çoruh Nehri ve Parhar dağlarına kadar bütün sahayı zaptettiklerini belirttikten sonra Parhar kelimesinin bugün oralarda esen şimal (kuzey) rüzgarı manasında kullanıldığını yazar. Bkz. Osman Turan, Bayburt, İslam Ansiklopedisi s. 365. Bölgede rüzgarlar estiği yönde bulunan dağın adı ile anılır. Çünkü rüzgarın dağdan kaynaklandığına inanılır. Madur est, Kemer est, Parhar / Barhar esti denirse rüzgarın ismi anılan dağın yönünden geldiği anlaşılmalı. Bölgede "Bulut Barhal'a, göçün arhala" şeklinde bir de halk deyişi vardır.

122 Avul eski Türklerde aynı dededen gelen birkaç aileden oluşan bir grup demektir.

123 Aşıkpashaoglu bu olayı "Bulgar-Dağı'na çıktılar, Trabzon tarafına iner oldular" diye anlatmaktadır. Bkz. Fahrettin Kırzoğlu, Turabuzon'un Fethi Sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı "Bulgar Dağı" Neresidir, VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1967, s.322-328.

124 Baksı: Kırgız Türkçesinde şaman. Köy hk. bkz. "Şaman Güncesi" Bayburt Baksı Müzesi için 123+2 Sanatçı 123 + 2 Yayıncı, İstanbul, 2004.

125 Horto bir Bulgar oymağı.

126 Bir Peçenek boyu

127 Madur, Sayan Tatar kabilelerinde Kamaşın ve Kaçın boylarına verilen addır.

128 Çirkini bir Türk oymağıdır. Bu isme Doğu İran, İspir ve İzmir-Efes de köy ismi olarak rastlıyoruz. İspir'deki Çirkini bir Ermeni köyü iken, Efes yakınlarında Çirkince (bugün Şirince) de yaşayan kısmı Ortodoks Hristiyan idi.

129 Hun + Kimek Türk kavimleri

Artvin'in Borçka ilçesi ismini Kumanların Borç boyundan almıştır. Borçka'da Çoruh nehrine kavuşan Murgul deresi vadisinin orta kesiminde Küre isimli Kuman başbuğunun ismini taşıyan Küre köyü ve vadinin biraz içerisinde Hazarlardan ayrılan Kabar boyunun ismini taşıyan Kabarcet Deresi ve Kabarcet (Kabaca) köy isminin bulunması bölgeyi ilginç kılmaktadır. Kuçan boy ismine Artvin Şavşat'ta Kuçen (Kocabey) köyü, Terteroba boy¹³⁰ ismine Yusufeli Aşağı ve Yukarı Maden köylerinde Terteroğlu¹³¹ aile ismi, Rus kaynaklarında bir Kuman başbuğunun ismi olarak görünen Kobyak¹³² ismini Yusufeli, Sarıgöl nahiyesinde Kobak (bugün Yüksekova) olarak görmek hiç şüphesiz yenive farklı bir şey söylememizi zorunlu kılar.

Karadeniz Dünyası'nın Ana Karakterinin Güney-Doğu ve Kuzey-Batı Bölgelerindeki Etnik Yapıya Yansıması

Karadeniz Dünyası'nın bir ucundan diğer ucuna aynı kavim ve boy adlarına rastlanıyor olması, bizim Karadeniz Dünyası tanımlamamızın en önemli nedenidir. Ayrıca tüm bu öğeleri yok sayarak bölgenin tarihini açıklamak da mümkün değildir.

Karadeniz Dünyası'nın güney-doğu ucu ile kuzey-batı ucu arasındaki bütünlük ve buna dayandırdığımız tezimizi ayrıntı sayılabilecek bir çok örnekle destekleye-

biliriz. Bunlardan biri Kuman Curtan/Cor-tan/Jortan/Yortan boyudur.¹³³ Diğer bozkır halkları gibi Cordanlar¹³⁴ da yaşadıkları ülkelerde başka milletlerin arasına karışmış, boy adlarını, aile adı olarak karıştırdıkları topluma vermiş, o toplumun dilini ve dinini benimseyerek aralarında eriyip gitmiştir.

Cordanlar bugün Gürcistan'da Gürcü olarak bilinirler.¹³⁵ Cordanlara Acaristan'da da rastlayabiliriz ve onlar kendilerini Acara olarak bilirler ve Acara olduklarından kim-senin şüphesi yoktur. Megrel bölgesinde ise Megrel'dirler. Batıya gelirsek Arhavi bölge-sindekarşımıza Laz olarak çıkarlar.¹³⁶ Daha batıda Hastikoz (Aşağı Kışlacık), Hayrat - Hanlut (Dağönü), Çaykara, Sürmene ve Araklı/Yıldızlı köylerindeki Cordanoğulları bugün Türklüklerinden hiç şüphe duymazlar. Sürmene'de Cordanoğullarının yaşadığını gösteren birkaç küçük yer ismi de var ama bu konuda en ilginç veri Sürmene'nin Gölonsa-i Rum (bugün Soğuksu Mahallesinin üst kısmı) Köyü'nden 1923 muhac-retinde Yunanistan'a göçen ailelerden bazı-larının Cordanoğlu adını taşımasıdır. Bu ailelerin mensupları bugün Yunanistanda yaşıyor ve atalarının Yunanistan'dan gelip Doğu Karadeniz Bölgesinde koloniler kuran Antik Yunan ırkından geldiklerine samimiyetle inandırılmışlar. Cordanların Macaristandaki varlığını Macar âlimi Rasonyden öğreniyoruz. O, Cordanların (1239-1241)'de göç ederek Macaristan'da

130 Kuman Hanı Kobak / Kobyak Han. Don'un aşağısındaki yüksek tepelik bölgede bir şehir kurmuştur. Günü-müzde bu şehir Kobyakova diye anılmaktadır. Bkz. Murat Adji, Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi), Çev. Zeynep Bağlan Özer, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 225.

131 Artvin'in Zeytinlik bucağına bağlı köylerde Terteroğlu aile adı vardır. Aile bu adı tıpkı Kuman çarı Terter / Terteris iç Komanon (1281 - 1292) ve Kuman asıllı Bulgar çarı I. Georg Terter/Georgios o Terteris (1321-1323) ve II.Georg Terter gibi, isimlerini Terter-aba (Rus kaynaklarında Terterobicsi) adlı Kuman boyundan almıştır. Ayrıca Azerbaycan'da Terterlü adlı bir kabile vardır.

132 Terter Kuman asıllı Bulgar Hanedanı. Terter soyundan George Terter (1280-1292) Bulgar Kağanı

133 1170 yıllarına doğru, Kumanların başında Konçak ve Kobyak adlı iki lider vardı.

134 Rasonyi, Tarihte Türklük, s. 144.

135 Bu boy isminin Doğu Karadeniz Bölgesindeki telaffuzunu esas aldık.

136 Bu aile adını taşıyan birçok kişi gerek krallık döneminde gerekse cumhuriyet döneminde Gürcistan yönetiminin üst sıralarında görev almıştır. 26 Mayıs 1918'de ilan edilen bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilk başkanı Noe Jordania Cordanoğludur. Bugün de Gürcistan yönetiminde bu soyadı taşıyan bakan ya da üst seviyede yöneticiler mevcuttur.

yaşadığını¹³⁷ ve kendilerini Macar saydıklarını kaydetmiş. Bu boyun izini Karadeniz Dünyası olarak tanımladığımız coğrafyada hatta Karadeniz Dünyası'ndan etkilenen çevrelerde sürebilir ya da başka boylardan örnekler verilebiliriz.¹³⁸

Aynı olguyu Karadeniz Dünyası'nın Kuzey batı ucu ile Güney doğu ucu arasındaki başka izlerle de ortaya koyabiliriz. Günümüzde Avusturya, Çek ve Slovak cumhuriyetlerinde Kuçara¹³⁹ soyadını taşıyan birçok aile ve bu boyun toplu olarak yaşadığı Slovak Cumhuriyetinde Kucera adlı bir şehir ve bölge vardır. Trabzon Sürmene'de bu isme bir köy adı olarak rastlanması böyle bir iddiada bulunmamızın nedenleri arasındadır. Çünkü benzer kanıtlar küçümselemeyecek kadar fazladır.

Bölgede Macar adını taşıyan yer isimlerinden bahsetmiştik. İlişki bundan ibaret değil. 16. yy'da Macaristan'da mevcut yer

isimlerinden aynlarına Doğu Karadeniz bölgesinde de rastlamak mümkün.

Abrans,¹⁴⁰ Aranaş¹⁴¹, Badara,¹⁴² Batorlu¹⁴³, Barat¹⁴⁴, Berta,¹⁴⁵ Buçe,¹⁴⁶ Çaçat,¹⁴⁷ Çıra,¹⁴⁸ Dabet¹⁴⁹, Domana,¹⁵⁰ Gedehor,¹⁵¹ Geci,¹⁵² Göre,¹⁵³ Halaç,¹⁵⁴ Kar,¹⁵⁵ Kolona,¹⁵⁶ Koloşa,¹⁵⁷ Kuniya,¹⁵⁸ Kuştul,¹⁵⁹ Okçaviran,¹⁶⁰ Paya,¹⁶¹ Polita,¹⁶² Santa,¹⁶³ Tap,¹⁶⁴ Hod¹⁶⁵

isimlerinden bu doğrultuda küçük bir liste oluşturabiliriz ama Macaristan Novigradda Kemençeye bir köy ismi olarak rastlamamız¹⁶⁶ Karadeniz Dünyası'nın bütünlüğünü anlatabilmek için çok çarpıcı bir örnektir.

Yukarıda sıraladığımız Artvin, Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu vilayetlerine ait yer isimlerini bu konudaki görüşümüzü doğrulamak için yeterli görüyor ve listeyi daha fazla uzatmak istemiyoruz. Çünkü ortada böylesine yaygın ve güçlü veriler dururken Karadeniz Dünyası'nı, Yunan

137 Lazca konuşurlar ve "Lazların Tarihi" adlı kitapta adları Lazların birkaç asil ailesinden biri olarak sıralanmıştır. (bkz. Muhammed Vanilisi - Ali Tandilava, Lazlar'ın Tarihi, Çev. Hayri Hayrioğlu, Ant Yayınları, İstanbul, 1992, s. 61. Bu kitapta Baltaoğullarından da Lazların asil ailelerinden biri olarak bahsedilir. Baltaoğulları da Cordanlar gibi Türk kavimlerinden Kumanlara mensup bir boydur. Belçika, Romanya ve Bulgaristan'da bu aile adını taşıyan gruplar vardır. Ayrıca Ardeşen-Çamlıhemşin arasındaki bölgeye yayılmış olan Dutha Vadisindeki köylerde Tolunoğlu, gibi Kuman boylarına ait aile adları taşıyan çok sayıda aile vardır.

138 Rasonyi, "Tarihte Türklük", s. 146.

139 Benzer şeyleri Trabzon-Maça ve Macaristan Karçtag'da yaşayan Konguroğulları için de söyleyebiliriz.

140 Türkistan'da Kuçar şehri merkezli Kuçar Kırallığı MÖ 250 den bu yana bilinmekte ve Hunbirliği içinde anılmaktadır. Bkz. J.M. de Groot-G. Ahmetcan Asena 2500 yıllık Çin İmparatorluk belgelerinde Hunlar ve Türkistan, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2010. Ayrıca Kuça Hanlığı (MS 480-567) Akhun birliği içinde yer almış ve Uygur imparatorluğunu teşkil eden hanlıklar arasında yer almıştır.

141 Erzurum - Pazaryolu'na bağlı Kuymaklı köyü.

142 Rize - Pazar'a bağlı Darılı köyü.

143 Rize - Pazar'a bağlı bir köy, ayrıca Badaroğlu (Kastamonu Cide'ye bağlı Loç köyünün bir mahallesi)

144 Trabzon - Akçabat'a bağlı Arpacılı köyünün bir mahallesi.

145 Artvin - Yusufeli - Sarıgöl'e bağlı Demirdöven (Zemevan) Köyü'nün bir mahallesi.

146 Ortaköy Bucağı-Artvin.

147 Artvin - Hopa'ya bağlı Güvercinli Köyü.

148 Artvin - Şavşat ilçesinin bir mahallesi.

149 Trabzon - Araklı, Zimlakava köyünün bir mahallesi.

150 Artvin-Yusufeli'nde bir mezra.

151 Artvin - Zeytinlik Bucağı'na bağlı Kalburlu Köyü.

152 Giresun - Şebinkarahisar'a bağlı Şaplıca Köyü.

153 Ordu-Korgan'a bağlı Çamlı Köyü.

154 Giresun - Harami köyünün bir mahallesi ve Artvin - Şavşat - Meydancık Bucağı'nda mezra.

155 Giresun'da bir köy ve mahalle.

156 Trabzon- Sürmene Ormanseven köyünde bir mahalle.

157 Rize - Çamlıhemşin'e bağlı Zilkale Köyü.

158 Trabzon - Araklı -Dağbaşı Nahiyesi Taşgeçit köyü

159 Trabzon'da bir mezra

160 Trabzon - Maça Şimsirli Köyü.

161 Giresun-Alucra'da bir köy

162 Giresun'da bir köy.

163 Trabzon - Akçabat Pazarcık Köyü

164 Gümüşhane - Yağmurdere - Dumanlı Köyü.

165 Trabzon-Sürmene - Küçükdere nahiyesinde bir mezra adı.

166 Artvin-Zeytinlik Bucağı'na bağlı Aşağı Maden - Yukarı Maden köyleri

merkezli anlayışlarla, efsane ve mitolojilerden kaynaklanan bilgilerle tanımlamak, şekillendirmek gerçeklerin çarpıtılmasından başka bir şey değildir.

SONUÇ YERİNE

Karadeniz'in kuzey ve güney sahillerindeki güçlerin, sadece akın, savaş yağma ya da ticari olaylarla karşı karşıya geldiklerini söylemek yeterli değildir. Karşılaşma aynı zamanda halkların kaynaşması ve kültürel alanlarda olmuştur. Bu konuda ok, yay, mancınk gibi savaş silahlarından üzengi, gem gibi hayvan donanımlarına, tarımsal tekniklerden, inşaat tekniklerine, giyim kuşamdan sanatsal etkileşimlere, devlet örgütlenmesinden dini inanç ve örgütlenmelerine¹⁶⁷ varan çok geniş bir yelpazede etkileşimden bahsedebiliriz.

Karadeniz'in güneyinde ortaya çıkan Pers, Anadolu Pontos, Roma/Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi güçler, hakimiyetlerini Karadeniz'in kuzeyindeki steplerin içlerine yaymak yerine, güney ve iç Asya'daki steplerin kapısı durumunda olan Karadeniz sahillerindeki şehirlerde kurmayı, bozkır halkları ile iyi ilişkiler içinde varlıklarını güçlendirmeyi tercih ettiler. Kuzeyden gelen esirler, kürk, buğday, iç Asya'dan gelen tekstil ve değerli taş gibi mal trafiği sahillerdeki ticari merkezler vasıtası ile Boğazlar veya Anadolu üzerinden Akdeniz'e yönlendirilirken, bu ticaretin devamı her iki tarafın da lehine olmuştur.

Karadeniz'in hem güneyi hem de kuzeyi, büyük dinlerin yayılma ve çatışma saha-

sı olarak da tarih sahnesinde yerlerini aldı. İç Asya'dan gelen Tanrı Dini/Tengri Han inancı, dini örgütlenme, dini sembol ve ritueller bakımından gerek kuzey gerekse orta ve batı Avrupa'yı etkilemiştir.¹⁶⁸ Diğer yandan Ortadoğu'dan, Anadolu'ya uzanan Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet ise tüm Avrupa'nın yanı sıra Karadeniz'in kuzeyini ve iç Asya'yı etkisi altına almıştır. Musevilik'in¹⁶⁹ Hazar İmparatorluğu¹⁷⁰ vasıtası ile tüm doğu ve orta Avrupa'da yayıldığı biliyoruz.¹⁷¹ Ortodoks Hristiyanlık, Bizans vasıtası ile Slav ve Rus coğrafyasında yayıldığı gibi, Karadeniz'in kuzeyinden inen Hazarlar, Ateşetapan Sasani devletini yıpratarak, İslamiyet'in İran'a, oradan da iç Asya'ya yayılmasının önündeki engelleri kaldırmıştı. Bizans, asırlar süren bir mücadele ile Anadolu'ya girmeye çalışan Müslüman Arapların yolunu kesmiş, Anadolu üzerinden yolu kesildiği için Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya ulaşmak isteyen Müslüman Araplar, bu defa da Karadeniz'in kuzeyindeki Hazarlarla kapışmış¹⁷² ve geri dönmek zorunda kalmışlardır. Ancak İslamiyet, bu coğrafyaya da yerleşmiştir. Rus Çarlığı'nın ve Sovyetlerin bir kaç asır süren ve başarılar elde eden tüm çabalarına rağmen İslamiyet, Rusya'nın ortalarında varlığını hala etkin bir şekilde sürdürmektedir.

Karadeniz Dünyası'nın kuzey ve kuzey batısında Tengri dini, Katoliklik, Ortodoksluk, Müslümanlık ve Musevilik arasındaki mücadele, Karadeniz Dünyası'nın güneyinde, özellikle baştan başa Anadolu'da da görülmüştür. Anadolu'da önce İran kaynaklı

167 Gústav Bayerle, *Ottoman Tributes in Hungary According to Sixteenth Century Tapu Register of Novigrad*. Mouton The Hauge, Paris, 1973 s. 151.

168 Murad Adji, *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, Çev. Zeynep Bağlan Özer, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

169 Adji, *Kaybolan Millet* s. 169-242. Turhan Kaçar, *Avrupa Hunları ve Hristiyanlık*, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, *Türkler*, 3.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.385-391.

170 P.B.Golden-C.Zukerman-A.Zajaczkowski, *Hazarlar ve Musevilik*, Haz. Osman Karatay, KaraM Yayınları Çorum, 2005.

171 Jacques Piatigorsky-Jacques Sapir, *Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar Atlı Bir Kavimin Gizemi*, Çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008.

172 Arthur Koestler, *Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve mirası)*, 5.bs., Çev. Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul, 1993. Ayr. Bkz. Şaban Kuzgun, *Türklerde Yahüdlük ve Doğu Avrupa Yahüdilerinin Menşei Meselesi Hazar ve Karay Türkleri*, Se-Da Yayınları, Ankara, 1985.

dinlerle, Anadolu kaynaklı dinler arasında süren çatışma, Hristiyanlığın Bizans'ın dini olmasından sonra, mezhep çatışmaları halinde, İslamiyetin ortaya çıkmasından sonra da Müslüman-Hristiyan çatışması şeklinde devam etmiştir.

Birçok inanç sisteminin ortadan kaldırılmasına kadar uzanan dinsel çatışmalarda Bizans, sadece Müslümanlara karşı değil, Anadolu'daki diğer inanışlara ve yerel Hristiyanlık mezheplerine karşı da düşmanlığını sürdürmüştür. Anadolu'da Ortodoksluk dışındaki tüm inançları yok ederken,¹⁷³ bunların sadece doğudaki sınır bölgelerinde ayakta kalabilmesi Pers, Arap ve Türk komşulardan destek alınması sayesinde olmuştur.

Anadolu'da büyük Hristiyan mezheplerinden Paulikanlar ortadan kaldırılırken, Gregoryenlerin sadece bir kısmı inançlarını yaşatabilmeye muvaffak olabilmıştır. Bunda Arapların ve daha sonra Müslüman Türklerin (Selçuklu) Anadolu'ya girmeleri ve yayılmaları önemli oranda etkin olmuştur. Özellikle kuzeyden inerek Anadolu'ya yerleşen Kıpçaklar ve doğudan gelen Oğuzlar, Ermenilerin Anadolu'daki varlıkları açısından en büyük tehdidi ortadan kaldırdığı, Ermenilerin koruyucu kalkını olduğu gibi, nüfus olarak da Gregoryenliği kabullenecek, Ermeni toplumunu güçlendirmişlerdir. Aynı durumu Osmanlılar için de söyleyebiliriz. Gregoryen Ermenilerin¹⁷⁴ İstanbul'a dönüşlerinin Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra olabildiğini hatırlamak birçok tarihi gerçeğin yerli yerine oturması açısından gereklidir. 20.yüzyılın başlarına kadar canlılığını koruyan ve heyecanını kaybetmeyen Ermeni-Rum topluluklarının birbirlerine olan düşmanlığının yerini bu dönemden sonra Ermeni-Türk

düşmanlığının alması ancak iki defa büyük paylaşım savaşlarının yaşandığı 20.yüzyılın şartları içinde açıklanabilir. Çünkü tarihsel temelden yoksundur.

Tarihi olaylara bakarak Karadeniz'in kuzeyini, iç Asya'dan gelen kavimlerin göç yeri olarak tanımladık. Karadeniz'in kuzeyinde, her biri birkaç asır yaşayan imparatorluklar bu göç dalgaları ile yerlerini doğudan gelen yeni güçlere bırakmak zorunda kalıyordu.

Daha önce bu bölgede yaşayan kavimler, kısmen yeni gelenlerle karıştı. Bölgeyi terk etmek durumunda kalanlar ise gittikleri yerlerde kendilerinden öncekilere katıldı.

Steplerde bozkır kavimlerinin yarattığı hareketlilik, Batı Roma'yı yerle bir ederken, Doğu Roma biraz da şansın yardımıyla ve zorlukla ayakta kalabildi. Bu hareketliliğin yarattığı tehlikenin farkında olarak asırlar içinde ustaca bir siyaset geliştirmeyi başaran Doğu Roma, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır halkları arasındaki iç çatışmaları kışkırtarak tehlikeyi buralarda savuşturmaya çalışmıştı. Kafkaslardan ve Balkanlardan inen topluluklar, çoğu kez Bizans'ın çağırması ile arkalarından gelenlerle savaşırılmış, iyice güçsüzleştirildikten sonra bizzat Bizans ordusu tarafından yenilerek, merkezi Bizans devletinin bir unsuru olarak parçalar halinde ıssızlaşmış sınır bölgelerine yerleştirmişlerdir. Hemen hemen aynı etnik unsurlardan oluşan bu topluluklar, Ortodoksluk potası içinde eritilerek, Bizans'ın mirası olan Rum toplumuna dönüştürülmüşlerdir.

Takip eden asırlarda, İran coğrafyasındaki Sasani imparatorluğunun çökmesi ile Hazar Denizi'nin güneyinden geçerek gelen kitlelerin İslam ekseninde¹⁷⁵ kaynaşması, kuzeyde Rusya'nın özellikle 17.yüzyıldan

173 D.M.Dunlop, Hazar Yahudi Tarihi, Çev.Zahide Ay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2008. bkz. s. 53-100

174 Orta ve Doğu Anadolu'da yaygın bir kitleye sahip olan Paulikanlar, bu kanlı süreçte yok edilenler arasındadır.

175 Osmanlı yönetimi altında Anadolu ve İstanbul'da yaşayan Gregoryen Ermeniler kimliklerini Ortodoks karşıtlığı ekseninde yaşatırken, 19.yy'da Katolik ve Protestan misyonerlik saldırısı ile dönüştürülmüş ve parçalanmıştır. Bu gün Ermeni birliği için tek bağın soykırım iddiaları olması, Ermeni nesillerinin Türk düşmanı olarak yetiştirilmesinin nedeni budur.

itibaren aynı kavimleri Ortodoksluk ve Slavlık eksenine çekmeyi başarması, günümüz toplumlarının şekillenmesinde etken olmuştur. Karadeniz'in kuzey ile güney sahasında oluşan toplumlar farklı dinsel potalarda eritilmelerine rağmen etnik karışım olarak hemen hemen aynıdır.

Balkanlar ve Kafkaslar, eski çağlarda Karadeniz'in kuzey ve güneyindeki sahalarda meydana gelen kitlesel dönüşümlerden etkilenen ya da gelen yeni güçlerin önünden kaçan halklar için kaçış yolu veya sığınma bölgeleri olmuştur. Karadeniz'in kuzeyinde tarih sahnesine çıkan bu kavimlerin Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz'in güney sahillerindeki¹⁷⁶ pek çok etnik yapılanmada izi ve kalıntısı bulunmaktadır. Karadenizin batı ve doğu yanında yer alan dağlık bölgelerin, çok sayıda halkı¹⁷⁷ barındırdığı¹⁷⁸ gerçeği ve bu gerçeğin tarihsel arka planı, günümüzdeki yapay çatışma nedenlerinin ortadan kaldırılabileceğini düşündürmektedir.

Karadeniz Dünyası olarak tanımladığımız coğrafyada bugün yaşayan toplumların, hemen hemen aynı kavimlerin karışması ile yoğrulan bir zemin üzerinde inşa edilmesi, Karadeniz Dünyası'nda yaşayan modern milletlerin dostluk ve işbirliğinde bir temel olabilir.¹⁷⁹ Günümüzde Balkanları ve Kafkasları çekişme alanı olarak belirleyen devletler, bölgede mevcut etnik grupları, birer piyon olarak görmekte ve kullanmaktadır. Etnik grupların belirginleşmesi için mikro milliyetçilikler tahrik edilip, farklılıklar kültürel zenginlik değil çatışma nedeni olarak görülmekte, ayrımların derinleşmesi için batılı devletlerin fonları bölgede kullanılmaktadır.

Bu fonların oluşturduğu imkanlarla müzikten, renklere kadar pekçok öge ayrılıkları belirginleştirmede kullanılıyor, ayrılıkların ve çatışmaların kalıcı olması için mikro ırkçılık kışkırtmaları sergileniyordu.¹⁸⁰ Oysa eldeki tarihsel veriler bu varlıkların barış ve kültürel zenginlik unsuru olarak ele alılabileceğini de göstermektedir.

¹⁷⁶ Karadenizin kuzey ve güneyinde Ortodoksluk ya da Gregoryenlik ekseninde kaynaşan Türk kitleleri mevcuttur.

¹⁷⁷ Aynı şeyleri Kimmer ve İskitler için de söyleyebiliriz. Amazonlar ve Halyblerin Karadeniz'in güney sahillerinde İskitlerin parçası olduğunu ilkçağ kaynakları belirtir. Ayrıca Karadeniz'in kuzeyinde tarih sahnesine çıkan kavimlere ait grupların günümüzde Karadeniz'in güney sahillerinde yaşayanların ortaçağdaki ataları olduğuna dair daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan*, Gen.3.bs., Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007.

¹⁷⁸ Ufuk Tavkul, *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2002.

¹⁷⁹ Kafkas dağları, çok sayıda halka sığınma imkanı sağladığı gibi dağların doğal korumasındaki kavimlerin birbirine karışmadan yaşayabilmesine imkan tanıdı. Dağların koruyucu izolasyonu olmasaydı bu küçük halklar, varlıklarını günümüze kadar sürdüremeyecek, geçmişte daha büyük halklar veya güçler tarafından asimile edileceklerdi. Bu durum Kafkas Dağlarının "Diller Dağı" olarak anılmasına yol açmıştır. Benzer durum Balkan coğrafyasında da söz konusudur.

¹⁸⁰ Bu tespit hiç bir şekilde mevcut modern toplumları inkar ya da tahkir içermez. Oluşturulacak işbirliği önündeki tarihsel veya dinsel engelleri aşılabilecek enerji temin eder. Tarihsel dostluk içeren zeminde işbirliği imkanlarını zenginleştirir.

İran Türkiye İlişkileri Nereye Gidiyor?

Arif Keskin

İran-Türkiye ilişkilerinin yavaş yavaş krize doğru gitmesi birçok siyasi yorumcuları şaşırmıştır; yaşanan şaşkınlık aslında İran-Türkiye ilişkilerinin iyiliği konusunda yapılan abartılı yorumların sonucu olarak görülebilir. İki ülkenin bölgesel politikalarının ve arayışlarının farklılığı ikilinin arasındaki ilişkilerinin "iyi görüntüsü" gölgesinde kalarak dikkatten kaçmıştır. Tahran ve Ankara'nın politik arayışlarının farklılığı "Arap Baharı" adı verilen Arap Ortadoğu'sunda yaşanan halk isyanları sürecinde özellikle Suriye konusunda ortaya çıkmış ve Füze Savunma Sistemi ile devam etmiştir. Yazımızın amacı son dönemdeki gelişmeler ışığında İran-Türkiye ilişkilerini analiz etmeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye-İran, Füze Krizi, Arap Baharı

İran- Türkiye ilişkilerinin doğasını rekabet teşkil etmektedir; iki ülke ilişkileri ne kadar iyi olursa olsun rekabet bu ilişkinin ayrılmaz parçasıdır. Kendini Fars-Şia mezhebinin 'ana üssü' gören İran cephesinden bakıldığında Türkiye, Türk-Sünni-Hanefi kültürünün merkezidir. Dolayısıyla İran, Türkiye'yi sadece siyasi alanda değil, kültür ve kimlik alanlarında da rakip görüyor. İran'daki Şii İslamcılığın Fars milliyetçiliğiyle özdeşleştiği düşünüldüğünde, kültürel ve kimliksel rakip algısının ne kadar derinlere işlediği ortaya çıkıyor. Buna siyasi ve ekonomik rekabet ile iki ülkenin farklı küresel kanatta (Türkiye, NATO üyesi, ABD müttefiki ve AB'ye girmeye çalışıyor; İran, ABD ile düşman) yer alması

hesaba katıldığında Tahran'daki Türkiye bakışı netleşiyor.

İran-Türkiye ilişkisinin doğası teşkil eden rekabet "Arap Baharı" sürecinde özellikle Suriye'deki gelişmeler bağlamında yerini çatışmaya bırakmaktadır. İran ve Türkiye arasındaki en belirgin farklılık Suriye'deki gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. İran Beşar Esad yönetimin devamını kararlılıkla istemektedir; Çünkü Esad yönetimi İran'ın bölgesel politikalarının temellerinden birini oluşturuyor. Bölge ve dünya ülkelerinin neredeyse tamamıyla istikrarsız ve inişli-çıkışlı ilişkiler yaşayan bir ülke olan İran'ın Suriye ile ilişkileri, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra istikrarlı bir seyir izlemiştir. İki ülke liderlerine göre

İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyen unsurlardan biri de Füze Savunma Sistemi olup, bu proje İran'ı kuşatma siyasetinin bir parçasıdır

İlişkiler çok boyutlu ve sağlıklı bir gelişim göstermiştir. Suriye ve İran'ın ilişkisinin temelini bölgede Amerikan hegemonyasına karşı koyma, İsrail karşıtlığı, Filistin ve Lübnan konusunda benzer duruş, Batılılar ile gergin ilişki ve Sünni Arap dünyası ile sorunlu ilişki oluşturmaktadır. Mezhep yakınlığı ve benzerliği de ilişkilerin pekişmesinde önemli katkı sağladığını unutmamak gerekir. İran'ın Filistin ve Lübnan'a kara sınır yoktur; bu nedenle Lübnan ve Filistin siyasetini Suriye üzerinden gerçekleştirmektedir. İran-Suriye ilişkilerinin iyi olması İran'ın Arap dünyasında etkinliğini artırıyor; Sünni Arap devletlerinin İran karşıtı blok oluşturma çabalarını boşa çıkarıyor. İran'a göre Suriye İsrail ve ABD'ye karşı "direniş şebekesinin cephe ülkesidir". İran'a göre Beşar Esad'ın devrilmesi bölgede yeni dönemin başlanması demektir. İran'a göre Esad yönetimi devrilirse bölgede Hizbullah ve HAMS gibi "İslamcı direniş örgütleri" zayıflayacak, Suudi Arabistan gibi ABD yanlısı ülkeler güç kazanacak, bölge İsrail ve Amerika'nın çıkar çerçevesinde sekilecektir. Bu sürece paralel olarak İran'ın Ortadoğu'daki gelişmelerdeki etkinliği ciddi şekilde azalacaktır. İran rejimi Suriye'deki gelişmeleri kendi iç meselesi gibi görüyor; Beşar Esad'ın iktidardan uzaklaşmasını kendi milli güvenliğine ve bölgesel gücüne büyük darbe olarak algılıyor. Bu nedenlere göre İran rejimi Türkiye'nin Suriye'deki gelişmelere yönelik tutumunu kendi milli güvenliğine tehdit olarak görmektedir. İran'a göre Türkiye Beşar Esad iktidarını değiştirmek istemekte ve bu durum bölgede ABD ve İsrail'in etkin olacağı bir Ortadoğu'nun doğuşuyla sonuçlanacaktır. Tahran'a göre Ankara'nın Suriye siyaseti değişmeli ve bu siyaset Beşar Esad'ı destekleme doğrultusunda şekillenmelidir.

İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyen diğer bir faktör de Füze Savunma Sistemi'dir. Türkiye Füze Savunma Sistemi'nin saldırı mahiyeti taşımadığını açıklasa da ve bu projenin özellikle "İran'a karşı olmadığını" sürekli vurgulasa da İran rejimi tatmin olmuyor. İran göre bu proje başta ABD olmakla birlikte Batılıların İran'ın çevreleme siyasetinin bir uzantısıdır. İran'a göre Ankara "gerçek niyetini saklamakta"; AKP bu projeyi kabul etmekle "batının İran'ı kuşatma projesine alet" olmaktadır.

İran'ın Türkiye'nin siyasi arayışlarına gösterdiği hassasiyet aslında AKP'ye olan güven kaybının göstergesidir. İran'a göre AKP 12 Haziran 2011 Meclis seçimlerinden sonra "Batı kampına girmiş" ve batının da zımni desteğini alarak "yeni Osmanlı arzulara" kapılmıştır. İranlı yetkililere göre AKP'nin "Liberal İslam yorumu" İran'ın "devrimci İslam yorumuna" alternatif olarak batılılar tarafından desteklenmekte ve bu projenin esil amacı İran'ın ideolojik girişimlerini boşa çıkarılmasıdır. İranlı yetkililerde AKP'ye yönelik güvensizlik ciddi şekilde artmakta ve söz konusu güvensizlik yavaş yavaş husumet doğru ilerlemektedir. Nitekim İran basınında daha önce sık rastladığım "Kardeş Erdoğan" ibaresinin yerini daha sert eleştiri yazıları ve konuşmalar almaktadır.

İran-Türkiye İlişkilerinde PKK Faktörü

İran-Türkiye ilişkilerinin gerginleşme ihtimali iki ülkenin güvenlik işbirliğine zarar verebilir. Ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği İran ve Türkiye ilişkilerinin en önemli unsuru olduğunu söylersek yanlış olmaz. Bu unsur iki ülke arasında tarihi olarak da hem sürtüşme hem de işbirliği alanı olmuştur. Osmanlı döneminde sınır geçirgenliği, aşı-

retlerin sınırları aşındıran tutumları ve taraf devletlerin gevşek ve belirsiz tutumları sorun oluşturmaktaydı. Bu sorun Cumhuriyet dönemi de devir aldı. 1937'de Türkiye-İran arasındaki söz konusu sorunları çözmeye dönük olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise Türkiye bu konuda endişesini sürdürmüştü. Bu endişe İran'ın hem Türkiye içindeki Kürtlere ilgisi olduğu düşünülmekte ayrıca İran'ın Irak Kürtleri ile olan ilişkisi de Ankara'yı endişelendirmişti.

İran, uzun süre PKK terör örgütünü desteklemiştir ve Türkiye'nin bütün istek ve baskılarına rağmen bu destekten vazgeçmemiştir. Ancak yakın zamanda İran güvenlik güçleri ve PKK terör örgütü elemanları arasındaki sınır çatışmaları, İran'ın PKK konusunda tutum değişikliğine girdiğini göstermiştir. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 27-30 Temmuz 2004 tarihlerinde yaptığı İran ziyareti sırasında, İran, PKK örgütünü terörist olarak kabul etmiştir. Buna karşılık, Türkiye'nin Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terörist listesine alması kararlaştırılmıştır.

İran'ın PKK'ya bakışının ve tutumunun değişmesinin farklı nedenleri vardır. ABD, Irak'ta yerleşmiş ve Kuzey Irak'ta Kürt yapılanmasının güçlü ve güvenilir bir temelde yürümesi için zemin hazırlamıştır. İsrail tarafından da desteklenmeye başlayan Kürt yapılanmasının, ABD ve İsrail'e yakınlık göstermesi, Kürtlerin gerektiği zaman İran karşıtı harekete geçebilmesi ihtimalini de beraberinde getirmiştir. İran, bu doğrultuda Kuzey Irak Kürtleri'nin ve PKK'nın kendi aleyhinde kullanılması tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.

ABD-Türkiye ilişkisinde de önemli sorun olan PKK terör örgütü konusunda ABD, net bir politika üretmemiştir. ABD, PKK sorununu çözme konusunda Türk yetkililere söz vermişse de, bu sorunu nasıl çözeceği konusunda şeffaf olmamıştır. Söz

konusu durum, İran'ı da ciddi şekilde endişeye sokmuştur. Çünkü ABD, PKK'yı İran sınırına yerleştirme ve İran karşısında kullanma eğiliminde de olmuştur. Bu durum İran'ı harekete geçirmiştir. İran da, PKK terör örgütünü ABD'ye karşı kullanmak istemiş ancak bu istek PKK tarafından kabul görmediği için İran-PKK ilişkilerinde sorun çıkmaya başlamıştır. PKK konusunda, İran ve ABD rekabeti PKK'nın ABD'ye eğilim göstermesi ile sonuçlanmış, söz konusu durum İran ve PKK'nın arasının açılmasına sebep olmuştur.

İran'ı PKK'ya karşı mücadele etmeye iten diğer neden, bu örgütün İran içinde PJAK isimli bir örgüt kurması olmuştur. İran, PKK terör örgütüne uzun süre İran içinde siyasal faaliyet gösterme olanağı sunmuştur. PKK, İran'ın güvenlik desteği altında güç kazanmayı başarmıştır. İran bu vasıta ile, kendi Kürt muhalif örgütüne karşı PKK'dan istihbarat desteği almıştır. PKK terör örgütü İran güvenlik desteği çerçevesinde İran içinde büyümeye çalışmış ve faaliyetlerini örgütlü hale getirmek istemiştir. Bu doğrultuda, 2004'te PJAK adlı örgütü kurmuş ve İran içinde çalışmalarına başlamıştır. PJAK, İran karşıtı geniş çaplı faaliyete geçmiştir. PKK terör örgütünün ABD'ye yakınlaşma eğilimi ve Kuzey Irak'taki Kürt bölgesinde ABD ve İsrail'in çalışmaları, İran'ın PKK ve PJAK konusuna bakış açısını değiştirmiştir.

İran'ın PKK'ya yönelik tutumu değişse de onun bitmesini istemeyebilir; çünkü PKK'nın varlığı Türkiye'yi İran'a bağımlı kılıyor. PKK Türkiye'nin sadece iç enerjiyi tüketmekle kalmıyor; Türkiye'nin dış politika ufkunu daraltıyor; onun eylem kabiliyetini düşürüyor; dünya ile doğru ve sağlıklı ilişki kurmasını engelliyor; Türk dış politikasında güvenlik faktörünün baskın hale gelmesine zemin yaratıyor. PKK soru-

ABD, Irak'ta yerleşmiş ve Kuzey Irak'ta Kürt yapılanmasının güçlü ve güvenilir bir temelde yürümesi için zemin hazırlamıştır

nu Türkiye'yi İran ve Suriye gibi ülkelere muhtaç hale getiriyor. İran bu durumun farkındadır. İran bu nedenle PKK'nın varlığını ister; çünkü İran PKK üzerinden gerektiğinde Türkiye'nin makro siyasetini etkileyebiliyor. Yukarıdaki analize dayanarak PKK'nın son dönemdeki eylemleri İran'ın ciddi şekilde işine yaradığını söyleyebiliriz. Çünkü PKK'nın son eylemleri Türkiye'nin odak noktasının Suriye'den PKK ve Kuzey Irak'a yoğunlaşmasını sağladı; bu durum Türkiye'nin Suriye girişimlerini zayıflattı ve İran ile PKK'ya dönük işbirliği ihtiyacını artırdı. Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkilerindeki yaşadığı sorunlar PKK'nın bölgesel siyasetinin değişikliğine yol açtı. Nitekim PKK terör örgütü İran rejimini düşman olarak görmediğini açıkladı ve ayrıca PJAK mensuplarını İran-Irak sınırından Kandil'in içine doğru kaydırды. PKK terör örgütü PJAK'ın İran karşıtı silahlı faaliyetlerini durdurmakta kararlı gözüküyor. PJAK'ın devreden çıkması ve İran-Türkiye ilişkilerinin gerginleşme ihtimali İran-PKK ilişkisini değiştirebilir. Söz konusu durum İran açısından ciddi riskler taşısa da "Tahran yeniden PKK ile ilişki kurmaz" sözü ciddi iyimserlik tehlikesi içermektedir.

İran-Türkiye İlişkilerinin Ekonomi Boyutu

İran-Türkiye ilişkilerinde son dönemde en fazla gelişme gösteren boyut ekonomidir. Ticaret hacminin artmasıyla birlikte yatırım alanları hem genişliyor hem çeşitleniyor. İki ülkenin ekonomik açıdan birbirine ihtiyacı vardır. Türkiye, İran'dan doğal gaz almak ve pazarında yer almak isterken İran Türkiye'ye doğal gaz satmak ve Avrupa pazarına Türkiye üzerinden ulaşmak niyetindedir.

İran'ın 70 milyonluk nüfusu, gelişme arzusu olması, batıyla gerginlik yaşaması ve Türkiye'nin komşusu olması nedeniyle Türkiye için çekici bir pazardır. İran-Türkiye siyasi ilişkilerinde olumlu hava en çok ekonomik ilişkileri etkilemiştir. Ticaret hacmi 10 milyar dolara yaklaşmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerdeki aslan payı Türkiye'nin İran'dan aldığı petrol, doğal gaz ve diğer karbonat ürünleri almaktadır. İran'ın Türkiye'den demir-çelik ve plastik malzeme ithal ettiği bilinmektedir.

Her iki ülkenin ekonomik ilişkilerine ciddi önem verdikleri gözükmektedir. Ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmasıyla karşılıklı bağımlılığın artması siyasi ilişkileri üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Nitekim Türkiye'nin İran doğal gazına ihtiyacı Türkiye'yi İran konusunda daha temkinli olmaya itmektedir. Ayrıca İran'ın Türkiye ile ekonomik ilişkilere hem ekonomik kaynak hem de stratejik manevra açısından ihtiyacı vardır. Bu nedenle iki ülke arasında ekonomik ilişkileri düzenlemede birkaç kurum kurulmuştur. Karma Ekonomik Komisyon (KEK), Karma Ulaştırma Komisyonu (KUK), Ortak Ticaret Komitesi ve İş Konseyi bunların en önemlileri olarak sayılabilir.

Siyasi ilişkilerdeki ilerleme Türkiye'yi ziyaret eden İranlı turist sayısını artırmıştır. Son yıllarda Türkiye İranlı turistler için çekim merkezi olmuştur. Türkiye'nin laik yapısı nedeniyle sosyal hayatın daha özgür yaşanabilmesi İslam rejimi yönetim kurallarından sıkılan kesimler için çekim merkezi olmuştur. İranlı turistlerin tarihi geziler yerine Antalya, Bodrum ve Kuşadası gibi şehirlerde eğlence mekanlarını tercih etmeleri dikkat çekicidir. İran vatandaşlarına vize uygulanmaması, dil kolaylığı, Türk televizyonlarının İran'da çanak antenler vasıtasıyla izlenmesi ülkemizin İranlı turistler için cazibesini artıran faktörler arasındadır.

ABD, PKK'yı İran sınırına yerleştirme ve İran karşısında kullanma eğilimi içinde olmuştur.

Türkiye, İranlılar için çekim merkezi iken İran'ın o kadar çekici olmadığı gözükmektedir. Türkiye'den İran'ı ziyaret eden turist sayısı 10 binden fazla değildir.

Türkiye'nin kara ulaşımında İran önemli bir ülke konumundadır. Türkiye, Afganistan ve Orta Asya'ya kara ulaşımının büyük bölümünü İran üzerinden yapmaktadır. Yıllık 90 bin araç İran sınırından Orta Asya'ya doğru yol almaktadır. Taşımacılık konusunda İran-Türkiye arasında gümrük tarifesi ve akaryakıt fiyat uygulaması gibi sorunlar bulunmaktadır. Türkiye bu sorunları çözmeye çalışsa da başarılı olamamıştır.

İran ile ticaret hacmi potansiyelinin altında seyretmektedir. İran-Türkiye ekonomik ilişkilerinin arzu edilen bir noktaya taşınması çeşitli zorluklar içermektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 10 milyar dolar düzeyindedir ancak doğal gaz ve petrol alımı nedeni ile ticari dengeler Türkiye'nin aleyhine açık vermektedir. İran-Türkiye arasındaki ticaret dengesi 1996'dan günümüze kadar Türkiye aleyhine açık vermektedir. Türkiye bu dengeyi değiştirmek için çabalasa da arzu edilen sonucu alamamıştır. İran'ın korumacı ekonomik siyaseti, ithal ikameci zihniyeti, ekonomik mevzuatı çerçevesinde dış yatırım zorlukları, ekonomik çalışma kültürü, siyasi hesaplaşmalar ve güvenlik algılamaları süreci sıkıntılı hale getirmektedir. Uzmanlara göre gümrük vergilerinin yüksek olması, İran-Türkiye bankaları arasında gerekli işbirliği ve ilişkilerinin sağlanmaması, taşımacılık sorunları, kredi açılmasıyla ilgili sorunlar, ikili alışverişlerde yüklü tazminatların alınması, geçen yıl iki taraf heyetlerinin müzakerelerinde ele alınan sorunlardı.

Siyaset gölgesinde bir ekonomik yapıya sahip İran, pazarlarında daha güçlü bir Türkiye konusuna kuşkuyla bakmaktadır. Ayrıca İran'daki TAV ve Turkcell şirketlerinin yatırımlarının durdurulması özellikle Türkiye'de güven eksikliğine yol açmıştır.¹ İki anlaşmanın karşılaştığı sorunlar sebebi ile Türk iş adamları İran pazarına girmek isteseler de güvenilir, şeffaf ve öngörülebilir olduğunu düşünmemektedirler.

İran-Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gölgesinde yürümektedir. Siyasi ilişkiler ilerledikçe ekonomik ilişkiler ivme kazanmaktadır. Nitekim son zamanlarda ekonomik ilişkilerin artışı iki ülke arasındaki siyasal yakınlaşmanın bir sonucu olarak yorumlanabilir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi Türkiye-İran'ın ekonomik ilişkilerini ciddi şekilde olumsuz etkileyeceği aşikardır.

İran-Türkiye İlişkilerinde Enerji İşbirliğinin Önemi

Türkiye-İran ilişkilerinde doğal gaz işbirliği ayrıcalıklı bir yer işgal ettiğini söylemek mümkündür. Bu işbirliği, İran-Türkiye ticaret hacminde aslan payı alırken iktisadi dengeyi de Türkiye aleyhinde değiştirmektedir. Ayrıca İran ve Türkiye ilişkilerindeki süreci etkileyebilecek ve her iki tarafa da stratejik manevra alanı sunabilecek bir olgudur.

İran 27,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Rusya'dan sonra dünyanın en büyük ikinci rezervlerine sahip olan ülke durumundadır. İran'ın hem kara hem de denizde doğal gaz yatakları bulunmakta-

İran'ın 70 milyonluk nüfusu, gelişme arzusu olması, batıyla gerginlik yaşaması ve Türkiye'nin komşusu olması nedeniyle Türkiye için çekici bir pazardır.

¹ Humeyni Havaalanı'nın inşası ihalesini alan TAV şirketi ve GSM ihalesini kazanan Turkcell'in yatırımları, 2004'de İran tarafından durduruldu. 8 Mayıs 2004'te Devrim Muhafızları, Tahran'da bulunan Humeyni Havaalanı'na gelerek güvenlik gerekçesi ile uçaklara iniş ve kalkış yasağı getirmiştir. İmam Humeyni Havaalanı'nın işletme ve bakımını bir Türk firması olan Tepe Akfen Konsorsiyumu (TAV) üstlenmişti. Devrim Muhafızları'nın açıklamasına göre, Humeyni Havaalanı'nın yapım ve bakım işlerini bir Türk şirketinin alması "güvenlik açısından sakıncalı bir durumdur". Söz konusu gelişmelerin ardından Türk şirketinin çalışmaları durdurulmuştur. Ayrıca ikinci operatör ihalesini kazanan Turkcell'de aynı kaderi paylaşmış ve çalışmaları durdurulmuştur.

**Türkiye,
Afganistan
ve
Orta Asya'ya
kara
ulaşımının
büyük
bölümü-
nü İran
üzerinden
yapmaktadır**

dır. İran rezervde ikinci olmasına rağmen, üretim ve ihracatta iyi bir pozisyona sahip değildir. İran'ın günlük doğal gaz üretimi 400 milyon metreküptür ki, bunun büyük çoğunluğu iç tüketimde, bir kısmı da petrol kuyularının basıncını düzenlemek kullanılmaktadır. Ülkede özellikle son yıllarda iç tüketim artmaktadır. Yetkililere göre doğal gaz şebekesi İran nüfusunun yüzde 75'ine hizmet verebilmektedir. İran halkı enerji tüketim bütçesinin yüzde 60'tan fazlasını doğal gaz tüketimine harcamaktadır. İç tüketimi yüksek olan İran'ın, dünya piyasasına arzdaki payı ise oldukça düşüktür. İran'ın doğal gaz ihracatı dünyadaki toplam ihracatın yüzde 1'ini aşmamaktadır.

İran'ın, enerji politikalarındaki bu süreci değiştirme iradesi açık şekilde görülmektedir. Nitekim İran doğal gaz ihracatını artırmak amacıyla 15'den fazla boru hattı projesi geliştirmiştir. Bu projeler genellikle İran'ın komşularıyla ilgilidir. İran'ın Türkiye, Hindistan, Pakistan, Ermenistan, Umman, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri ile boru hattı inşası girişimleri vardır. Bu projelerden sadece Türkiye hayata geçirilebilmiştir. Başka bir ifadeyle İran sadece Türkiye ve Ermenistan'a doğal gaz satabilmektedir. İran ayrıca doğalgazını Avrupa'ya da ulaştırmak niyetindedir. Bunun gerçekleşmesi için, birincisi Türkiye, ikincisi ise Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden olmak üzere iki yol düşünülmektedir.

Bu büyük projelere rağmen İran gerek doğalgaz sahalarına gerekse petrol sahalarına gerekli yatırımları yapamadığı için aynı zamanda bir doğalgaz alıcısıdır. Türkiye ve Ermenistan'a ihraç ettiği gazdan daha fazlasını Türkmenistan'dan ithal etmektedir. Türkmenistan'la 1995'te yıllık 8 milyar metreküplük bir gaz ithalatı anlaşması imzalayan İran, 1997'den itibaren bu ülkeden gaz almaya başlanmıştır. İki ülke

arasında 60 kilometre uzunluğunda bir boru hattı bulunmaktadır.

Hâlihazırda İran'ın en büyük doğalgaz müşterisi Türkiye'dir. İran-Türkiye arasındaki çözümsüzlüğü koruyan diğer önemli ekonomik sorun, İran'dan ithal edilecek doğalgaz problemidir. İran-Türkiye doğalgaz antlaşması 1996'da dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın İran ziyaretinde imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Türkiye, İran'dan 22 yıl boyunca 20 milyar Dolar değerinde 190 milyar varil doğalgaz alacaktır. Bu anlaşmanın imzalanması ABD'nin tepkisi ile karşılaşsa da, iki ülke arasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir. İkili arasında 1996'da imzalanan anlaşma 2001'de sonuç vermiş ve Türkiye bugün gaz ihtiyacının yüzde 20'sini İran'dan karşılamaya başlamıştır. İki ülke bu işbirliğini genişletmek istemektedir ve bu bağlamda İran gazının Avrupa'ya ulaştırılması gündeme gelmektedir. Türkiye ayrıca İran'ın doğalgaz üretimine de yatırım yapmak istemektedir. Türkiye-İran arasındaki diğer bir proje de İran ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasıdır. Bu proje son zamanlarda gündeme gelmiştir. Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi geçişli rota yerine, İran üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması, Tahran'ın Moskova'ya bir meydan okuması olarak yorumlanabilir. Tahran uzun zaman bu projenin gerçekleşmesine mesafeli durmuş, ancak nükleer gerginlikte Rusya'dan istediği desteği alamadığını görünce projeyi kabullenmiştir.

Söz konusu proje İran'ın Türkiye ile doğal gaz anlaşması sonuçlandırıldığı en büyük proje olması nedeniyle "prestij projesi" olarak da nitelenebilir. İran'ın enerji politikasında Türkiye'nin merkezi bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin gelişen dinamik ekonomisi ve her gün artan doğal

gaz ihtiyacı İranlıların dikkatini çekmektedir. İran, enerji işbirliği aracılığıyla Türkiye'nin dış politikasını etkileme şansına sahip olduğunu düşünmektedir. Özellikle Batı'yla yaşadığı nükleer gerginlikte Türkiye'nin en azından tarafsız kalmasını istemektedir.

Türkiye enerji ihtiyacının yüzde 20'sini İran'dan temin etmesine rağmen, geçmişteki bilhassa kış aylarına rast gelen gaz kesintilerinin yarattığı sıkıntılar nedeniyle iki ülke arasında bir güvensizlik bulunmaktadır. İran ve Türkiye arasındaki enerji işbirliğinde istenen gelişmenin sağlanamamasını sadece ABD'nin etkisine indirgeyerek yorumlamak doğru olmaz. ABD'nin bu anlaşmayı istemediği ve gerçekleşmemesi için baskı yaptığı bilinmekle birlikte, İran ve Türkiye'nin teknik ve mali uzlaşmazlıklarının yanı sıra bu konuda farklı bakış açıları vardır. Nitekim İran, Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı Türkiye'ye üç katı fiyatla satmaktadır. Ayrıca Hindistan ve Pakistan'la henüz sonuçlandırılmamış olan projede öngörülen fiyat Türkiye'ye satılan gazdan yüzde 30 daha ucuzdur. Bu konu Türkiyede pek fazla bilinmese de İran'da ciddi eleştiri konusu olmuştur. İran ve Türkiye arasında enerji geçit ülkesi olma konusunda da sessiz bir rekabetin olduğunu söylemek mümkündür. İranlılar Türkiye'nin bir enerji çekim merkezi olması konusunda çok istekli görünmemektedir. Enerji alanında güney-kuzey koridoru olma arzusu taşıyan ve Hazar Havzası ile Körfez gibi iki önemli enerji havzasına en yakın mesafede olan İran'da, bugün Batı'yla yaşanan gerginlik nedeniyle bu avantajların kullanılamadığı yaygın bir kanaattir. Bu nedenle İran'da bazı çevreler, Türkiye'nin "hak etmediği hâlde" bu rolü kapmaya çalıştığını düşünmektedirler.

İran'da her gün artan iç tüketim, yeni yatırım eksikliği, yenilenmemiş eski teknoloji ve Batı'yla yaşanan nükleer gerginlik

İran doğal gaz siyasetini zorlaştırmaktadır. İranlı enerji uzmanlara göre bugünkü kapasite artmadığı sürece İran'ın önümüzdeki 10 sene için doğal gaz ihraç gücü bulunmamaktadır. Geçen iki kış Türkiye'de İran'dan kaynaklanan gaz kesintisinin de gösterdiği gibi, İran'ın mevcut alıcılarına gaz vermekte sıkıntı çektiği bir dönemde 15 yeni boru hattı projesi pek de gerçekçi görünmemektedir. İran'ın boru hattı girişimleri Batı-İran gerginliği çerçevesinde bir stratejik manevra aracı görüntüsü vermektedir. İran bu vesileyle bir taraftan çevre ülkelerin Batı saflarına katılmasına engel olmaya çalışmakta, diğer taraftan da yeni gaz anlaşmaları imzalayarak ABD'nin ambargo girişimlerinin sonuç vermeyeceğini göstermeye çalışmaktadır.

İran'ın boru hattı projelerinin gerçekçi olabilmesi için doğal gaz yataklarında yeni yatırımlara ve üretimi artırmaya ihtiyacı vardır. Bu yatırımlar ise nükleer gerginlik nedeniyle gerçekleşmemektedir. İran-Türkiye ilişkilerinin gerginleşmesi iki ülkenin enerji işbirliğine ciddi şekilde zarar verebileceği ihtimal dahilindedir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

İran rejimi Türkiye'nin Suriye politikasını ve Füze savunma sistemini kabullenmesini kendi milli güvenliğine tehdit olarak görüyor; Türkiye'nin bu politikalarını gözden geçirmesini istiyor. İran'ın beklentileri Türkiye tarafından karşılanması zayıf ihtimal olarak gözüktüyor; bu nedenle iki ülke ilişkileri çok boyutlu gerilimlere gebe gibi duruyor.

İran-Türkiye arasındaki gerginlik faktörleri iki ülke ilişkilerinin seyrini nasıl etkileyeceği önemli soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki ülkenin yöneticileri ilişkilerin kötüleşmesini istemedikleri bili-

**İran-Türkiye
doğalgaz
antlaşması
1996'da
dönemin
Başbakanı
Necmettin
Erbakan'ın
İran ziya-
retinde imza-
lanmıştır**

**Türkmenis-
tan doğal
gazının
Hazar Denizi
geçişli rota
yerine, İran
üzerinden
Avrupa'ya
ulaştırılma-
sı, Tahrân'ın
Moskova'ya
bir meydan
okuması
olarak yo-
rumlanabilir**

nir. Türkiye ve İran, coğrafi konum, tarih, jeopolitik, nüfus ve kültürel kimlik itibariyle bölgenin en önemli ülkeleridir. İki ülkenin de iyi komşuluk ilişkilerine ihtiyacı vardır. Büyüklükleri, taraflara geniş bir coğrafi alanda işbirliği imkânı ve ihtiyacı sunmaktadır. İran, Türkiye'ye Orta Asya'ya karayolu ulaşımı fırsatı sunarken, Türkiye İran için Avrupa'ya açılan bir kapı konumundadır. Jeopolitik konumları, taraflar açısından önemli stratejik değerler oluşturmaktadır. İran'ın, Türkiye üzerinden doğal kaynaklarını Avrupa pazarlarına sunma şansı varken, Türkiye de İran üzerinden Orta Asya ile çeşitli ekonomik ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir. Söz konusu durum her iki ülkeye farklı stratejik, jeopolitik ve ekonomik değerler ve bölgesel olaylarda kendine özgü etkinlik olanakları sunmaktadır.

Her iki ülkenin iyi ilişkilere ihtiyaçları olsa da bölgedeki gelişmelerin hızı, yoğunluğu ve ortaya çıkardığı sonuçları dikkate alındığında İran-Türkiye ilişkilerinin de farklı mecralara savrulabilecek potansiyelinin olduğunu düşünebiliriz. Türkiye-Suriye ilişkileri kısa sürede en iyi noktadan çok kötü bir noktaya doğru yuvarlandığı tecrübesi de aklımızdadır. Bölgemizdeki yaşanan son tecrübeler ışığında Türkiye-İran ilişkilerinin Suriye-Türkiye ilişkilerinin kederini paylaşmayacağını kolaylıkla söyleyemiyoruz.

İran yönetimi Türkiye'nin bölgesel politikalarından rahatsız olsa da Ankara ile düşmanca bir ilişki kurmak niyetinde değil ve bu tür ilişkiye gücünün de yetmeyeceğinin çok iyi farkındadır. Türkiye ile düşmanca bir ilişki modeli İran'ın hem bölgesel hem de küresel durumunu ciddi şekilde zorlaştırabilir. İran'ın dünya ile yaşadığı sorun nedeniyle Türkiye ile iyi ilişkiye ihtiyacı var. İran rejiminin Türkiye'ye zarar vermeye kalkıştığı bütün alanlarda kaybeden taraf olma ihtimali yüksektir. İran rejiminin PKK terör örgütüne destek vermeye kalkışması Türkiye'ni İran'ın iç siyasi işlerine karışmaya itebilir. İran rejimi Türkiye'yi ekonomik ilişkiler veya enerji kartıyla cezalandırmaya yeltenirse aslında kendisini de cezalandırmış olacaktır. İran'ın kırılgan siyasi ve ekonomik hayatı onu Türkiye'ye dönük daha ihtiyatlı davranmaya itmektedir.

İran-Türkiye ilişkileri son dönemde paradoksal ve karmaşık bir yapı arz etmektedir; ikilinin iyi ilişkilere ihtiyaçları olduğu halde bunu kuracak güçlerinin olmaması bu ilişkinin en temel özelliğidir. Son tahlilde, bölgedeki gelişmelerin hızı, yoğunluğu ve ortaya çıkardığı sonuçları hesaba kattığımızda İran-Türkiye ilişkilerinin önümüzdeki zamanlarda gerilimli olacağı öngörülebilir.

Azerbaycan'da Siyasî İslâm Üzerine Sosyolojik Bir Tahlil

S.A. Muharremov

Makalede, Azerbaycan'da "Siyasi İslam" alanında durum araştırılıyor. Bu araştırma, Azerbaycan'ın değişik bölgelerinde yapılmış Kamuoyu Araştırma sonuçlarının tahlili esas alınarak yazılmıştır. Makalede, din adamlarının ülkenin politik hayatındaki yerini belirlemek, din ve toplum ilişkilerini araştırmak, dini konularda dış etkenlerin gücünü belirlemek amacıyla katılımcıların verdikleri cevaplarının tahlil ve tahlil sonuçları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Din, "Siyasi İslâm", Kamuoyu

"Siyasi İslâm" konusunda birçok araştırmacılar değişik tezler savunuyorlar. Biz, konuya ilişkin kaleme aldığımız bu yazıda "Siyasî İslâm" kavramını kullanırken konuyu kapsamlı şekilde ele alarak, İslamî devlet ideolojisini benimsemiş ve bunu gerçekleştirmek için mücadele veren dinî akımları mercek altına alacağız. Azerbaycan'da "Siyasî İslâm" konusunda akademisyenlerin araştırmaları, kanaatimizce yeterli değildir. Azerbaycan Araştırmaları Vakfı, bu eksiği gidermek ve toplumun bu konudaki görüşünü belirleyebilmek maksadıyla 2004 yılında "Azerbaycan'da kamuoyu nezdinde Siyasi İslâm" adını taşıyan bir kamuoyu araştırması yapmıştır. Bu araştırma, sıradan vatandaşların yanısıra, İslâm dini

ile yakından ilişki içinde olan uzmanları da kapsamıştır. Kamuoyu araştırması, Azerbaycan'ın beş bölgesi-Kuzey, Güney, merkezi Aran bölgesi ve Bakü'nün çevre köylerini içine alan rastgele 600 kişinin ve konuyla ilgili detaylı bilgi sahibi 50 kişinin, 8 grup halinde, "Siyasi İslâm" konusunda görüşlerine başvurulmuştur. Bu 8 gruba, dini cemaatlerle, Devlet Komitesinin kadrolu uzmanı üç kişi, siyasi parti kurmayı beş kişi, cemaat lideri beş kişi, sivil toplum teşkilâtı mensubu beş genç STK ve Medya patronu beş, uzman araştırmacı beş, üniversite öğrencisi on ve on kişi de işsiz kimselerden oluşuyordu. Katılımcılardan %70.2'si erkek, %29.8'si kadın, %97.6'sı çalışan, %2.4'ü işsiz, %58.3'ü 18-35 yaşın-

da, %20.3'ü 35-45 yaşında, %21.4'ü ise, 45 yaş ve üzeriydi.

2004 yılında yapılan kamuoyu araştırmasının üzerinden 5 yıl geçtikten sonra, Azerbaycan Araştırmaları Vakfı, kamuoyu görüşünde bir değişiklik olmuş mudur, ihtimalini teyit etmek için aynı kamuoyu araştırmasını 2009'da bir daha aynı şartlarla, ilk yoklamada esas alınan ölçülere dokunmaksızın tekrarlamıştır. Kamuoyu yoklaması 2004 yılında olduğu gibi, yine de aynı bölgeleri (Şimal bölgesi, Guba, Gusar, Gebele, Oğuz, Şeki, Zagatala, Balaken: Cenub bölgesi, Lenkeran, Masallı, Lerik, Celilabad, Yardımlı, Astara: Batı bölgesi, Gence, Tovuz, Gazah, Gedebe: Merkezi Aran bölgesi, Göyçay, Ağdaş, Ucar, Sabirabad, Kürdemir: ve Başkent Bakü'nün köyleri) kapsamıştır. Burada tek önemli fark, Bakü'de yapılan kamuoyu araştırmasının ayrıca değerlendirilmeye tabii olmasıdır.

Anket sorularında öncelik ülkenin siyasi hayatında dini liderlerin konumu, dinî olaylarda yabancı ülke ve misyonerlerin rolü ve etkisi konulu sorulara yer verilmiştir.

Konunun araştırmacısı olarak bu konuda bir kaç makale yazmak düşüncesinde olduğumu belirtmek isterim. Bu ilk makalede konuya ilişkin yapılmış olan kamuoyu yoklamalarının ilk sonuçlarının genel değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Yapılan kamuoyu yoklama sonuçları, bugün Azerbaycan'da siyasî İslâm'ın toplum nezdinde ağırlık kazanması için son derece müsait bir ortamın oluşmakta olduğunu, "Siyasi İslam" hareketlenmesinin yakın zamanlarda toplumsal düzeyde önemli etken olacağını göstermekte ve bunun içinde siyasi İslam konusuna dikkatli ve hassas yaklaşmanın önemi netlik kazanmaktadır.

2009 yılında yapılan sosyolojik anketde 1080 katılımcının görüşü alınmıştır. Katılımcıların %75.122'i erkek, %24.9'u kadın,

%49.8'u 18-35 yaş arası, %24'ü 35-45 yaş arası, %26.2'si 45 yaş ve üstüdür. Yapılan anketlerde 49 aktif genç ve 50 kişiyi kapsayan 8 gurubun konuya ilişkin görüşlerine başvurulmuş, anket grupları yukarıda ifade edildiği gibi, dini cemaat temsilcilerinden, uzman kişi, siyasi ve basın yayın camiası ve üniversite öğrencilerinden oluşturulmuştur.

Kamuoyu yoklaması için Azerbaycan'ın beş bölgesi ve Bakü'nün seçilmesi tesadüf değildir. Bu seçimden maksat, her bölgenin kendine özgü dini yaklaşımlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Azerbaycan'ı bütün bir sistem olarak ele aldığımız takdirde, her bölge İslamla politikanın ikili ilişkisinde ülke geneli için sistem karşıtı etki yarattığı konunun tahlili bazında kabul görmüş olur. Keza her bölge, kendi özelliğini korumakla beraber, aynı zamanda meselenin genel manzarasının oluşmasında önemli derecede rol üstlenmektedir. Bu durum, Azerbaycan'ın ortak parametresi bölgele-re mahsus parametrelerin buluşma noktası çerçevesinde oluşuyor. Bu bağlamda oluşturulan guruplar, toplumun siyasi ve toplumsal konularında önemli rol alan yeteri sayılan aktif kısımlarından seçilmiştir. Meseleyi kapsamlı şekilde ve tahlil etme bazında tetkik edebilmek için ve uygulanan metodoloji yönünden gurupların bu şekilde seçilmiş olmaları ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim, bu parametreler, esas itibarı ile sosyal sistemlerin durumunu yeteri kadar doğru yansıttığı gibi, belli bir zaman diliminde sistem onların kapsama alanına girmektedir. Bu açıdan bakıldığında, seçilen gurupların konuya ilişkin yaklaşımı genel manzarayı netleştirmeye de yardım eder. Nitekim anket soruları bu önemi göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Sorulara verilen cevapların sinerjisi, İslâm'la politikanın etkileşim durumuna ışık tutmaktadır. Bizim için, en önemli hedef, sinerjiyi (uzlaşma

Bugün
Azerbaycan'da
siyasî
İslâm'ın
toplum
nezdinde
ağırlık
kazanması
için son derece
müsait bir
ortam
oluşmaktadır

noktalarını, harmonini ve uygunluğu) bulmaktır. Bu nedenle her sorunun cevabında, aynı zamanda genel manzaranın belirtilerini yakalama fırsatı bulduk.

2004 ve 2009 yılında yapılan Kamuoyu araştırma sonuçlarının kıyaslaması yapıldıkça, Azerbaycan'da dindar kesimin dini görüşlerinde önemli değişikliklerin olduğu, 2009 yılında İslam dininin kamuoyu nezdinde daha etkin bir konuma ulaştığı görülmekte; toplum bazı alanlarda dini duyarlılığı arttırmış ve dini bakış açılarını daha net duruma getirmiştir. Ortaya çıkan bu dini değişimleri bir kaç kısma ayırabiliriz.

Bunlardan birincisi, ülke vatandaşlarının İslam dinine karşı duyarlılığının artmasında dünya ölçeğinde süregelen medeniyetler çatışmasının sinyalleri önemli rol oynamaktadır. İkincisi, devletin din alanında takip ettiği bazı politikalarda yapmış olduğu bazı hatalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan belirsizlikler, insanlar arasında ters tepki yaratmakta ve radikal fikirlerin yayılmasına yol açmaktadır. Üçüncüsü, Azerbaycan'a komşu yabancı devletlerin özel organlarının faaliyetleri sonucunda siyasî hayatta, dinin ağırlığının artmasıdır. Bu konuda özellikle Güney bölgeleri olan; Lenkeran ve Astara bölgelerinde bu etki, ideolojik alanda daha fazla hissedilmektedir. Bu bölgelerde İran modeline „evet“ diyenlerin oranı %16 ve %30 (genel gösterge %21,7) olması yanında, bu soruya cevap vermek istemeyenlerin cevabının %14 ve %22 olması (2004 yılında bu rakam %3 idi) yukarıda dikkat çektiğimiz fikri de teyit etmiş olmaktadır. 2009 yılı itibarıyla, 2004 yılına göre bu soruya cevap vermek istemeyenlerin oranı dört katına çıkmıştır. Soruya “evet” cevabı verenlerle, cevap vermek istemeyenlerin rakamlarının toplamı dikkate alınırsa, potansiyel tehlikenin genel oranının %30 ve %52 olduğu anlaşılır.

Bu rakamlar Güney bölgesinde dış etkinin asıl belirtisinin, onun gizlilik niteliğinde olmasından kaynaklanmaktadır. Tehlike arzeden bu durumun hassas zamanlarda baş kaldırmayacağını hiçbir garantisi yoktur. Dördüncüsü, Güney bölgelerinde rastladığımız bu sonuçları, Bakü çevresi ve Kuzey bölgelerinde alınan sonuçlarla birlikte değerlendirdiğimizde, bu sonuçlardan iki genel kapsamlı sonuca ulaşabiliriz. Bunlardan birincisi, Azerbaycan toplumu din konusunda değişik yaklaşımlar sergilemekle, bu durum toplumu ileri zamanlarda ideolojik alanda karşıt taraflara dönüştürebilir. İkincisi, bu karşıt cephe oluşumu, ülkede baş gösteren sosyal ve iktisadî yenileşmelerden değil, dışarıdan gelen siyasî ideoloji etkilerden kaynaklanmaktadır. Bu tür toplumsal oluşumlar, ileride dinin siyasî faktör gibi insanların düşünce tarzına ve toplumsal olaylara bakışını, istenmeyen sonuçlara götürebilecek güçlü etki yapma seviyesidir.

Anket sonuçlarının cevaplarına bakıldığında, son beş yılda dindar kesimin dini düşüncelerinde oluşan değişimleri açık biçimde görme imkânı sağlıyor. Ülkenin iç politikasında dini liderlerin yerini belirleme maksadıyla katılımcılara yöneltilen sorular dikkâte alındığında; Meselâ, “Kafkas Müslümanları İdare Başkanı Cumhurbaşkanlığı olabilir mi?” sorusuna katılımcıların %10.5'i (2004 yılında bu oran %24 idi. Bundan sonrakiler parantez içi 2004 yılı rakamlarıdır) olumlu bakarken, %14.4'ü (%16) “Cevap yok” demişlerdir. Bu rakamlar Lenkeran için %22, Astara için %24'tür. Güney bölge genelinde bu rakam %18'dir. Diğer bölgelerin soru ve alınan cevapların sonuçları ise şöyledir: “Şeyhülislam veya dini önderler genel seçimlerde aday olabilirler mi?” sorusuna verilen cevapların %24.95 olumlu, (%37) %7.4 (%14) “Cevap yok” şeklindedir. Anketlerde dikkât çe-

Azerbaycan'da İslâmî duyarlılığının artmasında medeniyetler çatışmasının sinyalleri önemli rol oynamaktadır.

ken husus, dini liderlerin seçimlerde aday olmasına karşı çıkanların sayısının azalmış olmasıdır; %19.9 (%21.2).

Yapılan ankette, “Taziye yerinde İmam’ın siyasî muhtevalı konuşma yapması normal mi?” ve “Dini ideolojik ağırlıklı bir siyasî partinin hükümet olmasına nasıl bakıyorsunuz?” sorularından ilkinde katılımcıların %18.35 (%26.8) olumlu, %14.05 (13.2) çekimse cevap vermiştir. İkinci soruya, %25.75 (28.3) olumlu, %19 (%18.1) sorunun muhatabı olmadıklarını ifade etmişler, %14.85 (%13.6) katılımcı konuya vakıf olmadığını beyan etmiştir. Sonuç olarak, katılımcıların %59.6 (%25.75 + %19 + %14.85 = %59.6) dini ideolojiyi benimsemiş bir siyasî partinin devleti yönetmesine olumlu bakmaktadır.

Takdim ettiğimiz rakamların analizini yaparak şu sonuca varabiliriz ki, dindar kesimin dini düşüncelerinde dinî liderin yeri 2004 yılına kıyasla bazı değişikliklere uğramıştır. Genel olarak dinî duyarlılık artış göstermesine rağmen, net olarak Şeyhülislam’a gösterilen ilgi ve alâka da önemli bir değişiklik olmamıştır. Hâтта Şeyh’in memleketi olarak takdim edilen Güney bölgelerinde bile, taraftarları ezici çoğunluk olmamakla birlikte, dinî bir siyasî partinin yüzdesinde önemli gerilemenin olmaması, halâ Azerbaycan toplumunun ilgisini üzerinde toplayacak ciddi bir dinî siyasî partinin yokluğunu göstermektedir.

Aslında, toplumda dini duyarlılığın yükseldiği zamanlarda politik alanda onları tatmin edebilecek bir siyasî partinin olmaması tehlikeli ve sakıncalı durum arz etmektedir. Bu durumda radikal dini örgütlenmelerin baş kaldırışı yadırganmayacak beklenen ihtimal olsa gerek. Çağdaş dünyada dinlerarası ilişkilerin yeteri kadar iyi olmadığını, aynı zamanda Azerbaycan’da yapılan kamuoyu yoklaması sonuçlarına

göre dünyada artan terör saldırılarına toplumun hassasiyet gösterdiğini dikkate alırsak, risk artışının ne kadar tehlikeli olduğu konusu daha iyi anlaşılmaktadır.

Din, toplum ilişkilerine yönelik sorulara verilen cevaplar, dindarların dinî düşüncelerindeki değişiklikleri açık bir şekilde görmemizi sağlıyor. Katılımcıların “Şeriatı göre müslüman erkek 4 kadın ile aynı anda evli olabilir, ama devletin yasası buna müsaade etmiyor. Hangisi doğru?” sorusuna verilen cevapların tahlili ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Katılımcıların %50.4’ü (%34.7) devletin yasasını, %16.6’sı (%14.7) şeriatın hükmünü doğru bulmakta, %6.9’u (%6.4) hiçbirini doğru bulmazken, %6.7’si (%11.4) ilgilenmemekte, %19.4’ü ise (%30.9) “herkes kendisi bilir” cevabı vermiştir.

Tahlilin sonuçlarına göre beş yıl öncesine kıyasla, çoğunluk meselenin kamu alanına kaymasına istekli gözükmektedir. Soruyu “herkes kendi bilir” şeklinde cevaplayanların oranı %11.16 azalarak, 2004 yılına kıyasla %30.9’dan, %19.4’e düşmüştür. Bu sonucu toplumda başgösteren manevî ve ahlakî değişimle ilgili olarak aile hayatında dinin rolünün güçlenmesi olarak yorumlayabiliriz. Rakamları karşılaştırsak, dindarların düşüncesinde değişikliklerle beraber, lâik devlet hukukuna öncelik tanıyanların sayısında, Şeriat hukukuna kıyasla artış olduğunu görmek mümkündür. Ortaya çıkan sonuçlar çağdaş Azerbaycan toplumunun aile konusundaki yaklaşımının büyük oranda lâiklikten yana olduğunu göstermektedir. Yine bu sonuçlara göre Güney bölgelerinde soruyu “herkes kendi bilir” şeklinde cevaplayanların oranı %34 gibi, (Lenkeran’da %52) ülke geneline kıyasla rekor bir rakam teşkil ederek, %14.6 kadar genel ortalamanın üstüne çıkmıştır. Rakamların çok yüksek çıkması bu bölgede aile ilişkilerinin üst düzey kişiselleşmesi

Devletin din alanında bazı yanlış politikaları sonucunda ortaya çıkan belirsizlikler, insanlar arasında ters tepki yaratmakta ve radikal fikirlerin yayılmasına zemin hazırlamaktadır

olarak algılanmamalıdır. Nitekim, resmi nikahla evlilik yapanların oranı Astara'da %20, Lenkeran'da %32 olması genel durumun hiçte iç açıcı olmadığını gözler önüne sermektedir. Konuya farklı bakış açısından yaklaşırsak, soruyu "herkes kendi bilir" şeklinde cevaplayanların, büyük çoğunun, aslında, şeriat tarzına öncelik verenler olduğu kanaatine varabiliriz. Aynı sonuçlar Bakü'nün çevre köyleri içinde geçerlidir. Katılımcıların %27.8'i evlenirken İmam nikahını tercih etmenin önemli olduğunu söylerken, %22.2'si ise "herkes kendi bilir" şeklinde cevap vermektedir. Bu rakamlara bakarak, %50 oranın resmi nikahın önemli olmadığını düşündüğünü söylemek mümkündür. Ülkenin ikinci en büyük kenti Gence'de katılımcıların bu soruya verdikleri cevap hayli dikkât çekicidir: %30 oran evlilikte şeriatın esas olduğunu, %18 ise resmi nikahı tercih etmenin daha doğru olduğu düşüncesindedir. Hem Gence, hem de Batı bölgelerinin bu soruya verdikleri cevaplara bakarsak, bu bölgede evlilik ilişkisinde manevi düşüncenin ciddi biçimde değişikliğe uğramış olduğu gerçeğidir. Bu sonuçları, son yıllarda Azerbaycan toplumunda başgösteren manevî ve ahlakî değişimin bu bölgede daha fazla etkili olmasıyla ilişkilendirilebilir. Kuzey ve merkezi Aran bölge insanının bu soruya verdikleri cevaplar ise; "Azerbaycanda yasalar şeriat hukuku esas alarak mı yazılsın?" sorusuna, %20.2'si (%23) "evet", % 15.2'si (%21.3) farketmez ve "bilmiyorum" cavabı vermiştir. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, yasaların lâikliğin esas alınarak yazılmasına önem verenlerin sayının artış göstermesidir. "Devletin dine yönelik yaklaşımını olumlu buluyor musunuz?" sorusuna %39.3 (%27.1) "kesinlikle hayır", %13.4 (%12.6) "konuyu anlamadığımı", %5.6 (%9.9) "ilgilenmiyorum", %7.3 (%4.3)

"cevap vermekte zorlanıyorum" şeklinde cevaplamışlardır. Rakamların toplamına bakıldığında, %52.7 oranla katılımcıların Devletin din politikasını olumlu bulmadığı sonucu doğuyor. Genel sonuçlara bölge bazında baktığımızda, Güney bölgesinin %45, Bakü'nün %48, Bakü'nün çevre köylerinin %52 oranla Devletin din politikasını olumsuz bulduğu ortaya çıkıyor. 2004 yılı sonuçları ile karşılaştırıldığında, Güney bölgelerinde bu soruya "olumsuz" cevap, 2004 yılında daha yüksekken, Bakü'de 2009 yılında artış göstermiştir. Rakamlara göre Devletin din politikasını olumsuz bulanların ağırlık merkezinin Bakü ve Güney bölgesi olduğu net bir şekilde ortadadır.

"Ortaokullarda din dersi verilmeli mi?" sorusuna %86 (%88.9) ve "Halka açık Kuran kursları açılsın mı?" sorusuna %71.1 (%70.7) "evet" cevabını vermiştir. Bu konuda beş yıl önceye kıyasla kayda değer bir fark görülmemekle beraber, az bir kısmın din etkisinin artışından hoşnut olmadığı tesbit edilmiştir.

Kamuoyu yoklaması için katılımcıların cevapladığı "Azerbaycan'ın hangi bölgesinde İslâmın siyasileşme ihtimâli daha fazladır?" sorusuna farklı bölgelerden alınan cevaplar; ilginç sonuçlar ortaya çıkarmış, her bölge insanı bu konuda kendi bölgesinin durumundan daha çok rahatsız olduğunu dile getirmiştir. Batı bölgesi %6, Bakü bölgesi %2, Merkezi Aran bölgesi %2.8, Güney bölgesi %2 oranla İslâmın kendi bölgelerinde siyasileşebileceğini ifade etmişlerdir. Bu cevaplara bakarak, bir çok bölgede beş yıl önceye nisbetle artış gösteren rakamlar, sonuç olarak Azerbaycan'da "Siyasi İslâm" kavramının gelecek yıllarda en çok konuşulacak konulardan biri olacağını göstermektedir ki, bunun toplumsal gelişmede iyi sonuçlar doğuracağını söylemek oldukça zor gözükmemektedir.

**Azerbaycan'a
komşu yabancı
devletlerin özel
organlarının
faaliyetleri
sonucunda
siyasî hayat-
ta, din ağırlık
kazanmaktadır**

“Vehhabiliğin Azerbaycanda yayılmasına nasıl bakıyorsunuz?” sorusuna bütün bölgeler “olumsuz” cevaplamışlardır. Cevapların böylesine tek tarafta toplanması Azerbaycan toplumunun tarikatçılığa karşı olduğunu göstermektedir. Görünen o ki, dindarların mezhep ayırımına genel bakışı tarikat kültürüne mesafeli duruştan yanadır.

“Mensup olmadığınız dinlerin Azerbaycan’da yayılmasını nasıl karşılırsınız?” sorusuna, katılımcıların %72’si, “dindar müslümanların tepkisi sert olur” şeklinde olmuş, farklı dine mensup insanların inançlarına bakışı ise 2009 yılı anketlerinde 2004 yılına kıyasla daha hoşgörülüdür.

Son beş yılda dindarların dini düşüncelerinde hangi değişikliklerin oluştuğunu tesbit etmek maksadıyla verilen önemli sorulardan biri de “Azerbaycan’da İran İslâm rejimine benzer rejimin kurulmasına nasıl bakıyorsunuz?” şeklindeydi. Katılımcıların %73.9’u “kesinlikle hayır” cevabını vermiş, ancak İran modeli “iyi olur” şeklinde cevaplayanların oranında beş yıl önceye kıyasla, %3 oranında artış olmuştur. Sonuç olarak, İran modeline “kesinlikle hayır”

diyenler ezici çoğunluk olmasına rağmen, “İyi olur” cevabında artışın olması gözdür edilmemesi gerekir.

Anket sonuçları gösteriyor ki, İslâmın yayılması tamamen İranın senaryosu olmasa bile, genel anlamda bu tür olaylara İranın etki gücü her geçen gün artarak devam etmektedir.

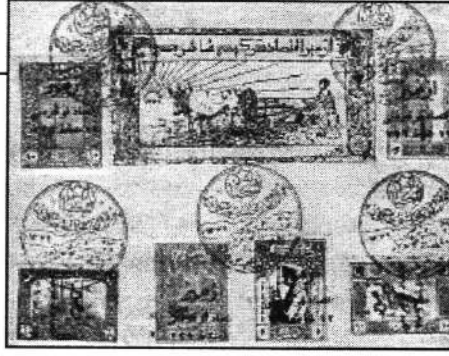
Katılımcıların “Kuzey Kafkasya, Orta Doğu, Pakistan ve Türkiye’de meydana gelen terör olaylarının Azerbaycan’da İslâmın siyasileşmesine etkisi var mı?” sorusuna cevapları %62.55 “Evet”, %23.2 “Hayır” olmuştur.

Sonuç olarak, kamuoyu yoklaması esnasında elde edilen verilerin tahlili gösteriyor ki, Azerbaycan’da dinin siyasileşmesi konusunda dindarların düşüncesindeki değişim dönemi tedirgin olmak için yeteri kadar deliller sunmaktadır. Mevzubahis konuda karmaşık ideoloji alan mevcuttur. Ülkenin farklı bölgelerinde bu konu üzerine görüş ayrılığı artış göstermektedir. Ülkenin şu andaki durumu dışarıdan olumsuz ideolojik etki ve dini misyonerliğin yayılması için gayet müsait bir ortam oluşturmuş durumdadır.

Kaynakça

1. Azerbaycan’da Siyasi İslam: Kamuoyu Yoklaması Aracılığı ile Meseleyi Öğrenme Çabası, Azerbaycan Araştırmaları Vakfı Yayını, Bakü, 2004
2. Azerbaycan’da Siyasi İslâm, “Kamuoyu Yoklaması” Kafkas Araştırmaları Merkezi Yayını, Bakü, 2009
3. Андрей Полонский. Ислам в контексте общественной жизни современного Азербайджана. Рукопис. www.qutb.org/arxiv/09.htm - Журнал_Полюс_Архив-No_09 ≤<http://www.google.az/url?sa=t&source=web&cd=3&ved=0CCEQFjAC&url=http%3A%2F%2Fwww.qutb.org%2Farxiv%2F09.htm&ei=luMzTYjtDIQDOq-mxLUC&usg=AFQjCNFcyN64QhVcnKkSzZ8krxjTP7nbg>.

Dini dünyarılığın yükseldiğinde toplumu politik olarak tatmin edebilecek bir siyasi partinin olmaması tehlikeli ve sakıncalı bir durum yaratmaktadır

Çağdaş Türk ve Azerbaycan Dillerinde İktisat Terimlerinin Etimolojik Özellikleri

Efsane Guliyeva

Çağdaş Türk ve Azerbaycan dillerinde kullanılan iktisat kavramlarının birçoğu Türkçe kökenli olsa da, bazıları yabancı dillerden Türkiye Türkçesine ve Azerbaycan Türkçesine girmiştir. Bunlardan bazıları çok yaygın olarak kullanılırken, bazılarının kullanım alanı oldukça dardır. Bu çalışmada incelenen dillerin gelişme dönemlerine göre Arapça, Farsça ve özellikle son yıllarda Avrupa dillerinden alıntı (ithal) iktisat kavramları, onların kullanım sıklığı ve yapısal özellikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

İktisadi terimler, Alıntı kelimeler, Etimoloji

Uzun süreli tarihi dönemler içinde Türk dilleri başka milletlerin dillerini etkilediği gibi, başka dillerin de bu dilleri etkilemesi her şeyden önce kendi izini dilin sözcük sisteminde gösterir. Bilindiği gibi, Türk halkları çok geniş bir alanda yerleşmiş olduklarından dolayı, gerek geçmişte, gerekse günümüzde bu geniş bölgede ikâmet eden çeşitli halklarla (Hint-Avrupa, Sami, İber-Kafkas, Altay, Ural, Dravid, Eski Ön Asya halkları vb) ilişkide olmuş, bu dillere kelime verdikleri gibi, bu dillerden kelimeler de almışlardır. Türk halkları ve onu çevreleyen diğer halklarla tarihi ve şimdiki döneme ait kayıtların araştırılması bu yönden büyük öneme sahiptir.

Modern Türk ve Azerbaycan dillerindeki iktisat kavramlarını bu bakış açısın-

dan hareketle köken bakımından iki gruba ayırabiliriz:

1. Türk kökenli kelimeler;
2. Yabancı dillerden geçen kelimeler.

Belirtmek gerekir ki, basit bir yapıya sahip yabancı kökenli iktisadi kavramlar, büyük avantaja sahiptir. Azerbaycan Türkçesi ile kıyaslandığında modern Türkiye Türkçesinde iktisadi kavramlar, hem ilmi, hem de sözlük açısından incelenmesi yeterli değildir. Meselenin bu yönünü dikkate alan H. Zülfikar; «Tarih boyunca ticarî hayatın içerisinde olan ve bu yolda tarih boyunca birçok kavramlar yaratıp kullanan Türkler, Cumhuriyet döneminde iktisat ve ticaretle ilgili kavramları Türkçe ifade etme hususunda ne yazık ki geride kalmışlardır. Bugün kullanılmakta olan bankacılık-

la ilgili kavramlar bu durumu göstermeye yetiyor»(8, s. 489) derken, benzeri şekilde A. Karahanda konu hakkında şöyle demektedir: «Osmanlı Devleti ve Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Türkçe'de olan Arap ve Fars kökenli sözcükler Dil Devrimi ve özleşme faaliyeti ile büyük ölçüde Türkçeleşmiştir. Fakat buna rağmen sonradan da Batı dillerinden dilimize geçen veya geçmekte olan kelimeler meselesi başlamıştır»(7, s. 548).

I. Modern Türk ve Azerbaycan dillerindeki Türk kökenli iktisat terimlerini aşağıdaki şekilde gruba ayırmak mümkündür:

1. Basit yapıya sahip iktisat terimleri- Kıyas: Türkçe sözlükte **“mal”** sözü üzerine **“mal canlısı”, “mal çobanı”, “mal eksperı”, “mali”** vb söz ve ifadeleri ortaya çıkıyor (TBS, s. 229), **oran** oran, uygunluk, norm “(TBS, s. 273), altın “altın, altın” (TBS, s. 11), **otarsı** “bir ülkede ekonomik alandaki ihtiyaçları kendi kendine karşılamaya yönelen tutum. Ülke kendi ekonomisini kendi kaynakları ile kendi sistemine sokuyor ve dış ekonomiye karşı kapılarını kapatır. Bununla da otarşı politikası uygulayan ülke uluslararası ekonomik ilişkilerini en aşağıya indirmiş olur” (UİS, s.554), **yük** taşıma, nakletme, seyahat sürecinde olan mal “(TMB), **takas**” takas, değiştirme; paradan kullanmadan gerçekleştirilen mal ve hizmet alışverişi. En eski ticaret türü olan takas sisteminde bir mal ya da hizmet bedeli bir mal veya hizmet ile ödenmektedir «(UİS, s. 665), **çapa**» ekonomik karar alma zamanı referans olarak alınan büyüklükleri ifade etmek için kullanılır «(TMB); Azerbaycan Türkçesinde **pay** «fizikî veya tüzel kişinin firmanın, şirketin, toplumun genel değerine para yatırımının tutarı. Payın hacminden hisedarın alacağı gelir ve iptal edildiğinde şirketin mülkiyet ve para malzemelerinden ona yetecek bö-

lümü bağlıdır «(AİTS, II, s.189), **yük**» taşıma, nakletme, seyahat sürecinde olan mal «(AİTS, II, s. 406), **mal** «1. Fiyatı olan ve toplumda alım yoluyla paylaşılan emek ürünü; genellikle, alışveriş nesnesi olan her şey; meta; 2. **Parça, arşınmal** (çit, mahut, ipek vb) «(ADİL, III, s. 283) vb

2. Türemiş iktisat terimleri- Kıyasla: Gerek çağdaş Türkiye Türkçesinde, gerekse Azerbaycan Türkçesinde türemiş iktisat terimlerinin hepsi Türkçe kökenlidir. Yabancı dillerden geçen söze Türk dillerine ait yapım eki eklendiğinde bu söz Türkçe kökenli sayılır. Fakat belirtmek gerekir ki, Türk dillerine ait yapım eki yabancı kelimelere eklendiği gibi, öztürkçe kelimelere de artırılır. Bunu modern Türkçe ve Azerbaycan Türkçesinden getirdiğimiz aşağıdaki örneklerde bir defa daha gözden geçirebiliriz. Kıyasla: Türkçe **“gömrükçü”**- Azerice **“gömrükçü”** (ABS, s. 391), **tekelci** “inhi-sarçı, monopolist; iri kapitalist” (TBS, s. 380), **sigortacı**- “sığortacı” (ABS, s. 674), **üretkenlik** “belli bir zaman içinde üretim kaynakları açısından üretim faizi “(ETS), **varlık** “bir girişimcinin elindeki genel para ile ölçülen değerler “(ETS), **oynaklık** “fiyat değişikliğinin ifadesi “(TCB), **bunalım** “genel ekonomide verimlilik, veya zaman açısından çok büyük gerileme “(ETS), **buluş** “karışık bir şekle inme olayı” (MITS, s. 40), **yatırım** “hisse senedi veya bono alınması” (ETS), **üretim** “üretim” (TBS, s. 413), **tüketim** “tüketim” (TBS, s. 402), **vereyim** “verim, verim”, düzenleme “yetkili organlar tarafından belirli bir endüstri veya faaliyetin uygulanması ile ilgili kanunlar çerçevesinde kural ve tafsilyelerin hazırlanması ve yayını” (ETS), **özelleştirme** “daha önceleri devlet elinde olan hizmetlerin özel sektöre verilmesi “(ETS), **anlaşma** “anlaşma “(TBS, s. 14), **kuşatma** “kuşatma “(TBS, s. 214), **görgü** “deney, dene-

me “(TBS, s, 115), **sorgu** “sorgu, sorma” (TBS, s, 341), **vergi** “vergi, alım, ücret” (TBS, s, 418), **alış** “fiyat katılımcılarının almaya eğilimli oldukları fiyat” (TMB), **satış** “fiyat katılımcılarının satmaya eğilimli oldukları fiyat” (TMB), **gelir** “mal ve hizmet satışı karşılığında elde edilen para” (ETS) (Kıyasla: **gelir vergisi** “kazançların ve üretimin kesin gelirleri üzerinden hükümet tarafından alınan vergi”), **değer** “değer, kıymet” (TBS, s, 66); Azerbaycan Türkçesi abone “opsiyon satıcısı” (AİTS, I, s, 12), **dinamitçi** “borsada geçerli malları, değerli kağıtları satan, enerjik tüccar” (AİTS, I, s, 183), **komisyoncu** “üzerine komisyon hizmetini göstermek yükümlülüğü almış şahıs, aracı ajan” (AİTS, I, s, 422), **bağımlılık** “ekonomik verenin her hangi bir maddi ve mali desteğinden bulunuşunun formu” (AİTS, I, s, 47), **dilerlik** “üretici şirketlerin, sahiplerince veya distribütörlerin malların alım satımı üzere gerçekleştirdikleri veya realize ettikleri işlemler” (AİTS, I, s, 182), **“rentabelli”** maliyetleri doğruldan, ekonomik açıdan isabetli olan “(AİTS, II, s, 230), **arama** “devlet, işletmeler, girişimciler, ev eşyaları tarafından temel malzemelerin, sermayenin artırılması, malzeme kaynaklarının, malvarlığının artırılması, kazancın bir bölümünün depo kaynağına dönüştürülmesi, gelirin, kazancın bir bölümünün birikmesi” (İİTS, II, s, 402), **alınma** “paraların zorunlu müsadere, alınması, zorunlu ödenmesi” (AİTS, I, s, 31), **alışma** “hemen yayılan, alınan paraların teklifi” (AİTS, I, s, 31), **zoom** “malzemelerin, kaynakların, harcamaların, sonuçların artırılması” (AİTS, I, s, 46), **dağılım** “ünvanlı amacı olan, ayrı ayrı fonlara, kişilere verilmesi gereken bölümlere üretilmiş ekonomik ürünün, gelirin, kazancın paylaşımı” (AİTS, I, s, 138), **kayıp** “ekonomik faaliyetleri para şeklinde belirtilmiş kayıplar; işletmenin,

girişimcinin giderlerinin gelirleri üsteleme- si “(AİTS, I, s, 399), **satım** “mal değerinin belli para tutarı karşılığında başka kişiye aktarma, alım-satım akdinin bir parçası” (AİTS, II, s, 255), **kapanış** “1) işlem gününün sonunda fon borsasında bu sürüme dair son işlemin fiyatı; 2) değerli kağıtların yeni kaynağı sunuyor bulunduğu günü bütün tarafların son görüşü; muhasebe dengesinin hazırlanıp, sonuçlandırılması” (AİTS, I, s, 86), **satış** “işletmeler, kurumlar, girişimciler tarafından nakit elde edilmesi ve dahil olmasını sağlamak amacıyla ürettikleri ürünün, metaların satışı” (AİTS, II, s, 252-253), **kılıf** “uyarınca ödemeleri yapmaktan, borcu geri vermekten dolayı nakit ihtiyacını, yahut geri alınmanı, örneğin değerli kağıtların, opsiyonların geri alınmasını bildirir” (AİTS, II, s, 181) vb

3. Bileşik iktisat terimleri- Tetkik ettiğimiz dillerde karma Türk kökenli ekonomi terimleri geniş alanda kullanılıyor. Kıyasla: Türkçe arakazanç “daha az gelir getiren belli miktar parayı borç alarak alınan kredinin daha çok gelirli alana yatırım yapılması” (TMB), **içdüzey** “iç yapı” (MİTS, s, 106), **içyapı** “iç yapısal” (MİTS, s, 106), **işgücü** “Amerika Birleşik Devletleri’nde ülkede çalışan ve iş arayan bireylerin toplam sayısı” (ETS), **birbiçimlilik** “birbiçimli olma özelliği” (MİTS, s, 35), **dışyapı** “metal ve halita (alaşım) çıplak gözle veya on kat büyütülerek mikroskop ile görülen yapısı” (MİTS, s, 62), **eşözdek** “aynı özelliğe sahip bir unsurun her hangi bir türü” (MİTS, s, 80), **yağyakıt** “yakıt gibi kullanılan yağ” (MİTS, s, 219), **boyuttutar** “ısıtma zamanı hacim büyümesini önlemek için parçaların içine konulduğu eşya” (MİTS, s, 38), **birbiçimli** “dağılma açısından uygunluk gösteren durum” (MİTS, s, 35); Azerbaycan Türkçesinde **“çeksaxlayan”** “yazılmış çekin sahibi olan zat” (AİTS, I, s, 159),

çekveren “çeki yazan kişi” (AİTS, I, s, 159), **“azsayılıq”** “her zamankinden göre insanların, özellikle piyasada satıcıların ve alıcıların sayısının az olması” (AİTS, I, s, 85), ticari “1) bir tarafın (satıcının) malı satması, diğer tarafın (alıcının) ise malı alması konusunda anlaşma; 2) metallerin piyasada alım ve satımı süreci” (AİTS, I, s, 32), kare “finans piyasalarının konyuktur tahlilinde fiyatların şema üzerinde kare yarattığı hareketi bildiren terim” (AİTS, I, s, 206), **Borçlu** “kredi, bağ alan, bu borçlar için kendi üzerine borç alan, alınan malzemelerin götürülmesi, verilmiş kredi ödemesi garanti veren” (AİTS, I, s, 136), **“borcveren”** “şu veya bu şekilde borç veren, onun dönüşünü, yahut başka ücret biçimine hukuk elde eden kişi” (AİTS, I, s, 137), **girovsaxlayan** “rehin koyan tarafından rehin konulmuş emlak üzerine hakkı elde etmiş kreditor” (AİTS, I, s, 287), **kiraverən** “kira sözleşmesinin Taraf, mallarını sözleşmede belirlenen şartlarla başka kişiye ücretle geçici kullanıma veren şahıs” (AİTS, I, s, 417), **yükalan** “yükgönderenin gösterişi ile atamanın yerinde yükün teslim verilmeli olduğu şahıs” (AİTS, II, s, 406) vb

4. Kelime grupları şeklinde olan ekonomi terimleri. Çağdaş Türkçe ve Azerice’de söz öbeği şeklinde olan ekonomi terimleri geniş kullanıma sahiptir. Kıyasla: Türkçe çok **genleşme** “gerilimleri azaltmak için oynakların dizilmesi olayı” (MİTS, s, 49), **doymamış çözelti** “doyma noktasına ulaşmamış madde” (MİTS, s, 67), **döner fırın** “bir şeyin etrafında dönebilen bilen kazan” (MİTS, s, 67), **tüketim vergisi** “gelirden değil, bütçeden vergi” (ETS), **yetersizlik ödemesi** “üreticinin belirli bir mal için verdiği fiyatla güvence altındaki hedef fiyat arasındaki beliren farkı örtmek amacıyla devlet tarafından çiftçiye verilen ödeme” (ETS), **verim eğrisi** “belirli bir zamanda bir yatırım aracının çeşitli va-

deleri ile bu vadelerdeki kazançları arasındaki bağıllığın grafik göstergesi” (TMB); Azerbaycan Türkçesinde **taş dip** “fiyatın mümkün olabilen düşmesinin en düşük seviyesi” (AİTS, I, s, 167), **aksak ördek** “ağır finansal durumunda olan şirkettir. Onun durumunu devletin sağlama önlemleri üretebilir” (AİTS, s, 15), **baş mal gönderen** “birçok firmalarla tarafından malların, makinelerin, donanımın karmaşık tedarikine müşteri ile sözleşme yapmış ve maldan bütünüyle sorumlu olan işletme, firma” (AİTS, s, 60), **doğrudan kayıplar** “kontratın bozulması nedeniyle oluşan hasar, kayıplar; kontratı bozan tarfından hasar gören tarafa ödenmelidir.” (AİTS, s, 74), **çok kullanılan mallar** “1) terimin kısaltması çok kullanılan mallar; 2) KİTSe talep ve düşük kaliteli, düşük ayarlı malın özellikleri” (AİTS, s, 92); **değer ölçüsü** “1) fiyatların ölçüldüğü ve muhasebe yapıldığı birimlerdir; 2) paranın fonksiyonlarından biridir” (AİTS, s, 99) vb

II. Çağdaş Türkçe ve Azerice’ye yabancı dillerden geçen ekonomi terimleri. Terminolojide terimlerin başka dillerden alınması olayı oldukça yaygındır ve kendi karakterine göre kesintisiz bir süreçtir. V.P. Danilenko doğru olarak kaydeder ki, yabancı dillerden geçen sözcükler söz varlığı ile kıyasla terminolojide daha büyük düzeydedir (9, s. 118). Fakat bunu dilin zayıf yönü olarak anlamak gerekmez. Bu nedenle N. Memmedli yazıyor ki, terminolojide yabancı dillerden geçen sözler dilin fakirliğine dayanmıyor, aksine onun dil kayıtları yardımıyla zenginleşmesinin göstergesi olarak görev yapıyor. Tarihi-kültürel ilişkiler ve uluslararası ilişkilerle, bilimsel ve teknik gelişme ve bilimsel bilgi dallarının gelişimi ile ilgili Azerbaycan dili leksikolojisinde terimlerin özel gücünün artması dillerarası ilişkilerin genişlenmesinin tezahürüdür (3, s. 109).

Bu prensibi esas alarak incelediğimiz dillerdeki yabancı kökenli ekonomi terimlerini iki büyük gruba ayırabiliriz:

- 1- Arap ve Fars dillerinden geçen ekonomi terimleri;**
- 2- Avrupa dillerinden geçen iktisat terimleri.**

Türk dillerinin tarihi gelişimi sırasında bu diller uzun süre çeşitli dillerle ilişkide olmuş, bu dillerin sözlük bünyesinde çeşitli tarihi, sosyo-politik nedenlerle bağlı olarak yabancı dil etkileri ortaya çıkmıştır. Türkçe'deki Arapça ve Farsça sözlerini kastederek E.Demirçizade yazıyor, Azeriler Arapça din-şariat dili ve resmi devlet dili olarak öğrenmeye ve kullanmaya mecbur edilmişlerdir. XI-XIII asırlardan ise Arapça ile birlikte Fars dilinde de yazmak, okumak ve hatta konuşmak bile sarayda din adamları arasında adeta bir moda haline gelmiştir (2, s. 73). Uygun fikri türk dili ile ilgili de söylemek mümkündür. Öyle ki, Küçük Asya'da da uzun süre Arapça din-şariat dili gibi görülmüş, bilimsel eserler, genellikle, bu dilde yazılmıştır. Burada Fars dilini bilmek ise sosyete arasında moda idi. Bu nedenle A.B.Ercilasun yazıyor: "Osmanlı Türkçesini kendisinden önce ve sonraki dönemlerden ayıran asıl kriter ise dilin dış yapısı ve bu yapının etkilediği sözlük içeriği. Dilin yabancı yapısı belli bir dilin sahip olduğu alınma unsurları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Osmanlı yazı dilinin birçok örnekleri halk dilinde gözlemlenmeyen yabancı dillerden geçen unsurlarla doludur. Bu unsurlar söz seviyesini aşmış, sözcüksel seviyeye de karışmıştır "(5, s. 458). M. Ergin alıntı kelimelerin dilde işlenmesi açısından Osmanlı Türkçe'sini üç döneme ayırır:

1. I Dönem. XV yüzyılın sonlarından başlayarak XVI yüzyılın büyük bir kısmını kendi içerisine alan dönem. Bu, Arapça ve Farsça unsurların Türkçe'ye hızla dahil olduğu bir dönemdir.

2. II Dönem. XVI yüzyılın sonlarından XIX yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönem. Bu, karışık Türkçe'nin bulunuşunun son haddine ulaştığı bir dönemdir.

3. III Dönem. XIX yüzyılın ortalarından XX yüzyılın başlarına kadar devam eden dönem. Bu, karışık dil bulunuşunun yavaş yavaş ortadan çıktığı dönemdir (6, s. 18-19).

Azerbaycan ve Anadolu'daki Türk dilini Orta Asya'da olmuş Türkçe ile kıyaslayan A.B.Ercilasun yazıyor: «Tarım havzasında yazılmış Budist eserlerde çok sayıda Sanskritçe kelimeler görüldüğü gibi islami Türk edebiyatının ilk eserlerinde de çok sayıda Farsça ve Arapça kelimeler görünüyor. Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde Arap ve Fars kökenli kelimelerin gözlemlenmesi onun tefekkürü ile ilgili olduğu kadar eserinin amacı ile de ilgilidir. Araplara Türkçe'yi öğretmek amacıyla yazılan bir sözlükte Arapça kelimelerin kullanılması doğaldır. Aksine «Divan»la aynı yıllarda yazılan «Kutadgu Bilig» de abid, aceb, aciz, aded, afsun, afiyet, ahir, akıl, akibet, alem, alim, amel, arş, arzu, ashab, asıl, ata, ayb, azab, aziz gibi çok sayıda Arap, Fars kökenli sözcükler vardır. XII yüzyılda yazılmış «Atabetül-Hakayik» de ve Ahmed Yasevi'nin şiirlerinde bunların sayısı daha da artmıştır. XIII yüzyılda Harezim'de yazılan «Kisas'ül-Enbiya», «Muinü-Mürüt», «Nahe'ül-Feradis» gibi eserlerde de Arapça, Farsça kelimelerin sayısı artarak devam ediyor.

Azerbaycan ve Anadolu sahasında da durum farklı değildir. XIII ve XIV yüzyılın ilk şair ve ediplerinde rastlanan kelimelerden örnekler de durumu açık bir şekilde ortaya koyuyor «(5, s. 460).

Bilindiği gibi, XX yüzyılın 30'lu yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nde dil devrimi ve özleşme hareketi başlıyor. Türk dilini yabancı unsurlardan (Arap, Fars ve Avrupa kökenli sözlerden) arındırmayı karşısına amaç koyan bu hareket bir çok söz birim-

lerinin değiştirilmesini başarsa da, sonuçta isteğine tam sahip olamadı. Öyle ki, günümüzde ister yazılı, gerekse sözlü türk edebi dilinde yeterince yabancı kelimeler kullanılıyor. Bu husus terminolojide kendini açıkça göstermektedir.

Belirtmek gerekir ki, modern Türkçe ve Azerice'de Arap ve Fars kökenli yüzlerce ekonomi terimi kullanılıyor. Bunu incelediğimiz dillerden aldığımız aşağıdaki örnekler de bir kez daha doğruluyor. Kıyasla: Türkçe basit faiz (TMB), fiyat istikrarı (TMB), ihale (TMB), basit hisse senedi (ETS), arz (ETS), fikri mülkiyet (ETS), gayri safi milli hasıl (ETS), gümrük tarifesi (ETS), hizmet (ETS), ihracat (ETS), insan sermayesi (ETS), ithalat (ETS), serbest ticaret (ETS), sermaye (ETS), talep (ETS), teşebbüs sermayesi (ETS), ticaret fazlası (ETS), emtia (ABS, s. 265), iflas (TBS, s. 147), ikramiye (TBS, s. 150); Azerice "adi istigraz" (AİTS, s. 11), yüksek kurum başkanları (AİTS, s. 21), faktör maliyetleri (AİTS, s. 23), belediye departmanı (AİTS, s. 73), iç yatırım (AİTS, s. 93), sürekli giderler (AİTS, s. 94), yedek katsayısı (AİTS, s. 113), faaliyet süresi (AİTS, s. 145), gümrük beyannamesi (AİTS, s. 159) dış ekonomik faaliyet (AİTS, s. 176-177), ihraç vergileri (AİTS, s. 191), kİTSe üretim (AİTS, s. 253), etkisiz talep (AİTS, s. 263), maddi üretim (AİTS, s. 277) vb.

Modern Türkçe ve Azerice'deki Arap ve Fars kökenli ekonomi terimlerinin araştırılması gösteriyor ki, her iki dilde bu tip terimler uygun semantik anlamda kullanılır. Fakat belirtmek gerekiyor ki, modern Türkçe ve Azerice'de Arap ve Fars kökenli ekonomi terimlerinde sesbilgisine dair belli değişiklikler gözlenmektedir. Kıyaslat: gümrük — gömrük, ihtikâr — ehtikar, emtia — emtee, telep — telep, yatırım — sermaye, servis — hizmet, , iktisat — iktisad, müame-

le — müamile, muhtekir — möhtakir, resim — rüsum, hissedar — səhmdar, sanat — sennet, sigorta — sıgorta, borç — borc, tedarik — tedarük, tazminat — tezminat, ihracat — ihracat vb. Bununla birlikte, bu dillerin her birinde diğer dilde olmayan Arap ve Fars kökenli terimlere de rastlıyoruz. Bunu aşağıdaki örnekler de açıkça göstermektedir. Kıyasla: Türkçe fiyat «fiyat», ihale «Kira verme», ikramiye, ziraat «tarım», mühebbih «teşvik», makbus «makbuz», mevduat «depozito, emanet», kayıt «muhasabe», «metalyayan»; Azerice takas» değiş tokuş», istasyon, durak «, mövqufat» vakıf malları «, ücret», nazımçarx» "düzen, teker, «, nef « menfaat, çıkar «, nefberdar» yararlanana «, neqşe «plan, proje», ekonomik «ekonomi, iktisadi», tavana «güç, varlık, kudret», rasta «dükkanlar sırası» vb. Modern Türkçe ve Azerice'de ekonomi terimlerinde kendini gösteren dilsel katmanlardan biri de Avrupa kökenli sözcüklerdir. Bu tip sözler Türkçe ve Azerice'de, esasen, XIX yüzyılın ortalarından başlayarak nüfuz etmeye başlar. XX yüzyılda bu süreç daha da güçleniyor. Günümüzde Azeri Türkçesinde terim alınması meselesini gözönünde tutarak S. Sadıgova yazıyor: «Son yıllarda uluslararası ilişkilerin genişlemesi, ideolojiye, demokratik gelişmeye geleneklerin temini, Avrupa'ya entegrasyon dilin zenginleşmesi kaynaklarını de etkiliyor. Şu an Avrupa kökenli terimler Azeri Türkçesinde terimlerin oluşumu için temel kaynaklardan biridir. Çünkü yeni tekniğe, özellikle de bilgisayar, telekomünikasyon, kozmik teknikle ilgili kavramların işlevi, neredeyse dünyanın tüm sivil dilleri gibi dilimizde de terim ve kavramların alınma süresi, esasen uluslararası koordinasyona dayanmaktadır «(4, s. 139). Uygun görüş A. Ahundov tarafından da söylenmiş: «Bağımsızlık yıllarında terim alma kaynakları dilin önceki

gelişme döneminden önemli ölçüde farklı olmaya başlanmıştır ki, bu da gerçekten toplumda giden değişim sürecine bağlı olarak ortaya çıkar. Yani, eğer Sovyetler Birliği döneminde diğer müttefik cumhuriyet halklarının dillerinde olduğu gibi Azerbaycan dilinde de yabancı terimler, çoğunlukla terimin hangi dile mensup olursa olsun Rusça'dan geçiyordu ise (bu, kaçınılmaz, ekonomik-siyasi olgu idi), bağımsızlık yıllarında artık toplumun gelişme durumuna göre Rusça'dan uzaklaşma eğilimi güçlenmiş ve terim alışverişinde avantajın daha çok çeşitli adet ilişkisinin kurulduğu Avrupa dillerine verilmiştir «(1, s.88).

Türkiye Cumhuriyeti'nde Dil Devrimi ve Özleşme hareketi sırasında Avrupa dillerinden geçen sözlere de cephe açılarak, bu sözleri dilden çıkarmaya başlarlar. Fakat sonraki dönemlerde Türkçe de Avrupa kökenli yabancı sözlerin ağırlığı artmaya başlar. Genellikle, modern Türk ve Azerbaycan dillerinde ekonomi terimlerinin büyük bir kısmını Avrupa kökenli sözcükler oluşturmaktadır. Bunu aşağıdaki örnekler de bir kez daha kanıtlıyor. Bu tip ekonomi terimlerini kaynak dil açısından aşağıdaki gibi ayırmak mümkündür:

1. Latince'den geçen sözler. Kıyasla: Türk dilinde ajan, aktif, maratoryum, devalüasyon, enflasyon, opsiyon, staqflasyon, parite, normatif, kontrat, subjektif, subjektivizm, manifaktür; Azerbaycan dilinde “agent, aqrar, aktiv, amortizasiya, aparat, arbitr, artikl, artikul, auksion, maqnat, mandat, manufaktura, material, meliorasiya, maratorium, abdikasiya, abolisiya, abraqasiya, absentizm, absorbsiya, adaptasiya, akkreditiv, armator, assosiasiya, kombinat, dotasiya, disponent, dispozisiya, diktat, komissiya, uzus, sindikat, spesiyes, staqflasiya, staqnasiya, status, statistika, statut, substitut, subvensiya, subsidiar, tabulyator” vb.

2. Fransızca'dan geçen sözler. Kıyasla: Türkçe'de abone, hakem, banka, banker, bono, bankrot, dekor, dekoratif, hiyerarşi, makine, milyarder, model, jüri, modern, fon, kupon, kur, limit; Azerbaycan dilinde *abune, ajur, aksioner, anballaj, arbitraj, avans, avantaj, bank, bankir, bankrot, butik, dispaşa, dosye, ekstra, etatizm, jüri, maşın, milyarder, model, modern, abandon, ab ovo, affinaj, ajiotaj, aksiz, bessa, bon, kod, franşiza, rantye* vb.

3. İngilizce'den geçen yabancı sözler. Kıyasla: Türk dilinde banknot, broker, dealer, deflasyon, deformasyon, dezenflasyon, deflatör, dolarizasyon, forward, bütçe, stok; Azerbaycan dilinde *acaster, agenda, aliye-nasiya, autsorsinq, averaj, avrokard, babl, baybek, bedlam, bekqraunder, bek-offis, bekvardeyşn, biznes, brend, brendinq, broker, buxeviorizm, bukinq nota, bukmeker, bum, butleqer, büdce, cenk, cank, cobber, çartinq, distributor, diler, fri-rayder, händz on, xriogedonizm, keş, qrant, qrantor, tender, trest, vauçer* vb.

4. Yunanca'dan geçen yabancı sözler. Kıyasla: Türkçe'de liman, mekanizma, stratejik, anarşizm, otokrasi, baz, delta, katalog, kategori, oligarşi, parametre, teknik, teknoloji, teknolojik, teknokrat; Azerice'de *liman, mexanizm, anarxizm, avtarkiya, avtokratiya, baza, bazis, delta, entropiya, evristika, homeostazis, krizis, ipoteka, iye-rarxiya, kataloq, kateqoriya, motivasiya, oliqarxiya, oliqopoliya, oliqopsoniya, parametr, sinergiya, texnika, texnokratiya, texnologiya, texnopolis, tezevrasiya* vb.

5. Almanca'dan geçen yabancı sözler. Kıyasla: Türkçe'de bençmark, istampa, standart, kron, priz; Azerbaycan dilinde *adresat, adresant, erzats, fraxt* (bu kelimeye *fraxt bazarı, fraxt indeksleri, fraxt üçün sifariş, fraxt-aut, fraxt-in, fraxtlama, fraxt-reliiz* terimlerde rastlanıyor), *geşeft, gildiya, indossant, indosament, qastarbayter,*

makler, pauşal, pfenning, ranq, sex, standart, stellaj, ştempel, ştat, veksəl, ventil, formulyar vb.

6. İtalyanca'da geçen yabancı sözler.

Kıyasla: Türkçe'de *firma, lira*; Azerice *avizo, lirə, lombard, a-konto, apparı, avista, banko, dukat, fiasko, firma, franko, jirat, jirant, kambio, kasko, kontrabanda, manko, markitant, nostro, reskontro, rimessa, saldo, skudo, ştamp, tara, trassant, tratta, ultimo, valyuta* vb.

Modern Türk ve Azərbaycan dillerine Avrupa dillerinden geçen ekonomi terimlerinin araştırması gösteriyor ki, incelediğimiz dilde bu terimler hem uygun, hem de farklı özelliklere sahiptir. Öyle ki, Avrupa dillerinden geçen ekonomi terimleri sesbilgisi açısından uygun olduğu gibi, farklılıklara da sahiptir:

a) Modern Türk ve Azərbaycan dilinde sesbilimsel açıdan tam uyan kelimeler. Kıyasla: *aktiv — aktiv, opsion — opsion, normativ — normativ, subyektiv — subyektiv, manufaktura — manufaktura, arbitraj — arbitraj, bankrot — bankrot, dekorativ — dekorativ, milyarder — milyarder, model — model, jüri — jüri, kupon — kupon, limit — limit, banknot — banknot, broker — broker, liman — liman, strateji — strateji, delta — delta, standart — standart, firma — firma* vb.

b) modern Türk ve Azərbaycan dilinde fonetik açıdan farklılaşan sözcükler: *ajan — agent, materyal — material, devalüasyon — devalvasiya, enflasyon — infilyasiya, parite — paritet, abone — abunə, banker — bankir, bono — bon, makine — maşın, fon — fond, kur — kurs, baz — bazis, oligarşi — oliqarxiya, teknik — texnika, parametre — parametr, istampa — ştempel, lira — lirə* vb.

Çağdaş Türk ve Azərbaycan dillerine Avrupa dillerinden geçen ekonomi terimlerinde görülen bir yönü de belirtmek gerekir. Öyle ki, Avrupa dillerinden alınmış sözcüklerin bir kısmı bu dillerin birinde iktisat terimi olarak işlendiği halde, diğer dilde aynı söze rastlamıyoruz. Bu açıdan araştırdığımız dillerdeki Avrupa kökenli iktisat terimlerini iki gruba ayırabiliriz:

a) Türkçe'de kullanılıp, Azərbaycan Türkçesinde kullanılmayan terimler:

modern — müasir, bençmark — nümunə, meta — əmtəə, metal para — pul, mobilya — mebel, mola — fasilə, depo — anbar, döviz — valyuta, para — pul, puan — faiz, pozisyon — mövqe, reeskont — əl dəyişdirmək, repo — pul alma, reorqanizasyon — yenidənqurma, resesyon — tənəzzül, prim — mükafat, senyoraj — pul kəsilməsindən əldə olunan gəlir vb.

b) Azərbaycan Türkçesinde kullanılıp, Türkçe'de kullanılmayan terimler:

“aqrar, amortizasiya, aparat, maqnat, avizo, lombard, fiasko, cobber, grant, tender, trest, vauçer, valyuta, aqenda, assosiasiya, tratta, keş, sinergiya, tezevrasiya, tara, embarqo, karqo, komprador, dukat, biznes, brend, formulyar, affinaj, aksiz, aliyenasiya, qastarbayter, averaj, babl, makler, bessə, rantye, rimessa, veksəl, sex, ranq, gildiya, armator, ipoteka” vb.

Bütün bunlar açıkça göstermektedir ki, Çağdaş Türk ve Azərbaycan dillerinde ekonomi terimlerinde hem Arap ve Fars, hem de Avrupa dillerinden geçen terimler özel ağırlığa sahiptir. Eğer Arap ve Fars dillerinden geçen terimler daha eski zamanlardan bu dillerde kullanılıyor idiyse de, Avrupa kökenli sözcükler bu dillere XIX. yüzyıldan başlayarak gelmiştir.

KAYNAKLAR

1. Ahundov, A. (1992), Dil ve Kültür, Bakü, Yazıcı.
2. Demirçizade, E. (1979), Azerbaycan Edebi Dili Tarihi, Bakü, Maarif.
3. Memmedli, N. (1997), Alıntı Terimler, Bakü, İlim.
4. Sadiqova, S. (2010), Çağdaş Azerbaycan Edebi Dilinde Terim Yapma Süreci, Bakü, İlim.
5. Ercilasun, A.B. (2007), Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.
6. Ergin, M. (1987), Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
7. Karahan, A. (2010), ÖZDEMİR, E., Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, 700. Sayı.
8. Zulfikar, H. (2010), Terim Konulu Yazılarıyla Türk Dili Dergisi. Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, 700. Sayı.
9. Danilenko, V. P. (1977), Russkaya Terminologiya: Opıt Lingvističeskogo Opisanija, Moskova, "Nauka".

KISALTMALAR

ABS – Akdoğan, A. (1999.), Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük, Beşir Yayınevi, İstanbul.

ETS – Ekonomik Terimler Sözlüğü, www.ekodialog.com.

AİTS – Açıklamalı İktisat Terimleri Sözlüğü, (2005), I-II c., Bakü, "Nurlan" Yayınevi.

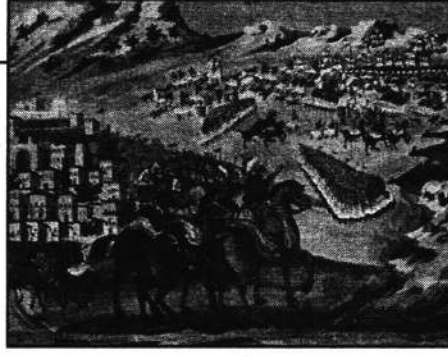
İTS – Paşayev, T., Allahverdiyev, M.; (1994), Kerimov, H., Abdullyev, A; İktisat Terimleri Sözlüğü, Bakü, İlim.

MİTS – Tekin, E.(1994), Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

TBS – Akdoğan, A., (1999), Türkiye Türkçesi'nden Azerbaycan Türkçesi'ne Büyük Sözlük, Beşir Yayınevi, İstanbul.

TMB – Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü, www.tcmb.gov.tr.

UİS – Aribog̃an, Ü., Ayman, G., Dedeoğlu, B.,(2000), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, İstanbul, DER Yayınevi.

Zaferler Devrinde Ordu-yu Hümayû'nun Rumeli'de Sefere Çıkışı

Aydın Ayhan

Türklerin, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının meydana getirdiği büyük kara parçasının en stratejik yerde, bütün bu coğrafyayı kontrolü altında tutabilecek bir konumda devlet kurmuş olması, bütün dünya ile ilişkili olmalarını sağlamıştır. Bu ilişki düşmanca olduğu durumlarda savaşlar da kaçınılmaz olmuştur. Bir imparatorluk devleti olarak sefere çıkma kararından, askerin hazırlık safhasına, haberleşmeden, finans kaynaklarına ve lojistik desteğe kadar olağanüstü bir çabayı gerektiren büyük sefer hazırlıkları büyük Devlet olmanın gereklerinden biridir. Zamanın teknik ve bilgi birikimine sahip olmak kadar, "dünya devleti" olma yolundaki çabalar, aynı zamanda, dünya siyaset ve jeopolitiğinin de farkında olmak demektir. Osmanlı devletinin gücü, bütün bunları bir arada değerlendirdiği zamanlarda bir anlam kazanmış ve "dünya devleti" olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Sefer-i Hümayun, Rumeli, Dünya Devleti

Türklerin, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının meydana getirdiği büyük kara parçasının en stratejik yerde, bütün bu coğrafyayı kontrolü altında tutabilecek bir konumda devlet kurmuş olması, bütün dünya ile ilişkili olmalarını sağlamıştır.¹ Bu ilişki düşmanca olduğu durumlarda harpler kaçınılmaz olmuştur.

Bin yıl önce geldiğimiz bu coğrafyada devletimizin bekası için, farklı bir dine mensup olmamızdan dolayı, bizi yok etmek, buralardan çıkarıp atmak isteyen, çoğu kez birleşik hareket eden düşmanlarımızla savaştık durduk.

Zaferler devrinde; girdiğimiz muharebelerde zafer kazanmamızı, ordunun deha derecesinde organizasyonu sağlamıştır.

Malazgirt Savaşından sonra Anadolu'ya yayılan Türkmenlerin amaçları yerleşecek yurt aramaktı. Anadolu'da devletler kuran Türkmenler, hiç durmadan akıp gelen yeni Türkmen guruplarını "Uç" dedikleri batıya yönlendirirlerdi. Hayatları at üzerinde geçen Türkler, at üzerinde çok iyi silah ve ok kullanabildiklerinden Abbasiler döneminde "halife ordusu"nun da temeli olmuşlardı.²

Haçlılardan Anadolu'ya gelenler karşısında tek güç olarak, karşı çıkan, direnen, savaşan Türkleri gördülerse de, Türkler, Trakya'ya çıkıncaya kadar, batı dünyasının Türklerden ve Osmanlılardan pek haberleri yoktu.³

Müslüman Türklerin Rumeli'ne geçişi, her ne kadar, önceleri Karesi ve Aydınoğul-

¹ Muzaffer Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine, S. X, ASAM Ankara, 2001

² Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s.27, c Yay., İstanbul 1979

³ M.Fuad Köprülü(Prof.Dr.), Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, s.177, Ötüken Yay., İstanbul,1982

ları' nın donanmalarının, talan amaçlı çıkışlarıyla başlamış olsalar da⁴, esas olarak Sarı Saltık Gazi ve arkadaşlarının, "*il'âyî Kelimetullah*" için⁵ gazâ amaçlı seferiyle başlar⁶. İnandıkları için savaşılan gaziler, fetih gayesiyle değil, *farz-ı ayn* saydıkları *gazveler* yapmaktaydılar.⁷ "*Cenkte fevt olan şehadetle cennete giriyor, itikadıyla gayyûrane cenge girerler*"di⁸.

"Allah için savaşmak" yani "gazâ" İslâm dininde yetişkin erkeklere farz kılındığından, bu uğurda yaşayan Bektaşî, Kalenderî, Haydarî, Babaî tariklerine bağlı olanlar, gönüllü olarak "uç" denilen serhatları doldurmuşlardı. Rumeli toprakları Türk iskânına açıldıktan sonra, buraların dirlik düzenliğinin sağlanması, tebanın düşman saldırılarından korunması için akınlar, seferler düzenlenmişti. Türklerin binicilikte ve okçulukta çok mahir olmaları, onları rakipleri karşısında daima üstün kılıyordu.⁹

Osmanlı Devleti teşkilatı, çok güçlü ve etkin bir haberleşme ağı ile, ülkenin her yerinden gelen haberleri en kısa zamanda başkent (pay-ı taht, Darrüsaadet) İstanbul'da toplar, bu haberler "Divan-ı Hümâyûn'da görüşülür, savaş kararının gerekleri değerlendirilirdi.¹⁰

Bir ülkeye savaş açılmadan önce uzun süre elçi geliş gidişleri olur, karşılıklı dilekler belirtilir, sonuç alınmazsa savaş kaçınılmaz olurdu.¹¹

Yapılan görüşmelerde, haberlerin yorumları ve durum bir harbi gerektiriyorsa,

pek çok istişareden sonra düşünceler ve kararlar "Divan-ı Hümâyûn'dan sonra vezir-i âzam tarafından Padişah'a arz edilirdi. Padişah'ın fermanı (Hatt-ı Hümâyûn) ve Seyh-ül İslâm'ın ve ülemanın fetvası¹² ile "Sefer-i Hümâyûn" ilân edilirdi.¹³

Divan-ı Hümâyûn, Fatih Sultan Mehmed'in ilk dönemlerine kadar Padişah'ın başkanlığında, hergün sabah namazından sonra başlar, öğle namazına kadar sürerdi.. Fatih'in son dönemlerinden itibaren Divan'a vezir-i âzam başkanlık yapması ve haftada cumartesi, pazar, pazartesi ve salı olmak üzere dört defa toplanması¹⁴ ve sadece pazar ve palı iki gün Sultan'a "arz olunması" adet edinildi. "Arz"da Sultan, vezir-i âzam, vezirler, kazaskerler, defterdarlar bulunur, tek tek Sultan ile görevlerinin kapsadığı konuları tartışır. Eğer yeniçeri ağası çağırılsa, tek olarak Divan'dan önce gelip sultan'a görüşür giderdi.¹⁵

"*Dizginleri çekmek demi gelmiş ola..*" denilerek, sefer açılması kararlaştırılırsa, devletin bütün yetkilileri,(vüzerâ, ümera, ülema) toplanılarak¹⁶ sefer hakkında istişarelerde bulunulurdu.¹⁷

Sefer açılacak yere göre bir sefere bir isim verilirdi.

- Rumeli Seferi
- Şark Seferi
- Anadolu Seferi (Celâlî üzerine)
- Engürüs Sefer (Macaristan)
- Nemçe Sefere (Avusturya)
- Alman Seferi (1532 de)

4 Hammer, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi C.1, s.153-18, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1972

5 Hoca Sadeddin Efendi- Tacü't-Tevarih, C.3, s.83, Kültür Bak.İst.,1974

6 Vilayetname, s.46 , A.Y.Ocak-Bekt.Menakıp. s.172 , Saltıkname s.270 ,

7 Evliya Çelebi Seyahatnamesi,C.1

8 Claude Cahen, age, s.28

9 Koca Sekbanbaşı Risalesi, s.47, Tercüman 1001 Temel Eser

10 Zekeriyâ Kitapçı (Prof.Dr.), Orta Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru, s.20, Türk Dünyası Arşt. İst.1987

11 Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl'i Osman, s.88, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001

12 Mehmed Hamdem Çelebi, Solakzade Tarihi, C.2, s.47, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989

13 Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevarih, C.2, s.11, Kültür Bak.İst.1974, Standford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s.57, e Yay., İstanbul, 1982, Münecimbaşı Ahmed Dede, Münecimbaşı Tarihi, C.2, s.456

14 Cevdet Paşa Tarihi, Seçmeler, s.268, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973

15 İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 2-3, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988

16 Kriyovulos, İstanbul'un Fethi, s.41,88, Kaknüs Yay., İstanbul, 2007

17 Münecimbaşı Ahmed Dede, Münecimbaşı Tarihi, C.1 s.123

Beç Seferi(Viyana)
 Alaman Seferi
 Macar Seferi
 Moskof Seferi(Rusya)
 Lehistan Sefer(Polonya)
 Eflak Seferi
 Erdel Seferi
 Gürcistan Seferi
 Tunus Seferi
 Girit Seferi
 Malta Seferi
 Mora Seferi
 Rodos Seferi
 Acem Seferi
 (İran Seferi veya Kızılbaş Seferi)
 Mısır Seferi
 Kıbrıs Seferi
 Tunus Seferi
 Kazak Seferi

Bu seferler için çoğu kez hedef tam olarak da belirlenirdi: Azak Kalesi Seferi, Bağdat Seferi, Belgrad Seferi, Cehrin Seferi, Celali Seferi, Estergon Seferi, Gence Seferi, Halkulvad Seferi, Hotin Seferi, Kahire Seferi, Kamanice Seferi, Kefe Seferi, Mohaç Seferi, Nahçıvan Seferi, Özi Seferi, Revan Seferi, Sakız Seferi, San'a Seferi(Yemen Seferi), Tebriz Seferi, Venedik Seferi, Vorican Seferi, Zigetvar Seferi 1609 da başlayan ve tarihte "Üsküdar Seferi" ismi ile kodlanan bir başka sefer de Kuyucu Murad Paşa'nın "Celali üzerine yaptığı seferdir.

Doğu Avrupa'da bulunan, küçük devletlerin hükümdarlarının halklarına uyguladıkları zulüm o kadar ağırdı ki, adaleti, barışı ve huzuru getiren Osmanlı yönetimi kurtuluş sayılırdı. Bu sebeple oralardaki

halklar, kendi hükümdarlarını ancak bir dereceye kadar desteklerlerdi.¹⁸

Bazen bu seferler düşmanı gafil avlamak, düşman casuslarını oyalamak için "Rumeli Seferi" gibi yuvarlak bir ifade ile ilân edilir, ya da yanlış bir hedef gösterilirdi(Girit Seferi, "Malta Seferi" olarak ilân edilip gizlenmişti¹⁹ Sinop'un fethi de bu şekilde bir aldatmaca ile olmuştu²⁰.) Bazen de iki ayrı hedef gösterilir, daha sonra sefer bir hedefe yönlendirilirdi. 1516 da Osmanlı Ordusu Anadolu'da ilerlemeye başladığında Kahire'de bu Seferin "Azerbeycan'a mı, Suriye'ye mi?" yapılacağı konusunda kuşku vardı.²¹

Sefer-i Hümayûn'un Açılma Sebepleri

Egemenliğin korunması (Stratejik güvenliklik)²²

- Sınırların korunabilir genişliğe ve doğal sınırlara ulaşması

- Hudutları ve serhat boylarında yaşayanları koruma.Düşman saldırıp da pek çok Türk öldürülünce 1592 de "Macar Seferi" açılmıştı.²³

- Sınır tecavüzü²⁴ ve sınır güvenliğinin sağlanması. Serhadlerde işler kötüye gidince, serhatden "feryadçılar" ve "siyasetnameler" gelir²⁵, Yeniçeri bölükleri "seferli" olurdu.²⁶

- Anlaşmaları ve sözleşmelerin ihlali (ahdi bozma)²⁷ (Savaş sonu anlaşmalarında Osmanlılar yeminlerini hiç bozmadılar)

- Düşman katliam yaptıysa intikam alma²⁸

- Düşmanın intikam almak için hazırlık yaptığı öğrenildiğinde²⁹

Anadolu'da devletler kuran Türkmenler, hiç durmadan akıp gelen yeni Türkmen guruplarını "Uç" dedikleri batıya yönlendirirlerdi

18 Standford Shaw , age., s,84

19 Naima Tarihi, C.4, s,1665, Mehmed Hamdem Çelebi, Solakzade Tarihi, C.2, s,194, Kültür Bakn. Ank. 1989

20 Hoca Sadettin Efendi, age., C.3, s,41

21 Standford Shaw , age., s,127

22 Tursun Bey, Tarih-i cbul Feth, s,43, Tercüman 1001 Temel Eser

23 Naima Tarihi, C.1, s,79, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1967

24 BOA.MAD..d. gömlck:8563

25 Naima Tarihi, C.1, s,146

26 Naima Tarihi, C.1, s,80

27 Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, s,116, - Kültür Bakanlığı Ankara 2001

28 BOA.HAT.dosya:1092 gömlck: 44330- 15 Ramazan 1227

29 Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, C.2, s,332,

• Himaye altında bulunan dost bir devlete yardım³⁰

• Devlet politikasının gereği(Fransa, İspanya'ya karşı, Hind Hükümdarı Bahadır Han Moğollara ve İspanyollara karşı yardım isterler.)³¹

• Kendilerine sığınan diğer hükümdarlara yardım ve destek³²

• Dinî sebeplerle (Batı Müslümanları kabullenemez, İran mezhebî sebeplerle Osmanlı'ya karşı çıkar ve Sünnî katlini helâl görürdü.)³³

• İki düşman devletin Osmanlı ordusunu bölmek amacıyla aralarında anlaşarak ittifak yapmaları³⁴ ve Osmanlı Devletine harp açmaları üzerine (Avusturya-İran anlaşması)³⁵

• “Düşman asker topluyor” haberi gelmesi üzerine, düşman saldırısı ihtimali üzerine³⁶

• Hükümdarların karşılıklı olarak meydan okumaları³⁷ Hasım hükümdarlara mektuplar yollanarak hakaret edilir, düşmanın öfke ile acele davranarak, tedbirsiz ve istenilen yerde savaşa çekilmesi sağlanırdı.³⁸

• Ağır tahrik- Sultan Timur, Sivas'ı aldığı anda ahaliyi tamamen katletmiş, Bayezidin şehzadesi Ertuğrul'u atının arkasında sürükleyerek öldürmüştü.³⁹

• Elçilere kötü muamele ve elçilerin katli⁴⁰

• İsyan bastırma⁴¹ Vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa celâli isyanlarını bastırmak için 1607 de sefere çıkmıştı.

• Devlet için tehlike arz eden eşkiyalar için. (Kazak eşkiyası üzerine sefer mu-karrer olmuştu⁴².)

Mali Kaynaklar

Sefer kararı ile birlikte, her yetkili vazifesinin gereği olan çalışmalara başlardı.⁴³ Bunlar içinde en önemlisi sefer için malî kaynak temini idi. Bu defterdarın vazifesiyle. Hemen bir “ Sefer Defterdarı”(Ordu Defterdarı)⁴⁴ ve “Ordu-yu Hümâyûn Baş Muhasebe Kesedarlığı” tayin edilirdi.

Devletin üç hazinesi olurdu. Birinci hazine “İç Hazine” idi. Bu hazine padişahın özel ödeneği idi. Bu hazinedarbaşının sorumluluğundaydı. İkinci hazine “Dış Hazine” idi. Bu hazine “Divanhane”de bulunur, vezirlerin gözetiminde olurdu. Üçüncü hazine, “Sefer Hazinesi” idi. Bu Yedikule’de bulunurdu. Bunun gözetimine de vezir-i âzâm bakardı.⁴⁵

Vilayetler alınan bütün vergilerin büyük bir kısmını, Sefer-i Hümâyûn’a yollayacağı askerin donanımına ve maaşlarına, istenilen usta ve amalelerin ücretlerine ayırırdı.

Sefer için çok büyük miktarda para gerekirdi. Her şey ve her hizmet peşin para karşılığı satın alındığı ve askere maaşları(üç

30 BOA.HAT.dosya:3 gömlek:89-01 Zilhicce, 1158 , BOA.C..HR.dosya:123 gömlek:6147- 27, Receb, 1176

31 Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, s.88, - Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001

32 BOA.C..HR.dosya:31gömlek:1542-1124, BOA. C. HR. dosya: 173 gömlek: 8634-10 Şevval 1150

33 Lütfi Paşa, age, s.109, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001

34 Mehmed Hemdem Çelebi, Solakzade Tarihi, C.1, s.235

35 Lütfi Paşa, age, s.131-132, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001

36 Lütfi Paşa, age, s.121, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001 ve Münecimbaşı Ahmed Dede, age, C.1, s.242

37 Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.67, Devlet Kitapları, 1000 Temel Eser, İstanbul, 1970

38 Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar,1, s.138, T.İş Bankası, İstanbul, 2009

39 Hammer Tarihi, C.1, s.58, Zuhuri.Danışman Yay, İstanbul, 1972

40 Mehmed Hemdem Çelebi, Solakzade Tarihi, C.2, s.47, Kültür Bakanlığı, Ankara,1989

41 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.3, s.248

42 BOA.MAD..d.gömlek:4431

43 Lütfi Paşa, Asafname, s.21, Kültür ve Turizm Bak.Ankara, 1982

44 BOA.D.BŞM..d. gömlek:9568

45 Bostanzade Yahya- Duru Tarih (Tarih-i Sâf-Tuhfet’ul Ahbar), s.88, Milliyet, İstanbul, 1978

aylık) peşin verildiği (ulufe ve mevacic) için öncelikle çok büyük miktarda para darb edilir ve hazırlanırdı. Harbin uzadığı durumlarda, her şey pahallanır, enflasyon artardı. Böyle durumlarda sefer hazinesi yetmeyince, para bulmak zorlaşır, bu durumda tüccardan, hattâ dost hükümdarlar-
dan bile istikraz edilirdi.⁴⁶

Sefer sırasında "sefer hazinesi" yetmezse, yeniden istenilen miktarda hazine yollanır,⁴⁷ bazı vilayet, kaza ve kasabaların, zeamet, timar ve vakıfların vergi veya gelirleri sefer hazinesine aktarılırdı.

Seferhazinesi için "İmdad-ı Seferiye" adı altında yeni vergiler tertiplendiği gibi, gene imdad-ı seferiye olarak vakıf gelirlerine bile el konulurdu⁴⁸. Memalik-i Âl-i Osman'da sayısız vakıf bulunduğundan, buradan gelen gelir de, oldukça büyük bir meblağ olurdu. Bu para doğrudan "Sefer Defterdarlığı" vasıtasıyla Sefer-i Hümâyûn hazinesine aktarılırdı. Darpane-i Hümâyûn'danda "seferiye akçesi" alınırdu.⁴⁹

Paraya çok fazla ihtiyaç olduğu durumlarda; çiftlikler, mukataalar satılır, has ahırdaki gümüş ve altın takımlar, hanım sultanlardan iade edilen altın taslar da darphaneye gönderilirdi.⁵⁰ Çok sıkıntılı durumlarda sarayların bayram takımları, ve bütün mevcut gümüş ve bakır takımlar darphaneye gönderilir, sarraflardan akçe temin edilirdi.⁵¹

Aynı yıl birden fazla seferin açılmış olması(doğuda ve batıda) veya seferlerin uzaması durumlarında seferler için ayrılan

hazine yetmez, sefer masraflarını asla karşılamazdı. Bu durumda halktan "İmdâd-ı Seferiye" adıyla bir para istenirdi. İstanbul, hüdavendigâr(Bursa), Mısır, Bağdat, Basra gibi vilâyetlerden önemli miktarlarda akçe gelirdi. Ayrıca hanım sultanlar tasarrufundaki "has"ların gelirlerinin yarısı fermanla alınırdu.⁵²

Sefer sırasında İstanbul'dan gönderilen ulufeler, vilayet merkezlerine, oradan da güçlü muhafız birlikleri eşliğinde, defterlerde yazılı olduğu miktarıyla orduya, kalelere, palangalara ulaştırılarak taksim edilirdi.⁵³

Sefer uzun sürerse; asker azalır, ayrılan hazine yetmez, bu durumda istek üzerine İstanbul'dan yeniçeri ağası nezaretide yeni askerler ve ek hazine yollanırdı.⁵⁴

Ani düşman saldırısı ile karşılaşıldığında, hudutlara asker, mühimmat, erzak ve maaş gönderilmekte zorluk çekilirdi. Bu işi layıkıyla beceremeyen vezirler hemen azledilirdi.⁵⁵

Bazen sefer hazinesindeki para yeniçerilere verilecek ulufeye(üç aylık), Evlâd-ı Fâtihana ve diğer askerlere verilen mahiyeye(aylık)⁵⁶ yetmezdi. Merkezden ve vilayetlerden gelecek para da gecikirse, ulufenin bir kısmı ödenmek istenirse, yeniçeriler: "Noksan ulufe almazız.!" diye feryad ederek defterdarın başını isterlerdi.⁵⁷ Seferlerde Ordu-yu Hümâyûn'da bir darphane nazırı ile birlikte sahib-i âyar, saatçi, ayar-cı, sikkezen, kalıpcı, ifrazcı da bulunurdu. Gerektiği durumlarda, bunlar beraberlerin-

Divan-ı Hümâyûn, Fatih Sultan Mehmed'in ilk dönemlerine kadar Padişah'ın başkanlığında, hergün sabah namazından sonra başlar, öğle namazına kadar sürerdi..

46 BOA.HAT. dosya:1384 gömlek:54767 – 22 Receb 1202

47 Mehmed Hamdem Çelebi- Solakzade Tarihi C.2, s.357, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989

48 BOA.İE.EV.dosya:22 gömlek:2593-01 Muharrem 1100, BOA.S..SM. dosya:34 gömlek:1712-29 Ramazan 1213

49 BOA.D.BŞM..d. gömlek:7376

50 BOA.HAT.dosya:999 gömlek:41974 – 25 Şaban 1224

51 BOA.C..ML.dosya:77 gömlek:3544 – 23 Şaban 1224

52 Defterdar Sarı Mehmed Paşa-Zübde-i Vekayiât, C.2, s.47

53 Temeçvarlı Osman Ağa –Gâvurların Esiri, s.29, Milliyet Yay. İstanbul, 1971

54 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.1, s.325

55 Naima Tarihi c.1 s:60

56 BOA.D.BŞM..d.gömlek:9533

57 Naima Tarihi, C.1, s.74

58 BOA.D.PYM..d. gömlek:35216

de getirdikleri külçe altın ve gümüşlerden “dürûbe Orduyu Hümâyûn” damgalı sikke-ler keserek ödemelerden bulunulması için hazineye teslim ederlerdi.

Sefer sırasında, gösterilen hedefe hızlı yüründüğünde, askeri bir başarıya ulaşıldığında, bir kale alındığında, gayreti ve hizmeti geçenlere bahşişler verilirdi.⁵⁸

Sefere gönderilen hazine, sandıklara bir heyet huzurunda sayılarak konulur, sonra bu sandıklar, herkesin önünde kapatılarak mühürlenirdi. Çok güçlü bir yeniçeri bölüğü eşliğinde serhat boyuna veya gerekli yerlere ve kışaklara götürülen hazine gene heyet önünde mühürlere kontrol edilerek açılır, sayılır, tamam ise teslim tutanağı hazırlanarak, hazineyi getiren muhafızların kumandanına verilerek, İstanbul’a veya gönderilen vilâyet merkezine gönderilirdi. Eğer gelen para, sayılarak deftere kaydedilmiş olan miktardan eksik çıkarsa, İstanbul’da sayan veznedara tazmin ettirilirdi.⁵⁹

Sefer-i Hümâyûn’da konaklandığında hazine sandıklarının bulunduğu çadır, padişah çadırının hemen önünde kurulurdu. Padişah’ın otağı ordugâhın tam ortasında bulunurdu.⁶⁰ Defterdar toplantılarını hazine sandığı çadırında yapardı.

Sefere giden yeniçerilerin bütün sınıflarına aldıkları ulufe dışında biner akçe hediyeye verirdi. Ayrıca İstanbul’dan ve diğer yerlerden temin edilen yardımcı hizmetlerde çalışacak olanlara ve amalelere, ailelerine bırakmaları için üç aylık peşin ücret verilirdi.⁶¹

Sefer için temin edilen deve, katır, beygirlerin, arabaların kira ücretleri ve bakıcılarının ücretleri de üç aylık peşin ödenirdi.⁶²

Sefer kararıyla birlikte hemen sefer hazırlıkları başlardı. Bu hazırlıklar birkaç farklı kanalda yürütülürdü.

- Planlama hazırlıkları
- Mali hazırlıklar
- Organizasyon hazırlıkları
- Yönetim hazırlıkları
- Asker toplama ve ordu hazırlığı
- Elçilerin geliş gidişleri
- Meydan okuma, kışkırtma
- Askerlerin eğitimi hazırlıkları
- Silah, cephaneye, mühimmat hazırlıkları

- Erzak ve levazım hazırlıkları
- Nakliyat organizasyonu
- Erzak, mühimmat ve asker taşıyacak gemilerin yapımı

- Yolların, köprülerin, kalelerin hazırlanmaları, onarımlar

- Yeni yolların ve köprülerin yapımı

- Düşman tarafına casuslar yollama, bilgi toplama

- Dost ve yardımcı güçleri davet
- Cephe gerisini emniyete alma,

- asayişin temini

- Destek birimlerinin tertiplenmesi

- Propaganda

Asker

Anadolu ve Rumeli’den gelen vilayet askerlerin başında birer “beylerbeyi” bulunurdu. Beylerbeyleri arasında en yüksek rütbeli olanlar Rumeli ve Anadolu Beylerbeyleri idi. Rumeli Beylerbeyi diğerlerinden daha üst rütbeli idi. “Paşa” ünvanını kullanırdı. Divan-ı Hümâyûn’un tabî üyesiydi ve bütün beylerbeylerinden ve kazas-kerden üstündü.⁶³

2. Bayezid Devri Kanunnamelerinde sefer görevi için askerler şöyle belirtilmiş-

59 BOA.C..ML.dosya:257 gömlek:14628 – 09 Rebiülahir 1214

60 Lütfi Paşa- Asafname, s.21

61 BOA.D.BŞM.d., gömlek:4113

62 BOA.MAD.d., gömlek:11147

63 Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri I.kitap, s.220-FET Vakfı İst. 1990

64 A.g.y., a.g.e., 2.kitap, s.62

ti: *"Sefer-i Sultanîye eşen sipahi eşerken ve tekâüd edildikten sonra askerdir. Nikâhı altında olanlar da askerdir. Askerin evlâdı askerdir. Doğanca, eşer yaya, müselleme, canbaz, yörük, tatar, voynuk askerdir. Bunların evlâdı ve zevceleri de askerdir. Askerin zevcelerinin ataları askerse kendileri de askerdir."*⁶⁴

Kanun gereği; Rumeli'de yaşayan bütün Türk (Rumeli Yörükleri ve Türk Uşakları), İslâm ahali (Arnavud Uşakları ve Boşnaklar) ve Tatarlar⁶⁵ asker kabul edilirler ve askeri bir düzen içinde yaşarlardı. Bunlar sefere eşildiklerinde (çağırıldıklarında) katılmak zorundaydılar. Sefer katılmayanlara cezaî yaptırımlar da vardı. *"Sefere giden yaya hizmet etmez, hizmet tamam olmadan kaçır, yolda kaçarsa ve bunu defaatle yaparsa asılır. Eğer ilk defa yaparsa kulağı veya burnu kesilir."*⁶⁶

Sefer katılanlar; katıldıkları günden itibaren belli bir ücret alırlardı. *"Sefer-i Hümayûn ve Hizmet-i Padişahî vaki olduktan nevbetli eşkinici yamaklarından âvâz-ı divanîye mukabelesinde kanun-ı kadîm-i sultanî muktezâsınca ellîşer akçe harçlık alup sefer ederler."*⁶⁷

Ana kuvveti yeniçerilerdi. Sonra diğer askeri sınıflar gelirdi. Askerler kendi sınıflarına göre, bir nevi üniforma olarak, aynı renkte giyinirdi⁶⁸. İlk üniformayı Sultan Timur yaptırmıştı.

Orta çağda profesyonel ordu sadece büyük devletlerde vardı. Bu ordulardaki askerlerin meslekleri askerlikti. Osmanlı Devleti ordusunun en mühim kısmı, doğrudan padişah'a bağlı, sayıları otuz bini bulan en büyük gurup, "Kapıkulu Ocağı" da denilen "Yeniçeri Ocağı" idi. Bunlar küçük yaşlarda devşirilerek devlete bağla-

nan, küçük yaşlardan itibaren çok sıkı eğitimlerden geçen, bütün hayatları askerlik göreviyle devlete hizmet olan, hudutlarda, kalelerde bekleyen, şehirlerde asayiş koruyan unsurlardı.⁶⁹ Her yıl dokuz ay sınır ve karakollarda, kale ve şehirlerde güvenlik gücü olarak çalışıp İstanbul'a dönerlerdi.

Çok küçük yaşlarda "Ocak"a getirildikleri için, artık aileleri ocaklardaki sayılarla anılan "Orta" denilen bağlanıp yetiştirildikleri ve artık kardeşleştikleri bölüklerdi. Yeniçeri Ocağında askerliğin gerektirdiği bütün unsurlar bulunur, atlı, yaya ve teknik sınıfları ile, belli yasalarla (Kavanin-i Yeniçeriyân) hizmet ederler, talimlere çıkarlar, görevlere koşarlardı. Yaya ve atlı askerlerin harp malzemeleri; tüfek, kılıç, ok, yay, kalkan, mızrak, gürz, balta gibi silahlardı.⁷⁰

Efsanelere göre, bu Ocak kurulacağı zaman, Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan dua istediği için, oradaki Pîr; *"bunların adı Yeniçeri olsun. Cenab-ı Hak yüreklerini ak, pazularını kuvvetli, kılıçlarını keskin, oklarını tehlikeli, kendilerini her daim galip buyursun..!"* diye dua etmiş. Bu sebeple yeniçeri ocağı bektaşilikle iç içe olmuş ve Ocaklarına "Ocak-ı Bektaşiyân", kendilerine "Taife-i Bektaşiyân, Güruh Bektaşiyeye, Zümre-i Bektaşiyeye" gibi isimler vermişlerdir.

Yeniçeriler yaptıkları çeşitli merasimlerinde, hep bir ağızdan okudukları dualardan birisi de şöyle idi:

*"Mü'miniz Kalû-Beli'den beri...
Hakkın Birliğine eyledik ikrar...
Bu yolda vermişiz seri...
Nebimiz vardır Ahmed-i Muhtar...
La Yezal mestaneleriz...
Nur-ı ilahide pervaneleriz...
Sayılmayız parmak ile tükenmeyiz kırmak ile..."*

Sefer için çok büyük miktarda para gerekirdi. Her şey ve her hizmet peşin para karşılığı satın alınıp, askere maaşları peşin verildiği için büyük miktarda para darb edilir ve hazırlanırdı

65 BOA.MAD.d.gömlük:5680

66 Ahmet Akgündüz, a.g.e., 4.kitap, s.319; 1523 yılında tedvin edilen Kavanin-i Osmanî'den

67, A.g.y., a.g.e., 6.kitap, s.719

68 Hammer Tarihi, C.2, kitap,2, s.77

69 Standfort Shaw- age s.179

70 Standford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s.179, c Yay. İstanbul, 1982

**On iki imam Pir-i tarikat cümlesine
dedik belî...**

Üçler, beşler, yediler...

Nur-ı Nebi Kerem-i Ali,

**Pirimiz üstadımız Hünkâr Hacı Bek-
taş- ı Velî...**

Demine devranına Hu diyelim Hu!"

Topçu Ocağı, Kapıkulu Ocaklarının mühim bir kısmıdır. Galata surları dışındaki Tophane'de dökülen toplar, ordu ile beraber taşındığı gibi, kalelere, Anadolu ve Rumeli'deki sabit askeri birliklere de gönderilirdi. Burada çeşitli boyutta toplar döküldüğü gibi, zaman içinde görülen lüzuma binaen Belgrad, Budin, Temeşvar, İşkodra, Gülamber, Provişte gibi yerlerde tophaneler kurulup top döküldü. Hattâ eğer bir kale alınacaksa, çok büyük topların taşınması zor olacağı için, beraberlerinde getirilen bakır külçeler ve döküm malzemeleriyle, hemen serhad boyunda toplar dökülerek kullanılırdı.⁷¹

Türklerin harplerde kullandıkları toplara verilen isimler: Büyük, Darben, Mi-yane, Şahî, Havan, Onbir Ağızlı, Rövolver, Firengî, Balyemez, Dik, Kaprankızan, Martin, Dalyan, Şayka, Saçma, Enik, Misket, Çakaloz, Bedaluşka, Çarha, Kolonborne, Domuzayağı, Makas, Ejderdihân, Menzil, Kesikbaş, Obüs, Kala'güb, Süleymaniye, Ağaç⁷², Fonya, Peşrev, Sürat topları⁷³

Topçu Ocağı⁷⁴, haftada bir gün sahrada atış talimleri yapardı. Bu ocak, diğer ülkelerin birbirleriyle yaptıkları harpleri, harp taktiklerini, silahlarını çok dikkatle izlerdi.

Özellikle Napolyon'un harpleri çok dikkatle izlenmiş, Napolyon'un sürgününden sonra rejim muhalifi bazı Fransız topçu subaylarını, uzman olarak orduya almakta tereddüt etmemişlerdi. 1791 de yeni usuller öğretmesi için orduya İngiliz Topçu hocaları getirtilmişti.⁷⁵

Sefer öncesi "kafirler casuslatılırdı."⁷⁶ Casuslar vasıtasıyla, sefer tertip edilen ülkelerin silah donanımları öğrenilir, ona göre hazırlanırdı. Hasım ordu hangi cins top kullanıyorsa, o cins veya o topların fevkinde toplar hazırlanırdı.

Eğer düşmanın bir başka devletle, bize karşı bir ittifak içinde olduğu öğrenilirse veya biliniyorsa, sefer öncesi gene bu casuslar vasıtasıyla bu ittifak bozulmağa, zayıflatılmağa çalışılırdı.⁷⁷

Beklenmedik bir düşman saldırısı karşısında, geçitler tahkim edilir, düşman ilerleyişi baskınlarla geciktirilir, ilerleyiş çok yakından takip edilir, casuslamalarla düşman gücü ve silahları öğrenilir, Ordu-yu Hümâyûn'a zaman ve harp için elverişli alan kazandırılırdı.⁷⁸

Ordu birlikleri Rumeli'de farklı toplanma yerlerinde toplanır, bu kollar düşmana en yakın yerde birleşirdi. Böylece her kol kendi grubunu tanır, savaş taktiğine aşina olurdu.⁷⁹

Ordugâhlarda çadırlar simetrik olarak dizilirdi. En ortada, o kolda bulunan en yüksek rütbeli kumandanın çadırı olurdu.⁸⁰

Solaklar⁸¹; sefer sırasında Padişahın

71 İsmail Hâmi Danişmend -age c:1 s:340-(İskodra'nın muhasarasında dağlardan, sarp yerlerden top geçirmek çok zor olduğundan top dökümçüleri yanlarında götürmüşler; dağlarda top fırınları yaparak, top dökmüşlerdi)

72 İbrahim Hakkı Uzunçarşılı(Prof.Dr.) - Osmanlı Tarihi c: 1 s:252 Türk Tarih Kurumu Ankara 1961

73 BOA.TS.MA.d.. gömlek:775/0002

74 BOA.KK..d. gömlek:3240

75 BOA.HAT.dosya:200 gömlek:10187 - 29 zilhicce 1205

76 Mehmed Neşri - Neşri Tarihi-C:1 s:119 Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 1983

77 İsmail Hakkı Uzunçarşılı(Prof.Dr.) - Osmanlı Tarihi c: 1 s:252 Türk Tarih Kurumu Ankara 1961

78 Halil İnalcık-Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar- s:75 Türk Tarih Kurumu Ankara 1954

79 Hammer Tarihi cilt 2 s:268

80 Hammer Tarihi cilt:2 s:319

81 BOA.MAD.d..gömlek:800

82 BOA.ML.MSF.d.. gömlek:6157

83 BOA.D..BŞM.d..gömlek:3035

84 BOA.KK..d. gömlek:4585

atının sağında ve solunda giden, cesur, kuvvetli, boylu-poslu, tecrübeli yeniçeri 60, 61, 62, 63.ortaların askerleriydi.

Sipahiler; ordunun ağır süvari savaşçılarıydı. Timarlı sipahiler⁸² ordunun en kalabalık sınıfı ve bel kemiği idi. Kapıkulu sipahileri⁸³ ise yeniçeri ocağına mensup olan atlılardı. İlk dönemlerde devşirme askerler sipahi oluyorsa da sonradan tamamen Türk çocuklarından teşekkül etmişlerdi.

Sağ Ulufeciler⁸⁴; Yeşil bayrak taşırlardı. Hassa ordusunun süvarileriydi. Seferlerde, muharebe de padişah sancağının sağında yer alırlardı. Sefer hazinesini korurlardı.

Sol Ulufeciler; Padişah sancağının solunda yürürlerdi. Görevleri sağ ulufecilerin aynı idi.

Gureba(Garipler)⁸⁵; "Gureba-i yemin, gureba-ı yesâr" diye iki kısımdır. Osmanlı ordusunda savaşta saltanat sancaklarını korurlardı

Azaplar⁸⁶; eyalet askerleriydi. Genelde piyade olurlardı. Yerleşim yerlerinde ve kalelerde güvenlik hizmetinde bulunurlardı. Seferlerde ön safta bulunurlardı.

Sekbanlar⁸⁷; sulh zamanlarında padişahların av personeli idi. Savaşta, diğer yeniçeri bölükleri gibi muharebelere katılırlardı. Yeniçerilerin 65.Ortasına mensup-tular.

İcareliler; aylıklı olarak çalışan, kale ve müstahkem mevkiilerde bulunan yerli topçulardı.

Müsellemler⁸⁸; ordu hizmetinde bulunan, vergi muafiyeti ile çalışan genelde Hırsiyan tebdan meydana gelen sınıfı.

Deliler(Deliller)⁸⁹; garip giyim ve şekilli, gönüllü askerlerdi. Muharebelerde en ön safta savaşırldı. Bayraklarında "Kaderde ne varsa o gelir başa" yazılıydı.

Akıncılar⁹⁰; akınlara katılan askerlerdi. Akıncılar, yakaladıkları esirlerden aldıkları bilgileri merkeze iletirlerdi. Akınlara katılan akıncı sayısına göre isimler alırdı. 100 kişiden az akıncıyla yapıldı çete, 100'den fazla kişiyle yapıldı haramilik, akıncı beyinin kumandası altında yapıldı ise, akıncı bölüğü adı verilirdi. Akıncıların bir diğer görevleri de sefer yolunu sürekli kontrolleri altında açık tutmaktı.⁹¹

Serdengeçtiler⁹²; Ordunun gönüllü öncüleridir. Savaşlarda ve akınlarda en önde savaşırldı.

Askeri geri hizmette; voynuk⁹³, mortolos⁹⁴, cerahor⁹⁵ gibi gayrimüslimler hizmet ederlerdi. Bunlar hükümleri altında tuttukları köylerden sorumluydular.⁹⁶ Voynuklar, Hıristiyan piyadelerdi. Ücret almadan, vergi muafiyeti karşılığı ordu hizmetinde atlara ve miri koyun sürülerine bakarlardı.⁹⁷

Ordu-yu Hümâyûn içinde ücretli çalışan, Fransız şövalyeler⁹⁸, top döküm uzmanları⁹⁹ gibi yabancı unsurlarda bulunurdu.

Orduya asker olarak hırsızları, yankesicileri, Rum ve Ermenileri ve Yahudileri almazlardı. Çok kısa aralıklarla yoklamalar

Sefer uzun sürerse; asker azalır, ayrılan hazine yetmez, bu durumda istek üzerine İstanbul'dan yeniçeri ağası nezaretinde yeni askerler ve ek hazine yollarırdı

85 BOA.KK..d. gömlek:2250

86 BOA.MAD..d. gömlek:106

87 BOA.MAD..d. gömlek:1710

88 BOA.MAD..d. gömlek:45

89 BOA.C..HR..dosya:63 gömlek:3133 - 10 Şevval 1202

90 BOA.MAD..d. gömlek:625

91 Hoca Sadeddin Efendi- Tacü't-Tevarih c:3 s:160

92 BOA.MAD..d. gömlek:4533

93 BOA.KK..d. gömlek:2844

94 BOA.MAD..d. gömlek:16426

95 BOA.BSM.d.gömlek:8219

96 İsmet Pamaksızoğlu-Türklerde Devlet Anlayışı-İmparatorluk Devri 1299-1789 s:72

97 N.Melek Aksulu- Moğaç Esiri Bartholomaeus Georgievic - s:58 Kültür Bakanlığı Ankara 1998

98 BOA.İE.HR..dosya:5 gömlek:516 - 12 Zilhicce 1108

99 BOA.C..HR.. dosya:105 gömlek:5083 - 20 Receb 1189

100 Koca Sekbanbaşı Risalesi s:133-134 Tercüman 1001 Temel Eser

101 Cengiz Orhonlu-Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı s:2 Eren Yayıncılık İstanbul 1990

yapıldığından ve her askeri birlik içlerine kendilerinden başka kimsayı sokmadığından ordu içinde casuslar kolayca barınmazdı. Sefer sırasında askere sıkı sıkı “Müslüman kılıklı casusların: Ey.. Ümmet-i Muhammed, ne durursuz...Gavur ordumuzu bastı.. Öküz boynunu çevirdi.. Şimdi hepimizi sürerler.. Esir oluruz..Kaçın..!” diye bozgunculuk edebilecekleri tembihlenirdi.¹⁰⁰

Derbendler, menziller, köprübaşları, geçitler geriye getirilen yaralı ve hastaların, ulak ve tüccarların dinlenme, korunma, çevrenin asayışı, ticaret ve seyahat emniyetini sağlayan yerlerdi. Buralarda “cihad ruhu” hakimdi.¹⁰¹

Ordunun en büyük askeri gücü, timar ve zeametlerden gelen piyade ve süvarilerdi. Devlet düzeni içinde, toprak alınabilinen vergi durumuna göre timar ve zeametlere bölünmüştü. Bunların başında da, belli bir düzene göre savaşta büyük başarı göstermiş olan emekli askerler bulunurdu. Bunlar timar ve zeamelerin büyüklüğüne ve durumuna göre asker yetiştirmek, bunları donatmak ve eğitmek, sefere çağırılınca da bunlarla beraber sefere katılmak zorundaydılar. Böylece devlet, seferler sırasında mali bakımdan kendisine pek fazla bir yük olmayan, çok büyük bir savaşçı güce sahip olurdu.

Sefer-i Hümâyân’a pek çok yardımcı teknik hizmetler görecektir kişilerde iştirak ederlerdi. Demirciler, neccarlar(dülgerler), mimar kalfaları ve amale esnafı,¹⁰² kundakçı, tabancacı, kılıççı, kağıtçı,¹⁰³ dökmeçi, bıçkıcı, çıkırıkçı, makaracı, duvarcı, tersane kalafatçısı (Tuna donanmasına), saraç ustası, çadircı, çamaşurcu (terzi) orduya katılır ve mesleklerini icra ederlerdi.

Sefer-i Hümâyûn Kararı

Divân-ı Hümâyûn’da “sefer” kararı alınmasıyla birlikte, son derece ayrıntılı, deha derecesinde planlı bir çalışma başlandı. Sefer kararı üzerine Padişah; “Gazam var..Hazır olsunlar..!” diye ferman ettiğinde, bütün ülkede hazırlıklar başlandı.¹⁰⁴

Sefer kararı ile birlikte ilk iş, “Sefer Defterdarı” ve “Defterdar Kaymakamı” tayini idi. Padişah bizzat sefere çıkarsa, Defterdar, Nişancı, Reis’ül Kitab da birlikte gelirdi. Bunlar İstanbul’da işlerin yürütülmesi için yerlerine “kaymakam”larını bırakırlardı.

Bazen Padişah, sefere bizzat karar verir ve Divân’a sefere hazırlıklarına başlanılmasını emrederdi. Fatih,seferleri en yakınlarından bile gizlerdi.¹⁰⁵ Yanlış yön gösterilerek düşmanın gafil avlanması sağlanırdı.¹⁰⁶ Yavuz Sultan Selim, İran Seferine çıktığında ordusu ile gece gündüz yol alırken Şah İsmail’i hazırlıksız yakalmıştı. Dönüp Mısır’a yürümesi de Mısır Devletinin hiç beklemediği bir olaydı. Boğdan Seferi tamamen gizlenmiş¹⁰⁷, düşmana hiç beklemediği bir darbe indirilmişti.

Padişahın bizzat sefere katıldığı durumlarda, padişahın bahşış ve mükâfat vermesi göz önünde tutularak sefer bütçesi çok daha fazla hesaplanırdı.¹⁰⁸

Sadrazam da sefere katılırsa bir vezir paytahtta kalır ve “Sadaret Kaymakamı” bırakılırdı.¹⁰⁹ Bazen hırslı vezirler serdarlığa pek hevesli olmazlardı. Koca Sinan Paşa 1595 de Sultan 3. mehmed’e sadrazam olunca, Sultan’a; *ordunun başına kendisinin geçmesini, bir vezir yollarırsa, payı-*

102 BOA.D.MKE.d..gömlek:31314

103 BOA.D..BŞM.d..gömlek:6098

104 Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman- s:119

105 Selâhattin Tansel-Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askerî Faaliyetleri s:4

106 Nişancı Mehmed Paşa-Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli-Kamer Neşriyat İst.1983 s:168

107 Peçevi Tarihi 1.cilt s:150

108 Lütü Paşa – Asafname s:23

109 Peçevi Tarihi 2.cilt s:156

110 Naima Tarihi c:1 s:139

*tahtta kalan sadrazam ordu zafer kazanır da vezir başarır, ben sadrazamlıktan olurum, diye kaygılanıp işleri aksatmıştı. Eğer sadrazam kumandan olursa, İstanbul'da kalan sadaret kaymakamı vazir, sadrazam başaramayıp gözden düşsün, ben sadrazam olayım, diye mühimmat ve para yollamayı geciktirir, demişti.*¹¹⁰

Çalışmaların ilk aşaması olarak; ordunun hazırlanmasıyla birlikte, sefer hedeflenen düşmana nereden yardımcı kuvvetler gelebileceği hesaplanarak, onlarla yapılacak anlaşmalarla, para ile adam satın alarak, casuslar vasıtasıyla dezinformasyon yaparak, akınlarla göz dağı vererek önlemler alınmağa çalışılır¹¹¹, muhtemel diğer düşmanlar oyalanır,¹¹² çevre devletlerin iç politikaları incelenir, öğrenilir, onların sefer açılacak düşmana yardım edip edemeyecekleri tartışılır, gerekirse casuslar vasıtasıyla o devletlerin iç politikalarına müdahale edilirdi.¹¹³

Sefere katılacak yeniçerilerin sayıları belli olduğu gibi, sancak beylerinin, kadıların, naiblerin, ayanların tuttukları kayıtlarla, timar ve zeamet defterleriyle sefere katılacak diğer askerlerin sayıları önceden bilinir, hazırlıklar ona göre planlanırdı.¹¹⁴ Bunların; ne zaman, kaç kişi olarak nerede sefere iştirak edecekleri emirlerle sancakbeyleri ve diğer görevlilere bildirilirdi.

Sefer yönünde yollar, derbendler, menziller, köyler, kasabalar teker teker gözden geçirilir¹¹⁵, son derece ayrıntılı, çok ince hesaplarla, sefer planları hazırlanır, geciktirmeden tatbikata konurdu. Ordu sefere çıktığı andan itibaren, planlamaya uygun olarak

sefer hedefine varıncaya kadar, hangi vilayetten, ne kadar asker, ne kadar yiyecek, ne kadar silah, ne kadar para geleceği bilinir, bunun aksamasına asla izin verilmezdi. Sefer emri alan görevli, görevi ne ise hiç taviz verilmeden o görevi yerine getirmek zorundaydı. Vazifenin aksatılması, veya yapılmaması kesinlikle en şiddetli şekilde, örnek olacak biçimde cezalandırılırdı.

Düşman (Moskof), memalik-i mahrusseye (devlet topraklarına) ve kalelerine tecavüz ettiğinden, mekâri ve hayvan temini için valilere, kadılara, mollalara, naiblere, nazırlara, voyvodalara, mübayacılara (malzeme temin edenlere) evamirler (emirler) yazılırdı.¹¹⁶

Sefer için en önemli işlerden birisi de yolların durumlarının seferde askerlerin, top arabalarının, erzak ve mühimmat taşıyan araba ve kervanların sıkıntısız geçebileceği durumda olmalarıydı. Yol güzergâhı tespit edilir edilmez, yolların onarımı, yeni yolların açılması, köprülerin onarılması ve yeni köprülerin yapımları, orduğâh kurulacak mahallerde tesfiye çalışmalarını ve su yollarının yapılması için her vali sorumluluk alanlarında yollara kazmacılar, kürekçiler, küfeciler, taşçılar¹¹⁷, kaldırımcılar yollayarak çalışmaları hemen başlatırdı.¹¹⁸ Farklı şehir ve kasabalarda da olsa, işinin erbabı olan köprü yapım ustaları, neccarlar (doğramacılar), ırgatlar (işçiler) görevlendirilirdi.¹¹⁹

Ordunun geçtiği yerler ümran olurdu. Köprüler tamir edilir, yenileri yapılır, yollar açılır, düzeltilir, genişletilir, çeşmeler, pınarlar, yeni su yolları açılır, ordunun geç-

Anadolu ve Rumeli'den gelen vilayet askerlerin başında birer "beylerbeyi" bulunurdu.

111 Selâhattin Tansel- age. s:3

112 Selâhattin Tansel- age. s:8

113 Selâhattin Tansel- age s:14

114 Gen.Kurm.Bşk.Harp Tarihi Bşk. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi c:3 3.Kısım eki-Tunus Tarihi 1574 s:36

115 Hayrullah Efendi-Osmanlı Devleti Tarihi c:2 s:205

116 BOA.MAD.d. gömlek:8563

117 Neşri Mehmed Efendi-Neşri Tarihi- c:2 s:138 "mermer taşıyı mum eden ferhad meslekli dağdelenler."

118 Hayrullah Efendi-Osmanlı Devleti Tarihi c:187

119 BOA.MAD.d. gömlek:9872

120 BOA.C.NF.dosya:3 gömlek:116 - 07 Ramazan 1205

ceği ve ineceği yerlerdeki kuyu ve pınarlar temizlenirdi.. Yollardaki çalılıklar kesilir, tesviye edilir, bataklıklar kurutulurdu.¹²⁰

Sefer açılması, askerî açıdan olduğu kadar iktisadî bakımdan da çok önemlidir. Satın alınan her şey ve her hizmet peşin ödendiğinden, ekonomi hemen canlanırdı. Ticaretin gelişmediği, iş imkânlarının son derece kısıtlı olduğu devirlerde, seferin açılması, işsiz olan genç nüfusun askere alınması, yani maaşa geçmesi, üstelik askere alındığı andan itibaren devlet kesesinden beslenmesi bir bakıma sefaletten kurtulması demektir. Altı, sekiz ay kadar süren bir sefer döneminde, alınan maaş ve bahşişler kışın memleketlerine dönen gençler için ailelerinin geçimleri için mühim bir gelirdi. Üst üste birkaç yıl sefer açılmaması ekonomik çöküntüye sebep olabilirdi. Üretilen, elde kalırdı.

Sefer sırasında, yol üzerindeki memleketlerde yaşayan halk, ürettikleri, ordunun ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi, ordu ile birlikte hareket eden, "orducu" denilen esnafın kurduğu pazarlarda getirip satabilirlerdi.¹²¹ Ordunun geçtiği ve onduğu yerlerde ürün fiyatları çok artar, çevre köyler pazara mal getirerek zengin olurlardı.

Sefer kararı daha çıkmadan, devletin bütün birimleri görevleri ile ilgili planlamaya ve hazırlıklara başlardı. Gizli yazışmalar sıklaşırdı.¹²²

Sefer önce, Sultan tarafından "Ferman" ile resmen sadrazama sefer hazırlıkları emredilirdi.¹²³ Bu ferman sefer hazırlıklarına bir resmiyet kazandırır.

Osmanlı yetkilileri seferleri planlarlarken iyi örgütlenmiş bir casusluk örgütüne dayanırdı. Bunlar; genelde tüccarlar, gez-

ginler, çobanlar esirler olurdu. Özellikle Kırım Hanlığı casusları son derece örgütlü, korkusuz çalışırlar, hayati önem taşıyan güvenilir bilgiler getirirlerdi. Ayrıca alınan esirler, ordu tercümanları tarafından konuşturularak bilgi toplanırdı.¹²⁴

Ordunun; sefer yönüne göre üs olarak kullandığı şehirler olurdu. Ordu burada toplanır, buralarda hazırlanırdı.

Karadeniz üzerinden deniz yoluyla veya karadan varılan Erzurum Anadolu'daki en mühim askeri üslerden birisi idi. Hem Kafkasya, hem de İran ve Azerbeycan üzerine buradan hareket ederdi. Suriye ve Irak üzerine yapılacak sefer için Diyarbakır (Amid) ve gene Azerbeycan üzerine Van şehirleri üs ve hareket noktası olarak kullanılırdı.

Dinyeper ve Dinyester Nehirlerinin kuzeyi yapılacak seferler için Ochakov, Kılburun, Akkerman, Kilya gibi Tuna kaleleri, ve bazen de Silistre, Rusçuk, İsmail, İbrail üs olarak kullanılırdı.

Rumeli'de sefer yönleri: Tuna seferlerinde İstanbul – Edirne - Balkan Dağları – Filibe – Sofya üzerinden Niş'e çıkılırdı.

İstanbul – Edirne – Morova – Vidin'den Belgrad'a çıkılırdı.

Save ve Drava Nehirleri Bosna'ya giriş sağlar, dağlık vadilerden geçen ordu Karadağ – Hersek – Dalmaçya ve Adriyatik sahiline inerdi.¹²⁵

Sefer, Nisan – Eylül ayları arasında yapılırdı. Kışın ordunun profesyonel olmayan kısmı terhis edilirdi. Hemen Ekim ve Kasım aylarında ertesi yıl yapılacak sefer planlanırdı. Bu arada timar ve zeamet sahipleri köylerine dönerek vergi toplar ve silah temin ederdi. Ordu; her ne kadar ba-

121 Ömer İşbilir-Savaş ve Bölgesel Ekonomi-İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu – <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13609>

122 Oruç Bey Tarihi – Atsız- s:59 - Tercüman 1001 Temel Eser İstanbul 1972

123 Cevdet Paşa Tarihi-Seçmeler- Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1973 – s:280

124 Naima Tarihi- c:1 s:158

125 Standford Shaw – Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye - e Yayınları İstanbul 1982 s:187

126 Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman – s:109 Kültür Bakanlığı Ankara 2001

127 Hoca Sadettin Efendi-Tacî't Tevarih c:3 s:32

harın ilk güneşlerinde harekete geçtiyse de ancak Temmuz ayı başında toplanabilirdi. Genelde harpler Ağustos ve Eylül aylarında yapılabilirdi.

Sefer kararı alındıktan hemen sonra, asker toplamak için her tarafa mektuplar yazılırdı. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'e karşı sefer açmadan önce devlet erkânını toplayarak: "*Ceddimiz Sultan Mehmed zamanında ne kadar hazırlık yapıldıysa, siz de o kadar hazırlık yapın.*" diye ferman buyurmuştu.¹²⁶

Yol üzerindeki kaleler onarılıp silahlandırılırdı. Buralarda erzak depo edilerek sefer dönüşüne hazırlanırdı.¹²⁷

Bir kale kuşatılacaksa, en ince hususları bile araştıran birkaç casus gönderilirdi.¹²⁸ Bu casusların çoğu zaman birbirlerinden haberleri olmazdı.

Görülen lüzum üzerine alınan ani bir kararla sefer yönü ve hedefi değişirdi. Dalmacıya Seferi hazırlanırken, gelen kötü haberler üzerine Ordu Avusturya üzerine tevcih edilmiş, Uyvar Seferi açılmıştı.¹²⁹

Rumeli Seferleri her seferinde kırk, elli gemilik "ince donanma" denilen bir filo tarafından desteklenirdi. Bunun dışında "at kayıkları" hazırlanır, Tuna'daki uygun limanlara çekilirlerdi.¹³⁰

Sancak-ı Şerif

"Liva-i Şerif" adı da verilen "Sancak-ı Şerif" Ordunun sahraya çıkması karargir olan günden kırk gün önce Sancak-ı Şerif

odasında merasimle sırmalı bohçalarından şıkılarak gönderine rabt edilirdi.¹³¹ "Liva-i Şerif" odasında daima buhur yakılırdı.¹³²

Tuğlar, ilk olarak, bulundukları Ordu-yu Hümâyûn Mehterhanesi'ndeki korundukları "Sancak-ı Şerif Odalarından"¹³³ "Kapı Arası"na çıkarıldığında, sefer çıkılacağına mukarrer olduğu (kararlaştırıldığı) anlaşıldı.

Tuğların dikilmesi "sefer olacağı" haberi olduğundan, hazırlıkların hemen başlaması için hazine "sefer mühimmatı akçesi" çıkarılarak sefer defterdarına teslim edilirdi.¹³⁴ Tuğlar önce Cebehane önüne dikilirdi.¹³⁵

Sefer Anadolu cihetine yapılacaksa; saltanat tuğları Üsküdar'a çıkarılır, iki gün sonra Alay-ı Hümâyûn yapılırdı.¹³⁶ Sancak-ı Şerif Seferde, vezir-i âzâm'da olurdu. Sultan ile karşılaştığında, merasimle teslim edilir, "Otağ-ı Hümâyûn" önüne dikilirdi.¹³⁷

Vezir-i Âzam sefer hazırlıklarına memur edilince bir buçuk ay kadar önce münecimbaşının tayin ettiği gün ve saatte (eşref saati) merasim ile "Tuğ-ı hûrşid fûrûğ-ı sadr-felek" çıkarılıp, "Divanhane-i Bab-î Âlî" ye konurdu.¹³⁸ Tuğ'un çıkarılması ve konulması bir bakıma sefer ilâmı olurdu. Bu esnada bütün devlet ricâli hazır bulunur, "Fetih Suresi" misafirler huzurunda okunur, dualar edilirdi. Bundan sonra "*sadrâzâm âlâ-yı azîm ile İstanbul'dan hareket ve birkaç gün Davudpaşa'da temhid-mâhâr ikâmetle nasr-ı kâre mâhâl-i merkûmdan fevk rebîta-i âram ve Edirne sahrasına*

Osmanlı Devleti ordusunun en mühim kısmı, doğrudan padişaha bağlı, sayıları otuz bini bulan en büyük gurup, "Kapıkulu Ocağı" da denilen "Yeniçeri Ocağı" idi.

128 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't Tevârih c:3 s:329

129 İ.Hamî Danişmend-İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:3 s:430

130 İsmail Hamî Danişmend-İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:2 s:68

131 BOA.HAR.dosya:1362 gömlek:53713 - 29 Zilhicce 1223

132 BOA.C..AS. dosya:111 gömlek:4987 - 29 Cemaziülahir 1205

133 BOA.D.BŞM.d.gömlek:4092

134 Naima Tarihi c:3 s:1224

135 Mehmed Halife- Tarihi-i Gilmani s:63

136 Mehmed Hamdem Çelebi- Solakzade Tarihi c:2 s:535 - Kültür Bakanlığı Ankara 1989

137 Defterdar Sarı Mehmed Paşa-Zübde-i Vekayiat c:1 s:45 Tercüman 1001 Temel Eser 1977

138 Asım Tarihi 2.cilt s:214

139 Asım Tarihi 2.cilt s:3

140 İdris-i Bitlisî - Selimşah-Name s: 145 Kültür Bakanlığı Ankara 2001

141 BOA.D..BŞM.d..gömlek:2111

*rabt-ı tenab-ı heyâm olunub...*¹³⁹, hareket edilirdi. Ordu Edirne’de kendine katılacak diğer birlikleri bekler, hazırlıkları ikmal etmeğe başlar, gerekirse asker sayımı yapardı. Yavuz Sultan Selim, İstanbul Fil Çayırı’nda Otağ kurup sayım yaptırmıştı.¹⁴⁰ Sadrazam ve serdar-ı Ekrem karşısına çıkacaklara da “*şal kaplu kubur yenli kürk*” giydirilirdi.

Sefer her bahar, İstanbul’dan başlardı. Bazen Sultan, başkentten serhadde yürümekten kurtulmak için seyrek de olsa, kış mevsimini Edirne Kışlağında geçirirdi.

Sefer Anadolu’da yapılacaksa, ordu Üsküdar üzerinden Kartal Sahrasında¹⁴¹ toplanarak sayım yapılırdı.

Kanunî Sultan Süleyman’ın harplerdeki başarısının en mühim sebebi, aynı yıl içinde hiçbir zaman iki ayrı cephede savaşmamasıdır. Yani Orduyu hiç ikiye bölmemiş olmasıdır. Bir yıl doğuda, diğer yıl batıda savaşarak, halkına karşılıklı olarak birer yıl dinlenme, toparlanma sağlamıştı.¹⁴²

Ordu-yu Hümâyûn’un Hareketi

Ordu’nun, Davutpaşa sahrasından Edirne’ye hareketle birlikte sefer defterleri tutulur, *mühimmat ve levazım techizi, cerahların tayini ve iz’âmı, bargir (beygir), araba, deve gibi nakliye-i vesaitin ahzarı, ordu iaşesi için menzillere zahire ikmali, nakliye için açık sefine(gemi) inşası, kalelerin tahkimi ve nevakısın ikmali, zahirenin ambarlara tekzifi, ihtiyaç olan yerlere mühimmat-ı harbiye gönderilmesi, peksi-*

met için un ve hayvanat için arpa mübataası hep bu defterlere kaydedilirdi.¹⁴³

Otağ-ı Hümâyûn, Sultan fermanıyla Edirne’de Halkalı Pınar mevkiine kurulurdu¹⁴⁴. Diğer birlikler, belitilen zaman içinde burada toplanırlardı.

Edirne Sahrası’ndan hareket etmeden önce mutlaka “Ordu Yoklaması” yapılırdı. Bu yoklama da sefer katılan askerlerin isimleri yoklama listelerindekilerle karşılaştırılır, ayrıca mühimmat ve levazımata yolamaları da burada yapılır, sefer hazırlıkları yeniden gözden geçirilir, eksiklerin giderilmesi için emirnameler yollanır, işi savaştığına inanılanlar hemen cezalandırılırdı.¹⁴⁵ Mohaç Seferinde yoklama Sofya’da yapıldı.

Sefer Anadolu’ya yapılacaksa; Ordu-yu Hümâyûn Eyüb Sultan Kasabası civarında “Kıl Çayırı”nda toplanır, burada Eyüb Sultan’ın kabri ziyaret edilir, buradan Kağıthane tarafından gemilerle Üsküdar’a geçilirdi.¹⁴⁶

Sefere çıkılmadan önce “Divan” sürekli toplanır, serhadlerden ve dünyanın her yerinden gelen haberler değerlendirilir, son haberlere göre izlenecek harekât ve hazırlıkların durumu görüşülürdü.¹⁴⁷ Uluslar arası muahedeler (anlaşmalar) devletlerin başındaki kral veya sultan değiştiğinde yeniden teccid edilirdi. (yenilenirdi)¹⁴⁸

Sefer açıldığı haberleri, İstanbul’da ve taşrada tellâllarla halka duyurulurdu.¹⁴⁹ Sefer sırasında hergün camilerde 1001 “Fa-

142 Stanford Shaw – Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye - s:133

143 BOA.MAD..d. gömlek:10041

144 Nişancı Mehmed Paşa – Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmalı Tarihi Zeyli- s:195

145 Hayrullah Efendi – Osmanlı Devleti Tarihi- c:6 s:83 Son Havadis Yayınları İstanbul 1971

146 Mehmed Hemden Çelebi-Solazkade Tarihi – c:2 s:15-16

147 İsmail Hâmi Danişmend – İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi – c:2 s:24 Türkiye Yayınevi İstanbul 1947

148 İsmail Hâmi Danişmend –age c:3 s:8-9

149 Mehmed Halife-Tarih-i Gilmani- s:62 1000 Temel Eser Ankara 1986

150 Mehmed Halife-Tarih-i Gilmani- s:63

151 Oruç Bey Tarihi – Atsız- s:99

152 Mehmed Hamdem Çelebi- Solazkade Tarihi c:2 s:2 - Kültür Bakanlığı Ankara 1989

153 İsmail Hâmi Danişmend –age c:2 s:10

154 Haydar Çelebi Rûznamesi s:147 Tercüman 1001 Temel Eser

155 Defterdar Sarı Mehmed Paşa- Zübde-i Vekayiat – c:1 s:45 – Tercüman 1001 Temel Eser İstanbul 1977

156 BOA.C..AS. dosya:966 gölek:42028 – 27 Receb 1125

tiha Suresi" okunurdu.¹⁵⁰ "Herkes asker olacaktır. Büyük cihaddır..." diye çağırılar yapılırdı.¹⁵¹

Gizli yazışmalarla durum dost ve tabî hükümdarlara duyurulurdu.¹⁵² Bu hükümdarlar, planlara göre ya sefere yardımcı kuvvet gönderirler, ya da elçi, hediye, erzak, zahire ve gönderirler¹⁵³ veya askerleriyle birlikte, yanlarına, erzak ve koyunlar(ağnam) da alarak kendileri gelirlerdi¹⁵⁴.

Seferler mutlaka merasimle başlardı. Önce Otağ-ı Hümâyûn, Saray-ı Hümâyûn civarındaki Çukur Çayır'da kurulurdu.¹⁵⁵ Burada "Alay" yapılır, Padişah ve sadrazam hilatlar giyerek "Alay gösterir"lerdi¹⁵⁶. Sefer'e memur paşalara "Has Ahır"dan sefer atları verilir. Alay'a katılanlar mutlaka "kâllavî sarık" takarlardı. Otağ-ı Hümâyûn önünde geçerlerken "Sedar" Rikâb-ı Hümâyûn'a yüz sürer, askere maaşları (mevacibleri) dağıtılır, hareket edilir¹⁵⁷. Ordu birliklerinin geçişleri sırasında Mehterhane-i Hümayûn durmadan cenk havaları çalardı. Sultan Mehterhanesinde her çalgıdan on iki tane olurdu. Bunlar; davul, zurna, nakkare, boru, zil, küdüm ve kös idi. Sefer-i Hümâyûn'a katılan Mehter'e bütün çalgı aletleri yeni düzüldü.¹⁵⁸

Bu alaya, sefere memur edilen ve "orducu" denilen esnaf da iştirak ederdi. Bu esnaf da alay geçişleri sırasında o devrin tabiri ile, üç kat, beş kat çalgı aletleriyle Ayvansaray çingenelerinden kurdukları özel mehterleri ile geçerlerdi.¹⁵⁹

"Alay Köşkü" önünden geçişe; sefer gisecek bütün yeniçeri piyade ve sipahileri, cebeciler, topçular, top arabacıları ve sair

sınıflar katılırlardı.¹⁶⁰

Hazırlıklara başlandığı yer Orta Avrupa' da ise ordu ilk gecesini Davutpaşa sahrasında¹⁶¹, Anadolu'da ise ilk gece Üsküdar'da konaklanırdı.

Ordu-yu Hümâyûn, Padişah, vezirler ve Yeniçeri Ocağı Anadolu'ya Üsküdar üzerinden geçerken, Rumeli askeri Gelibolu limanından geçerlerdi. Aynı şekilde Anadolu askeri de, Rumeli'ye İstanbul üzerinden değil Gelibolu üzerinden geçirilirdi.¹⁶²

Sefer-i Hümâyûn'a yeniçeri parekencileri, korucular, mütekaid zağarcılar, sekân-ı süvariler, sekban odacıları, İstanbul mandegânı (birleşik kuvvetleri), kolukçuyan cemaatleri¹⁶³, alay göstererek katılırlardı.

Rumeli'de Ordu toplanma merkezleri Edirne, Belgrad, Sofya idi. Bunlar dışında; Selanik, Vidin, Filibe, Meton Kalesi Sahrası, İbrail de seferin hedefine göre ordu toplanma merkezleri olarak ithaz edilirdi.

Rumelideki ordu kışlakları (meşalar) şunlardı: Edirne, Belgrad, Şumnu, Niş, Silistre, Babadağı, İbrail. Ordu kışlağa çıkınca; Sofya, Üsküp, Manastır ve Edirne "Ordu Merkezi" ithaz edilirdi.¹⁶⁴

Rumeli'de ordu ambarlarının bulunduğu yerler: Edirne, Aydos, Niş, Sofya, İsakçı, Şumnu, Vidin, Hantepe, Harmanlı, Kınıklı, Rusçuk, Yaş, Tomorrow

Rumeli'de baruthaneler: İstanbul, Gelibolu, Selanik, Azatlı ve Temeşvar. Küherçile işleyen atölyelerin bulunduğu yerler: Ahiçelebi, Demirhisar, Filibe, Köprülü, Manastır, Menlik, Siroz, Vodine, İslimiye, İstip, Pırlepe, Razgrad, Tikveş, Tatarpazarı, Üsküp, Kocana, Azatlı¹⁶⁵ Budin¹⁶⁶

Yeniçeri Ocağı, Bektaşilikle iç içe olmuş ve Ocaklarına "Ocak-ı Bektaşiyân", kendilerine "Taife-i Bektaşiyân, Güruh Bektaşiyeye, Zümre-i Bektaşiyeye" gibi isimler vermişlerdir

157 Naima Tarihi c:2 s:1011

158 BOA.İE.SM.dosya:7 gömlek:613 – 20 Ramazan 1071

159 Reşat Ekrem Koçu- Mehterhane ve Mehterler – Resimli Tarih Mecmuası Sayı:22 Ekim 1951 s:1011

160 BOA.TS.MA..d.gömlek:4800-0004

161 İsmail Hâmi Danişmend – c:3 s:148

162 Celâl-zâde Mustafa – Selim-Name s:27, 133 Kültür Bakanlığı Ankara 1990

163 BOA.MAD..d. gömlek:15320

164 Oruçbey Tarihi- Atsız- s:138

165 Ahmet Hezarfen – 17-20.Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Esnaf – s:71 İstanbul 1999

166 Peçevi İbrahim Efendi-Peçevi Tarihi c:1 s:184

167 Neşri Tarihi c:2 s:147

Top dökümhaneleri: İstanbul, Budin, İskodra, Pravişte, Rudnik(Baç), Temeşvar, Gülambar(Anadolu'da) Bu dökümhaneler, aralıksız çalışırlar, külçe bakır yetmediği durumlarda, bakır kaplar, hatta kilise çanları ve haçları bile eritilip top dökülürdü.¹⁶⁷

Top yuvarlağı dökümhaneleri: Samako, Praveşte. Bu iki dökümhane ve demirhanelerde, ordu ihtiyacı olan kazma, kürek, boru, külünk, küskü gibi edevatlar da imal edilirdi.

Humbaracı Ocağı atolyelerinde bir çeşit el bombası gibi olan "humbara"lar ve havan mermileri hazırlanırdı. İstanbul dışında Pravişte'de de humbarahane bulunuyordu.

Cebahanelerde; aralıksız olarak, gece gündüz hızlı bir tempo ile ok, yay, tüfek, kılıç, kazma, kürek, balta, nacak, barut fitili, kurşun yuvarlağı, zırh, tolga, harbe(kısa mızrak), süngü, kolçak gibi savaş malzemeleri imal edilirdi. Eski (köhne) toplar, mayalık olarak dökümhaneye celbedilirdi.¹⁶⁸

Ordunun sefer ihtiyacı için, çok büyük miktarda malzeme alımları yapılırdı. Meselâ 1783 seferi için sadece 15 000 adet kazma satın alınmıştı.¹⁶⁹

İlk konak Edirne Saray sahrasıydı.¹⁷⁰ Sultan geleneklere uygun olarak Edirne'den sefere çıkarken yanında şehzadeleri de olurdu¹⁷¹. Bunlar bu şekilde, ülkeyi, ordu hayatını, askerliği, yönetimi öğrenirlerdi.

Edirne sahrasında yeniçeri piyadeleri, padişah emriyle nişan dikerek imtihan olunnurlar, tüfek atıp hüner gösterirlerdi¹⁷².

Sefer esnasında disiplin çok sertti. Mala zarar veren hemen cezalandırılırdı. Zarar

ise ödetilirdi.¹⁷³ İçki kesin yasaktı. Tıraş olma, sürekli yıkanma ve temizlik dikkat edilen hususlardandı. Çere güvenliği için bütün sefer yolu üzerinde ve yakınlarındaki bölgelerdeki bütün eşkiyalar ve halka zulmedenler yakalanıp öldürülürdü. Ordunun geçtiği yerlere asayiş gelirdi.¹⁷⁴ Sefer sırasında pazı paşalar, katli gereken yerel zorbalara göz yumdu diye, katledilebilirdi¹⁷⁵. Asayişin tam olarak sağlanması gerekirdi.

Haksız ve bedelsiz bir kurşuluk bir şey alınmazdı.¹⁷⁶ Her şeyin ve her hizmetin bedeli hemen ödenirdi.

Yeniçeri bölükleri ile sefer başlatılır, yol güzergâhında bulunan menzil ve toplanma yerlerindeki diğer sefere eşilmiş (çağırılmış) askerlerle birleşerek gittikçe büyürdü. Ordunun çok mühim bir kısmı cyaletlerden gelen askerlerdi. Bunların en kalabalığı timarlı sipahiler olurdu. Timar erbabı izinsiz başka yerde bulunamazdı. Her biri yüz kişiden kurulmuş, bayrakları altına bulunurlardı. Sefere çağırıldıklarında üç gün içinde hazır olmak zorundaydılar.¹⁷⁷

Gerek Osmanlı Devleti büyüklerinde gerekse askerde, altın veya gümüş süslü at takımı yoktu. Onlar için önemli olan iyi at, keskin kılıç, cebe ve cevşen, mızrak, ok ve yaydı. Rumeli Yörükleri ve müsellemlerde sefere gidenlerin sefer mühimmatını sefere gitmeyenler görürlerdi.¹⁷⁸ Osmanlı toprak düzenine göre her yer devletindi. Yani reayanın ellerinde olan yerler mülkleri değildi. "Arz-ı memleket"ti¹⁷⁹

168 BOA.MAD..d. gömlek:10453

169 BOA.C.ML.dosya:599 gömlek:24707- 29 Safer 1205

170 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi, c. 2 s:138

171 Peçevi İbrahim Efendi-Peçevi Tarihi c.1 s:536, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981

172 Naima Tarihi c.2 s,739

173 Standford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye - e Yayınları, İstanbul, 1982 s,188

174 Mehmed Hamdem Çelebi- Solakzade Tarihi c.2 s:357- Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989

175 Naima Tarihi c.3 s,1231

176 Koca Sekbanbaşı Risalesi, s,131 Tercüman 1001 Temel Eser

177 Zuhuri Danişman - Koçi Bey Risalesi, Devlet Kitapları İstanbul 1992 s,13

178 Koçi Bey Risalesi, s, 15

179 Sadık Albayrak-Budin Kanunnamesi ve Osm. Toprak Meselesi s,117-Tercüman 1001 Temel Eser, İst.1973

180 Sadık Albayrak- Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi s.214

Timar sahibi sefere katılmak zorundaydı. Eğer yedi yıl sefere gelmeze veya bir başka meslek tutarsa timarı elinden alınırdı.¹⁸⁰

Sefer; Nisan – Eylül ayları arasında yapılırdı. Kış geldiğinde ordunun bir kısmı, özellikle eyalet (timar) askerleri terhis edilirdi. Timar sahiplerinin vergi toplamak, ürün kaldırmak ve malzeme bulmak için geri dönmeleri gerekirdi. Bunlar timarlarına geri döndüğünde hemen nisanda yeniden sefere gelmeleri için emirnameler gönderilirdi.

Kışın sefere ara verildiğinde, serhad boylarında ve kalelerde yeteri kadar asker bırakılarak, kışlaklara dönülürdü. Bütün ordunun, ve binek hayvanlarının tek bir kışlakta bulunması çok zorluklar çıkaracağından, ordu planlara göre farklı kışlaklara dağıtılır, binek hayvanları, topçeker aygır ve camışları farklı yerlerde kışlatılırdı.

Kışlaklarda da ertesi bahar devam edecek olan sefer için hazırlıklar sürdürülür, asker ve zahire celbi planları yapılır, cephaneye stokları kontrol edilip eksikler tamamlanır, silahlar kontrol ve tamir edilir, casuslarla düşman hazırlıkları öğrenilir, baskınlarla bu hazırlıklar engellenmeye, düşmanı yıldırılmağa çalışılırdı.¹⁸¹ Etrafı iyi bilen kılavuzlara geçitlerde keşif yaptırılırdı.¹⁸²

Ordu, tam olarak Temmuz başlarında bile toplanamazdı. Sefer genelde Ağustos ve Eylül ayları içinde yapılırdı.¹⁸³

Seferlerde yürüyüşe gece yarısı harekete geçilir, öğle vaktine kadar, at sırtında veya yaya olarak gidilirdi. Öğle namazıyla

birlikte istirahatata geçilirdi.¹⁸⁴ Sefer yolu, korkunç toz olur, göz gözü görmezdi¹⁸⁵.

Padişah sefere çıkmazsa veya kış geldiğinde, İstanbul'a gelmek için seferi terk ederse, sarazam "Başkumandan vekili" olur, "Serdar-Ekrem" ünvanını alırdı.¹⁸⁶

Seferden önce cephe gerisi, özellikle İstanbul'un güvenlik altında olması gerekiyordu. Ordu Rumeli'de seferde iken Anadolu'ya mahir kumandanlar gönderilirdi. Fatih, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan ile savaşa giderken, İstanbul'un üç kapısı dışında bütün kapılarını ördürmüş ve Haliç'e zincir gerdirmişti.¹⁸⁷

Orduyu Hümâyûn, tam olarak toplandığında, yazıcılara saydırılırdı. "savaş yiğidi ve uğraş günü eri olmayan, iş beceremeyen, kılıcını düşman kanıyla boyayamayacak olan, yürüyüşlerde savaşmağa muktedir olmadıkları anlaşılan, ihtiyar, cılız ve yatağa düşmüş hasta askerler, esas ordudan ayıkılarak yedekte tutulup¹⁸⁸ geride derbendlerde ve menzillerde kurulan askeri birliklerde ordu nakliyatını güvenliğinin sağlanması için bırakılırdı.¹⁸⁹ Böylece ordu içindeki gereksiz kalabalığın tüketimi önlenirdi.¹⁹⁰

Büyük nehirlerle ordunun geçmesi için köprüler kurulur, bu köprülerin başına, yaşlıca, tecrübesiz, işe yaramaz askerlerden¹⁹¹ konularak köprüler kesilir, böylece hem olabilecek düşman akınlarında köprülerin tahrip edilmesi önlenir, hem de izinsiz geri dönme, panik halinde kaçmanın önüne geçilirdi.¹⁹²

Seferde nehri geçiş yerinin öbür yakası düşman toprağı ise, bir kısım asker karşı-

Akincılar, akınlara katılan askerlerdi. Akınlar, katılan akıncı sayısına göre isimler alırdı

181 Mehmed Hamdem Çelebi-Solakzade Tarihi c.1 s,297 Kültür Bakanlığı Ankara 1989

182 Münecceimbaşı Ahmed Dede-Münecceimbaşı Tarihi c.2 s,321

183 Stanford Shaw – age. s,187

184 N.Melek Aksulu- Mohaç Esiri - Bartholomaeus Georgievich - s,19-29

185 Teşrifatçıbaşı Ahmet Ağa-Viyana Kuşatması Günlüğü- s,27 - Milliyet Yayın İstanbul 1970

186 İ.Hakkı Uzunçarşılı-Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı s,158 Türk Tarih Kurumu Ank.1988

187 İsmail Hâmi Danişmend, c.1 s,325

188 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't - Tevarih, c.4 s,183

189 İsmail Hâmi Danişmend – c.2 s,8

190 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi, c.2 s,17

191 İdris-i Bitilisi, Selim Şah-Name s,147

192 Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman s,120

193 Mehmet İnbaşı-Ukrayna'da Osmanlılar-Kamaniçe Seferi ve Organizasyon (1672) s,75 Yeditepe İstanbul 2004

194 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't Tevarih c.3 s,93

195 BOA.TS.MA..d. gömlek: 2110-0061

ya geçirilerek köprübaşı emniyeti temin edilir¹⁹³ ve hemen geçiş için köprü yapımına başlanırdı. Bunun için ordu ile birlikte gelen ustalar, marangozlar büyük bir hızla daha önceden hazırlanmış olan beraberlerinde getirdikleri tahtalar, tombazlar, çiviler, mertekler, ve diğer demir aksamla işe koyulurlardı.

Eğer ordunun geçiş yönündeki bir şehirde veba çıkarsa, ordu yön değiştirir, kendini bir bakıma tecrid ederek, içlerine yabancıları sokmazlar, veba bastırılınca kadar şehirlerden uzak dururlardı.¹⁹⁴

Orduyu Hümâyûn'un "muallim ağaları", orduya yeni katılan birliklere, bekleme ve dinlenme mahallerinde askeri talim yaptırırlar, silah kullanma öğretirlerdi.¹⁹⁵

Konak yerlerinde ordu daha gelmeden kurulan ordugâhlara hemen "su yolları" gelir, en az iki, üçyüz bin kişilik bir ordunun konaklayabileceği sahraya su ihtiyacı için çeşmeler yapılarak, su getirilir,¹⁹⁶ bu ordunun tuvalet ihtiyacı için "abdesthane çadırları"¹⁹⁷ kurulur, atık su kanalları yapılırdı.

Sefer Hazırlıkları

Sefer kararı alınır alınmaz, her tarafa emirnameler gönderilir, yapılan planlama muvacehesinde yapacakları işler bildirilirdi. Erzaklar depolara toplanmaya başlar, kalelerdeki top, tüfek, top yuvarlağı, barut gözden geçirilir, eksikler tesbit edilir, tamir gerekiyorsa tamir ettirilir, yeni gerekiyorsa yenilerini gönderilmesi sağlanırdı.

Önceden belirlenen yerlere, yol güzergahlarındaki kale ve menziller, mühimmat

ve erzak yığılırdı. En önemli yapılması gereken iş, yolların, köprülerin yapılması¹⁹⁸, malzemenin taşınmasının sağlanması bakımından tamir edilmeleri, gerek erzak, gerekse ordunun geçişine uygun tutulmaları gerekirdi.

Koçi Bey, sefer hazırlığı olarak; yüz kere yüz bin kile arpa, yüz bin kantar peksimet, on bin kantar barut, kırk büyük top, üç bin çift camuş (top çeker manda), bin katar deve, iki yüz katar katır, iki yüz bin yük akçe hazırlanır, sefere çıkmadan önce sipahi ve yeniçeri neferlerinin her birine biner akçe "sefer bahşişi verilirdi.¹⁹⁹ (Bir kile=176 kilo, bir kantar=56 buçuk kilo, bir katar= 25 deve veya katır, bir kese devre göre 20.000 veya 50 000 akçedir. 50 000 akçe divanî kese, 500 kuruş rumî kesedir. İki kese bir yüktür. Yani bir yük ortalama 100 000 akçedir)

Sefer açıldığında, normalin üzerinde barut²⁰⁰ sarf edileceği düşünüldüğünden, güherçile kârhaneleri durmadan güherçile öğüterek baruthanelere yollar²⁰¹, orada taze barut imal edilirdi. Depo ve kalelerdeki barutlar da, kontrol edilerek, gerektiğinde perdaht²⁰² ustaları gönderilip, sağlıklı biçimde kullanılır hale getirilirdi.

Sefer kararıyla birlikte, mühimmat ve erzakın Sofya ambarlarında toplaması emredilirdi. Bu emir, daha önceki planlara ve defterlere göre hemen yerine getirilmeğe başlanırdı.²⁰³ Serhat boylarına doğru bütün kaleler de her türlü silah, harp mühimmatı ve erzak ile doldurulurdu. Bu malzeme sefer sırasında gönderilen emirler doğrultusunda orduya getirilir, askere dağıtılırdı.²⁰⁴

196 BOA.MAD..d.gömlük:8562

197 BOA.C..AS.dosya:708 gömlük:29727 – 29 Şevval 1203

198 Peçevi Tarihi c.1 s.101

199 Koçi Bey Risalesi, s.100

200 BOA.MAD..d.gömlük:2771

201 BOA..d.gömlük:1984

202 BOA..d.gömlük:8588

203 Hayrullah Efendi-Osmanlı Devleti Tarihi c.6 s.83

204 Hayrullah Efendi-Osmanlı Devleti Tarihi c.4 s.64

205 BOA.D..MKFNZE..d. gömlük:42804

206 BOA.MAD..d.gömlük:85 70

207 Cevdet Paşa Tarihi-Seçmeler- C.1 s.75 – Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973

Erzak nazırları taburlara erzak tevziine nezaret ederlerdi.²⁰⁵

Askerin yiyeceği kadar, hem binek, hem yük hayvanlarının yiyeceği yem de düşünülür, ordu ile birlikte on binlerce araba arpa, saman, kuru ot taşınırdı. Sefer hazırlıkları içinde mirî çayırlardan biçtirilen otların ambarlara, kalelere depolanması da vardı.²⁰⁶

Valilere, mutasarrıflar, aşiretlere asker yoklaması için yazı gönderilir, gelen bilgiler hemen değerlendirilerek, asker sayısı, sefere nerede ve ne zaman katılacakları, ne zaman harekete geçmeleri gerektiği, kendilerine bildirildiği gibi, bunların geçeceği yol güzergâhlarıdaki, kale, kasaba, derbend, mezil, köprübaşı gibi yerlere de bildirilerek gelecek olan askerler için hazırlıklar yaptırılırdı.²⁰⁷

Sefer-i Hümâyûn'a memur oldukları miktarda askeri gönderemeyen vezirler ve paşalar, padişahın gazabına uğrayarak sürgüne gönderilirler, mallarına el konurdu.²⁰⁸

Gerek Anadolu'ya gerekse Rumeli'ne açılan seferlerde, ordunun en büyük ağırlığı gemiler vasıtasıyla taşınırdı. Sefer için yeni gemiler hazırlanırdı,²⁰⁹ bunlar hemen donatılarak, Rumeli Seferleri için sefer ağırlıkları İstanbul ve Karadeniz'in çeşitli limanlarından yükledikleri erzak, askeri malzeme ve askerleri Tuna ağzına²¹⁰, Anadolu Seferleri için Trabzon Limanına taşınırdı. Sefer sırasında zahire tükenirse, Karadeniz yoluyla Tuna'ya bol miktarda getirilirdi.²¹¹

Sefere çıkılmadan önce, akınlarla yollar düşman arazisi içinde gidilecek yol-

lar keşfedilir, güvence altına altına almak için yol üzerindeki düşman kuvvetleri temizlenirdi.²¹² Akıncılar, düşman topraklarına girer, düşman gücünü tartar, yolları, geçitleri öğrenir, sefer sırasında düşman gerilerine sarkarak, düşman ikmal yollarını kesmeğe, tahrip etmeye çalışırlardı.²¹³

Hemen yeni toplar dökülür, mancınıklar hazırlamaya başlanırdı.²¹⁴ Tophanede dökülen toplar hemen deneme atışı için "bastırılır"dı. Büyük topları taşımak çok zor olduğundan ve ordunun seri hareketini geciktirdiğinden, düşman kaleleri kuşatıldığında gerekli toplar, ordu ile birlikte hareket eden top döküm ustaları ihtiyaç görülen topları dökmek için arabalarla yanlarında külçe bakır getirirler ve hemen orada yeni toplar dökerlerdi.²¹⁵

Kale kuşatmalarında kale kapılarını yıkmak için çok etkili olan "tahta top" hemen orada dökülürdü²¹⁶. Bu top bir çeşit havan topu idi. Dev bir havan görünümündeki bu topun dibinde ve yan ortasında dört beş döküm halka ile seccade kadar büyük ve kalın tahtanın üzerine bağlanırdı. İçine barut doldurulur, dibinde "falye" denilen bir ateşleme deliği bulunurdu. bu top iki tekerlekli bir arabaya konurdu. Arabanın arkasında oldukça uzun bir mertek oku vardı. Askerler bu oktan kaktırarak, topu kale kapısı önüne getirip ateşlerlerdi. Kale kapıları, patlamanın şiddetiyle yıkılırken bekleyen asker hücumu geçerek kaleden içeri girerdi.

Bazı kaleler, Ordu-yu Hümâyûn daha gelmeden Anadolu ve Rumeli askerleri ta-

Sipahiler;
ordunun
ağır süvari
savaşçıla-
rıydı

208 Naima Tarihi c.3 s.1225

209 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't - Tevarih, c.3 s.149

210 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't - Tevarih, c.3 s.154

211 Müneccimbaşı Ahmed Dede-Müneccimbaşı Tarihi c.2 s.355

212 Yusuf bin Abdullah-Târih-i âl-i Osman- s.199 -Eylül Yayınları İzmir 1997

213 Müneccimbaşı Ahmed Dede-Müneccimbaşı Tarihi c.1 s.224

214 Aşıkpaşaoğlu Tarihi- s.125 Devlet Kitapları 1000 Temel Eser İstanbul 1970

215 Aşıkpaşaoğlu Tarihi- s.138

216 Peçevi Tarihi- c.2 s.199

217 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't Tevarih c.3 s.310

218 Hammer Tarihi c.2 s.214

219 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't - Tevarih -c.3 s.14

220 Peçevi Tarihi c.1 s.105

221 Hayrullah Efendi-Osmanlı Devleti Tarihi c.6, s.93

222 İdris-i Bitilisî, Selim Şah-Name, s.148

rafından kuşatılarak toplanarak dövülmeğe, kale müdafaası zayıflatılmağa çalışılırdı.²¹⁷

Kuşatma yapılacaksa, şehir surları yüksekliğinde, demir tekerlekli kuşatma kuleleri yaptırılır, “tırpan balığı”, “doğan”, “kaplumbağa” denilen aletlerin yüklendiği silahlı arabalar hazırlanırdı.²¹⁸ Kuşatmalar için, hemen kuşatma mahallinde özel toplanır dökülürdü.²¹⁹

Kış gelince kuşatmalar; ikmal zorluğu, kıyım sertliği ile insan ve hayvanların kırılmasını önlemek için kaldırılırdı.²²⁰

Sefer hazırlıklarının ağırlık noktası, asker, araba, hayvan temini hazırlıklarıydı. 1531 de başlayan “Alman Seferi” için 200 000 kişi, 200 ağır top, 20 000 deve, 6000 araba hazırlanmıştı.²²¹

Yavuz Sultan Selim, İran Seferi’ne çıkarken 60 000 deve yükü buğday²²² hazırlanmış, birkaç bin gemi Karadeniz üzerinden serhadde yakın limanlara arpa ve zahire taşımıştı.

Sefer sırasında bazı mühim haberler alınır, Sultan sahrada “Divan” kurar, herkesi dinler, danışır, askeri teşvik eder, gerkenlere mükâfat tevcih ederdi.²²³

Sefer hazırlıkları içinde Mehterhane’ye yaptırılan binlerce çadır yaptırılırdı.²²⁴ Bu çadırları kurmak için, her merhalede 5000 kazık, 80 tokmak hazır bulundurulurdu.²²⁵

Asker Toplama

Profesyonel ordu olan yeniçeri ordusu dışındaki eyalet askerlerini, timar, zeamet eşkincileri (askerleri), Rumeli Yörükleri, Türk ve Arnavud uşakları meydana getirirdi. Sefer zamanı bunları orduya götür-

me görevi “asker sürücü paşa”ya verilirdi. Asker sürücüsü paşalar “vezir” rütbesinde olurlardı²²⁶. Vezir olmayıp da “asker sürücülüğü” ile vazifelendirilenlere “vezaret” tevcih edilirdi.²²⁷

Her eyaletin asker sürücü paşası ayrı olurdu. Bunların, görevlendirdikleri asker sürücüleri, belli bir düzen içinde en küçük timara bile giderek, daha önceden tutulan timar ve zeamet defterlerinde kayıtlı olanları askere alırlar, alay beylerinin bayrakları altında eşkinci, timar ve züemayı belli merkezlerde toplanarak, sonra bunlar daha büyük toplanma merkezlerinde orduya intikal ederlerdi. “Asker Sürücüsü Paşa”ların maiyetlerinde silahşörler, haseki ve turnacılar memur olarak bulunurlar²²⁸, gelenlere gene belli bir düzen dahilinde, geldikleri günden itibaren, askerlik talim ettirirlerdi.

Alaybeylerine giden emir üzerine, bayrak açılır ve iki gün içinde hareket edilirdi. Serdengeçti bayrakları 100-200 neferden meydana gelirdi. Altı bin akçe gelir getiren timarlar iki “cebelü” (asker) getirir, on bin akçeli üç cebelü getirir, yirmi bin akçeli zeamet dört cebelü getirirdi. Timar sahipleri, geçerli mazereti olmadığı durumlarda (çocuk veya hasta) sefere bizzat kendinin gelmesi gerekirdi.²²⁹

Orduya katılmak istemeyen ve geçerli mazeret beyan etmeyenler, (tuğları refedilerek) hemen azledilir, yerlerine başkası tayin edilirdi.²³⁰

Sefere eşilmeyen timarlılar, sefer sırasında cephe gerisinin emniyetinin sağlanması için, bulundukları sancağın asayışı ve muhafazası ile görevlendirilirlerdi.²³¹

223 Peçevi Tarihi c.1 s:218

224 BOA.TS.MA..d. gömlek:775.0011

225 BOA.C..AS.dosya:1163 gömlek:51744 – 19 Muharrem 1203

226 BOA.C..AS.dosya:1067 gömlek:46979 – 29 Zilhicce 1185

227 BOA.C..AS.dosya:1064 gömlek:46818 – 29 Safer 1188

228 BOA.HAT.dosya:965 gömlek:41271-A - 23 Safer 1224

229 Lütü Paşa- Asafname s.23

230 BOA.HAT.dosya:145 gömlek:6130 – 03 Receb 1203

231 Balıkesir Şerhiye Sicili-1612-1618- Raşid Gündoğan –y. lisans tezi, Marmara Üni. İstanbul, 1992 s,59-60

232 BOA.C..AS. dosya:431 gömlek:17930 – 12 Zilhicce 1226

233 BOA.C..AS.dosya:402 gömlek:16619 – 15 Receb 1226

Halktan askere sürülecek olanlara “nefr-i amm” denirdi. Bunlar da asker sürücüsü vezirin “murahhasları” (o iş ile görevli temsilcileri) vasıtasıyla orduya intikal ettirilirdi. 1800 lerin başından itibaren “nefr-i amm askerler” “başibozuk” denilmeye başlanmıştı.

Kışlaklardaki askerler de bu asker sürücülerinin emirlerine tabî idiler. Maiyetiyle yola çıkan asker sürücüsü paşa, muktedir başbuğlar vasıtasıyla yol üzerindeki “orduya müretteb harb ve darbe kadir askerleri”²³² de sürerek götürürlerdi. Bunlar, serhad boylarına, cihad semtine her yerden asker sevkine bütün kudretleriyle çalışırlardı.

Bazı yıllar, halk “taun” denilen “veba” dan kırılır, bu durumda orduya çağırılanlardan çok azı gelebilirdi.²³³ Asker kaçakları, örnek olarak ağır biçimde cezalandırılırlardı. Kaçmayı adet haline getirmişse idam edilirdi. “*Firar eden olursa, akraba ve taallukatlarının haklarından gelineceği, emval ve eşyalarının zabt olunacağı*” tebliğ edilirdi.²³⁴

Veba (taun) zuhurunda genelde kıtlık baş göstereceğinden sefer çıkılmaz, bir sonraki seneye ertelenir, hattâ sefer yarı bile kesilirdi.²³⁵

Ordu ile birlikte çok sayıda tabib (etıba), cerrah, eczacı (ispençyâr), çıkıkçı ve yamakları bulunur,²³⁶ sahrada kurulan hastaneler için alet-i tıbbiye ve ilaç temin edilirdi.²³⁷

Nakliyat

Erzak, tahıl, savaş malzemesi askere gerekli her malzemenin sevk ve nakli için yollar sürekli açık ve güvenli tutulduğundan, ticaret de yollar boyunca gelişmişti.

Yolların bakımı ve tamirinden kadılar sorumluydu. 1634 de Sultan 4.Murad yolların tamirinde ihmali görüldüğünden İzmit kadısını astırmıştı.²³⁸

Sefer ihtiyacı olarak, devlet peşin para ile at, katır, deve gibi hayvanları kiralar veya satın alırdı. Böylece bu hayvanların alım satımları canlanırdı. Buna bağlı olarak, yük hayvanlarının koşum takımları, nal, mih, eğer, semer, raht, yular, gem, dizgin üreten sektör de gelişmişti.

Yük hayvanlarının ve refakatçılarının yem ve iâşe temini parayla yapıldığından çevre zenginleşir, bunlarla ilgili sanayi geliyordu. Hayvanları koruma ve taşıma için çuval, kilim, örtü, iplik imali ve alım satımı²³⁹ da ticareti canlandırmıştı.

Rumeli Yörükânından olan devecilerin tek geçim kaynağı nakliyat idi²⁴⁰. Sefer olmazsa onlar da sıkıntıya düşerlerdi. Sefer olmadığı zamanlar, sadece tüccar malı taşıyabildikleri, bu da çok sınırlı olduğu için, sefer açılması hem onlar, hem esnaf, hem de lazım olduğundan, bunlar arabacılarıyla birlikte kiralanırdı²⁴¹.

1768 de sefer için eldeki hayvanlar yetmeyince 280 şahî topu çekmek için 1450 top çeker beygir²⁴², mühimmat, levazım, zahire ve erzak nakli için 13893 deve ve 500 katır²⁴³ alınmıştı.

Gemilerin tahta aksanı uzun süre suda kaldığında çürüdüğünden her seferde nakliyat için yüzlerce gemi yaptırılırdı.²⁴⁴ Bu gemiler hiç durmadan limanlardan sefer için serhad boylarına en yakın emin mahalle erzak, harp malzemesi, asker taşırdı. Yeni yaptırılan ve techiz edilen mirî gemi-

Sefer-i Hümâyûn'a pek çok yardımcı teknik hizmetler görecekt kişiler de iştirak ederlerdi.

234 BOA.C..AS.dosya:430 gömlek:17891 – 20 Rebiülevvel 1203

235 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't Tevarih c.3 s,347

236 BOA.C..AS.dosya:1059 gömlek:46570 – 18 Cemaziülevvel 1187

237 BOA.MAD..d.gömlek:12802

238 İ.Hami Danişmend- İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c.3 s,373

239 BOA.MAD..d. gömlek:22000

240 BOA.D..MKF.d. gömlek:30464

241 BOA.D..MKF.d. gömlek:29287

242 BOA.C..AS.dosya:1073 gömlek:47281- 25 Cemaziülevvel 1182

243 BOA.C..AS.dosya:308 gömlek:12735 – 24 Cemaziülahir 1182

244 Lütî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman s,117

245 İsmet Miroğlu-Osmanlı Yol Sistemine Dair- Tarih Enstitüsü Dergisi s,15, İstanbul, 1997

246 Naima Tarihi c.1 s,118

lere, her zaman için işsiz gençlerden ücretle dümenci ve kürekçiler bulunurdu. Bu gemi işçilerinin bir kısmı da, esir ve ağır mahkûmlardan olabiliyordu.

Ordunun arkasından gelen, toplanma merkezlerine getirilen, gemilerde alınan silah, cephaneye, erzak veya levazım arabaları taşınırdı. Bu arabalar; Kırım Türkleri arasında pek yaygın olan tek atlı arabalar, “hinto” denilen altı atlı arabalar, “koçi” denilen dört tekerlekli tek atlı arabalar ve “Boğdan arabası” denilen dört atlı arabalardı.²⁴⁵

Tuna ve kolları olan ve sefer yolları üzerinde olan yüzlerce yere köprüler yapılması gerektiğinden gerekli mühimmat, tonbazarlar, heresteler hazırlanması için vilayetlere emirler gönderilir. Usta tedariki için tekrar tekrar tenbih edilirdi.²⁴⁶

Sefer öncesi hazırlıkları içinde, nakliyat için çok önemli olan binlerce sandık, hurç, torba, bez, urgan yaptırılırdı.²⁴⁷

Lojistik

Osmanlı Ordusunun lojistik sistemdeki dehası yüz yıl boyu Osmanlının başarısının bir parçasıydı. Çok büyük insan gücü, çok iyi düşünülmüş, planlanmış, aksamasın taviz verilmeyen tedarik sistemi ve buna herkesin katılımıyla başarı sağlanıyordu. En kötü zamanlarında bile Osmanlı askeri rakiplerinden iyi besleniyordu. 1638 de Bağdat Seferi için hayvan yemi olan 14 000 000 kg tahıl 77 444 deve ile taşınıyordu.²⁴⁸ 1683 Seferinde ordunun et ihtiyacı 16 000 koyun, 60 000 somun ekmektir.²⁴⁹ 1769 da erzak ve levazım taşımak için 962 353 deve 52 578 katır kiralınmıştı.

Zahire alımları peşin para ile yapıldı. Hazine parayı hemen çıkarırdı. Mirî ambarlar zahire ile dolardı.²⁵⁰

Nakliyatın büyük bir kısmı deve ve katır katarlarına yapıldı. Bir katar deve altı deveden meydana gelirdi.

Ordu sefer çıkacağına hazineden para verilip zahire alınması bildirilir, levazım tedariki için ferman çıkardı.²⁵¹

Serhad boylarında barut, nefis yağı, zift ve bazı mühimmat biterse, hemen gönderilirdi. Bunlar serdadde ulaşınca “serhadlilere kalp kuvveti” olurdu.²⁵² Zift ve nefis yağı, akşamları ordugâhların aydınlatılmasında, “çerağlar”ın yakılmasında kullanılırdı.

Ordu İhtiyaçları ve Ağnam Kolları

Askerin beslenmesine çok dikkat edilirdi. Temel gıda koyun eti idi. Orduya et temin etmek²⁵³ hayati bir mesele olduğundan, Rumeli’de köylerin pek çoğunda esas iş, koyun yetiştiriciliği idi. Bunun dışında pek çok yerde maaşlı çobanların baktığı “mirî ağnam” devlete ait sürüler bulunurdu. Bu sürüler, belli bir düzen içinde seferlerde orduya getirilip, kasap başına teslim edilirdi. Sefer olmadığı zamanlarda, kalelerde, hudut boylarında, kışlaklarda da gene aynı düzen içinde et ihtiyacı bu sürülerden karşılanırdı. Kazalara tertiplenen, verecekleri koyun, keçi ve kuzular²⁵⁴ belirtilen tarihlerde ordu Kasabbaşı’na getirilerek teslim edilirdi.

Her yıl belli zamanlarda “ağnam sayıcıları” (koyun sayıcıları) sürülerin bulunduğu yerlere gider, sürülerini sayar, defterlere kaydeder, çobanları kontrol ederdi.

Mirî sürülerden onda bir, voynukların beslediği sürülerden yirmide bir devlete parasız alır,²⁵⁵ diğer hayvanları da raîç fiyat (hükümet fiyatı) üzerinden tesbit eder, devlet adına parası sürüyü teslim edileceği

247 BOA.MAD..d.gömlek:11724

248 Virginia H.Aksan-Kuşatılmış Bir İmparatorluk-Osmanlı Harpleri 1700-1870 s:80 İş Bank.İst.2011 s:80

249 Virginia H.Aksan-s:79

250 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi c:2 s:374

251 Naima Tarihi c:1 s:140

252 Naima Tarihi c:4 s:1722

253 BOA.HAT.dosya:1381 gömlek::54461 – 29 Zilhicce 1205

254 BOA.D.BŞM.d..gömlek:8764

255 BOA.C..SM.dosya:171 gömlek:8564 – 22 Zilhicce 1208

256 BOA.MAD..d.gömlek:19696

yerde peşin ödenmek üzere satın alırdı. On binlerce koyunu satın alabilecek tek kurum ordu olduğundan, sürü sahipleri bir an önce sayım yapılırsa da hayvanları satıp paraya kavuşsak diye beklerlerdi.

Rumeli'de koyun sürüleri bölgelere göre toplanırdı. Bunlara "kol" denirdi. Rumeli coğrafyasında her "kol" belli zamanlarda hayvanları askeri tayinat için, orduya teslim ettiklerinden bu kollardaki "ağnam sayıcıları" ona göre hareket ederler, hayvan sürücülerini de sürülerini o belli zamana göre hazırlarlardı.

Bahar Kolu:²⁵⁶ Koyunları bahar ayında orduya teslim eden bölge olduğu için bu şekilde anılırdı. Bu kolda bulunan hayvanların Filibe, Edime, zağrayı Atık kazalarında bulunan hayvanlar İstanbul'a ve çok seçmeleri Sarayı Hümâyûn'a "Mufbak-ı Has" a gönderilirdi. Bahar Kolu'na bağlı yerler: Çorlu, Ereğili, Silivri, Çekmece, Cısr-i Ergene, Tatarpazarcığı, Terkos, Vize, Gümülçine, Gelibolu, Havvas-ı Mahmud Paşa, Sofya, Çök, Karasu Yenicesi.

Samako Kolu:²⁵⁷ Paşa Sancağı, Tırhala, Selânik'in bazı kazaları, Yanya, Avlonya, Delvine, Ohri, Elbasan, İskodra (İskenderiye), Dukakin, Radoviş, Sofya'nın bazı köyleri, Drama, Çığlak

Selanik Kolu:²⁵⁸ Nefs-i Selânik (Yenişehir), Galos, Erglas, Avrethisar, Bazergân, Boğdan, Manastır'ın bazı köyleri

Manastır Kolu:²⁵⁹ Demirhisar, Olgüvat, Koluklu, Gevaş, Kırsova, Bodomla

İvrace Kolu:²⁶⁰

Bu sürülerle birlikte ordu ihtiyacı için, tuzlanıp tulumlara basılmış sade yağ da satın alınırdı.

Ordunun et ihtiyacını karşılamak için, ordu mübayaacıları ve kasapbaşılar, hiç durmadan koyun sürülerini alırdı. Sadece 1790 da Sofya ve kazalarından 100 000 koyun alınmıştı.²⁶¹

Ordunun Sair İhtiyaçları

Orduya zahire toplanırken, yeni mahsulün ne zaman alınacağı, ne zaman toplanacağı da hesaplanırdı.²⁶² Vilayetlere yazılarla ordu zahire tayinatları yazılır, hangi kazadan ne miktarda zahire (un, buğday, pirinç, arpa, bulgur) ve odun yollanması gerektiği bildirilirdi.²⁶³ Ayrıca, ihtiyaca binaen, ordu yolu üzerindeki ve yakınındaki kaza ve köylerden arpa ve un mübayaa edilirdi.²⁶⁴

Zeytinyağı (nevgân) çok mühim bir askeri üründü. Mutfaklarda yemekler için, kullanıldığı gibi, topların ve tüfeklerin ateşlendikten sonra, yeniden barut doldurulması için soğutulma işleminde de kullanılırdı. Zeytinyağı, sıcakta buzulmadığından, çabuk bozulan sade yağ göre daha kullanışlı olurdu. Büyük yağ güğümlerinde ve deri tulumlarda taşınırdı.

Ordunun tuz ihtiyacı çok fazla idi. En kolay elde edilen maden olan tuz Rumeli Ordusu ihtiyacı için Karadeniz kıyısındaki tuzlалardan elde edildiği gibi, Eflak'tan da önemli miktarda tuz gelirdi. Mutfakta pişen yemeklerin dışında, tuz hayvanların yemlerine konulduğu gibi, atların korunmasında, derilerin debbağlanıp kokmasının önlenmesinde de kullanılırdı. Hatta yaralanmalarda, yaralara serpilirdi.

Süt ve yoğurt ihtiyacı, orducu esnaftan temin edildiği gibi, mirî sürülerin sütlerinin

Divân-ı Hümâyûn'da "sefer" kararı alınmasıyla birlikte, son derece ayrıntılı, deha derecesinde planlı bir çalışma başlardı

257 BOA.TT.d. gömlek:786

258 BOA.MAD.d.gömlek:11081

259 BOA.KK.d.gömlek:4038

260 BOA.MAD.d. gömlek:19696

261 BOA.C..ML.dosya:599 gömlek:24707 – 29 Safer 1205

262 BOA.HAT.dosya:933 gömlek:40397 – 17 Şaban 1238

263 BOA.MAD.d.gömlek:3373

264 BOA.D..MKF.d. gömlek:27661

265 BOA.MAD.d.gömlek:6297

266 BOA.D..MKF.d.gömlek:27748

267 BOA.C..AS.dosya:308 gömlek:12735 – 24 Cemaziülahir 1182

268 BOA.C..AS.dosya:953 gömlek:41412 – 29 Muharrem 1188

işlenerek peynir, lor ve çökelek imal edilerek tulumlara basılır, orduya gönderilirdi.²⁶⁵

Ordu, gerek yemeklerinin pişirilmesinde, gerekse kışlaklarda ve kalelerde ısınmak için büyük miktarda odun (hatab) ve ordunun binek, top çeker ve yük hayvanları için arpa (hinta) ve ot tüketiyordu. Bu da çevre çayır ve ormanlardan mübayaa suretiyle temin edilirdi.²⁶⁶ 1768 de sadece İsakçı ambarında bir buçuk aylık ordu istihkakı olarak 45 000 kantar saman, 9000 araba odun ve 1500 araba kuru ot bulunuyordu.²⁶⁷

Ordugâh fırınlarında pişirilen somun ekmek tayinat olarak verilirdi. Fakat yürüyüşler sırasında, fırınların hemen inşa ettirilemediği düşman topraklarında askerin yiyeceği, fırında kurutulmuş ekmek olan “peksimet” idi.²⁶⁸ Peksimetler, sefer kararı çıkmasa da kalelerdeki askerler için durmadan peksimet imal ederdi. Ekmeğin birkaç günde bozulup kürlenmesine karşı, peksimet çok uzun süre özelliğini kaybetmeden durabilirdi. Ekmek pişirenlere rayiç ücret²⁶⁹ ve fırınların sahiplerine de fırın kirası verilirdi.²⁷⁰

Seferler genelde yaz aylarında olurdu. Ağustos sıcağında herbiri en az yirmi, yirmi beş kilo yük taşıyan, tamamen toz deryası içinde yürüyen askerin rahatlaması için kar ve buz gerekiyordu. Bunun için kışın kar kuyularında toplanan karlar, ve Tuna Nehri’nden alınan ve gene buz kuyuları bulunan buzhanelerde getirilerek sıkıştırılır, kalıplanır, keçeler içinde buz sandıklarına konarak getirilip ıstirahat zamanlarında ve yemeklerde askere tevzi edilirdi. 1737 Seferi için Bender’de üç, İsakçı’da beş, Tomorova’da iki büyük buzhane yapılıp

Tuna buzı ile doldurulmuştu.²⁷¹ Dağıtılan buzlar da bir haksızlığı önlemek ve gönderilen buz miktarını bilmek için “kar ve buz defterlerine” kaydedilirdi.²⁷²

Sefer

Sefere çıkarken, padişah tarafından vezirlere, kadiaskerlere, defterdarlara, nişancıya ve defter eminine deve verilmesi yasa gereği idi.²⁷³

Ordunun hareketinden önce bütün hazırlıklar gözden geçirilirdi. Sefer alayını müteakip gemilerle Üsküdar’a geçen ordu burada bütün hazırlıklarını ve mühimmatını on beş günde gözden geçirip, defterlere kaydettikten sonra hareket ederdi.²⁷⁴

Her gece bir sancak beyi karakol görevi üstlenirdi. Otağ önünde bir bölük ağası yeteri kadar nöbetçiyle beklerdi.²⁷⁵

Sefer sırasında, görevliler hergün ordu mutfaklarına ekmek, arpa, et tevzi edilirdi.²⁷⁶ Bunlar tabur mutfaklarında pişirilirdi.

Padişah seferde iken bir bayrama rastlarsa, bayramlaşma için “Altın Taht” beraberlerinde götürülürdü. Bu taht yüksekçe bir yere kurulur, sabahleyin mehter-i hümayûnun davul ve boru sesleri arasında sultan tahta oturur, beraberindeki bütün vezirler ve devlet büyükleri derecelerine göre, devleti temsilen tahtın kenarından sarkıtılan uzun, üzerinde dualar yazılı sırmalı kadife bir örtüyü öperek bayramlaşırlardı. 1548 de Haleb Kışlağında kurban bayramı böyle kutlanmıştı.

Rumeli’deki savaşlarda, padişah ortada, sağ tarafında “al bayraklı” sipahi alayı, sol tarafında “sarı bayraklı” silahdâr alayı, önünde yirmi bin yaya yeniçeri Rume-

269 BOA.D..MKF.d.gömlük:31142

270 BOA.MAD..d.gömlük:22480

271 BOA.C..AS.dosya:867 gömlük: 37164 – 20 Ramazan 1149

272 BOA.D..BŞM.BZB. d.gömlük:12257

273 Lütfi Paşa-Asafname, s,21

274 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi c,2 s,349

275 Lütfi Paşa – Asafname, s,22

276 BOA.D..BŞM.d..gömlük:290

277 Koçi Bey Risalesi, s,100

278 Defterdar Sarı Mehmed Paşa-Zübde-i Vekayiat c,1 s,49, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977

279 Peçevi İbrahim Efendi-Peçevi Tarihi c,1 s,118

280 BOA.C..AS.dosya:990 gömlük:43243 – 20 Rebiülevvel 1187

li askeri sancakları ile birlikte sağ tarafta, Anadolu askeri diğer tarafta bulunurdu. Anadolu'da yapılan savaşlarda, bu sefer bunun tersi, Anadolu askeri Padişah'ın sağ tarafında bulunurlardı.²⁷⁷ Sivas Beylerbeyi, Erzurum, Halep, Şam, Karaman, Diyarbakır sancak beyleri Sultanı ortalarına alırdı. Arkada, Sultanın iç oğlanları, mehteran-ı âlem, tabl-ı mehteran bulunurdu.

Menzillerde Ordu'ya katılan birlikler, Padişah, Ordu ve serdarlar önünde resm-i geçit yaparak "alay gösterirlerdi". Sefer sırasında Orduya katılan beylere, rütbelerine göre hilat giydirilirdi.²⁷⁸

Sefer sırasında; düşman tarafından elçiler gelirse, onlara göz dağı vermek, korkutmak, gövde göstermek amacıyla ordu resm-i geçidi ve şenlik yapılırdı.²⁷⁹ Sefer sırasında, casuslar yolları, konuşurmak için düşman askerleri yakalanırdı (diller bulunurdu).²⁸⁰

Bazen kasten seferden vazgeçileceği veya kıtlık, asker azlığı veya hububat azlığı sebepleriyle tehir edilebileceği dedikodusu yayılarak düşman casusları aldatılır, sefer hazırlıkları daha da hızlandırılırdı.²⁸¹

Sefer Rumeli'de ise, Anadolu'nun dirlik ve düzenliğinin sağlanması ve korunması için, gerektiğinde acilen asker toplayabilecek, zahire ve mühimmat sağlayabilecek dirayetli kimseler memur edilirdi.²⁸²

Sefer yolu üzerinde ve yakınlarında bulunan ziyaret edilecek, halkın hürmet ettiği tekke, yatır, makam, mezar ve kutsal mekânlar Sultan, vezir-i azam, kumandan-

lar ve askerler tarafından ziyaret edilir, dua edilir, kurbanlar kesilirdi.²⁸³ Bu askerin dinî inancını güçlendirirdi.²⁸⁴

Ordu ile birlikte, "Ordu Kadılığı"²⁸⁵ ve "Ordu Şeyhliği"²⁸⁶ de ordu içinde mühim vazifeler görürlerdi. Ordu içindeki her türlü davaya kadılar bakardı. Kararları tartışmasız kabul edilirdi. Ordu şeyhi ise, ordu içinde pek çok farklı tarıklardan, şeyhler, dedeler, babalar, dervişler bulunurdu. Bunlar arasındaki mevzuları halleder, orduya dualarıyla cesaret ve gayret aşılardı.

Ordu-yu Hümâyûn'da her zaman "cihad farizesini ifa için" herkesin hürmet ettiği din uluları, tarikat şeyhleri, ermiş tolarak kabul edilenler, seyyidler, şerifler, müftiler bulunurdu. Bunlar yol boyu askerlerle konuşarak, onları coşturarak harbe hazırlarlar, sefer katılmaktan, harb etmekten sevinç duymalarını, coşmalarını sağlarlardı.²⁸⁷

Meselâ 1790'da Edime Ordusunda; "ifa-i farize-i cihad" için Abdülkadir Geylânî sülâlesinden Şeyh Abdüsselâm, maiyyetindeki dervişân ile bulunuyordu.²⁸⁸

Avrupa orduları günde en fazla sekiz km yol alabilirken, Osmanlı Ordusu bütün ağırlıklarına hareket ettiğinden, günde ancak on beş, yirmi kilometre yol alabilirdi.²⁸⁹ Bazen hızlı gidişlerde, konak yerine kadar yemek molası bile verilmezdi.²⁹⁰

Ordunun daha önceden yapılan planlara uygun olarak konacağı yerler, "nüzul emini"²⁹¹ ve yardımcıları tarafından hazırlanırdı. "Ordu Konakçısı Paşa" gelenleri karşılar, uygun yerlere yerleşmelerini sağlardı.

Osmanlı yetkilileri seferleri planlarıken iyi örgütlenmiş bir casusluk örgütüne dayanırdı.

281 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi c:2 s:356

282 Peçevi İbrahim Efendi-Peçevi Tarihi c:1 s:150

283 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi c:2 s:536

284 Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman s:113

285 BÖA.D.BSM..d. gömlek:3912

286 BOA.C..AS.dosya:644 gömlek:27091 – 29 Muharrem 1012

287 Hayrullah Efendi-Osmanlı Devleti Tarihi c:4 s:18

288 BOA.C..AS.dosya:377 gömlek:15602 – 29 Muharrem 1205

289 Virginia H.Aksan – Kuşatılmış Bir İmparatorluk. Osmanlı Harpleri 1700-1870 s:567

290 Teşrifatçıbaşı Ahmet Ağa-Viyana Kuşatması Günlüğü- s:28

291 BOA.MAD..d.gömlek:3116

292 BOA.MAD..d.gömlek:8568

293 İ.Hamî Danişmend- İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:1 s:325

294 Peçevi Tarihi c:2 s:178

295 Celâl-zâde Mustafa – Selim-Name s:141

Ordu konaklarında, çadırlarda ekmek imaline mahsus fırınlar inşa ettirilir,²⁹² mut-faklar yaptırılırdı.

Büyük konak yerlerinde orduya katılacak diğer askerler, planlamalar gereği asıl ordudan önce gelmiş olurlardı. Asıl ordu gelince alkışlarlar²⁹³, selam durup alay kurarak gelen orduyu karşılarlardı.²⁹⁴

Ağırlık taşıyıp yorulmasın diye, nöbetçiler, öncüler dışında askere ancak muharebe alanına yaklaşıncı silah tevzi edilirdi. Düşmana yaklaşıldığında cebehane ağası, kethüdası, kâtipleri cebehane sandıklarını açarlar; "*Dâvudî ve Derbendî zırhlar; Husrevânî cevşenler; pülâdi pîrehenler; müzehheb haftanlar; zerrîn bergustuvânlar; Rumî ve Hindî kılıçlar; şimsirler; Frengî ve Şâmî nacaklar; çomaklar ve zerrîn-kabza kemanlar; hadeng-i cân-âheng ile pür-tîrler; Hindî ve Şâmî demrenlî gönderler; cân-rubâ harbeler; ser tuğluklar ve sair âlât-ı ceng-ü harb tevzi ederlerdi.*"²⁹⁵

Ordu hareket ettiğinde menzillerde taze ekmek dağıtılırdı. 1691'de Edirne'den Sofya'ya kadar olan yerlerde bütün kadı-lara gönderilen emirle, her menzilde seksener fırın inşa ettirilmesi bildiriliyordu.²⁹⁶

Deniz Seferlerinde donanmanın Beşiktaş Barbaros Hayrettin Paşa türbesi önünde toplanması ile başlardı.²⁹⁷

Sefer sırasında, büyük toplanma menzillerinde ve savaş mevkiine yaklaşıldığında askere mevacipleri (maaşları) ulufeleri ve istikakları olan zahire; "*Bre gaziler. Gayret vaktidir.*" denilerek verilirdi.²⁹⁸

Kırım Askerlerinin Sefere İştiraki

Kırım Hanları sefere davet edilirken, mutad vechile (eskiden de adet olduğu gibi) çok yüksek rütbeli bir vezir ile kendilerine birkaç ay öncesinden Han'a "Name-i Hümâyûn" ile birlikte hil'at ve mürassa kılıç²⁹⁹ ve Kırım sultanlarına atıyyeler gönderilirdi.³⁰⁰

Ordu-yu Hümâyûn'a katılacak Kırım Hanı ve askerleri; vezir-i azamın, diğer vezirlerin be mevcut bütün beylerbeyleri, kumandanları da hazır bulunduğu, merasim duruşundaki ordu tarafından büyük tezahürretle, şenliklerle, havaya tüfek atarak, kalkanlara kılıç vurarak karşılanırlardı. Şanlı "Han" selam durduğunda üç top atışı yapı-lırdı. Ordusu da belli bir yerde selam duruşunda olurdu. Padişah vezirleriyle Han'ın ordusunu ziyaret ederdi.³⁰¹

Kırım Hanı ve giraylar, daha sonra Ordu'ya katılacakları zaman büyük bir merasimle Vezir-i Azâm tarafından karşılanır, Vezir-i Azâm, Kırım Hanı ve mahiyetine sofra kurar, yemekten sonra birlikte Sultan katına çıkarılırdı. Padişah da bu sadık ve dost hükümdara hediyeler, mürassa kılıç, mürassa hançer, çok kıymetli bir kürk ve has ahırdan at hediye eder, mahiyetindekiler de rütbelerine göre hediyeler verilirdi.³⁰²

Gazi Giray Han 40-50 bin Tatar askerle geldiğinde mükemmel alaylarla istikbal edildi (karşılandı) büyük ziyafetler ve padişah hilatları verildi. Han'a ve yüz kadar mirzaya sırmalı bohçalarda elbiseler, samur kürkleri, mücevherli eğerler ve mücevherli at takımları verildi.³⁰³

296 BOA.İE.DH.dosya:8 gömlek:823 – 02 Ramazan 1102

297 İsmail Hami Danişmend – İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c.3 s,258

298 Naima Tarihi – c.1 s,83

299 İ.Hakkı Uzunçarşılı-Osmanlı Tarihi c.3 kısım 2 s,30

300 BOA.TS.MA..d. gömlek:3232

301 Peçevi İbrahim Efendi-Peçevi Tarihi c.1 s,154

302 Defterdar Sarı Mehmed Paşa-Zübde-i Vekayiat c.1 s,52 Tercüman 1001 Temel Eser 1977

303 Naima Tarihi c.1 s,199

304 Emine Erdoğan Öztünlü-Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın 2. Yarısında Osmanlı-Kırım Hanlığı İlişkileri – Türkiye Araştırmaları Dergisi s, 489-500

305 Peçevi Tarihi c.1 s,66

306 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi – c.1 s,55

307 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi – c.1 s,64

308 Hammer Tarihi 2.kitap cilt:2 s,280

Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında siyaset ve askeri ilişkiler dışında da çok canlı ticari ilişkiler vardı. Kırım'dan yağ (sade yağ), buğday, arpa, mercimek, gemi kerestesi gelirdi.³⁰⁴

Savaş Giderken

Ordu-yu Hümâyûn önünde, mutlaka bir menzil ileride güçlü bir birlik olurdu. Bu birlik sefer Rumeli'de ise Rumeli askerlerinden, Anadolu'da ise Anadolu askerlerinden meydana getirilirdi. Böylece hem düşman keşir kollarının bilgi toplaması engellenir, hem de beklenilmedik bir baskının önüne geçilirdi.³⁰⁵

Akıncılar her tarafa akınlar ederek düşmanı yıldırır, korkutur, ikmal yollarını engeller, düşman askerinin iâşesini sıkıntıya sokmağa çalışırlardı.³⁰⁶ Gece baskınlarıyla düşmanın huzuru kaçınılırdı.³⁰⁷

Türklerin değişmeyen adeti, savaş Avrupa'da ise harp meydanında sağ kanat Rumeli Beylerbeyliği askerlerine, Anadolu'da ise, sağ kanat Anadolu Beylerbeyliği askerlerine verilirirdi.³⁰⁸

Muharebe yerine erken varıp yer tutmak esastı.³⁰⁹ Bu asker üzerinde farklı bir etki yaratırdı. Ayrıca, düşman Osmanlı ordusunu saf tutmuş görünce psikolojik olarak etkilenecek çöküntüye uğrardı. Böylece asker, savaşacağı sahayı tanır, kumandanları vasıtasıyla yapılacak savaşın mahiyeti hakkında fikir sahibi olurdu.³¹⁰

Düşman görününce dev kösler vurma-ya başlar, bunların sesleri düşmanı ve atlarını ürkütür, kaçırırdı.³¹¹

Savaşa çok yaklaşıldığı zamanlarda, serdar, ordudaki bütün eski askerleri, harp kurtları yaşlı kumandanları toplayarak müşavere ederdi.³¹²

Savaş meydanına yaklaşıldığında "Harp Meclisi" sürekli toplantı halinde olurdu.³¹³ Cenk gecesi, sultan vezirler ve emirlerle müşavere ederek, nasıl cenk etmek gerektiğine dair görüşürlerdi.³¹⁴ Düşmanın ve ordunun durumu hakkında istişarelerde bulunurlardı.³¹⁵ Harp meclisinde bulunan herkes fikrini açıkça söyler ve tartışırdı.³¹⁶

Cenk gecesini sultan ve ordudaki herkes dualar ile geçirirdi.³¹⁷ Ordu içinde bulunan şeyhler, ermişler, gönül ehli kimseler ve hak aşıkları asker arasında dolaşarak onları coşturup savaşa hazırlarlardı.

Yağma izni her ne kadar pek tercih edilmezse de, her zaman işe yarar ve askeri hemen şevke getirirdi.³¹⁸

Harp sahasına yaklaşıldığında, büyük bir resm-i geçit yaptırılırdı. Bu herkese büyük övgü ve sevinç verirdi.³¹⁹

Cenk gecesi bütün ordu "mum donanması" yapar, her asker eline bir meşale alır, چراغlar yakılır,³²⁰ hep beraber tekbirler getirerek dualar edilirdi. Bu düşmana büyük korku verirdi.³²¹ Savaşa geçmeden önce, Padişah'ın başkumandana yolladığı, cenk ile ilgili "nutuk" çoğaltılıp dağıtılarak, ordunun bütün birliklerinde okunurdu.³²²

Karadeniz üzerinden deniz veya karadan varılan Erzurum Anadolu'daki en mühim askeri üslerden birisi idi

309 İ.Hakkı Uzunçarşılı-Osmanlı Tarihi c.2 s,254

310 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi c.1 s,60

311 Neşri Tarihi c.1 s,100

312 Naima Tarihi s,430

313 Hoca Sadettin Efendi- Tacü't Tevarih c.2 s,179

314 Neşri Tarihi c.1 s,130

315 Müneccimbaşı Tarihi c.1 s,123

316 André Clot - Fatih Sultan Mehmet s,35 Milliyet Yayınları, İstanbul 1991

317 Neşri Tarihi c.1 s,137

318 Neşri Tarihi c.2 s,97

319 Peçevi Tarihi c.1 s,291

320 Hoca Sadettin Efendi-Tacü't Tevarih-c.2 s,281

321 Peçevi Tarihi c.1 s,69

322 Cevdet Paşa Tarihi-Seçmeler- c.1 s,326 Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973

323 Lütü Paşa - Asafname - s,22

324 Naima Tarihi c.1 s,340

325 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi, c.2 s,400

Savaş alanında padişahın önünde top arabaları ve zincirler dururdu. Padişahın atının ayağında, at düzgünce dursun diye bukağı olurdu. Hemen yanında saygılı birisi, padişaha cesaret verici şeyler söylerdi.³²³

Kışlaka Çekilme

Kış gelimeden askere dağıtılmak üzere; yağmurluk, saraçhane esvabı ve sair kışlık levazımat satın alınır.³²⁴

Bahar aylarında başlayan sefer, kış gelince hasım devletle bir anlaşma yapılmazsa, ordu harbi keser ve kış geçirmek için kışlaklara çekilirdi. Başkente en yakın kışlak Edirne Kışlağı idi. Sefer-i Hümayûn'a götürülen "Sancak-ı Şerif" Ordunun avdetinde Edirne Kışlakına getirilir, teslim edilirdi. Bu teslim bir tören ile icra edilirdi.

Kışlağa çekilme gecikirse, yağmur mevsiminde ordugâhı su basar, erzak ıslanır, yemek pişmezdi. Erzak (hububat) kavrularak yenirdi. Askerler ıslandığı için hasta olurlardı. Bu sıkıntı içinde yeniçeri ayaklanır, hattâ serdarın çadırını yıkar, bu sıkıntıya sebebiyet verdiklerine inandıkları kişileri döverlerdi.³²⁵ Zamanında kışlağa çekilinmezse, soğuk ve açlıktan asker kırılırdı. Bazen zahiresizlikten (yemek ve hayvan yemi yokluğundan) asker "hurya gelüb" serdarın çadırını başına yıkar.³²⁶

Hazırlıklar sonbaharda başlatılır, ordunun ana kısmı Edirne'de kışlardı.³²⁷ Sefer Anadolu tarafında İran'a ise ordu kışlağı Diyarbakır Sahrasında olurdu.³²⁸ Sefer Kafkasya'ya ise kışlak Erzurum idi.³²⁹

Bütün kış ertesi mevsimde yapılacak sefer yeniden planlanır, sefer mevsimi gelince kışlaklardaki askere hareket için emirler gönderilirdi.³³⁰

Belgrad'ta kışlağa çekilmiş ordunun yeniden sefere, Hünkâr Tepesi denilen yerde otağ kurulunca başlardı. Buradaki merasimden sonra Sava nehrinin karşı tarafında bulunan Sirem Sahrasına gelinirdi. Burada Rumeli ve Anadolu orduları birleşir ve birlikte cepheye yönelinirdi.³³¹

Kışlak'a çekilmeden önce, muharebede şehit olmuş olan, toplu mezarlara gömülen askerlerin kabirleri yaptırılırdı. Şehit ailelerine, eşi ve çocuklarına maaşlar bağlanır,³³² eğer timarı varsa, timarı şehitin evladına "kayd-ı hayat" şartıyla bırakılırdı.

Bütün ordu aynı yerde kışlağa çekilemediği gibi, orduya ait mirî hayvanlar da (atlar, top çeker beygirleri develer, mandalar ve katırlar) ahırları ve bakıcıların barınacağı yerleri olan bilinen müsait yerlere kışlağa gönderilirdi.³³³

Kışlakların muhafazası, eşyaların, silahların, erzakların, depoların, ambarların korunması, beklenmesi için tarım ile uğraşmayan, çiftçi olmayan gençler, altı ay hizmet etmek şartıyla bahşiş ve ulufe karşılığında ordu hizmetine alınır.³³⁴ Bunlar, Evlâd-ı Fatihan, Türk uşakları ve Arnavud uşaklarından seçilirdi.

Sefer dönüşünde Ordu İstanbul'a geldiğinde çok büyük bir ziyafet çekilir, bütün devlet erkânı bu ziyafete iştirak ederdi.³³⁵

Sefer sırasında hizmetleri görülen ze-

326 Naima Tarihi-c.1 s.206-207

327 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi, c.2 s.206

328 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi, c.2 s.215

329 Mehmed Hemden Çelebi-Solakzade Tarihi, c.2 s.335

330 Naima Tarihi, c.2 s.683

331 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c.3.s.132

332 BOA.MAD.d. gömlek:12646

333 BOA.C..AS.dosya:382 gömlek:15803, 18 Safer 1204

334 BOA.C..AS.dosya:738 gömlek:30995, 03 Muharrem 1204

335 BOA.C..DH.dosya:83 gömlek:4141, 15 Cemaziülahir 1217

336 BOA.C..SM. dosya:101 gömlek:5095, 15 Cemaziülahir 1106

337 BOA.C..AS.dosya:192 gömlek:8281, 14 Şaban 1215

338 BOA.TS.MA.d. gömlek:4791-0007

339 BOA.MAD.d gömlek:11147

340 BOA.MAD.d.gömlek:11700

vata mükafat olarak kılıç verilir, hilat ve kürk (samur, kakum, sevb kubûr) giydirilir³³⁶, çelenk (üç, beş, yedi kollu) takılırdı. Kahramanlık ve üstün hizmet alameti olan çelenkler, elmaslı, elmaslıca³³⁷ sade altın (zer), gümüş (sim) ve mücevherli (muras-sa), olurlar, rütbeye, gösterilen kahramanlık ve hizmete göre verilirdi.³³⁸

Kış geldiğinde, kışlaktaki askere ayak-kabı, ³³⁹ yemeni, çizme, çorap³⁴⁰, kuşak, yelek, don, kışlık elbise, yağmurluk, verilirdi.

Ordular

Seferlerde, ordu ile beraber önemli sayıda bir esnaf ordusu da gelirdi. Bunlar askerlerin bütün ihtiyaçlarını karşılarlardı. Sefer kararıyla birlikte, loncalara yazılar yazılarak esnaf sefere “orducu” olarak çağırılırdı. Seferler aylarca, hatta yıllarca sürdüğünden loncalar sefere katılacak “orducuları” tesbit ederek, “Sefer Alayı”na iştirak ettirilirdi ve yollanırdı.

Ordular, işlerine göre hazırladıkları arabalarla ordunun arkasından gelirlerdi. Menzillerde, toplanma merkezlerinde kendilerine ayrılan mahallerde, ordular pazar açarlar, asker ihtiyaçlarını buradan sağlar-dı. Bu pazarlara, yol üzerindeki köylüler de ürünlerini getirerek satabilirlerdi. Orducu esnaf da yamaklarını köylere göndererek, gördükleri iş ile ilgili şeyleri temin ederler, dükkân ve imalâthane haline getirdikleri arabalarında satarlardı.

Ordunun mutat yapılan yemek, yem, silah, barut, kurşun yuvarlağı, silah malzemesi, giyim, kuşam, ayakkabı, çarık, çizme, çorap ilaç ve sağlık malzemesi, aydınlatma malzemesi tayinatı dışında kalan malzeme-ler bu orducu esnaftan temin edilirdi.

Orducu esnafın bazılarının isimlerini, buraya alarak, ne kadar geniş bir yelpaze

içinde ordunun yardımcı hizmetlerinde bulunduklarını göstermek istiyoruz: şehtiyeci, helvacı, nişastacı, şerbetçi, leblebici, yerli pastırmacı, sebzeçi, aşçı, rugancı, pişirici, peynirci, ahçı, beziçi, sütçü, balıkçı ustaları ve yamakları³⁴¹, attar, şekerci, balmumcu, kahveci, tütüncü, miskçi, güllapçı³⁴², debbağ, saraç, fırıncı, kasab, yemişçi, manav, şilte ve yorgacı, çorbacı, nalband, kazancı ve bakırcı, demirci,³⁴³ berber, terzi, sabun-cu, zeytinyağcı, turşucu.

Sonuç

Osmanlı Ordusunun zaferler çağında başarısının en büyük amili, çok iyi teşkilatlanmış olması, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayacak kadar ayrıntılı ve mükemmel sefer planları yapmış ve uygulamış olmasıdır.

Bu zaferler kazanan teşkilatın, 1700, le-rin sonlarından itibaren eski düzenini kaybet-tiği, eğitime gereği kadar önem ver-meyen, adam kayıran yöneticilerin çoğalması, buna paralel olarak da Avrupa'daki rakip medeniyetin hızla yükselerek, Osmanlı Devleti'nin kurumlarını ve medeniyetini aşmasıdır.

Bunun dışında, gerek eşkiyalık olayları, ordu içinde baş kaldırarak, askerin inzibatsızlık asayişsizlik göstermesi. Çeşitli sebeplerle (inanç farklılığına dayalı dinî kışkırtmalar, sosyal baskılar, iktisadi yıkım, yöneticilerin zalimce davranışları..) halkın ayklanmaları devleti ve orduyu zayıflatmıştı.

Osmanlı Ordusunun Çözülüş

Sebepleri İle İlgili Bazı Mülâhazalar

1453'de 60 öküzle Edirnedan İstanbula iki ayda getirilen topun güllesi 600 kg idi. 1478 de yirmi beş yıl sonra Fransa'da 250 kg lık gülle atan bir top denendiğinde neredeyse herkes havaya uçuyordu. Ama ikiyüz

Rumeli Seferleri her seferinde kırk, elli gemilik “ince donanma” denilen bir filo tarafından desteklenirdi

341 BOA.C..AS. dosya:1121 gömlek:49711 – 16 Safer 1223

342 BOA.C..AS. dosya:385 gömlek:15913 – 03 Rebiulahir 1223

343 Virginia.H.Aksan, age. s:82

344 Aykut Kazancıgil(Prof.Dr.) Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji s:221

345 Jean-Paul Roux- Türklerin Tarihi s:357 Kabalcı Yayınları İstanbul 2007

yıl sonra batı teknolojik üstünlüğü ilerleyince, onun başlangıcı geldi. Artık Avrupadan başka model kalmadı. Kısa dönem önce teknoloji ihraç eden Osmanlı ve İslâm dünyasında teklif üretme (icad ve buluş) mekanizması kaybedilince Osmanlı Ordusuunda teknolojiye geri kalındı. Ordu, Avrupadaki hasımları karşısında aciz kalmış ve onlardan teknoloji, bilgi ve yeni eğitim biçimleri almağa çalışmıştı³⁴⁴

Amerikanı ve Ümit Burnu ile Hindistan ve Çin'in yolları keşfedilince baharat ve ipek fiyatları Avrupa'da beşte bire düştü. Doğunun, özellikler Osmanlı coğrafyasının büyük bir zenginlik kaynağı olan baharat ve ipek yolu önemini kaybetti. Para herşeydi. Orta-Doğu ekonomisi alt üst oldu. Sömürgecilik(Emperyalizm) ile de sömürgelerdeki altın batı dünyasına aktı.³⁴⁵

Türkler'de Kartal ve Çift Başlı Kartal Tamgaları

Dr. Hilmi Özden

Tarih boyunca "Kartal" ve "çift başlı Kartal" motifi değişik milletler tarafından güç ve kudretin sembolü olarak kullanılmıştır. Bu sembolü kullanan milletlerden biri de Türklerdir. Doğu'dan, Batı'ya güç ve kudretin, hakimiyetin sembolü olarak kullanılan "Kartal" veya "çift başlı Kartal" Türklerde güçve hakimiyetin yanında kozmolojik bir dünyayı da ifade eder. Sibiry'a Yakut ve Tuva Türklerinde en eski en orijinal yorumlarına rastlanan "Kartal" motifinin tarihi seyir içinde geçirdiği değişimler ve bunun sanat eserlerindeki yansımalarıyla, başka milletlere geçişi bu Türklerin dünya hakimiyet ideal ve ideolojisiyle yakından ilgilidir.

Anahtar Kelimeler

Kartal, Güç Sembolü, Promete

Türklerde "Kartal tanga"sının (sembol- amblem- motif- yanı) menşei, türeme efsanelerine kadar dayanmaktadır. Kartal, güç ve kudretin sembolü Doğu ve Batı hakimiyeti, dünyevî ve uhrevî dünyayı simgelemesine rağmen, köken inançlarına da ulaşmaktadır.

Yakutların (Türklerinin) bazı soylu boylarının kartaldan türediği bilinmektedir.

Bunun yanı sıra Teleütlerin (Türklerinin) bir kara kartaldan, Yurtasların (Türklerinin) ise beyaz başlı kartaldan türediklerine inanırlardı. Türk hükümdar sülalerinden bazılarının kartal yuvasında doğduğu da bilinmektedir (Meselâ, Şato Türklerinin hükümdarları). Nitekim güçlü şamanların kartal

yuvasında büyüüp, terbiye aldığı Şaman efsanelerince tasdik edilmektedir¹

En eski Türk inançları izlerini devam ettiren Doğu Sibirdeki Yakut/Sahalar ile Altaylılar'ın, Kam (Şaman) dinine göre: Güneş, Ay ve bütün Gökyüzünün yaratıcısı olan iyilik ilâhı Ülgen'in yedi oğlundan beşincisi, gökyüzünde yaşayan Kartal'dır. Kırgızların Er-Töküş Destanında ise, Alp-Karkuş (Kartal), Dünyanın Ortasındaki Kaf Dağında (Kafkasların 5633 mt.lik en yüksek, daimî-buzlu,, Mengü-Tav"/alburuzda) bulunan ve başı göklere ulaşan Uluçınar'ın tepesindeki Yuvasında, yaşamaktadır. Başkır/Başkurtların inancında, (İran edebiyatında, Simurg diye bilinen

¹ Fuzuli Bayat, Türk Mitolojik Sistemi, C.1.s,178, Ötüken Yay. İstanbul 2007

ve Zümrüd-i Anka da denen) “Semrük” adlı çiftbaşı kuşun, bir başı kişi (insan) gibi olup, “kişi” dilince konuşur. Semrük, “mengü-suyu” (Âb-ı Hayât) içtiğinden, (hiç) ölmez; Kafdağının tepesinde yaşar, göllerde bulunan, (insanlara zarar veren) ejderhaları kaparak getirip, Kaf dağına atar (öldürür).²

Sibir ve Altaylardaki Kam/Şamanlar, “Kartal Ana dan doğmuş” sayıldığından, O’nun korumasındadırlar. Bu yüzden Kam-ların dış giysilerinde ve dini törenlerinde (Mevlevîlik ile Bektaşîlikteki “Semâ/Semah” gibi) çalarak oynadıkları davulları (Tüngür/Bar) nın üzerini, büyük kartal tasvirleriyle bezerler. Yakutlar ve komşuları Dolganlar’ın, köyleri ile (seyrek kurulmuş) keçe çadırları yanında, dikilen dörtköşeli direklerin tepesinde, koruyucu timsali olarak, tekbaşı ve genelde çiftbaşı kartal şekilleri bulunurdu. M.Ö. 3. bin sonlarından kalan Altaylardaki Kurot kurganında bulunan iki kabirde, bir “Kartal Pençesinin” varlığı da, kartalların Türk kültüründe ne kadar eski olduğunu göstermektedir. Yine, Doğu Altaylardaki Ursul ırmağı kıyısında, M.Ö. IV.-III. yüzyıllardan kalma Başador Kurganı’ndaki, kaplan resimleri ile süslü bir tabutta bulunan, üzeri yaldızlanmış bir ağaç kartalın varlığı da, aynı inanca dayanmaktadır³.

L. sternberg’in verdiği malûmata göre Teleütlerde Ay, kuzeyin (dolayısıyla soğukun), Güneş ise güneyin (dolayısıyla sıcakın) sembolüdür. Gök kartalının sol kanadı Ay’ı, sağ kanadı ise Güneş’i tutmaktadır⁴. Güneşin, Türklerin çok sevdiği kartalla simgelenmesi de hayat-ölüm ikili karşılığında

güneşin hayat bolluğunu temsil ettiğini gösterir. Bu sebeptendir ki Türk düşüncesinde hükümdarlar, güneşe benzetilirler: Milleti doyurmak, giydirmek ve korumak onları güneş olarak vasıflandırmaya imkân tanımaktadır. Türk düşünce tarzının bediî yansıması olan Kutadgu Bilig’de doğan güneş hükümdarın, dolunay da vezirin sembolüdür. Kutadgu Bilig’in sembolik kahramanları olan Kün-Toğdı adaleti, doğru yasayı, Ay-Toldı ise kut’u temsil eder. Yazarın verdiği anlamdan da anlaşılacağı gibi adalet, tıpkı güneş gibidir, küçülmez, parlaklığını kaybetmez. Güneşin burcu olan Arslan da gökteki yerini değiştirmez. Mutluluk ise, tıpkı Ay gibi değişken ve oynaktır. Ay gökte büyür, küçülür, yerini değiştirir, burcu Akrep de evrende oynar, insanları sokar⁵.

Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemde Ay merkezli inanç sisteminin yerini Güneşin aldığı görülür. Güneş’in hükümlanlık sembolü olması, adaleti temsil etmesi de buna göredir. Bu dönem Uygur kağanlarının da simgesi Güneş’tir. Geç dönem Orta Asya Timuriler sarayında ve eserlerinde aslan resimlerinin geniş yer alması da Güneş mitinin ağırlık kazanması ile ilgilidir.

Orhun-Yenisey yazıtlarında, “Tengriden kut almış” ifadesi, zamanla Uygur kağanlığı döneminde, özellikle Uygurların beşinci kağanından sonra (789-840) Güneş’ten ve Aydan kut almış olarak tanımlanmaktadır. Bu durum Güneşin hükümlanlık sembolü olması ile birlikte, kut verici olduğunu da göstermekte, ayrıca Uygurların kabul ettikleri Mani dininin de etkisi Güneş ve Ay kültürünün ön plana çıkmasını sağlamış olabilir.⁶

2 Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 412-414, 350, 2. Baskı, TTK Yay, Ankara 1987, *nakleden*, Neriman Görgünay Kırzioğlu, Altaylardan Tunaboşu’na Türk Dünyasında Ortak Yanışlar (Motifler) s.287, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2001

3 Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C.I. s. 585-598, TTK Yay., Ankara 1971, Aynıyazar, “İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 261-262, TTK Yayını, Ankara 1984, *nakleden*, Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s. 287

4 Sternberg L., Kult Orlav Sibirskih Narodov, Sbornik Muzeya ho Antropologii Etnografi, T.2, Leningrad, 1925, *nakleden*, Fuzuli Bayat, a.g.e., s.300

5 Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Ankara, 1979, beyt: 661-670, 678-682, 771-775, 800-822, *nakleden*, Fuzuli Bayat, a.g.e., s.300

6 Fuzuli Bayat, a.g.e., s.300

Güneş ve Ateş kültü, bütün Türk boylarında önemli izler bırakmıştır. Sibiryâ'dan Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkas dağlarına kadar medeniyetlerinin derin izlerini bırakmış Skyth/İskit Türkleri ile Balkanlarda ve Helen öncesi Mora, Teselya, Makedonya bölgesinde yaşayan Türk kökenli halklardan Pelasglar antik Helen efsanelerini derinden etkilemiştir. Türkistan'dan Balkanlara Türk Dünyasındaki, "ocağın-ateşin- sönmesin" dileği, Kafkas Turan medeniyetinin Kafkas coğrafyasında da mevcuttur.

Meselâ, Adigelerde "Mefehu Apşı" (Ateşin yansın), Abazinlerde "Wulağua Yımçaraağat" (dumanın sönmesin), gelin odasına da kimi zaman "Maf'e Wune" (Ateş odası) denmektedir.⁷ İskit bakiyelerinden Abhazlardaki, "Abriskil (Britskil) Nart destanı, ateş kültürünün en çarpıcı örneklerindendir. Abriskil isimli kahraman, insanları devlerin saldırılara karşı korumak için ateşi, elde etmek ister, fakat ateş, Kafkasların yüksek volkanik dağlarındadır. Buralarda Daw (dev) ler barınır. Apsıwa halkını zaman zaman basar ve öldürürler. Abriskil (Britskil), ateşi uçarak elde edeceğini düşünür. Kartal kanatlarından elbise diker ve uçmayı başarır. Dawların uyuduğu bir anda kartal gibi uçarak devlerin arasından, ateşi kaparak halkına teslim eder. Ateşin kullanılmasını öğretir, yaygınlaşmasını sağlar. Daha sonra devler Abriskil'i (Britskil) yakalar, Abhazyâ'nın Panaw (Uzunyar) kayaları arasında Tjilaw mağarasında zincire bağlarlar.⁸ Antik Helen efsanelerinden "Prometeus" olarak adı geçen benzeri pek çok mitolojik unsur, İskit mirasının kendilerine uyarladıkları unsurlardandır.

(Batı) Sibir'de, (M.Ö. VIII. yüzyıldan kalma) Skyth/İskit (Saka) kurganından çıkan ve bugün Petersburg Hermitage Müzesinde bulunan, açık kanatlarının arası 16 cm. olan ve "Pençeleriyle bir dağkeçisini kapmış Altın Kartal" ince bir sanatla işlenmiş⁹ nadir örneklerden biridir.

Tanrıdağların (Tiyanşan) doğusunda, VIII-IX.yüzyıllarda Mani ve Buda dinlerindeki Uygurların, Tarım ırmağı boyunca Sorçuk'ta "Ming-Öy" (Bin-Ev) adlı mağaradaki tavan fresklerinde, çiftbaşlı "Kartallar", gagalarında tuttukları yılanlar ile (Anadoludaki) Selçukluların kartal-ejder bileşimini hatırlatmaktadır. Bu bileşim, aynı zamanda, Başkırtların, Semrük-Ejder ilişkisini de, göstermektedir¹⁰.

M.Ö. 250 yılında Horasan'dan çıkan Arşaklılardan, M.S. 1423'te Mardin Artuklularının sonuna kadar, 1670 yılı aşkın bir sürede, "Kartal"ın Türk devletlerinde "bayrak" ve "arma" olduğu görülür: Büyük İskender'in halefi Makedonyalılara karşı, Sakaların Horasan kolundan altı göçebe (Türkmen/Oğuz) Dahalar'ın Pam boyundan çıkan (ve adı, eski Türkçe "pars-ay karması yırtıcı" anlamına gelen) I. Arsak (M.Ö. 250-248) ile kardeşi, (şimdi Afganistan'da Mezar-ı Şerif yerindeki) Belh (Balkh) şehrinde ayaklanmıştı. Sonunda, istiklâl kazanan ve "Partlılar"da denen Arşaklılar (M.Ö. 247-M.S. 226), batıda Fırat ve Kızılırmak başları ile Kafkas sıradağlarına ulaştıklarında hâkim olmuşlardı. Bunların, Romalılara karşı, Hazar denizinden, Kızılırmak başları ve Birecik - altına kadarki Uçbeyliği olan Batı/Küçük-Arşaklılar (51-428) ülkesi, "Oğuz-Eli" sayılmış ve Oniki "Boy"lu

7 İsmail Özdemir Özbay, *Mitoloji ve Nartlar*, s.28, Kafdağı Yay. Ankara 1990

8 B Ömer Büyüka, *Abhaz Mitolojisi Anaç mı?* s. 256, (Yayınlayan: B Sabri Ander) İstanbul Matbaası 1971

9 Karl Jettmar, *L'Art Des Steppes*, Paris 1965, s. 191, *nakleden*, Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s.287

10 Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal*, TTK Yay. *Malazırt Armağanı*, s.158, Ankara 1972, *nakleden*, Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s.287

11 Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihinden), s.195, 214, 215, TTK Yay. Ankara 1992, *nakleden*, Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s.288

Dede-Korkut Oğuznâmelerini, “Tarih-Destanları” olarak bırakmışlardır. Her iki Arşaklı kolunun bayrağında da, “kartal” tasviri bulunuyordu. Batı ve Doğu Romayı yenen Avrupa Hun devleti cihangiri Attila’nın (437-453) bayrağında ve Gök-Türk Başkumandanı-Şehzâde Köl-Tigin’in, 731’de ölümü üzerine yapılan mermer heykelinin börtünde, kanatlarını açmış kartal tasviri bulunmaktadır¹¹.

Rus âlimlerinden Pekarski, uzun yıllar Sibir’de aralarında yaşadığı Yakut/Saha Türklerinin dilini incelemiştir. Onun dilimize çevrilen “Yakut Sözlüğü”nde (İstanbul 1930, 3794 shf) Kartal’ın, Türker’de, koruma ilâhî, tılsım ve muska anlamına geldiği, belirtilmektedir. Bu sebeple, İslâm dininden önce ve müslüman olmayan Türkler’de olduğu gibi, mukaddes kuş sayılan kartalın tekbaşlı ve çiftbaşlı tasvirleri, Selçuklu ve Artuklular gibi Oğuz kolundan müslüman Türk devletlerinin mimarî eserlerinde, dokumalarında, değişik elsanatları ve paralarında da uğur olarak işlenmiştir.

Orta Asya Türk inancına göre, insanlara gökyüzü ve yeryüzü yolculuklarında refakat eden koruyucu varlıklar kuş şeklindedir. Yükseklik, ululuk timsali kartalın, kutsal sayılması Altay kaya resimlerinde bu şekilde ortaya çıkarken, Türkler kılıç kabzalarında bozkurt, at ve çift başlı kartal kabartma figürlerini kullanmışlardır. Dolayısıyla, koruyucu ruh olarak kabul edilen kartal motifinin, Şaman inancından Yakut Türklerine, oradan da Orta Asya Türklerine kadar geldiği bilinmektedir. Şaman inancında her insanın kuş şeklinde bir koruyucu ruhu olduğu ve insan öldüğünde bu ruhun da göğe yükseldiği inancı hakimdir. Bunun Türk mitolojisindeki örneği, Orta Asyanın ünlü

Şaman destanı Er-Töküş’tür. Bu efsaneye göre, Gök Tanrı’nın simgesi olan “Büyük Kartal” kötü güçlerin elinde esir olan destan kahramanı Er-Töküş’ü önce yutup sonra kusarak, daha dayanıklı ve güçlü bir insan olarak yeniden dünyaya salar. Kartal, daha sonra, Er-Töküş’ü sırtına alıp, yeraltında günlerce uçurduktan sonra yeryüzüne çıkarır¹². “Nart Erstxo Dolmxhumghorta ile üç Kardeş” isimli Kafkas-Çeçen efsanesinde de buna benzer Kartal imgesi görülmektedir. Efsanede kardeşlerin yeraltından yeryüzüne ulaşmalarında onları, sırtında günlerce uçuran kartalın yardımları görülmektedir¹³.

Asya Türk şaman geleneğinde bazı Yakut şaman efsanelerinde demircinin yerini demir gagalı, demir pençeli, uzun kuyruklu kuş ana tutmaktadır. Şaman söylencelerinde bütün kuş analar birbirine benzemektedir. Bu kuş ana, tıpkı demirci gibi adayı bedenini parçalayarak hastalık ve ölüm getiren kötü ruhları dağıtır. Eğer doğranmış etler bütün ruhlara paylaştırılmışsa, Şaman hastayı tedavi etmekte başarılı olur. Sonra kuş ana, kemikleri yeniden etle oluşturur ve adayı diriltir. Şaman efsanelerinden görüldüğü kadarıyla aday, bedeninin parçalanmasını kendi gözleriyle görür.¹⁴

Demirci ve onunla beraber Şamanın da kabile ve kabile federasyonu örgütlenmesinde önemli rol alması, sadece iktisadî şartlar veya hayat tarzıyla sınırlı değildir. İnanç sisteminde ve bu sisteme dayalı yapılanmada demirci ve Şaman ikilisi önemli rol üstlenmişlerdir. Nitekim kabile ve sonradan kabile birliklerinin başkanı olan “Tarkan” unvanının kaynakların bir çoğunda “demirci Tarkan” şeklinde geçmesi, aslında eski Bulgarca’da “Tarkan” kelimesinin demirci anlamına geldiğinden, demirci kül-

12 Orhan Sanoğlu, Selçuklu Süslemelerinde Çift Başlı Kartal Motifi Ve Mesud II’ye Ait Bakır Bir Sikke, s. 37-38, Türk Nümizmatik Derneği Bülteni

13 Sirazhdin Elmurzayev, Çeçen Nart Efsaneleri, s.71-77, (çev.Tarık C. Kutlu). Anka Yay. İstanbul, 2004

14 Ksenofontov G. V, Şamanizm, s.50-51, *nakleden*, Fuzuli Bayat,Türk Şamanlığı. s.71, Ötüken Yay. İstanbul 2006.

15 Fuzuli Bayat,a.g.e., s,71

tünün yaygınlığından ve sosyo-ekonomik yapılanmada önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir¹⁵.

“Demirci Tarkan”, kabilenin ilk zamanlarda dünyevî ve dinî yönetimi elinde tutan başkanı olmuştur. Zamanla tarkanın dinî işlevi arka plâna itilmiş, yalnız kabile birliğinin lideri vasfını korumuştur. Yakutlarda “darkan” şeklinde geçen “Tarkan”, demircinin kendisi değil, karısına verilen unvandır. Demirci gibi karısı da gizli dünyanın bir parçası sayılmakta ve tarkan unvanıyla şereflendirilmektedir. Manas Destanında da “demirci darkan” denildiği bilinmektedir¹⁶ Aslında bir unvan olan “Tarkan”, ataerkil döneme geçişte toplumun bilicisi ve lideri olmuştur. Unvanlaşma daha sonraki dönemin mahsulüdür. Zamanla demirci toplumsal hayatta önemini artırmış, demirci tarkanlar, devlet yapılanmasında “kağan” unvanıyla bir dönüşüm geçirmişlerdir. Bu hususta Z. V. Togan, Hazar ve Göktürk kağanların eski demirci tarhanlardan gelmiş olduğunu, ancak kabileler arasında sadece hâkim olan demirci tarkanların değil, büyük devletler kuran hükümdarlar¹⁷ olduğunu belirtmektedir.

Demirci kültürünün adayın parçalanmasında ve Şaman statüsüne geçişte önemli rol oynaması konusunu bitirirken şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Demirci şamanlar veya demircilikle şamanlık, toplumun işbölümünde ilk başta bir elde toplanmış, zamanla bu iki meslek birbirinden ayrılmıştır. Ancak şamanla, demircinin aynı yuvadan çıkması miti akıllarda bu mesleklerin bir bütün oluşturduğu zamanlardan kalmış kalıtsal öge olarak bilinir¹⁸. Fuzuli Bayat’ın “Şamanizm, Kuş ana ve Tarkan” unvanlı Türk hakanları arasında kurmuş olduğu bağları Orta Asya, Kaf-

kaslar ve Anadolu vasıtasıyla Avrupa’ya geçmiş olan Etrüsklerin seçimle iş başına gelmiş kralı Tarkhan’ın “Kartal”dan Tanrı tarafından verilmiş bir kut alma inancında görülmektedir:

Eski Çağlarda Orta Asya’dan Avrupa’ya gelmiş Türk kavimlerinden Etrüsk krallarının, M.Ö. 753 den, M.Ö. 509 yılına kadar, yani 244 yıl Roma’da hüküm sürmüş olduklarını görürüz. Roma halkı Etrüsk Soyundan Tarkhuin (us) Priskus adlı birini krallığa getirmişti. “Tarkhuin” kelimesi, hiç şüphesiz Türklerde önemli bir unvan olan ve Çin kaynaklarında da “Tarkan” şeklinde zikredilen “Tarkhan” kelimesinin Etrüskler dönemindeki telâffuzundan başka bir şey değildir. Birinci Tarkhan bir Romalı değildi. Tarkinya’dan gelip, Roma’ya yerleşmişti. Babası ise, daha uzaklardan İtalya’ya gelmiş, adı Demara (us) idi. Tarihçiler bu adamı Yunanlı sayarlar. Çünkü Yunanistan’ın Korint şehriden Tarkinya’ya gelmişti¹⁹. Dil bilgileri ise, Demarat adının Yunanca bir ad olmadığını söylemekle kalmayıp, hattâ bu kelimenin Hint-Avrupalı bir kelime olmadığını da ilâve ederler. Diğer taraftan, Yunanistan ve Anadolu’daki yer adları arasında *int*, *int* ekleri ile son bulan toponimik kelimelerin de Hint-Avrupalı olmadığı bilinmektedir. Korint şehri Pelasglar tarafından kurulmuş bir şehir idi. Demarat (belki Demirat) bu şehirden kalkıp, Tarkinya’ya gelmiş çok zengin bir Pelasg idi. Oğlu Tarkhan, Tarkinya’dan gelip Roma’ya yerleşince, ikramları ve bolca dağıttığı hediyeler sayesinde pek çok dost edinmiş, kralın bile dostluğunu kazanmıştı. Onun içindir ki, Tarkhan, kiral Ankus’un ölümünden sonra, geleneksel bekleme müddeti geçince, krallığa adaylığını koymağa cesaret etmiştir.²⁰ Fakat Roma’da doğmuş bir va-

16 Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 231, 2. Baskı, TTK Yay. Ankara 1987, *nakleden*, Fuzuli Bayat, a.g.e., s. 71

17 Zeki V Togan., Umumi Türk Tarihine Giriş, s. 52, İstanbul, 1981, *nakleden*, Fuzuli Bayat, a.g.e., s. 71

18 Fuzuli Bayat, a.g.e., s. 71

19 Adile Ayda, Türklerin İlk Ataları. s. 108, Ankara, 1987

20 A. g. y., a. g. e., s. 109

tandaş olmadığı için, kendi propagandasını kendi yapma lüzumu görmüştür. Roma'nın en eski tarihi hakkında bilgi veren Titus-Livius'a göre, Tarkhan, seçimden önce bir meydanda miting düzenleyip, halkın karşısında konuşma yapan ilk kral, yani ilk krallık adaydır. Tarkhan ile karısının, Roma'ya geldikleri ilk gün: karı koca, açık bir arabada şehri dolaşırlarken, bir kartal havadan aşağı inip, bunların arabasına doğru gelmiş ve Tarkhan'ın tepesindeki başlığı kapıp tekrar havalanmış, fakat bir az sonra geri dönüp başlığı Tarkhan'ın tepesine yerleştirmiştir. Tarkhan'ın Tanakvil adlı karısı Tarkinya'nın soylu bir ailesine mensup, öğrenim görmüş bir kadındı. O dönemde yüksek okullarda öğretilen en önemli bilgiler dinî bilgiler ve olayları yorumlayarak, geleceği keşfetme sanatı idi. Kartal olayı üzerine, Tanakvil kocasına şöyle demiştir: "*Kartal, Tanrı'nın temsilcisidir. Senin tepedeki başlığı, yani seni göğe çıkarıp indirdi. Bu, Tanrının seni kral yapacağına işarettir*". Bilindiği gibi, Orkhon yazıtlarında Tanrı hep kağanları, tepelerinden tutup, tahtın üzerine oturtur²¹.

Etrüsk tarihinde (Eskiçağda Türkler) ifade edildiği gibi, Etrüsk krallarının asalarında yer alan kartal motifinin de Asya kökenli olduğuna şüphe yoktur.

Zira çift başlı kartala tarihte ilk kez Sümerlerde rastlanmaktadır.

Sümer çivi yazısı ile yazılmış

tabletlerde "imdigud" denilen çift başlı kartal, Asya Türklerinden olan Göktürkler'de ve daha sonraları Selçuklular'da da görülmektedir ki, bütün bu kavimlerin kökeni aynı yere dayanmaktadır²².

Kıpçak kolundan Tuna boyu Bulgar Türk devletinin en parlak çağını yaşatan (adı eski Türkçe de "kartalcık" anlamına gelen Omurtag Han (814-831), babası Krum (Krumuş) Hanın hatırasına, Bulgaristan da Eski Zağra'da yaptırdığı mermer kabartmalı anıttaki "çift başlı" kartallar (Anadolu) Selçuklu kartallarına çok benzemektedir. Bulgar Türk sanatının en yüksek devri Omurtag Han devridir²⁴.

Güney Bulgaristan'da bugün Strazgora denen yerde bulunan kabartmalar, Türk-Bulgar kültürünün Asya menşeyini göstermesi yönünden oldukça önemlidir. M.S. VII-VIII. asırlara ait olan bu kabartmalar arslan, çift başlı kartal, karşılıklı sünlüler, kuş başlı ve kanatlı grifonu ihtiva etmektedir²⁵.

Arnavutluk'ta, Avar ve Macar eserlerini andıran, daha doğrusu Orta Asya ile ilgisi çok muhtemel olan bir hazinenin bulunması, Asyalı göçebelerin Balkanlarda ne derece köklü bir faaliyette bulunduklarını göstermektedir. Menteşeli ve menteşesiz, kayış ucu süslerinden ibaret olan bu kalıntılar, Avarların bitkili rinsolarıyla büyük bir benzerlik göstermekte, yine bunlar arasında ele geçen yüksek ayaklı kadehler ve yandan kulplu tabaklar, Nagy-Szent-Miklos'taki antik Türk eserlerini hatırlatmaktadır²⁶.

Hazar devletinin etrafında yaşayan kavimlerden biri olan Peçeneklerin, günlük hayatta kullandıkları âletler ve silâhlar, at koşumları aynı şekilde Asya menşeli eserlerdir. Bunlar Peçeneklerin kavmi kültürlerini temsil etmekte idiler. Nagy-Szent-

Avrupa Hunları
Dönemi Altın
Disk Üzeri Kartal
Figürü²³

21 A.g.y., a.g.e., s.110

22 Ekrem Memiş, Eski Çağda Türkler, s.85, Çizgi Kitapevi, Konya, 2002

23 Gyula Nemeth, Atillave Hunlar, Türkler, C.I, s.896 (Edit. H.C.Güzel., K.Çiçek., S.Koca)

24 Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s.288

25 Bahaeddin Ögel, İslamiyet Öncesi Türk Kültürü, s.262, TTK Yay. Ankara, 1984

26 J. Nemeth, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklos, s. 25. Nakleden: Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.281

Miklos hazinesinde bulunan eserler bu açıdan, Peçeneklerin veya onlarla akraba olan diğer göçebe Türk kavimlerinin yüksek sanat çalışmalarını ve bu sahadaki zevklerini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Bu eserlerde Bizans, İslav ve İran tesirlerini görenler de vardı. Bunun yanında, Avar ve Asya kavimlerinin dökme terliklerini görmek de mümkündür.²⁷

Nagy-Szent-Miklos hazinesi bu pek çok yönden, Avar ve Macar motifleri ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Kabartma suretiyle yapılmış noktalar, güney Rusya yolu ile gelmiş ve Asyalı kavimlerde büyük bir rol oynamıştır. Nagy-Szent-Miklos hazinesinin kulplu sürahisinin ağzı da, inci dizisi ile süslenmişti. Aynı tezvinat, Arnavutluk'ta bulunmuş diğer bir altın hazineye ait testide de görülmektedir. Bu sebeple Avusturyalı sanat tarihçisi J. Strzygowski²⁸ Arnavutluk hazinesine büyük bir önem vermiş ve Orta Asya motifleri bakımından bunları tetkike tâbi tutmuştur.²⁹ Bu motiflerde Hint Garuda'sının tesirleri çok büyük olmakla birlikte, bu Garuda motifi, altın üzerine güney Rusya tekniği ile işlenmiştir ki, bu motif, Peçeneklere Doğu Türkistan yolu ile intikal etmiştir.³⁰

Appelgren-Kivalo, kartal motifinin Budist sanatının tesirinde olduğunu söylemekle beraber, Ural dağlarından Baykal gölüne kadar uzanan geniş bölgede çok yayılmış olduğunu da itiraftan geri kalmamıştır³¹

Balkan Albanya'sı (Arnavutluk) Bayrağında Çift Başlı Kartal

Çift başlı kartal tamgası, bir çok arma gibi, Doğu Avrupa, Karadeniz kuzeyi ve Orta Asyalı Türk kavimleri vasıtasıyla Av-

rupa ve Balkan Albanyasına da geçmiştir. Tarihi eserlerin üslûp ve üzerlerindeki resimler, anıtlar, efsaneler bu konu da bize yol gösterici olmaktadır.

Geleneksel inanışlara göre kartal, Gökyüzünün temsilcisidir. Şimşek, yıldırım, fırtına ve yağmurun meydana gelmesinde elçi sayılmıştır. Bu nedenle mitolojik geleneklere dayanan birçok bayraklarda kartal, millî bir sembol ve arma olarak yer almaktadır. Nitekim I. asırda Arnavutluğa hakim olan Kruiyolı Kastriota sülalesi, yıldızlı ve iki başlı kartalı resmi mühürde ve bayrakta millî arma olarak kullanıyordu. Marin Sırdani'nin yazdığı "Sözlü Edebiyatta göre İskender bey-Gjergy Kastriota" adlı eserindeki şiirlerde "Shqip" sözcüklerine rastlanmaktadır.

"Kartal" isimli bir halk şiiri de şöyledir:

"Ey göklerde uçan Kartal, kuşların en büyüğü kralısın sen"

Kartallar ulu ve kahraman oldukları için yuvalarını daima yalçın kayalara yaparlar.

Bu yönden albanlara (Arnavutlara) "Shqipetar" (Kartaloğlu) derler. Alban dilinde de "Shqip" (Kartal dili) derler³². Şaban Sinani'ye göre; Arnavut (Alban) mitolojisinde de kartal vardır. Ancak, kartal burada bir totem değil simgedir. Arnavut kelimesinin bu totemden geldiğine dair ileri sürülen görüşler ise doğru değildir³⁴.

M. VII-XI. yy
Peçenek
dağları (Ural)
ve Etli (İdil)
çevreleri kazı
buluntularında
kartal³²

27 Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.277-278

28 J. Strzygovski, Altai-Iran und Völkertvanderung, Leipzig, 1917, *nakleden*, Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.277

29 Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.280

30 Appelgren-Kivalo, Die Grundzüge des Skythisch-Permischen Ornamentstiles, Zeitsch der finnischen Altertumsgesellschaft, 26, 1912, Appelgren-Kivalo, Dit Grundzüge, s.11. *Nakleden*, Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.280

31 Bahaeddin Ögel, a.g.e., s.280

32 Emel Esin, Türk Kültürü El Kitabı Seri II, C.1/b, Edebiyat Fak. Yay. İstanbul, 1978

Gjergj Kastriot İskender beyin resmi mührü (aslı Prag Müzesindedir)³⁵

Bugünkü Arnavutluk (Albanya) bayrağı, kırmızı zemin üzerinde siyah çift başlı kartal armasından oluşmaktadır. Bu bayraktaki çift başlı kartal 1405-1468 yılları arasında yaşayan İskender bey tarafından kullanılmıştır.

Çocukluğu Osmanlı sarayında geçmiş Fatih Sultan Mehmed'in, daha sonra müslümanlıktan hristiyanlığa dönerek, Osmanlıya başkaldırmıştır. Fatih Sultan Mehmed'i uğraştıran Balkanların İslamlaşmasını geciktiren bir şahsiyet olan İskender bey yirmibeş yıl Balkan Albanyasını yönetmiştir. Fatih Sultan Mehmed, "Eğer İskender bey karşıma çıkmasaydı, Venedikle komşu olacak, Papa'nın başına kavuk geçirecek ve Saint Piere Kilisesinin kubbesine Ay-yıldızı yerleştirecektim" demiştir. İskender Bey'den sonra gelen nesiller onun dönemi olan yirmibeş yılı hatırlamak için çift başlı kartallarına yirmibeş telek resmetmişlerdir. Bugünkü şekli, 7 Nisan 1992 tarihinde devlet kararı ile belirlenmiştir.

İmparatorluk ve Devletlerde Kartal

Etrüskler ve kuzey Türklerince Avrupa taşınmış olan çift başlı kartal amblemi daha sonra Roma ve Bizans İmparatorluklarına geçmiştir. Trabzon Pontus Rum devleti ile çeşitli Avrupa devletleri ve şövalyelerinin resmi arması veya bayrak motifi olarak da kullanılmıştır. Pelasg ve Etrüsklerden sonra Avrupaya gelen Hunlar, Avarlar (Attila'nın

ordusunun sancağı üzerinde Bozkurt ile beraber kartalın da var olduğu bilinmektedir), Bulgar, Peçenek, Kuman Kıpçak ve Selçuklu Türkleri ile Avrupa kavimleri ve devletleri bu arma ile defalarca tanışmışlardır. Anadolu'da Hititler'in Alacahöyük ve Yazılıkaya'daki çift başlı kartal kabartmalarında görülen armanın ön-Türklerden olan "Hatti"lerce getirildiğini de kaydetmek gerekmektedir. Selçuklu Türkleri ve Anadolu Türk Beylikleri bu tamgayı hem Anadolu'ya geldiklerinde bulmuşlar, hem de Orta Asya'dan Ön Asya'ya gelirken bizzat Oğuz ongunlarında da taşımışlardır. Rus çarlarının çift başlı kartal armasına sahip çıkmaları ise tamamen devlet teşkilatını ve askerliği öğrendikleri kuzey Karadeniz Türklüğüyle olan ilişkilerden sonra oluşmuştur. Almanların, diğer Avrupalıların ve daha yakın zamanda Amerikalıların kartalı kullanmaları ise, çağlar boyunca güç sembolü olarak kullanılan bu armayı sahiplenme arzusunun kaynaklanmaktadır. Mason örgütlerinde de doğu ve batıya hakim olma arzusu ile kartal amblemi geleneği devam ettirilmektedir. Fener Rum Patrikhanesi ise, kendisini Bizans'ın daha doğrusu Doğu Roma'nın varisi ve yeniden ihyacısı görmek istemekle çift başlı kartala sahip çıkmaktadır. Fakat şu bir gerçektir ki hiçbir millet, Türkler kadar bu tamgayı, bayraklarına, kilimlerine, halılarına, taşa, madeni eşyalarına kadar taşıyarak özümsememiştir. Bunu kendi ile özdeşleştirmek güçlü bir tarihi birikim, tarihi şuur gerektirir. Bir okyanustan, diğer bir okyanusa ulaşmış bir millet ancak iki okyanus arasında kartalı kendine sembol seçerek, doğuya ve batıya hükmetmek isteyecektir. Türk cihan hakimiyetinin göklerdeki temsilcisi de hiç şüphesiz kartal olacaktır.

Oğuz Boylarında Kartal Motifi

Türkmenistan-Teke ve Ersarı Türkmenlerinin dokudukları, XIX. yüzyıla ait olduğu

33 Necip P.Alpan, Bugünkü Arnavutluk, s.22-23, Kardeş Yay. Ankara, 1975.

34 Nje permbledhje e shkurter nga goja e autorit e pregatitur nga Kastriot Jahja. Universiteti "Gazi" Fakulteti i Shkencave Drejtuese dhe Ekonomike. Administrim Publik Viti II. Ankara

35 Necip P.Alpan, a.g.e., s.23

belirtilen ve Petersburg (Leningrad) Etnografya Müzesinde bulunan bir halıda, çiftbaşlı kartal motifleri yer almaktadır³⁶ Deve örtüsü (çulu) olarak yapılan bu halıda, 4x6 olmak üzere, yanyana ve alt alta (Oğuz boyları sayısına) 24 adet çiftbaşlı kartal işlenmiştir. Çift başlı kartal, Oğuz boylarının dış-iç Oğuz olarak ikiye ayrılması ve toplam 24 Oğuz boyu olarak içtimai bir sistem oluşturmaları bu halı örneğinde görüldüğü biçimiyle çok güzel bir şekilde vurgulanmıştır³⁷.

Oljobay Karataev, Kırgız ve Oğuz Türklerine ait tamgaların karşılaştırmalı çalışmasında, Reşidüddin'in Cami'üt Tevarih adlı eserinden aldığı Oğuz boy ongun ve anlamlarını Beyaz Kartal (Bayat, Alkaevli, Kara-evli), Kartal (Yaparlı, Dodurga, Döger), Kır Kartalı (Avşar, Kızık, Beğdili, Karkın) olarak adlandırmakta ve sınıflandırmaktadır. Aynı tamgalar Kırgız Türklerinde ise şu şekilde tasnif edilmektedir: Beyaz Kartal (Bağış tamga, Monolar tamga, Saruu tamga, Koş-çift-tamga-Munguş), Kartal (Bölök cal-başka yele-tamga, Kara Sadak-Kesek-, Munduz tamga), Kır Kartalı (Kara Bağış, Kayçı-Çarpı-tamga, Azık tamga, Saruu tamga, Alakçın tamga)³⁸.

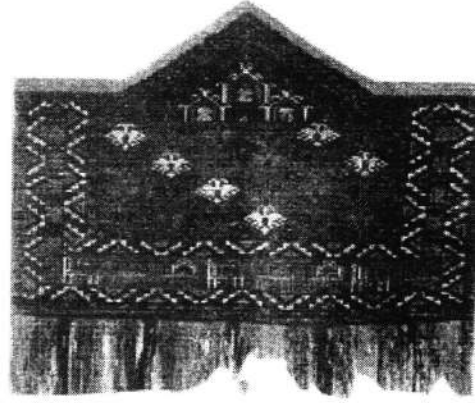
İslâmla tanıştıktan sonra Türklerin Hz. Muhammed'in siyah bir kumaştan yapılmış olan ünlü sancağının Türkçe'de "kartal, şahin, atmaca vb" anlamına gelen "Ukab" adını taşıması da kartala manevi bir özellik atfedilmesinin bariz bir ifadesidir.

Sonuç olarak. kökü M.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanan ve kutlu bir varlık sayılan kartal, Anadolu ve diğer Türk ülkelerinde, tek başına veya çift başlı olarak dokumalarda, Selçuklu ve Artuklu mimari eserleriyle paralarında, ahşap ve madeni eşyalarda işlenmiştir. Mimari eserlerimizden (1276-

80'de biten) Erzurum çifte minareli medrese ve 1310 tarihli Yakutiye medresesi taç kapıları yanlarında Kayseri-Döner kümbette, çok güzel biçimde çift başlı kartal kabartmaları, hakimiyet timsali

olarak, üstte ve altlarında da hayat ağacı işlenmiş bulunmaktadır. Hasankeyf-Amid (Diyarbakır)- Mardin Artuklularından Melik Salih Mahmud'un kendi çizdiği plana göre, yeniden yapılan şahaser Diyarbakır kalesi Ulubeden Burcu (1206) ile Yedikardeş Burcunda çift başlı kartal kabatmaları, devlet armaları olarak kullanılmıştır. Yine aynı Artukluların, 1200-1231 tarihleri arasında kestirdiği paralarda çift başlı kartal bulunuyor, Konya'da bulunan çok zarif bir pirinç Teber'in ağzında çift başlı kartal çok maharetle işlenmiştir. Erzurum'da çift başlı kartalın (bıçak işi ile) işlenmesi ile bir pano bulunmuştur. Bugün Konya Mevlana müzesinde bulunan 1279 tarihli Mevlana Türbesine vakfedilen rahlenin iki kanadı üzerinde birer çiftbaşlı kartal'ın (bıçak işi ile) işlenmesi, Selçuklu çağı ahşap işçiliğinin şaheser örneklerindendir³⁹.

Günümüzde, Dicle üniversitesi Arması, Artuklu-çiftbaşlı kartalıdır. Çiftbaşlı kartal, Erzurum Atatürk ve Konya Selçuk üniversitelerimizde de arma olarak kullanılmaktadır. Bu üniversitelerimiz, evrene açılan ilim kapılarını çift başlı kartallarla şereflendirmişlerdir.

Ersarı
Türkmenlerinde
24 Oğuz boyunu
temsil eden
24 çift başlı
Kartal
(N G Kırzioğlu)

36 A. Kılıcova, Carpets and Carpet Products of Turkmenistan, s.125, Aşxabad 1983, *nakleden*, Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s.294

37 A. Kılıcova, Carpets and Carpet Products of Turkmenistan, s.125, Aşxabad 1983, *nakleden*, Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s.294,300

38 Oljobay Karataev, "Türk Boylarında Tamgalar ve eski Kırgız-Oğuz Etmik Bağlantıları" Türkler, C. II, s.386-390, Yeni TürkiyeYay. Ankara, 2002

39- Neriman Görgünay Kırzioğlu, a.g.e., s.336

Aile ve Kadın Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme

Dr. Mehmet Özay

Günümüzde, genel olarak dünya toplumlarında, özel olarak müslüman-Türk toplumunda tecrübe edilmekte olan aile yapısındaki dejenerasyon, bir anlamda din kurumu ile aile kurumu arasındaki irtibat-sızlığa referans yapmaktadır. Bununla birlikte, gerek Müslüman-Türk toplumu gerekse modernleşme sürecinde azımsanmayacak bir “mesafe katetmiş” diğer müslüman toplumlarda aile yapısındaki kırılganlık ve deformasyon, modern kalkınma süreçlerine eşlik eden sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Modernleşme ve Batılılaşma tecrübelerimiz kırmızı çizgilerimizin ne denli solgunlaştığını ortaya koyarken, bugün aile sorunları ile yüzyüze kaldığımızda gücümüzün kırıldığını hissediyoruz.

Anahtar Kelimeler

Aile, Modernleşme, Kadın

“Aile Krizde” başlığı, bir genelleme olarak, Batılı endüstrileşmiş ülkelerde gündeme geldi. Aile yapısındaki değişime vurgu yapan kriz olgusu, toplumsal dinamikleri harekete geçirici bir etken teşkil etse de, Batılı toplumlar modernleşmeden taviz vermeden, modernite içerisinde bu sorunu çözümleme gayreti gösterdiler ve göstermeye devam ediyorlar. Ancak Batı, çözüm arayışlarında geleneğe yaslanmak yerine, ki böyle bir yaslanmaya olanak tanıyacak mekanizmaları çoktan ortadan kaldırmış olması nedeniyle, yeni tür aile yapıları icad etmeye yöneldi. Bugün tek ebeveynli ve ayrı yaşayan ebeveynler, kadar, evlilik dışı birliktelikler ve aynı cinsiyetin birarada hayatı gibi çoğulcu aile manzarası ortaya çıkıyor. “Biz de mi o yöne doğru gidiyoruz” türünden sorular akla gelmiyor değil.

Bu nedenle, Müslüman ailesinin yönelimi önemli bir araştırma konusunu teşkil ediyor. Özellikle modernleşme süreçlerine bile isteye katılma çabaları bunu bizatihi zorunlu kılıyor.

I

Modernleşme ve Batılılaşma tecrübelerimiz kırmızı çizgilerimizin ne denli solgunlaştığını ortaya koyarken, bugün aile sorunları ile yüzyüze kaldığımızda gücümüzün kırıldığını hissediyoruz. Her işin başı eğitim derken, eğitimin kurumsallaşması ve nicelikselleşmesi bağlamında önemli “başarılar!” yakalanmasına rağmen; siyasal elitlerin yönlendirdiği devlet politikaları ve hakim medya unsurlarının dejenerasyon yönelimli çabalarıyla aile kurumunun zedelenmesi arasındaki doğ-

rudan bağa yapılan vurgular son dönemde, en azından “muhafazakâr” çevrelerin yerel ve merkezi yönetimlerdeki varlıklarına rağmen, aile sorununun aşılması bir yana, artış göstermesi ümmetin Türkiye ayağında kısırlaşmayı ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Burada yakıcı gerçek ise şudur: muhafaza edildiği iddia edilen değerlerin neler olduğu ve nasıl muhafaza edildiği aşikâr değildir. Yakın tarihi dönem bağlamında aşındırılan bir Müslüman kimlik olgusunun varlığı inkâr edilemez. Bununla birlikte, aşındırılma sürecinin Müslüman kitleler üzerinde bıraktığı içselleştirilme olgusu ile aşındırıcı unsurların gizli ve açık araçlarla hedef belirleme mekanizmalarındaki varlığı, Müslüman kitleyi kısır bir döngüye sürüklüyor. Red ve kabul arasında gidip gelen ilişkiler bireylerin gündelik yaşamları kadar, üst politik söylem ve eylemlere kadar siyaret ediyor.

İslâmi hassasiyetlerin dejenerasyonu ve erozyonu olarak değerlendirilebilecek aile kurumundaki çözümler bir anlamda, “göreceliğin monopolleşmesi” ile kavramsallaştırılabilir. Modernleşme süreçlerinin kaçınılmazları kabul edilen eğitim, şehirleşme, kapitalist ekonomik model ve bireyselleşme gibi olgular, öte yandan, bizzati bu süreçleri göreceliği ön şart kabul etmesi aktif veya pasif katılımcı her bireyi içine almaktadır. Hayata bu perspektiften bakmaya “alıştırılan” Müslüman birey kasıtlı ya da kasıtsız eylemleri ile “alışkanlıklarını” yapıcı unsurlar halinde hayata intibak ettirmektedir. Müslüman bireyin açmazlarının, ikilemelerinin başında bu husus geliyor. Yani bir yandan kendi eliyle “alışkanlıklarını” inşa ederken, öte yandan bu “alışkanlıkların” üstesinden gelmek için çaba harcamak zorunda kalıyor. İki yönlü bir süreç arasında kalan Müslüman bireyin hangi istikamete yöneleceği sorunu ortaya çıkıyor. Öyle gözüküyor ki, geniş kitleler

bu iki yönlü süreçten rahatsız oldukları izlenimi verseler de, sorunların çözülmesi yerine giderek zahiri ve kronik bir hal alması -ki bu müslüman kitlenin modern toplumsal kurumlarda toplumsallaşmaya başlaması ile paralellik arz eder-, bu süreçleri meşrulaştırıcı bir şekilde memnuniyetlerini izhar ediyorlar. Baumann’dan ilhamla, Müslüman birey “akışkan modernite” ile karşı karşıya. Geçmişin olduğu gibi kabul edilen ve hayata yönünü ve rengini veren gerçeklikleri, artık üzerinde sağlam temellere oturan konsensüsü sorgulanabilir hale gelmiştir¹

II

Aile, varlığı birbirinden bağımsız iki bireyin oluşturduğu bütünün adı olmakla ve bu bütünden sirayet eden yapının devamlılığıyla kendini ortaya koyar. Bu devamlılık, yeni bireylerin yani çocukların aile kurumunda yer almalarının yanı sıra, söz konusu kurumun zaman ve mekândaki değişimleriyle sabittir. Ailenin toplumsal kurumlar arasındaki öncelikli yerine, toplumsal yapının prototipi olması veya minör özelliği taşımasıyla vurgu yapılır. İslâmiyetin bir yaşam düzeneği sunmasından hareketle, bu düzende kaçınılmaz başat rolün aileye verildiği malumdur. Bugün, genelde dünya toplumlarında özelde Müslüman-Türk toplumunda tecrübe edilmekte olan aile yapısındaki dejenerasyon, bir anlamda din kurum ile aile kurumu arasındaki irtibatsızlığa da referans yapmaktadır. Bununla birlikte, gerek Müslüman-Türk toplumu gerekse modernleşme sürecinde azımsanmayacak bir “mesafe katetmiş” diğer Müslüman toplumlarda aile yapısındaki kırılganlık ve deformasyon, kalkınma süreçlerine eşlik eden sorunlar olarak nüksetmektedir. Bu çelişik durum bizi, dini inanç ve davranışların aile sosyalleşmesinde görüldüğü üzere insan-lararası etkileşimlerdeki yapıcılığı olgu-

¹ Stocks, Janet, “Introduction: The Role of Money in ‘Doing Couple’”, *Modern Couples Sharing Money, Sharing Life*, (eds.), Janet Stocks, Capitolina Diaz, Björn Halleröd, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2007. -Storcy, John, *Inventing Popular Culture*, Blackwell, Malden, 2003, s.3

sunun² gerçeklikte karşılığını bulmadığı sonucuna götürmektedir. Bu durum, kendi içerisinde bir ikileme işaret ettiği gibi, modern hayat şartlarına koşullarına bile isteye veya zorunlu seçenek olarak intibak sağlama konumundaki Müslüman bireyin, verili toplumsal yapı ile İslâmiyetin önermeleri arasında bölünmüş bir kimlik sahibi olmasına yol açmaktadır.

Geleneksel toplumlarda dini inanç yapılarının gücü bireyi sarıp sarmalarken, gücünün önemli bir bölümünü, içinde geniş aile yapısının bulunduğu toplumsal birliklerden almaktadır. Geniş aile yapısı derken, sayısal çoğunluk itibarıyla bir grubun aynı çatı altında yaşamasını kastetmiyoruz. Geniş aile, aynı çatı altında yaşamamakla beraber, yaşanan “sosyal mesafe darlığı” nedeniyle aile üyelerinin birbirleri ile etkileşimlerinin sıklığına atıfta bulunuyoruz. Bu bağlamda, ailenin yetişkin bireyleri genç nesillere dini yönerge ve pratikleri formel ve enformel olarak aktarırken, koruyucu zırh olarak bu geniş ailenin birbirleri ile etkileşim sıklığından istifade etmektedir. Ev işleri, çocuk bakımı gibi ebeveyn maddi zorluğu hissettiren gündelik hayat pratikleri paylaşımcı bir yaklaşım ile geniş aile içerisinde çözümlere kavuşurken, sadece maddi bir çözüm olmanın dışında, sağladığı olanaklar ile ebeveynlerin ilişkilerinde “onarıcı” ve “yapıcı” roller icra etmektedir. Yeni evlilerin “aile kurumuna” adaptasyonları böylece el birliği ile sağlanırken, bilgiler ve tecrübeler bir nesilden ötekine doğal akışı içerisinde intikal etmektedir. Bu çerçevede, geleneksel-dini toplumsal yapı içerisinde aile kurumunu düzenleme yetkisi sadece aile bireylerine değil, içinde var olduğu bu toplumsal yapının unsurları gereği, dinin ve kökleşmiş eylemler olarak adetlerin yön verdiği üzere geniş aile çevresine, sosyal çevreye ve de dini içerikli

resmi kurumsal yapılara verilmiştir. Böylece bir toplumsal düzenleme bağlamında, aile tek başına var olan, bağımsız bir organ değil, aksine taşıdığı değerler ve sorumluluklar bağlamında daha geniş toplumsal varlığın bir parçasıdır³

Oysa, modernleşmenin getirdiği öncelikli yaşam alanı şehirler ve şehirlerdeki mikro yaşam alanları, geniş aile müdahalesinden bireyleri ‘azade’ kılmaktadır. Geniş ailenin yeni nesilleri dini-geleneksel hayata endeksli sosyalleştirme araçları, aynı zamanda, yeni kurulan aileleri de içine alacak şekilde genişleme göstermektedir. Şehirlerin mikro yaşam plâzalarında varlık yarışına konuşlanan Müslüman bireyler ise bu olanaklardan mahrum olmakla kalmıyor, akabinde bu yeni hayat tarzlarının üretimi olan sorunlara “kreatif” çözümler bulma gibi ağır bir yük ve sorumlulukla da karşı karşıyalar. Kimi müslüman ailelerin, mikro aile yapısının dayanılmaz ağırlığına çare olarak ürettikleri ve geleneksel yapıdaki geniş aile modelinin yerini almaya aday, en azından pratikte böyle bir işleve talip, “ortak çatı” altında biraraya gelmektedirler. Başlangıçta, zihinsel bir hazırlık bağlamında manevi birikimlerin, ardından da, maddi güçlerin harekete geçirilmesinin bir ürünü olan “ortak çatı”, şehir hayatının zorunluluklarının doğurduğu şartların sonucu olarak cemaatleşmenin yeni bir versiyonu olarak kendini ortaya koymaktadır. Günümüz eğitim metodolojilerinde sıkça gündeme getirilen yaratıcı, yenilikçi vs. tanımlamalar kendi başına bir değer taşımak yerine, bir güç ve efor sarfını zorunlu kılmasıyla modern hayat şartlarının yoğun baskısı altındaki bireye -aile ortamında tecrübe edildiği üzere-, karşılaştığı sorunlara çözüm bulma zorunluluğu getirmektedir. Ancak sorun da burada nüksetmektedir. Bu zorunluluk nasıl yerine getirilecektir? Mo-

2 Sherkat, E. Darren; Ellison, G. Christopher, 1999, “Recent Developments and Current Controversies in The Sociology Of Religion”, *Annual Review Of Sociology*, Vol. 25, s. 363-394.

3 Abd al-Ati, Hammudah, *The Family Structure in Islam*, American Trust Publications, s. 21, Indianapolis, 1977.

derm hayat şartlarının sarmaladığı gündelik hayat imkânlarında Müslüman birey yeterli donanımına sahip midir? gibi sorular cevaplandırılmayı beklemektedir. Bununla ilintili olarak, modernleşme evrelerinin giriftleşmesi ile birlikte bireylerin karar mercii olarak ortaya çıkmaları ve bu yönde bir baskı oluşturmaları aile yapısındaki değişimlere ve hususlara da sirayet etmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, geniş aile yapısının tesirlerinden arınmış, mikro düzeyde bir varlığa hapsedilen günümüz şehirli aile yapısı, modern dönemde bireylerin eylemlerindeki yönelimlerde ortaya çıkan en büyük değişim olarak “özel çıkarların tatmini” peşinde koşmaları aileden cinselliğe, estetikten dini inanca kadar kendi evrenini oluşturma yetkisini kendinde görmeye yol açmaktadır⁴

Bugün geleneksel-dini yapının aile ile irtibatındaki meseleler giderek yüksek sesle dile getirilirken, bu meseleler salt çeşitli versiyonlarıyla Batılı toplumlar da değil, modernleşme süreçlerinin şu veya bu safhasını tecrübe etmekte olan Müslüman toplumlar için de geçerlilik taşımaktadır. Yani, Batı aile yapısı dönüşümünü kasıtlı ve bilinçli süreçler muvacehesinde ortaya koyarken, Müslüman toplumlarında değişim içten ve dıştan gelen talep ve zorlamalarla farklı yönelimlere konu olmaktadır. Elbette bu yönelimde konu, kadının toplumsal konumu kadar, aile içindeki konumuna gelip dayanmaktadır.

Anthony Giddens’in bir mülâkatta dile getirdiği üzere, günümüz toplumlarında bireylerin gelenek ve tabiat ile irtibatının kopması farklı yönelimleri gündeme getirmiştir. Buna göre, birey, konumuz özelinde düşünersek aile içinde kadın, daha çok kapitalist ilişkiler ağının üretici dinamiği medyada ki günümüzde çoğul ve parçalı hâl almasının yanı sıra daha çok da kadın

dergileri, kadın-erkek ilişkileri, cinsellik türünden mahrem alanlara nüfuz eden toplumsal bağlamlarda- üretilen bilgilerin “bağımlısı” olmaktadır⁵

Bu bağımlılığın nihayetinde ulaştırdığı nokta ise hazcı tüketim modelleridir. Tüketim olgusunun şu ya da bu şekilde gündemimize giderek yoğun bir şekilde girilmesiyle ve de yeni nesiller arasında giderek öncellenmesiyle sosyal bilimcilerce tüketim toplumu olarak tanımlanan yaşadığımız süreç aile kurumunun da en azından son birkaç on yıllık dönem zarfında tüketilecek bir nesneye evrildiğini ortaya koyuyor. Oysa Müslüman ailesi, bireyin toplumla ilişkisinde yeşerdiği, şekillendiği ve yenilendiği bir kurum olmasıyla dikkat çeker. Aile kurumunun tüketilen bir nesne haline gelişi tüketen bireyler açısından kasıtlı ya da kasıtsız bir sosyal düzlem hiyerarşisinde yol kat ederken, izlenen stratejilerden birini oluşturduğuna kuşku yok. Yani, tıpkı gündelik yaşamın akışında varlığı anlamlandırdığı iddiasıyla giyim-kuşamdan, yeme içmeye, takip edilen dizilerden tatil mekânlarının seçimine kadar bir strateji. Öncelik kadının, toplumsal konumlanışını serbestlik temelli olarak belirlerken, bunun bedeli sırasıyla aile kurumuna yönelik ahlâk kurallarındaki değişimlere paralel olarak evlilik öncesi birliktelikler, artan boşanma vakaları, ayrı şekillerine bürünüyor⁶

‘Keyfilik’ kavramıyla açıklanabilecek bu yönelim, Müslüman bireyin Müslümanca dinamiklerden uzaklaşmasına, normatif değerlerle arasındaki mesafenin artmasına ve uzamasına ve nihayetinde yeni şartların içselleştirilmesine kadar giden süreçleri içinde barındırıyor. Böylece, gündelik pratikler içinde artık doğal bir anlam ve eylem bütünü haline geliyor.

Bir yandan idealize edilen değerle-

6 Hervieu - Leger, s.33, 2000

5 Loyal, Stephen, “An Interview with Anthony Giddens”, *Irish Journal of Sociology*, Vol. 8, 1998, s. 113-123.

6 Moore, Rob, *Education and Society: Issues and Explanation in the Sociology of Education*, Polity, s.10, 2004.

rin gündemi kaplaması, öte yandan ve de kimi zaman gözardı edilecek şekilde farklı sosyo-kültürel alanlarla etkileşimin sonucu olarak “yozlaşmanın kol gezdiği” bir ailenin varlığından edilebilir. Müslüman çevreleri temsil kabiliyetinde olduğu iddiasındaki kimi önderler, liderler aracılığı ile topluma yansıtılan Müslüman değerler dizgesi arasında, özellikle de siyasi alanı ilgilendiren açılımlarda kırmızı çizgilerin zamanla ortadan kalktığı, kaldırıldığı malûmken, aynı olgunun aile kurumu üzerinde de işletilip işletilmediği üzerinde durup düşünmek gerekiyor.

Meselâ Müslüman aileler bağlamındaki araştırmalara ve gündelik gözlemlere dayalı olarak eğitim düzeyi ve gelir oranı arttıkça bu ailelerin yapısında da seküler aile yapısındaki kırılmaların ortaya çıktığı vakidir. Aslında bu sonuç bile kendi içerisinde öğreticiliği taşıyor. O da, Müslümanca varoluşun dinamiklerini hayatın her alanına, hayatın geçilen her safhasına bilinçli ve kalıcı şekilde işlemede gözardı edilemeyecek noksanlıklar olduğudur. Bu Müslüman bireyin toplumsal gelişim basamaklarını aşarken, dayanaklarını ya da dayandığını ileri sürdüğü değerlerle içten içe ancak negatif bir hesaplaşma yaşadığını ortaya koymaktadır. Müslümanca olduğuna inandığı değerlerin hayatın getirdiği, dayattığı şartlarla orantılı olarak önemli değişimlere maruz kalmaktadır. Müslümanca olmanın dinamiğini temel alan ve bu temelden hareketle değişim basamaklarına yön vermek yerine, tam tersi, yani değişim basamaklarının inanç değerlerine ve onun toplumsal alandaki somut davranışsal açılımlarına “gem vurma” ile karşı karşıyayız. Değişimin odağında “ekonomik kalkınmayı gerçekleştiren Müslüman toplumunun bu ekonomik açılımın getirdiği yeni imkânlar ve şartlar muvacehesinde nasıl bir yönelim sergileyeceğini bilememesi, önünde böyle bir örneği, rol modelinin olmamasının etki-

sini unutmamak gerekir.

Modernitenin dünya algısının madde ile ilişkinin öncellenmesine dayandığı gerçeğinden ve bunun medya aracılığı ile kitlelere sunumundan hareketle, bu öncelikle işinin, bireyleri içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler ağı içerisindeki yerlerine göre öte dünyadan görece uzaklaştırırken, karşımıza bu dünyada var olmanın üstesinden gelmede tutunulması yegâne bir alan olarak “hazzı” karşımıza çıkarmaktadır. Haz, bir anlamda, tüm eylemlerin nihai hedefi haline getirilmekte ve haz-modernite ilişkisi, içinde yaşanılan maddi dünyanın bir cennete evrilmesi süreciyle somutluk kazanmaktadır. Dünyada cenneti inşa, modern insanın kaybettiği kutsalının yanı sıra, yitirdiği cenneti de burada var etmesi anlamına gelmektedir. Bu dünya ve öte dünya arasındaki büyük bir kopuş... Aile bireylerinin birbirleri ve ailenin bir kurum olarak diğer yapılarla ilişkisi haz temeline dayandığı giderek açık seçik bir görünüm kazanmaktadır. Oysa İslâmiyetin “hazzı” hayatın odağından çekip alınması ile Müslüman bireyin bizatihi bu hazzın kaynağı ve destekçisi modern koşulların dayattığı hayat zemini üzerinde yükselişi arasındaki tezat kaçınılmaz bir hâl almaktadır.

III

Birey dediğimizde akla gelen unsurların başında kimlik inşası, bireyin kendinin farkında olma ve bu farkındalığı hayat sürecinin her anında aktif olarak fiiliyata koyma gibi süreçler de gelmektedir.

Modernitenin Giddens’den ilhamla yapılaştırmacılık görevini insan tekinde bulunduğu söylemi müslüman bireyin anın gerektirdiği sorumluluğu sürekli üzerinde taşıması, yani kendinelik olgusunu hatırlatıyor. Bireyin fiziki ve ruhi varlığının “emanet” derecesinde algılanması ile bu emaneti hakkıyla koruma arasındaki bağ, işte bu kendinelik, kendi oluş süreçleriyle örtüş-

mektedir. Bireyden başlayarak toplumsal varlığın bütününe koruma altına alınması karşılığını geleneksel toplum yapısında bulmaktadır. Geleneksel toplum, denenmiş, tasarlanmış yapının tedrici olarak inşa edilmesinin ürünüyken, modernite bu yapının alt/üst edilmesi ile birey hayatında yeni bir kulvar açarak kuruluşunu her ana yaymayı zorunlu kılmaktadır. Modernite bir gelenek inşası değil, sürekli yenilenmeyi öngören ve bu anlamda bireyi dinamik olmaya zorlayan bir özellik taşımaktadır. Avrupa’da görüldüğü üzere neo-liberal toplumlar bağlamında aile ilişkilerindeki yapısal dönüşümlerin temeli kadının iş piyasasında yer edinimi Giddens’in geç dönem modernite olarak adlandırdığı günümüz şartlarında baskın bir özellik taşımaktadır.

Günümüzde tekil bireyler her ne kadar, varoldukları toplumsal konumları bağlamında, şu veya bu şekilde, post-modern paylaşım süreçlerine tabi olsalar da, bir toplumsal yapıda ve bir toplumsal ‘an’da geleneksel, modern ve post-modernin aynı anda tecrübe edildiği de bir vakıdır⁷ (Amman 2010: 8). Aile kurumu da bundan azade değildir. Yani aile kurumsallığın ve sürekliliğin sonucu olarak getirdiği değerler itibarıyla geleneksel yapı şeklinde zuhur ederken, iç ve dış faktörlerin etkisiyle önemli bir değişime ve dönüşüme tabidir. Bu çerçevede, geleneksel aile, bir yandan bizatihi kendi içinde ve de çeşitli sivil ve kamu kurumları vasıtasıyla kendini tekrar etme, yenileme mücadelesi verirken, kaçınılmaz olarak modern ve post-modern yapıların müdahalesi ve karşı koyması ile de yüzleşmektedir. Bu anlamda, bir toplumsal kurumun diğer kurumlarla ilişkisinde yaşanan değişimlerden ve karmaşık ilişkilerden hareketle⁸ özellikle aile ve din kurumları

arasındaki ilişkinin yerini aile ve ekonomi ilişkisinin aldığı, günümüz şartlarında aileyi ayakta tutan dinamiklerin de değişmekte olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Aile ve din kurumları arasındaki temel bağdan hareketle ve de yukarıda değindiğimiz hususiyetlerle bağlantısı dolayısıyla aile kurumunu tanımlamak gerekirse şunları söyleyebiliriz: Evlilik ve kan bağı ile birbirine bağlanmanın sonucu olan aile dinin tanımladığı, yasalarca desteklenen ve bireylerin içselleştirmesiyle karşılıklı beklentileri gerçekleştirmeyi hedefleyen bir kurumdur⁹. Dini inanç ve davranışların insanlararası etkileşimlerdeki rolü dikkate alındığında bunun toplumsal kurumlar içinde en dikkat çekici yerinin aile kurumunda gerçekleştiği görülür¹⁰. Yani, aileyi şekillendiren, ona rengini veren, toplumda varlığı kabul edilebilir bir kurum olmasını sağlayan ve bu kurumdaki başlayarak sosyal yapının diğer unsurlarına nüfuz eden ontolojik köken dinden kaynaklanmaktadır. Din ve aile kurumlarının karşılıklı ilişkileri, ailenin kutsal bir kurum kabulünde olduğu üzere kaçınılmaz ve her kültür coğrafyasında benzer etkilere sahiptir. Aile kurumunda dinin normları bağlamında yozlaşma olarak değerlendirilebilecek değişim, sosyolojide yaşanan toplumsal süreçlerin bir sonucu olarak kendi içinde evrilmesi olarak değer bulur. Bu iki yaklaşımı birbirinden ayırmadan konuya yaklaşmak gerekmektedir. Aile kurumunda görece geç dönemlerde hızlandığı fark edilen değişim süreci sosyal sistem içinde müslümanların katettikleri mesafenin yanı sıra, göç, eğitim ve bir dizi dışsal faktörlerle doğrudan temas gibi özellikleri ile doğrudan ilintilidir. Müslümanların sosyal evreninin genişleyerek görece geleneksel sınırların ve kalıpların ötesine taşması, bir

7 Amman, M. Tayfun, Türkiye’de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi, *Aile ve Eğitim Sempozyumu*, İSAV, 24-25 Nisan, 2010.

8 Leslie, Gerald R., *The Family in Social Context*, Second Edition, s.6, Oxford University Press, s.6, New York, 1973.

9 Abd al-Ati, Hammudah, *The Family Structure in Islam*, American Trust Publications, Indianapolis, 1977.

10 Özay, Mehmet, *Sekülerleşme ve Din*, s. 41-2, İz Yayınları, 2007.

yandan imkânları öte yandan sorunları beraberinde getirmektedir. Müslüman bireyin, modern dünyadaki karmaşık ilişkiler ağındaki yeri ve konumu aile özelinde öne çıkarken, kendini mevzilendirdiği yeri hak etmesini sağlayacak donanımlara sahip olmasını gerektirmektedir. Bununla, modern dönemde, bireyin sınırlarının genişlediği bir sosyolojik evren olması dolayısıyla dikkat çektiğini vurgulamak istiyoruz.

Yukarıda değindiğimiz geleneksel, modern ve post-modernin biraradalığı, bu yapılarca öznellik teşkil eden aile bireylerinin hayata müdahalesini karmaşıktırdığı gibi genişletmektedir de. Karmaşıktırma, bireylerin gerek kendi gerekse diğer bireylerle, aile fertleriyle ilişkilerinde olumsuzlamayı ortaya koyar; genişletme ise bireye, birey olduğunu hatırlatacak ve kendini süreklilik taşıyan ilişkiler ağında aktörlük mevkiine taşıyacak imkânlar sunmaktadır. Günümüzde müslüman aile ve bu aile içerisinde, her ne kadar genelde “kadın” öncelikli olarak ele alınıp dikkat çekilse de, bu kurumu oluşturan bireylerin aktörlüğü meselesi can alıcı bir meseledir. Geleneksel toplumsal yapının kendine özgü koşullarında, aile bireyleri kendilerine aktarılan rolleri ve biçilen kimlikleri kendi içinde sabit ve tutarlı bir şekilde inşa edilmiş halde bulurken, günümüz post-modern şartlarında düşünömsel süreçlerin bir ifadesi olarak, bireyin “aktörlüğü” toplumsal ilişkilerde temel bir yer işgal etmektedir¹¹ Bu nedenledir ki, aktörlük eylemsel bir davranış olmakla bireylerin toplumsal ilişkilere katılımlarının yineleyici, dönüştürücü, meydana okuyucu yönleri ile ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Yani bir anlamda, aktörlük, sabit ve kendi içinde tutarlı bir kimlik yerine, bireyin kimliğini sürekli akışkan bir boyut içerisinde gerçekleştirdiği bir kendi-

ni inşa sürecine evrilmiştir. Bu anlamda, kimlik inşasının sürekli bir oluş halinde olduğunu ileri sürmek hata olmaz. Burada vurgulamak istediğimiz husus, geleneksel aile yapısında nesiller arasındaki simetrik devamlılığın göstergesi olarak telâkki edilebilecek ve “tüketimci” bir özelliğe sahip kimlik mirasının yerine, günümüz toplumsal şartlarında müslüman ailesinin dönüşümünün, değişiminin ve bununla bağlantılı olarak yaşanan krizlerin aile kurumunu teşkil eden bireylerin üretimci kimlik inşa süreçlerinden çoğulcu kimliklerle hayatta var olabilme mücadelelerinden bağımsız olmadığıdır¹² Modern-post-modern yapılanmalar, dışsal faktörlerin aile üzerindeki nüfuz ve etkilerinin görece giderek azalmasıyla, aileyi oluşturan bireyleri kendileri olmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu bir anlamda, aileyi oluşturan bireylerin taşıyacakları sorumluluklar bağlamında, manevi sorumluluğun artışı anlamına gelmektedir. Bir grup içinde veya tek başına hareket eden birey, aileden cinselliğe, estetikten dini inanca kadar kendi evrenini oluşturma yetkisini üstlenmesinde göröldüğü üzere, kendisine sunulan çoğul yapılar içinden uygun olanını seçmektedir. Modern dönemde geleceğin birey üzerindeki hakimiyetin görece zayıflamasıyla ‘ben’, kendisini düşünömsel sürecin bir parçası olarak gerçekleştirmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır¹³

IV

Kadının aile içindeki konumunun yanı sıra, aile kurumunun dönüşüme, değişime tabi olması, çokça dillendirildiği üzere eğitim, göç, iş hayatı gibi yirminci yüzyıl son çeyreğinde giderek artarak gündeme gelen sosyal değişimlerle doğrudan irtibatlıdır. Bir yandan müslüman erkek toplumsal alanlarda, özellikle de siyaset kurumunda

11 Özey, Mehmet, *Anthony Giddens ve Sosyolojisi*, s.64, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, 2000.

12 Storey, John, *Inventing Popular Culture*, s.79, Blackwell, Malden, 2003.

13 Özey, Mehmet, *Sekülerleşme ve Din*, s.65, İz Yayınları, 2007.

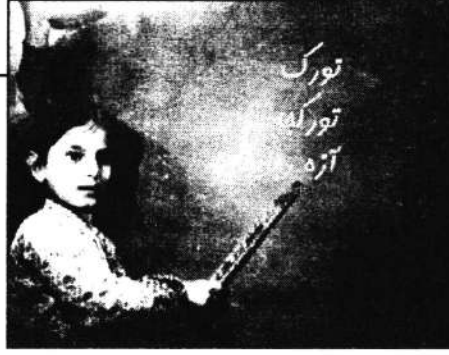
varlık mücadelesi verirken, kadın bu süreçte geleneksel yapıdan devralınan mirasın bir yansıması olarak “yardımcı” konumunu sürdürmektedir. Müslüman erkeğin siyaset kurumundaki varlığının giderek kesif bir seviye kazanması, aynı zamanda, kadının toplumsal görünürlüğü için potansiyel bir alanın açılması anlamı taşıyordu. Bu alan kadının siyaset alanında kendini ortaya koyması olarak değil, -belki bu alanın örnek gösterilen Batı demokrasilerinde de görüldüğü üzere siyasetin kurulu işlerliğinde kadına yer olmaması ile açıklanabileceği gibi, siyasi alanda mücadele edecek kadın sayısının görece çok daha az olması da bir etken kabul edilebilir-, en yakınında, yani aile kurumu içerisinde konumunu yeniden şekillendirme çabası ile ortaya koydu. Bu bir anlamda, kadının kamusal keşfi süreciydi, ki eğitim, çalışma hayatı gibi süreçlere paralel olarak bu sürecin ivme kazanarak devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu süreçte, kadının ekonomik bağımsızlığının ve bunun neticesinde diğer sosyal ilişki alanlarını şekillendirme becerisi dini aidiyet noktasında hemen hemen sınır tanımadan toplumdaki katmanlar arasında giderek yaygın hale geldiği görülür¹⁴ Küresel anlamda kadının değişiminden bahsederken, müslüman kadının değişim ve dönüşümünü gözardı etmemek gerekiyor. Hem kendi lokal alanında hem de sanal alanlarda kendi hem cinsleri ve hem cinslerinin etkin ve etken olduğu yapılanmalarla süreklilik arz eden buluşmalar, müslüman kadının dönüşümündeki parametrelerin belirlenmesi açısından önem taşıyor. Yani, müslüman kadın, dönüştürücü bir aktör olarak kendi evrenini inşa ederken, dayanak noktasının yerel ve İslâmi olduğu kadar ve belki de bundan daha çok, küresel kadın hareketleri ile yönelimlerine konuşlandığını söyleyebiliriz.

Günümüz aile yapısında gözlemlenen değişim ve dönüşüm dönemleri, adına küresel denip muğlak bir şekilde ifade edilse

de, temelde Batı ülkelerindeki toplumsal hareketler, fikri yönelimlerden etkilenimlerin sonucu olarak toplumsal ilişkilerdeki çeşitlenmeler gözardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Kadının, aile kurumundan başlayarak geniş toplumsal yapılara kadar uzanan konumunu sorgulama süresince Türkiye özelinde ele aldığımızda iç göç ve eğitimin ardından üretim evrelerinin çeşitli aşamalarına dahil olmakla kadının kamusal alanda görünürlük kazanması, orta ve üst ekonomik sınıf tabakalaşmalarının artması kadının geleneksel-dini yapılanmadan getirdiği değerler ile adına feminizm denilen düşünce sistemi arasında kalmasına ve bu anlamda bir dönüşüm evrelerine tekabül etmektedir¹⁵ Kadının toplumsal görünürlüğü günün anlaşılması bağlamında Foucault’un gündeme getirdiği beden üzerindeki çalışmaların önemli bir katkı yaptığından bahsedebiliriz. Bedenin toplumsal ilişkilerin odağındaki yeri, siyasi iktidarla bağlantısı gibi önemli bir olgu ile karşımıza çıkmaktadır. Şu hususu da tartışmanın mümkün olduğunu düşünüyoruz: Bedenin kurgulanması ile toplumsal ilişkiler ağında bireylerin yeni pozisyonlar edinmesi imkânından hareketle bu olgu, Müslüman kadın bireylerin aktörlük “yarışında” kazanımlarından biri kabul edilebilir. Öyle ki, bu kazanımdan ötürü müslüman kadın figürünün evdışı etkinlik alanlarında var olma çabası bir sosyal mücadele halini almıştır. Ev-içi, evdışı kavramları çerçevesinde doğan çapraşık, karmaşık ilişkiler bir anlamda kadının beden ile kurguladığı iktidara ulaşma arzusunun yansıması şeklinde zuhur ediyor. Bu anlamda ev-içi ortamda iktidardan bahsedilebilirliği ise kuşkuludur. Öte yandan evdışı ortam bireyi, özellikle de kadını iktidar aygıtları karşısında yalnızlaştırması, bedenin yinelebilir şekilde kurgulanmasıyla bu iktidar aygıtlarına alternatif teşkil edecek bir iktidar inşası anlamı taşımaktadır.

¹⁴ Moore, Rob, *Education and Society: Issues and Explanation in the Sociology of Education*, s.11, Polity, 2004.

¹⁵ Kamaruddin, Zaleha; Kausar Zeenath, (ed.), *Women's Issues Women's Perspectives*, Second Edition, Ilmiah Publisher, Kuala Lumpur, 2002.

I. Bakü Türkoloji Kurultayı (1926)

Doç. Dr. Cemile Amirova

1926 I. Bökü Türkoloji Kurultayı tekçe Türkbilim bakımından değil, politik, sosyoloji, tarih açısından da büyük önem taşımaktadır. Kurultayın ana problemi alfabe meselesidir. Bu kurultayı yayınlanmış tutanakları, araştırmalar, hatıralar şimdiki neslin bildikleridir.

Fakat bu tarihi kurultayın İstanbul, Moskova, Bakü, Kazan, Bişkek, Almatı, Taşkent... Arşiv ve kütüphanelerinde mevcut belgeleri hâlâ elimizde yoktur. Objektif tarihi-politik, bilimsel Türkbilim değerlendirmesi için bu belgelerin toplanması, kurultay öncesi ve sonrası olayların derinden bilinmesi ciddi önem taşımaktadır.

Soykırıma uğrayan kurultay iştirakçisinin hayatının ve eserlerinin araştırılmasının tarihi görev niteliğinde olmasını herkesin bilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Bakü Türkoloji Kurultayı, Siyasi cinayet, dil meselesi

Bildiklerimiz

Tarihte öyle olaylar var ki, onlar ilim hayatı için olduğu kadar, tarih ve siyaset için de değerlidiler. Bu anlamda 1926 I. Bakü Türkoloji Kurultayı büyük tarihi önem taşımaktadır. Bu kurultayın hazırlıkları 1922 yılından başlasa da aslında meselenin kökü 19. yy'ın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Azerbaycan büyük demokrat eğitimcisi Mirza Fatalih Agundzade'nin hazırlamış olduğu "Dört Alfabe Projesi" zamanında gerçeklik kazanıp, kabul edilmese de tarihî önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Sonralar da Azerbaycan ve Türkiye'de alfabe reform

teşebbüsleri olmuş, fakat bu teşebbüsler de akamete uğramıştır. 20. yy'ın başlarında dünyaya gelen iki yeni devlet "Atatürk başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti" ve "Lenin - Stalin" başta olmak üzere Sovyetler Birliğinin" ortaya çıkışlarının ilk yıllarında alfabe reformuna teşebbüs etmişlerdir. Her iki devletin maksatları birbirinden farklıydı. Sovyetler Birliği, Türk halklarını birbirinden ayırmak için özellikle Türkiye'den koparmak için alfabe reformuna önem verirken, Türkiye Cumhuriyeti, modernleşme devrinde alfabe devrimini gerçekleştirmekle, hem Türk halklarının alfabe birliğini gerçekleştir-

me, hem de Avrupalaşma ve Türkiye’de okuma-yazma yetersizliğini ortadan kaldırma çabası içindeydi.

Harf devrimi Atatürk devrimlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Atatürk ileri görüşlülüğüyle, Sovyetler Birliğinde gerçekleştirilen çabaları dikkatle takip ediyordu. Bakü de 1922 yılından başlayan alfabe hazırlıklarında eğitimci âlimler, yazarlar millî fikirli insanlar aktif rol oynuyordu. Aslında bu dönem, Moskova’nın kurguladığı bir takım oyunlardan başka birşey değildir. Sonradan da göreceğimiz gibi Stalin rejimi önce on yıl boyunca (1927-1937) bu alfabenin resmileşmesine izin vermiş, ancak daha sonra kril alfabesine geçerek, Türk halklarının alfabe birliğine ciddi bir darbe vurmuştur.

Stalin’in bir sinsi oyunu da Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk düşünceli ilim adamlarını bir araya getirmek, sonra onları tutuklamak ve soykırıma tabi tutmak idi. Ancak Stalin’in bu ileri görüşlülüğü Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bitmiş olacaktı.

Azerbaycan’ın ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin yeniden Latin alfabesine dönmesi Atatürk devriminin zaferi olmakla beraber, aynı zamanda Türk dünyasının eğitim, kültür zaferi oldu. Zamanında İsmail Bey Gaspıralı’nın “dilde, fikirde, işte birlik “şiarı, ayrı ayrı takıntılara etnik milliyetçilik çabalarına rağmen büyük bir adım atmış oldu. Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu ve Prof. Dr. Mustafa Öner’in birlikte hazırlayıp, TDK tarafından yayınlanan “1926 I. Bakü Kurultayı (Tutanaklar) kitabında kurultayın manzarası açık ve aydın şekilde görülmektedir.¹

Kitabın Şunuş’unda Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın yazıyor:

Türkoloji tarihinde kısaca Bakü Kurultayı olarak anılan Birinci Türkoloji Kurultayı’nın önemi yalnızca sunulan ve tartışılan bildirilerden kaynaklanmamaktadır. Bütün Türk dünyasında ortak alfabe, ortak yazıma, ortak terimlere ve nihayet olarak dile yönelik bildirilerin sunulduğu, tartışmaların yapıldığı Bakü Kurultayı, katılan delegelerin de kaderini etkilemiştir. Ana dilini en güzel bir biçimde ifade edecek alfabe, yazım kurallarını ve öğretim sorunlarını tartışan bilim insanları, Kurultay’da yaptıkları konuşmalardan birkaç yıl sonra, asılsız suçlamalarla ölüme, hapse veya sürgüne mahkûm edilmişlerdir. mesela Kurultay’a Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nden katılan delegelerden yalnızca biri, Stalin’in 1936-1937 kırıgın (*repressiya*) döneminden önce eceliyle öldüğü için suçlamalardan, işkenceyle öldürülmekten veya sürgünden kurtulmuş, geri kalanlar ise büyük bir felaketin mağdurları olmuşlardır...

Sovyet dünyasında ise 1930lardan sonra Kurultay tutanakları gizli belge olarak herkesten saklandı. Kurultay’da alınan kararları Anti-Sovyet düşünceler olarak kabul eden Sovyet yönetimi, Kurultay delegelerini de halk düşmanı olarak görmekteydi. Bunun için Bakü Kurultayı hakkında araştırma yapmak, hatta ondan söz etmek yasaklandı. Kurultay’a katılanların akıbeti ise uzun süre karanlıkta kaldı...

Sovyet yönetiminde 1950’li yıllarda başlayan yumuşama üzerine yakınlarının girişimleri sonucunda aklanan kırgın kurbanlarına itibarları iade edildi. Sürgünde olanlar ülkelerine döndü, hapiste olanlar tahliye edildi. Ama bilimsel araştırmalarının, çalışmalarının düşüncelerinin ve ideallerinin bedelini canlarıyla ödeyenleri geri getirmek mümkün olmayacaktı. Sov-

1 Bkz: 1926- Bakü Türkoloji Kurultayı (Tutanaklar) , Ankara, 2008

yetler Birliği'nin 1990'ların başında dağılmasından sonra kırılgan dönemini konu alan araştırmalarla Bakü Kurultayı'na katılan Türkologların gördükleri işkenceler; verilen ölüm, hapis ve sürgün cezalarının nasıl yerine getirildiği birer birer aydınlatılmaya başlandı. Karanlıklar içerisindeki insanlık suçları ortaya çıkarılırken 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı ile ilgili belgelerin bir bölümü yeniden araştırmacılara açıldı. Böylece Türkoloji tarihindeki bu ilk kurultayın ilk kurultayın büyük ayrıntılarıyla, sonuçlarıyla ve her yönüyle araştırılmasına girildi...²

Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoglu kitabın önsözünde haklı olarak yazıyor.

Kurultay, politik, stratejik değerleri dışında bilimsel açıdan da büyük bir önem taşıyor. Kurultayın apıldığı tarih, Sovyetlerde kültürel özerkliğin bulunduğu bir devirdir ve politik alanda siyasi muhalefetin olması ile bağlantılıdır. Bu açıdan M. Resulzade başta olmak üzere Azerbaycan siyasi muhacirlerinin, kurultayı olumsuz olarak değerlendirmesi anlaşılabilir. "Bolşevik Türkçülüğünü", "Komünist Milliyetçiliğini" derinden araştıran M. Resulzade ve Mirza Bala Mamedzade'nin tespitleri politik açıdan oldukça önemlidir. Bizce, bu kurultay, yalnız Sovyet rejiminin zaferi sayılamaz. "Alfabenin Latince, terimlerin Rusça, lisanın proleterce" olması düşüncesi, I. Kurultayın bilinen, görünen renklerinden biridir. Başka bir renk, T. Menzel'in bakışlarında yankısını bulmuş Alman-Avrupa bakış açısıdır. Tamamen başka bir bakış açısı ise Atatürk'ün yaklaşımı ve aldığı kararlardır. Gerçekten de tarih verdiği dersleriyle önemlidir. Fakat bu dersleri tek yönlü, tek renkli olarak kavramak da doğru sayılamaz."³

I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nda Türk lehçelerinin yedi önemli konu tartışıldı:

Alfabe meselesi;

İmla meselesi;

Terim meselesi;

Öğretim metotları meselesi;

Akraba ve komşu dillerinin karşılıklı etkileşim meseleleri;

Türk lehçelerinin yazı dili sorunları, ortak yazı dili meselesi;

Türk lehçelerinin tarih meseleleri.

Bu problemleri çok kısa olarak şöyle özetlemek mümkündür:

Alfabe meselesi.

"131 katılımcısı bulunan Kurultay 17 toplantı yaptı, Türk tarihine, soy köküne, etnografyasına, edebiyat ve medeniyete adanmış 38 bildiri dinlendi. Kurultaya fahri üye olarak davet edilmiş Türkolog Ali Bey Hüseyinzade, büyük teoriysen N. Marr, Sovyet ideolojisinin önderlerinden olan A. V. Lunaçarski başkanlık kürsüsüne alındılar. Kurultaya davet olunanlar arasında ünlü doğru bilimcilerinden F. Köprülüzade ve E. Krımski'nin olması, Kurultayın tarihi değerini daha da arttırmaktaydı. Kurultaya katılan Sovyetler Birliği Merkezi İcra Komitesinin başkanı G. Musabeyov hükümet adına kurultayı selamladı...

"T.Menzel, I. Bakü Türkoloji Kurultayının ünlü Türkolog V. Radlof'un şerefine yapılmasını teklif etti. Bu teklif S. A.A. Agamalıoglu tarafından kabul edildi. Bunun üzerine Türk delegeler İsmail Bey Gaspıralı'nın ismini teklif etti. Böylece I. Bakü Türkoloji Kurultayı İsmail Bey Gaspıralı ve Radlof'un şerefine düzenlenmiş sayıldı. Ünlü Türkologlardan V. V Barthold "Tür Halklarının Tarihinin Çağdaş Durumu ve Öğrenilmesinin Yakın Görevleri", S. F. Oldenburg "Türk Halkları Ara-

² Bkz. Sunuş bölümünde s. 7-8-9

³ Bkz.s.13,

sında Yurt Bilgisi Çalışma Metotları”, A. A. Miller “Türk Halklarının Tasviri Sanatı Hakkında”, F. Köprülüzade “Türk Halklarının Yazı Dillerinin Gelişmesi”, A.N. Samoyloviç “Türk Dillerinin Öğrenilmesinin Çağdaş Durum ve Yakın Görevleri”, B. Çobanzade “Türk Lehçelerinin Yakın Akrabalığı Hakkında” ve “Bilimsel Terminoloji Sistemi Hakkında”, H. Zeynalı “Türk Dillerinde Bilimsel Terminoloji Sistemi Hakkında”, A. R. Zifeldt-Samumyagi “Türk Dillerinde Bilimsel Terminolojinin Oluşum Prensipleri Hakkında”, S. Y. Malove “Eski Türk Dillerinin Öğrenilmesi” F. Ağazade “Türk Dillerinde Doğu İmla”, N. F. Yakovlev “Türk Milletlerinin Sosyal ve Kültürel Ortamları ile ilgili Alfabe Sisteminin Kurulması Problemleri”, C. Memmedzade “Türk Halklarının Alfabe Sisteminin Kurulması Hakkında”, Kemanov “Türk Dillerinin Öğretim Metotlarının Temelleri”, N. N. Poppe” Altay Dillerinin Karşılıklı Akrabalık Meselesinin Tarihi ve Çağdaş Durumu”, G. Şeref “Arap ve Latin Sistemli Yazılar ve onların Türk-tutar Halkları İçin Uygulanması Meselesi” konularında ilginç bildiriler sundular. Kurultayda ünlü ses bilimcisi A. . Şerba’nın “İmlânın başlıca Prensipleri ve Bunların Sosyal Önemi” ve “Ana Dili Eğitiminin Metotlarında En Yeni Akımlar” isimli bildireleri teorik açıdan dikat çekiciydi. Ermeni dilbilimci R. U. Açaryan’ın “Türk ve Ermeni Dillerinin Karşılıklı İlişkisi” isimli bildirisi Türkçenin Ermeniceye tarih içinde tüm seviyelerde etkisinin açıklanması üzerine kurulmuştu. Bir bilim adamının objektifliğinin itirafı olarak yankılanan bu bildiri bugün de zehirli Ermeni şovenist milliyetçi ideolojisine ve tarihi tahrif ve inkâr etme yoluna karşı çok güçlü bilimsel bir belge olarak önemlidir.”⁴

Alfabe bilim melesinden daha fazla siyasi meseledir. Atatürk, Lenin ve Stalinin, Agamalioglunun R. Ahundovun M. C. Bağirovun ... alfabe ile ilgili açıklama, yazı ve notları şunu açık şekilde ifade etmektedir. Politik yönünden, amaç ve platformundan asılı olmayarak bu siyaset adamlarının devlet hayatında, toplumda, genel olarak ideolojide alfabe meselesine verdikleri önemi ifade etmektedir.

Bu açıdan 20. yılların evvellerinde başta Lenin-Stalin olmakla, Sovyet Komünist ideoloji önderlerinin arşivlerdeki kayıt, not ve belgelerin inceden inceye toplanması, değerlendirilmesi ve yayınlanması ciddi önem taşımaktadır.

Aynı zamanda Cumhuriyetten önce ve sonra özellikle I. Bakü Türkoloji Kurultayı öncesi ve sonrası Atatürk fikir ve mülâhazalarının, görüş ve notlarının tamamının şimdiye kadar toplanmadığını, araştırılmadığını üzümlere bildirmek zorundayız.

1926 I. Bakü Türkoloji Kurultayı Sovyetler Birliğindeki Stalin soykırımlarının başında gelir.

“Doğu bilimi çalışmalarının içinde gelişen Türkoloji, zamanla kendi çizgisini oluşturmuş ve özel bir ilim alanı haline gelmiştir. Sovyetler Birliği’nde, özellikle Stalin döneminde, “*Pantürkizm*” özel bir suç alanı oluşturduğu için, bütün Türkologlar, bu bilim alanının doğası gereği suçlu görülmüşlerdir. Türk dillerinden biriyle yazan şair ve yazarlarda “*Sovyet vatandaşı, homo sovieticus*” tipinin “*ortak dili*” Rusçanın dışında bir dille yazdıkları ya da millî ve dinî konuları işledikleri için “*halk düşmanı*” ilan edilerek cezalandırılmış, büyük bir bölümü “*kurşuna dizilerek*” öldürülmüşlerdi. Bakü Türkoloji Kurultayı cezalandırılan Türkologlar için önemli bir takvim başlangıcı olmuştur. Bu kurul-

tayda ortaya konulan görüşler, Sovyet yöneticilerinin yaratmaya çalıştığı “*proleter Sovyet inasın tipine*” ve Sovyetleştirme politikalarına aykırı görüşler telkin ettiği için tehlikeli bulunmuş ve katılımcılarının önemli bir bölümü kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Millî ve yerli konuları işleyen, epik şiir ve destanlarla ilgilenen, sistem karşıtı bir düşünceye sahip olan ve bu düşünceleri eserlerinde ifade eden şair, yazar, düşünür ve ilim adamları fark gözetilmeden cezalandırılmışlardır. Cezalandırılan aydınların büyük bir bölümünün davaları Stalin sonrası dönemde, tekrar açılmış ve suçsuz bulunarak aklanmış, itibarları iade edilmiştir.

Rusya’da, 1950’li yılların ortalarından itibaren davaları yeniden açılan ve suçsuzlukları ispatlanan çok sayıda insanın hikâyesini içeren çeşitli kitaplar yazıldı.* Bunların bir bölümü “*repressiya kurbanları*” için yazılmış genel kitaplar iken, bir bölümü, belli meslek alanlarını ya da belli toplulukları ve coğrafyaları ele alan kitaplardır. “*Repressirovanaya Türkologiya*” (Moskova 2002) adlı eser baskı rejiminden etkilenen Türkologları anlatan bir çalışmadır. F. D. Aşnin, B. M. Alpatov ve D. M. Nasilov tarafından hazırlanan eser Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsü yayını olarak çıkmıştır. Eserde Sovyetler Birliği döneminde baskı ve zulüm görmüş, sürgüne uğramış, hapis ve ölüm cezalarına çarptırılmış Türkologların hayat hikâyeleri belgeleriyle anlatılmaktadır. *Elimizin ve Elmimizin Soygırımı* (Bakı 2003) Adil Mehmed Oğlu Babayev, *Gırmızı Terror* Ziya Bünyadov tarafından hazırlanmış ve Azerbaycan’da repressi-

yaya kurban giden dilci ve edebiyatçılar hakkında bilgi veren eserlerdir. Kayırjan Kasernov ile Emirhan Törehanov tarafından hazırlanan *Kızıl Kırgın* (Almatı 1994) adlı eserde de Kazakistan’daki Türkologlar ile diğer bir kısım repressiya kurbanı aydınların hikâyesi yer almaktadır.

Bu Türkologların kimi Rus kökenli, kimi Ukrayn, kimi ise Azerbaycanlı, Türkmenistanlı, Kırgızistan ve Kazakistanlıdır. Görüldüğü gibi, kökenden çok Türkoloji ile ilgilenmek esas olmuş ve bu suç (!) işleyenlerin önemli bir kısmı kurşuna dizilmiştir.”⁵

Biz yeri gelmişken kurultay üzerine yayılmış kitap ve makalelerin önemini göstermek istiyoruz. Bu yönde B. Şimşirin, H. Akalının, A. Buranın, A. Babayevin, F. D. Aşminin, V. M. Alpadorun, D. N. Nasilovun, Z. Bünyadovun, R. Helimskayanın, R. Veliyevin, C. Kasimovun, K. Karamovun, B. Nebikovun, K. V. Nerimanoğlunun, M. Önerin, C. Mesenlinin, N. Nesibzadenin, N. Kahramanov kitap, makalelerin ciddi önem taşıdığını belirtmek isteriz.⁶

Bilmediklerimiz:

Biz bu kurultayla ilgili bilmediklerimizin de yeteri kadar olduğunun altını çizerek dikkatinizi çekmek isteriz. Bu hususta yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bilim ve siyaset adamlarının özgeçmişi, kendi arşiv belgeleri, aileden olan veya dost, meslektaş, akraba kayıt, not, hatıralarının dikkate alınması nın faydalı olduğunun bilincindeyiz. Örnek olarak tutar meslektaşlarımızın bağışladığı. G. Gubaydulın kitabını gösterebiliriz.⁷

5 Bkz. A. Buran. A.g.s,14-15

6 Bkz. Ahmet Buran, Kurşunlanan Türkoloji (2.baskı), Ankara, 2010, F.D. Aşnin. B. M. Alpatov, D. M. Nasilov, Repressirovanaya Türkologiya, Moskova 2002; Ziya Bünyadov, Gırmızı Terror, Bakı 1993; Regina Xelimskeya, Tayna Çon-Taşa, Bişkek 1994; Remzi Veliyev; Faciga, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996; İ. K. Xayrullin vd., Tataristan’da Seyasi Repressiya Karbonnının Xeter Kitabı, Kazan 2000; Adil Mehmed Oğlu Babayev, Elimizin ve Elmimizin Soygırımı, Bakı 2003; Celal Gasimov, Repressiyadan Deportasiyaya Doğru, Bakı 1998; Celal Gasimov, Esrin Giyamet Çağı, Bakı 1997; Celal Gasimov Esrin Giyamet Çağı, Bakı 1997; Celal Gasimov, Yaddaşın Berpası, Bakı 1999; Repressiya (1937-1938 yılları) (Haz. R. T. Şamsutdinov, N. F. Karimov, E. Yusupov), Taşkent 2005; Kayırjan Kasernov, Emirhan Törehanov, Kızıl Kırgın, Almatı 1994; Cemil Hesenov, Ağ Leke’lerin Gara Kölgesi, Bakı 1991; Nebican Bakiy, Katlname, Taşkent 1992.

7 G. Gubaydulın (Rusça ve Tatarca), Kazan, 2002.

Mesela, Atatürk'ün F. Köprülüzade ve A. B. Hüseyinzade ile kurultay konusundaki görüş ve bilgileri elimizde değildir. O zaman Türkiye'de çalışan ve Bakü'ye İstanbul'dan gelmiş olan. T. Menzel'in bilim adamlarının Atatürk'le görüşmesi ihtimali var. Çünkü Türkiye'nin gelecek stratejisinin belirlenmesinde, özellikle Harf devriminin gerçekleşmesinde yabancı bilim adamlarının fikri Atatürk için önemsiz olamazdı. Türkiye Atatürk arşivleri bu bakımdan araştırılırsa ilginç belgelerin olması muhtemeldir. Türkiyeli meslektaşlarımızın (özellikle yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin) bu meseleye dikkat çekmesi çok faydalı olabilir.

Burada G. Gubaydulinin özgeçmişi, eserleri, elyazmaları, oğlu Selman Gubaydulinin "Benim unutulmaz babam", I. Kurultaydaki bildirisinin tam metni, hikayeleri ve onu tanıyanların ve araştıranların hatıraları, düşünceleri, incelemeleri kurultay iştirakçısı olan bilim adamının bu şekilde araştırılması mecburidir. Özellikle duruşma belgeleri her bakımdan önemlidir. T. Menzelin arşivi üzerine yayılsa da, ciddi araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Özbek asıllı türkolog Malid Seidin "Yeni Elifba yollarında eski hadise ve duygularım" kitabı elde olsa da H. Seidin arşivinin ve notlarının hepsinin elimizde olmaması bazı karanlık noktalar imkanı vermiyor.⁹

I. Türkoloji kurultaydan sonraki faaliyetler üzerine bilgilerin yeterli olmadığını üzümler söyleyebiliriz. Türkiye'de ünlü felsefecisi, Hilmi Ziya Ülkenin arşivindeki bazı ip uçlarının da tam araştırılmadığını gösterebiliriz.

"Yeni yol" dergisinin, günlük gazetelerin materyallarının özellikle Orta Asya ve Tataristandaki matbuat toplanması za-

ruridir. Bakü 'de ve Moskova'da 1921' de başlamış olan kurultay hazırlıkları belgelerinin hepsi elimizde olmadığı için her şeye aydınlık getirmesi zordur.

I. Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan sonra 1927 yılında Kırım-Tatar, 1928 yılında Semerkant, 1930 yılında Almatı İmla Sempozyumları, 1932 yılından itibaren yapılan Türk Dili Kongreleri, 1976 yılında Almatıda 1980 yılında Taşkent'te, 1988 yılında Aşkabat'a yapılan Eski Sovyet Türkoloji Kongreleri, I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın etkisi ile söylene de, söylenmese de gerçekleştirilmiş olması önemli ilmi etkinliklerdir.

Bilmeli ve görmeli olduklarımız

1. I. Kurultayın elde olan ve olmayan malzemelerinin, belgelerinin politika türkoloji, diplomasi, tarih bakımlarından araştırılması zaruridir. Maalesef Bilal Şimşirin araştırması bu bakımda istisnadır.⁹ 2016 yıl kurultayın 90, 2026 yıl 100. yıldönümüdür. Bu tarihlerde semboliktir. Amaç araştırmacıların bu tarihlere kadar arşiv işlerini tamamlamaları ve ayrı-ayrı yönlerden araştırmalarını gerçekleştirmelidir.

2. Türk dünyasında Türkoloji Kongreleri Ansiklopedisinin hazırlanmasında I. Bakü Türkoloji Kurultay kendine lâyık yer alması gerekiyor.

3. Ders kitaplarında eğitim ve programlarında (politika, dil, tarih, halkbilim) 1926. I. Bakü Kurultayının Türkoloji kendini yerini alması eğitim ve öğretim için önemlidir.

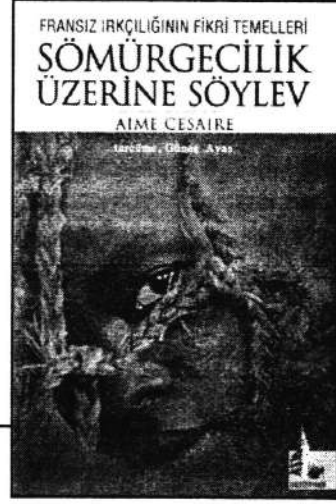
4. I. Türkoloji kurultayının görsel malzemeleri, film, şekil, resim...) tamamlanmalı, ayrıca albüm veya CD şeklinde hazırlanmalıdır.

5. Başka dillerinde olan bildirilerin (meselâ, R. Açaryanın v.b.) bulunması ve yayınlanması gerekmektedir.

8 Bkz. Halid Seid, "Yeni Elifba Yollarında" Eski Hadise ve Duygularım., Bakü, 1929

9 Şimşir Bilal N. Türk, Yazı devrimi, Ankara 1912.

Fransız sömürgeci Martinikli bir zenci olan Cesaire, Fransaya okumak için gelir. Fransızca'yı ana dilini unutacak kadar mükemmel kullanan Cesaire, sömürge çocuğu olmanın ilk tepkisini Fransız Komünist Partisine girerek gösterir. FKP'nin de sonuçta Fransız çıkarları çerçevesinde şekillendiğini anladığında, "Maurice Thorez'e Mektup" adını taşıyan ünlü manifestosunu yayımlayarak, FKP'den ayrılır. Hayatının geri kalanını Batı karşıtlığı mücadeleye adanmış Cesaire, aynı zamanda kendi köklerine bağlı alternatif bir millî model geliştirmeye çalışır. "Sömürgecilik Üzerine Söylev" adını taşıyan bu eseriyle Cesaire, tıpkı Sultan Galiyev gibi, ezilen ve sömürülen Doğu halklarının hislerinin tercümanı olur.

Fransız Irkçılığının Temelleri Aime Cesaire ve Sömürgecilik Üzerine Söylev

Güneş Ayas

"Sömürgecilik Üzerine Söylev" ilk kez 1950'de yayımlanmıştı. "**Maurice Thorez'e Mektup**" ise 1957'de. Aradan bunca zaman geçmesine karşı her ikisi de Türkçede ancak şimdi yayımlanabiliyor. Galiyev'i derli toplu okuyabilmek için bile bundan daha fazla beklemek zorunda kalan Türk aydını için şaşırtıcı olmayan bir durum. Türk kökenli Galiyev'e bile, yıllarca kulaklarını tıkayanlardan **Martinikli Cesaire** ilgi duymalarını beklemek ne kadar yerindedir?

Sonuçta ikisi de aynı "kabahat"ten dolayı gölgede bırakılma cezasını çektiler. Marksist ortodoksiyle uyuşmadıkları için sol, komünist kökenlerinden dolayı sağ onları aforoz etmeyi tercih etti. Hem Batı Marksizmine, hem de liberalizme aynı anda savaş açmak hakim Batıcı zihniyet için kesin bir aforoz nedenidir. Onların kaderi de Araf'ta yapayalnız bırakılan diğer kardeşleriyle birleşti.¹

Yayımlandığı yıllarda Avrupa'yı sarsan bir fikir dalgasının başını çeken bir eserin

Türkçede bu kadar geç yayımlanmasını Türk düşünce dünyasının gereğinden fazla dünyaya kapalı olmasına bağlayabilir miyiz? Yoksa gerçekten de küreselleşmecilerin söylediği gibi "**bunca yıl üçüncü dünya ülkesi olmaktan bir türlü kurtulamayıp**" gözlerimizi dünyanın geri kalanına kapadık mı?

Gerçeklere pek fazla uyduğu söylenemez. Çünkü yakın dönem dünya çağdaş fikir hayatına Cesaireden çok daha az katkıda bulunmuş bir çok yazarın eseri yaklaşık olarak dünya ile, aynı zamanda Türk okuyucusuna ulaşabilmektedir. Hattâ kimi Avrupalı sol entelektüellerin çıkardığı dergilerin Türkçe basımları bile yapılıyor.

Bu anlamda yayın dünyası son derece küreselleşmiş görünmektedir. Bununla birlikte Cesaire'in eserleri serbest ticarete iman eden liberalizm müritlerinin gümrüklerine takılmaktan kurtulamamıştır.

Demek ki dünyaya açılmak dedikleri şey bir yere kadarmış.

Dünyaya açılmaktan sık sık bahseden küreselleşmeci entelektüellerimiz için her

1- Araftakiler benzetmesi Cemil Meriç'e aittir. Doğu Batı dergisi kavramı, benzer gerçeklerle Kemal Tahir, Cemil Meriç, Oğuz Atay, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi düşünce adamlarımız derginin 11. sayısında Araftakiler başlığı altında incelenmişti.

zaman filtreden geçirilmeden içeri girmesine izin verilmeyen bir dünya da söz konusudur. Mallarda serbestlik, fikirlerde tercihli korumacılık!

Dünyaya açılmak deniliyor, pek güzel, ancak burjuvanın dünyayı Batı Avrupa'dan, evrensel düşüncüyü de burjuva düşüncesinden ibaret gören sahte evrenselciliği, "içe kapanık bir üçüncü dünya ülkesi mi olmak istiyorsunuz" diye diye bizi çok daha büyük bir "dünya"dan koparmıyor mu?

Bu dünyaya açılma yaygarası altında çok daha küçük bir dünyaya hapsolmuyor muyuz? Bunu derinlemesine tartışmak konumuzun dışında. Ancak Cesaire'in bugüne dek maalesef filtreden geçemeyen tarafıta kaldığını söyleyebiliriz.

Peki orada Cesaire neyi ifade etmektedir?

Cesaire, Fanonla birlikte, hatta Fanon'u da önceleyerek, Üçüncü dünyacılığın kurucularından biri olarak bilinir.

Gerçi Cesaire'in şairliğinin, zenci meselesine verdiği özel önemin ve esas olarak kültürel meselelerle yoğunlaşmasının siyasal alanda kimi zaman kendisini ikinci plana ittiği de olmuştur. Ancak "medeniyet ve evrensellik", "zenci diyasporası", "sömürgecilik sonrası çalışmalar" gibi ana disiplinlerin araştırma konusu olduğu dünyanın bir çok büyük üniversitesinde Cesaire'in "Söylev"i ve "Maurice Thoreze Mektup"u öğrencilere okutulan temel metinlerden biri olmayı halen sürdürmektedir.

Ancak tarihin sonunun geldiğini ilan edenler için bunların bir önemi yoktur.

Bize ilerlediğimizin söylendiği ve bu ilerlemenin sahte başarılarının adeta kafamıza kakıldığı her geçen gün fikir dünyamız, estetik zevkimiz, vicdanımız, duyarlılıklarımız daha da gerilemektedir.

Belki de Batı, dünyamızı o kadar "ilerletti" ki; artık herhangi bir fikir tartışması-na, günlük tüketilen basmakalıp gazeteci yorumlarından kurtulup derinlemesine düşünmeye, duyarlılıklarımızı ortaya koyan büyük sanat eserleriyle karşılaşmaya ihtiyaç duymayacak düzeye kadar ilerledik! Bu sahte ilerlemenin" başarılarıyla o kadar sarhoşuz ve gururluyuz ki, kibirle başımızı dimdik tutuyoruz ki, başımız o kadar yukarılarda ki insanlığın (Batılının demiyorum bütün insanlığın) gerçek kaderi hakkında fikir yürütenleri, dünyayı ve yaratılan bütün medeniyet birikimini toptan iflasa sürükleyen rezil bir sistemin yalanlarını açığa çıkartanları göremeyecek durumdayız.

Tersinden de ifade edebiliriz, başımızı dik tutmaya bizi mecbur eden gülünç kibrin kaynağı tam da boğazımıza kadar pisliğin içinde oluşumuz!

Batıcılarımızın ürettiği ilerleme yalanı işte tam da bu nedenle bizi insanlığın gerçek değerleri ve kurtarıcı fikirlerden mahrum bırakıyor.

Cesaire bunun için yeniden okunmalı.

Bu kitap hazırlandığı sırada Türkiye'de Cesaire'in siyasî eserlerinin herhangi bir Türkçe çevirisine rastlamak mümkün olmadı. Ve hatta Türkiye'nin en büyük kütüphanelerinde İngilizce çevirilerini dahi bulamadık.²

2- Cesaire'in en önemli eserlerinden biri olan "**Maurice Thoreze'e Mektup**"un İngilizce baskısı Türkiye'deki hiçbir kütüphanede bulunmamaktadır. "**Sömürgecilik üzerine Söylev**"in İngilizce çevirisini yabancı kitaplar satan kıtabevlerin-den sipariş yoluyla temin etmek kolaydır. Türkçe çevirisinin ise daha önce İleri dergisinin 11. sayısında Işıl Camgöz imzasıyla yayımlandığını belirtmek gerekir. O sıralarda ben de İleri dergisinin yazarydım ve Işıl'ın takdir edilmesi gereken özverili çalışmasına karşın çevirinin üstesinden gelememesi üzerine baskıya girilmesine birkaç gün kala Utku'dan (Utku Umut Bulsun) Işıl'ın çevirisi üzerine çalışmasının istendiğini hatırlıyorum. Ancak bu kadar dar bir zaman aralığında ve tanık olduğum elverişsiz çalışma koşulları içinde dünyanın en iyi çevirmeni bile bunun üstesinden gelemezdi ve maalesef çeviri çok sayıda hata içeren bir şekilde baskıya girmişti. Ayrıca İngilizcesiyle karşılaştırırken gördüm ki; Cesaire'in bir çok paragrafı baskıya girmeden önce yazılan gözden geçiren Gökçe Firat Çulhaoğlu'nun azizliğine uğrayarak ortadan kaybolmuş. Cesaire'le tanışmama neden olan bu iyi niyetli çabaları halen saygıyla anmakla birlikte bu hatalı ve eksik çeviriye gönderme yapmamam normal karşılanmalıdır. Bununla birlikte çeviriyi yaparken Utku'nun çalışmalarından da faydalandığımı ve katkılarından dolayı ona teşekkür borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Elinizdeki kitap her şeyin ötesinde Cesaire hakkında bir Türkçe kaynak ortaya çıkartmak isteğinden doğdu. Kitabın ana omurgasını Cesaire'in "Sömürgecilik Üzerine Söylev"i "Discourse sur le colonialisme" ve "Maurice Thorez'e Mektup"u oluşturuyor. Ek metinler ve çevirenin bu uzun giriş yazısı, Türkçe kaynak boşluğunu doldurma çabası ve Türkçede ilk kez yayınlanacak bir eserin heyecanından dolayı mazur görülmelidir.

"Sömürgecilik Üzerine Söylev" için temel aldığımız metin Monthly Review Pres tarafından 2000 yılında yayımlanan Joan Pinkham çevirisidir.³

"Maurice Thorez'e Mektup" için ise Presence Africaine tarafından 1957'de yayımlanan İngilizce çeviriden faydalandık. Metni bulmak bizim için oldukça zahmetli oldu ama katlanılan zahmete değdi. "Maurice Thorez'e Mektup" Cesaire'in Komünist Partiyle ilişkisini kesmesine ilişkin tarihsel bir belge olmasının yanı sıra, Söylev'deki tezlerin hem daha derli toplu biçimde özetlendiği hem de belli noktalarda netleştirildiği bir metin olma özelliğini taşıyor.⁴

Cesaire'den sonra Robin D. G. Kelley' in "Söylev" ve Cesaire üzerine bir makalesini sunuyoruz. Alanının en başarılı

ve önde gelen uzmanlarından biri olan ve üstelik kendi ülkesinin en genç profesörü olan Kelley'in makalesiyle birlikte okunduğunda Cesaire'in fikirleri şüphesiz daha iyi anlaşılacaktır.

Cesaire'in Fikirlerinin Türk Aydını İçin Önemi

Hasan Basri Gürses'in yönetimindeki Sosyalist Yayınlarının en önemli hizmetlerinden biri de, Fanon çevirileriydi. Fanonun gerek "Yeryüzünün Lanetlileri" nde gerekse de "Siyah Deri Beyaz Maskeler"de dostu ve öğretmeni Cesaire'den bıkıp usanmadan yaptığı uzun alıntılar sayesinde uyanan ilgiyi saymazsak, Cesaire Türkiye'de daha çok şairliğiyle bilinmektedir." Daha çok derken yine de sınırlı ve edebiyat çevrelerinden kaynaklanan bir ilgiden söz ediyoruz. Nazım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı tarafından yayınlanan seçme şiirler kitabının "şair Cesaire"i tanıtmadaki payını teslim etmek gerekir.⁵

Nazım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı, Uluslararası Nazım Hikmet Şiir Ödülünün ikincisini Cesaire'e vermişti ve sözü edilen kitabın yayınlanması da anlaşılan bu ödülle ilgilidir. Ancak Cesaire'e bir ödül verecek kadar onunla ilgili olan Vakıf bile, yayınladığı seçme şiirler kitabında,

2- Cesaire'in en önemli eserlerinden biri olan "Maurice Thorez'e Mektup"un İngilizce baskısı Türkiye'deki hiçbir kütüphanede bulunmamaktadır. "Sömürgecilik üzerine Söylev" in İngilizce çevirisini yabancı kitaplar satan kitabevlerin-den sipariş yoluyla temin etmek kolaydır. Türkçe çevirisinin ise daha önce İleri dergisinin 11. sayısında Işıl Camgöz imzasıyla yayımlandığını belirtmek gerekir. O sıralarda ben de İlen dergisinin yazarıydım ve Işıl'm takdir edilmesi gereken özverili çalışmasına karşın çevirinin üstesinden gelememesi üzerine baskıya girilmesine birkaç gün kala Utku'dan (Utku Umut Bulsun) Işıl'ın çevirisi üzerine çalışmasının istendiğini hatırlıyorum. Ancak bu kadar dar bir zaman aralığında ve tanık olduğum elverişsiz çalışma koşulları içinde dünyanın en iyi çevirmeni bile bunun üstesinden gelemezdi ve maalesef çeviri çok sayıda hata içeren bir şekilde baskıya girmişti. Ayrıca İngilizcesiyle karşılaştırmak gördüm ki; Cesaire'in bir çok paragrafı baskıya girmeden önce yazıları gözden geçiren Gökçe Fırat Çulhaog'lu'nun azizliğine uğrayarak ortadan kaybolmuş. Cesaire'le tanışmama neden olan bu iyi niyetli çabaları halen saygıyla anmakla birlikte bu hatalı ve eksik çeviriye gönderme yapmamam normal karşılanmalıdır. Bununla birlikte çeviriyi yaparken Utku'nun çalışmalarından da faydalandığımı ve katkılarından dolayı ona teşekkür borçlu olduğumu belirtmek isterim.

3- "Sömürgecilik üzerine Söylev" ilk kez 1950 yılında "Discourse sur le colonialisme" ismiyle yayımlandı. 1972de Monthly Review Press tarafından İngilizceye çevrildi. 2000 baskısı için bkz. Cesaire, Aime, Discourse on Colonialism, translated by Joan Pinkham, Canada, 2000

4- Metni Türkçeye kazandırma konusunda öncelikle Osman Çetinkaya'ya (İ.Ü. SBF Dekan Yardımcısı) ciddi bir teşekkür borçluyuz. Metni bulmak için giriştiğim sonuçsuz çabaların sonunda tam vazgeçmiştim ki Osman Hoca kitabın bu metin olmadan çıkmaması konusundaki ısrarıyla adeta beni onu bulmaya zorladı. Rahmetli Erkin (Yurdakul) "Osman Hocayla konuştuğumda gerçekten üniversitede olduğumu anlıyorum" derdi. Erkin bir kez daha doğrulanmış oldu. Osman Hoca metni bizzat bulmak için elinden geleni yaptı, ancak Maurice Thorez'e Mektup'un bir kopyasını British Library'den getirtmemizi sağlayan kışı yine Edirne'de bir dönem öğrencisi olduğum Mehmet Ali Hocam (Güner) oldu. Her ikisine de borcumuz büyüktür.

5- Cesaire Aime, Seçme Şiirler, Ankara, 2000

Cesaire'in kısa hayat hikayesini sunarken onun politik kimliğine damgasını vuran ve halen dünyanın bir çok büyük üniversitesinde kaynak kitap olarak okutulan "Söylev"den hiç bahsetmemiştir. Bilgisizlikten olduğunu düşünmek mümkün görünmüyor, muhtemelen Cesaire'in "**edebiyat dışı**" bu eserini edebiyatçılığından daha önemsiz görmelerinden kaynaklanıyor olmalı.

Cesaire'in etkili bir edebiyatçı olduğu kesindir. Hatta "söylev" bile, aslında son derece politik olmakla beraber, edebi bir metin olarak da okunabilir. Ama dünya çapında onu ön plana çıkaran şey, edebiyatçılığından ziyade üçüncü dünyacılığın fikir babalarından birisi olmasıdır.

Aklını tümüyle Batıya teslim etmişlerin ona ilgi duyacağını beklemek zaten boş bir beklenti olurdu. Ama onu gerçekten bilmesi gerekenlerin, yani Batıyı sorgulayan aydınlarımızın Cesaire'den habersiz olması fikri düzeyimizin ve entelektüel alışkanlıklarımızın acıklı bir göstergesidir.

Bunu Türklerin tarih boyunca bir sömürge dönemi yaşamamış olmasına bağlayamayız, çünkü onun ilgisi sömürge toplumlarla sınırlı değildir. Cesaire aynen **Fanon, Che ve Galiyev** gibi Batı kapitalizminin ve kendini beğenmiş Batı medeniyetinin tahrir ettiği, tarihsizleştirdiği ve "**Batılılaştırdığı**" tüm Batılı olmayan medeniyetlerin makus talihi ile özdeşleşen evrensel bir ufka sahiptir. Bu nedenle Cesaire'in yazdıklarında yalnız sömürgelelerin ve zencilerin dramını görmek bizi eksik bırakır, anlatılan aynı zamanda bizim de hikayemizdir.

Bununla birlikte Cesaire'in yazdıklarıyla Türk toplumunun serüveni arasında doğrudan bağlantı kurmaya istekli olanların şüphesiz, büyük bir yanılgıya düşeceklerini de daha baştan vurgulamak gerekir. Kitap, Türkçe yayımlandığı ve Türk toplu-

muna hitap ettiğinden, bu yanılgının önüne geçmek için konu dışına çıkma pahasına da olsa belli noktalarda belli uyarılarda bulunmak şarttır.

Herşeyden önce Türkler, Afrikalılar gibi bir sömürge aşaması yaşamamış, tersine üç kıtaya egemen olan büyük devletler kurmuş bir kavimdir. Bu iki kavmin tarihi arasında zorlama paralellikler kurmak bizi yanıltıcı sonuçlara götürebilir ve yeri gelmişken belirtelim ki **68 isyanının** heyecanlı, kendini adanmış o pek güzel kuşağının en önemli yanılgılarından biri de onların az gelişmişlik analizlerinde karşımıza çıkan bu ikna edici olmayan zorlama paralellikler kurma çabasıydı.

Afrikalılar da şüphesiz bizim de mensup olduğumuz Doğu medeniyetinin, o ortak ailemizin bir parçasıdır. Afrikalılar da şüphesiz kendi kıtalarında çok büyük medeniyetler kurmuşlardır ve bu medeniyetler insanlığın ortak hazinesine çoktan kaydedilmiştir. Ancak Afrika medeniyeti, Amerika'daki benzerleri muhteşem **Aztek, İnka ve Maya** medeniyetleri gibi tamamıyla ortadan kaldırılmasa bile maalesef büyük ölçüde tarihten silinmiştir.

Belki de bu durum, Afrika medeniyetinin Türk medeniyeti gibi evrenselleşme, yayılma ve büyük topraklar devlet örgütlenmesi aracılığıyla kontrol etme tecrübesinden yoksun olmasından ve yaşadığı benzersiz talihsizlik dolayısıyla Doğu-Batı çatışmasının en keskinleştiği dönemlerde bile marjinal bir mücadele alanı haline gelmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Türk medeniyeti, ortaya çıktığı coğrafia-tarihsel bağlam ve kendine özgü toplumsal yapısı nedeniyle dünyanın dört bir tarafına yıldırım hızıyla yayılmış ve deyim yerindeyse Yahudilerin üstlendiği misyonun tam zıddı olacak biçimde enternasyonal bir misyona sahip olmuştur.⁶

6- Tarihi Türk-Yahudi çatışmasının bir türevi olarak ele alan görüşün ikna edici teorik temelleri için Hasan Basri Gürses'in fikirleri önemlidir. Ancak Gürses bizi yazılarından mahrum bıraktığı için tek kaynak sohbetleri olmaktadır. Bununla beraber bu fikirlerin ifade edildiği Hasan Basri Gürses röportajı için bkzn. "**İnsanlığın önündeki ayırım: Türk-Yahudi savaşı**", Türk solu gazetesi, 21.03.2005

Bilindiği gibi Yahudiler doğu kaynaklı bir kavim olmalarına karşı özgün tarihsel deneyimleri onları vatansızlığa sürüklemiş, bu durum ise Yahudileri muhtemelen önce bir savunma aracı olarak gelişen sonraları ise Batı saldırganlığının başlıca kaynağı haline gelen ve bütünüyle iktidarlarla kurduğu özgün ilişkilere dayanan bir para istifiçiliğine sürüklemiş, onları kozmopolitizmin ve kapitalizmin hem başlıca başlatıcıları ve liderleri, hem de dünya çapındaki ajanları haline getirmiştir.

Türkler ise bu süreç boyunca tersi bir işlev üstlenerek bu saldırıya karşı Doğu medeniyetlerini koruyan, geliştiren ve kendi isminde bütün Doğu birikiminin simgeleştiği bir merkez haline gelmiştir. Hatta öyle ki, Batının Doğuya galebe çalması ancak Türk gücünün kırılmasıyla mümkün hale gelmiştir.⁷ Türklerin Asya'nın ve daha sonraları Balkanların geniş coğrafyasından zorla çıkarılışı ile sömürgeciliğin, kapitalizmin ve Batı hakimiyetinin bu topraklara girişi ve yükselişi aynı tarihlerdedir. Bu anlamda alternatif bir tarih yorumu olarak kapitalizmin doğuşu ve Batı hakimiyeti çağına giriş Türk gücünün kırılmasıyla da açıklanabilir.

Türklerin tarihten gelen bu özelliği, yani Batının saldırgan, bireyci kültürüne karşı kollektivist Doğunun ileri karakolu ve ana karargahı olması⁸, Türklere hem bir büyük devlet duygusu kazandırmış, hem de atlatılan bütün badirelere rağmen devletsiz, dilsiz ve dinsiz kalmamasının başta gelen dayanağı olmuştur.

Bu nedenle Batı-Doğu çatışmasının esas alanının eski Osmanlı coğrafyası olduğu gerçeğinin kesinlik kazandığı bu günlerde, Batı karşıtlığını Afrika medeniyeti savun-

su temelinde ele alan Cesaire'i yayınlarak, gerçeği bulandırmak gibi bir niyetimiz yok. Amacımız buradan yola çıkarak Batı medeniyetini ve onun saldırganlığının kökenlerini anlamak, Türkiye'nin bugün belki de karşı karşıya kaldığı en büyük sorun olan Batılılaştırma saldırısına ve dolayısıyla Türklerin tarihsel misyonlarını unutmalarına karşı bir uyarıda bulunmaktır.

Kaldı ki Cesaire'in "Söylev"i bugün nostaljik ve salt Afrika merkezli bir eser olarak da ele alınamaz. Bu sıralar, AB tartışmalarında olsun, 11 Eylül sonrası daha da keskinleşen Doğu-Batı çatışması tartışmalarında olsun her Allah'ın günü üzerinde fırtınalar koparılan Batı, Batı medeniyeti, Batılılaşma, Avrupa kimliği, modernleşme gibi bir çok kavramı da yerli yerine oturtan bir eserdir.

Gazete başlıklarına bakılırsa; Türkiye'nin medeniyet değiştirdiği, binlerce yıllık medeniyetinden vazgeçip o "**üstün**" Batı medeniyetine katıldığı ve buna karşı çıkanların ise "**üçüncü dünyacı ilkeller**" olarak adlandırıldığı bu günlerde; medeniyet, Batı, sömürgecilik, Üçüncü dünyacılık gibi kavramlar üzerine bir gazete yazısı düzeyini aşacak neredeyse tek bir tartışmanın bile yaşanmaması ilginçtir.

Türkiye, kamuyu yoklamalarına göre Amerikan karşıtlığının en yüksek olduğu ülkelerden biridir. Buna karşın yükselen Amerikan karşıtlığı, ki biz buna aslında Batı karşıtlığı da diyebiliriz, politik konjonktürün getirdiği anlık tepkileri bir türlü aşamamakta, Batı saldırganlığına karşı kapsamlı bir alternatif yaratamamaktadır.

Hatta meselenin bir diğer ilginç yanı da şudur ki, Avrupalı kalemlerin durmadan bir öcü gibi bahsettikleri, gazetelerin faşist bir

7- Emperyalizmin mazlumlar coğrafyasında ilerlemesiyle Türk gücünün kırılması arasında çarpıcı bir ilişki kuran ve Türkleri mazlumlar dünyasının kalkanı olarak tanımlanmaktadır.

8- Mustafa Kemal Paşa'nın da bu konuda "**Anadolu bütün mazlumlar dünyasının zulüm dünyasına doğru ileri sürdüğü bir vaziyettir**" dediğini hatırlatalım. (Bknz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt 2, st. 23-24)

tarzda hedef gösterdikleri “ulusalcılar”, “üçüncü dünyacılar”, “kıvılcı elmacılar” adeta adı var kendi yok hayaletler biçimindedirler. Bunlardan söz ederken sanki somut bir şeyden değil de, eski çağlardan çıkıp gelmiş bir hortlaktan, daha doğrusu potansiyel bir tehditten, sanki daha doğmamış bir ucubeden söz edilmektedir. Gerçekten de bu onlar için potansiyel bir tehdittir, ama henüz kendini sistemli hale getirememiş, gerçek bir alternatif ortaya koyamamış, henüz ete kemiğe bürünmemiş bir tehdit.

Ve gerçek bir alternatif haline geldiğinde onlar için büyük bir tehlikeye işaret eden bir tehdit. Ve o alternatifin ete kemiğe bürünüp serpilmeden ortadan kalkması için Avrupacı propaganda makinesinin aptallaştırıcı yalanlarıyla beynimizin ırzına geçiliyor ve yine bunun için biz kötü talihli Doğulu-lar her Allah’ın günü, hayatın her alanında mide bulandırıcı bir Batılılaştırmaya maruz kalıyoruz.

Ancak unutulmaması gereken bir şey var ki; alternatif yaratmak, bir fikri derinleşmeyle mümkündür ve bu da ancak Batı saldırganlığının şu yada bu” görünümünü değil, bir bütün olarak gelişimini, bir bütün olarak tarihsel-toplumsal temellerini kavramakla mümkündür. Césaire’i okumak her şeyden önce bu çabanın bir parçası olarak anlamlıdır.

Üçüncü Dünyacılığın Öncü Eseri: “Söylev”

Césaire Avrupa’nın dar, kısır, ırkçı ve emperyalist evrenselciliğine karşı milliyetçi kökenlerini koruyan alternatif bir evrensellik tanımlamış ve Avrupamerkezciliğe karşı

gelişen bu ortak eleştiride birleşen entelektüeller arasında saygın bir yer elde etmiştir.

• Aslına bakılırsa Césaire, düşüncelerini ilk kez “söylev”de formüle etmemiştir. Hatta daha sonra da değineceğimiz **Negritude (Zencilik) hareketini** Afrika kökenli arkadaşlarıyla birlikte daha 1930’larda başlatmıştı. Şiirlerinde, oyunlarında ve çıkardığı sürrealist dergilerde de bu fikirleri görmek mümkündür. Ancak bunların bir manifestoyu andırır biçimde ilan edilmesi “Söylev”le birlikte mümkün oldu. Césaire’in eseri sömürgecilik karşıtı edebiyatın öncü çalışmalarından biridir ve hatta bu türün ilk rafine örneği sayılabilir. Her ne kadar sömürgecilik sonrası çalışmaların çıkış noktası olarak genellikle **Fanon’un Yeryüzünün Lanetlileri**⁹ gösterilse de Fanon’un bir çok tezi, (sözgelimi sömürgeciliğin sömürgeci üzerindeki barbarlaştırıcı etkisi, sömürgecilik ve faşizmin burjuva aydınlanma düşüncesindeki ve hümanizmdeki kökleri, Avrupa proleteryasının sömürgeciliğin ortağı haline geldiği ve bu yüzden esas mücadele alanının dünya çapında burjuvazi-proleterya şeklinde değil de, üçüncü dünya halkları ile emperyalizm arasında gerçekleştiği gibi) önceden Césaire’in “Söylev”inde yer almaktadır. Césaire’in yakın dostu ve mücadeleye arkadaşı olan Fanon aynı zamanda Césaire’in öğrencisidir de. Fanon’un öğrencilik yıllarında içinde bulunduğu yabancılaşmadan kurtulup, Afrikalı kökenlerine yönelmesi öğretmeni Césaire sayesinde mümkün olmuştur ve Fanon da eserlerinde Césaire’e bitmez tükenmez göndermeler yaparak bunu hiç saklamamıştır. Üçüncü dünyacılığın babası Fanonsa eğer, dedesi de muhtemelen Césaire olmalıdır.¹⁰

9- Fanon Frantz, Yeryüzünün Lanetlileri, İstanbul 2001

10- Aslında kronolojik olarak hepsini önceleyen Galiyev’dir. Galiyev’in fikirleri kendisinden yıllar sonra ortaya çıkan bütün üçüncü dünyacı fikir akımlarını öcelemektedir. Kendisine gereken ilginin gösterilmediğini okuyuculara bırakıyorum, konumuzun dışındadır. Ancak farklı uluslardan düşünürlerin çok büyük bir ihtimalle birbirlerinden habersiz biçimde ulaştıkları bu ortak fikirler üçüncü dünyanın veya daha doğru bir deyişle mazlumlar dünyasının ortak bir dile sahip olduğuna da işaret etmektedir. Bu ortak dil, Galiyev’in mazlumlar enternasyonal fikrinin de inaddi-manevi temellerine işaret eder.

Devrimci Bir Aydının Doğuşu

Cesaire'in hikayesi sömürgecilik karşıtı hareketin başını çeken bir çok önde gelen figürün hayat hikayesini andırmakta ve bir çok noktada onlarla kesişmektedir.

Aime Cesaire 25 Haziran 1913'te bir Fransız sömürgesi olan **Martinik**'te terzi bir annenin ve vergi müfettişi bir babanın oğlu olarak doğar. "Anavatanıma Dönüş Defteri"nde "**Ana Ocağı**"nı şöyle anlatır:

"Gün doğuşunun sonunda, daracık bir sokakta çok pis kokan küçük bir ev, çürümüş tahta aralıklarında onlarca lağım faresini ve altı kız ve erkek kardeşimin yaygarasını barındıran ufacık bir ev; uzlaşmazlığı ay sonlarımızın ve hangisidir hiç bilmediğim, görünmez bir büyüculüğün melankolik bir şefkatle yatıştırdığı yada öfkenin yükselen alevlerinde kendinden geçirdiği, bir tek yoksulluğun kemirmiş olduğu garip babamı şaşkına çeviren küçük zalim bir ev ve bitmek bilmeyen açlığımız için ayaklarıyla pedal çeviren annem; gece gündüz pedal çevirirdi. Gece ben bile uyanırdım annemin pedalını çevirdiği, açlığımız için gece gündüz çevirdiği bir **Singer**'in gecenin yumuşak etindeki kekre ısırtığıyla..."¹¹

Genellemeler çoğu zaman yanıltıcıdır, ama istisnalar da kaideyi bozmaz. Üçüncü Dünyanın Batı karşıtı devrimcilerini, Batılı devrimcilerden ve bütün ilhamını bu Batılı dostlarından alan yerli komünistlerden ayıran başlıca özelliklerden biri de onların toplumun daha yoksul yada orta halli

sınıflarından gelmeleridir. Cesaire gibi **Fanon**'da, **Galiyev**'de, **Nerimanov**'da, **Rızkulov**'da, **Che**'de, **Mustafa Kemal**'de ve daha bir çok devrimcide gördüğümüz bu ortak özellik belki de onları aynı hareket içindeki Batıcı "aristokrat" arkadaşlarından ayıran ve proleter millet fikrinin çeşitli versiyonlarına ulaşmalarını sağlayan etkenlerden biri olabilir.

Cesaire, Belediye Başkanlığını da yapacağı **Fort de France**'daki **Schoelcher Lisesi**'ni 1931 yılında bitirir. Başarılı bir öğrencidir ve kendi memleketinde huzurlu değildir. Bir çok arkadaşının aksine hemen **Paris**'e gitmek ister. Anlaşılan bu yıllarda başarılı bir öğrencinin Martinik'te yapacak bir şeyinin olmadığını düşünmektedir.¹²

Martinik'ten ayrılıp bir an önce kavuşmak istediği Paris'e gittiğinde, Cesaire'in fikirleri değişir ve giderek kendisini vatanından koparan bu yabancılaşmayı aşar. Paris'te aldığı insan bilimleri eğitimi, bütün Avrupa merkezci müfredatına karşın ironik biçimde Cesaire'i tersi yönde eğitir. Kendilerine öğretilen Avrupa aydınlanmasının, yüceltilen burjuva hümanizmasının aslında tam da ırkçı, kibirli ve saldırgan bir ideoloji olduğunu fark eder. Yalana dayanan Batı kültürü belki de en iyi onun merkezinde anlaşılabilir. Böylece köklerinden kopmak için gittiği Paris'te Afrikalı köklerini bulma tutkusuna sahip bir genç aydın olup çıkar."¹³

1939 yılında ülkesine geri dönerek bir süre Martinik'te öğretmenlik yapar ve bir

11 Cesaire, Seçme Şiirler içinde "Ana Ocağı", Çev. Metin Cengiz

12- Böylesi bir istek sömürge ülkelerdeki bir çok aydında ortak biçimde oluşan bir yabancılaşmanın sonucudur. Sözü gelmişken bir sömürge olmamasına karşılık Türkiye'de de özellikle genç ve aydın kesimin bir an önce Türkiye'den uzaklaşma isteği, yetişmiş aydınlarımızın bir an önce kapağı Batı ülkelerine atması ve şu küçültücü Green Card çirkinliği da bu yabancılaşmanın bir başka örneğidir ve Türkiye'nin sömürgeleşmesinde alınan mesafenin bir göstergesidir.

13- Cesaire gibi Fransa ile sömürge ilişkisi içinde olan bir ülkeden gelmese de Attila İlhan da benzer bir deneyime sahiptir. O yıllarda Fransız kültürü Türkiye'de insanlığın yarattığı en yüksek ve en insancıl kültür olarak kabul edilmekteydi. Fransız solu ve Fransız entellektüelleri de Türk entellektüellerinin kabesi gibiydi. Anlaşılan Attila İlhan da gençlik yıllarında bu hayranlığın etkisiyle Fransa'ya gitmiştir. Ancak Fransa deneyimi bu hayranlığı büyütecek yerde bizlere tadına doyum olmaz o "**Hangi Batı**"yı hediye edivermiştir. Fransa deneyimi Batı hayranı Attila İlhanı Batı karşıtı yapmıştır, üstelik Batı karşıtı edebiyatın en seçkin ürünlerinden biri bu şekilde su yüzüne çıkmıştır. Bknz. İLHAN Attila, *Hangi Batı*, Bilgi Yayınları

anlamda ülkesine olan borcunu ödemeye çalışır. Bir süre sonra bunu komünist bir Belediye Başkanı ve milletvekili olarak da yerine getirecektir.¹⁴

Cesaire, Paris'te sürrealizm akımının önemli bir şairi olarak sivrilir. "**Cahier d'un retour au pays natal**" (1939) (Anavatanıma dönüş defteri) bu alandaki en meşhur çalışmasıdır ve gençliğinin Martinik'ini ve siyahların baskı altında tutulmasını anlatır. **Lilyan Kesteloot** bu eseri şöyle değerlendirir:

"İrk dramına gelince, kimse Cesaire'in dile getirdiğinden daha iyisini yapamaz, hatta belki de güzelini duyamaz. Cesaire'in sesi *Zenci* diasporasının sınırlarına dek erişti, onun "**Anavatanıma Dönüş Defteri**" yeryüzündeki tüm zencilerin ulusal marşı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Cesaire bu eserinde Antiller'deki, ABD'deki, Afrika'daki, Avrupa'daki, geçmişteki ve şimdiki zencileri, köleleri ve kahramanları aynı aşk ve başkaldırıyla taşıyabilmiştir."¹⁵

Avrupalı Olmayan Bir Sürrealizm

Cesaire Martinik'te benzer düşüncedeki siyah aydınlarla birlikte **Tropique** isimli sömürgecilik karşıtı sürrealist eğilimli dergiyi çıkartır. Dergi sömürge yönetiminden sık sık baskı görür. Bir keresinde **Martinik İstihbarat Şefi** tarafından kaleme alınan ve derginin "**ırksal ve sekter olan devrimci bir bakış açısına**" sahip olduğu, "**toplumun maneviyatını zehirlediği, nefret tohumları ektiği ve ülkenin ahlaki değerlerini tahrip ettiği**" gerekçesiyle yasaklanmasını savunan bir mektup alırlar. Cesaire'in de imzasını taşıyan cevap mek-

tubu Avrupalı sömürgeciye karşı boyun eğmez tavrının bir göstergesidir:

İrkçılar, sekterler, devrimciler, nankörler ve vatan hainleri, ruhları zehirleyenler' bu sıfatların hiçbirisi gerçekte bizleri gücendirmemektedir. Racine gibi, ruhları zehirleyenler Zola gibi, **nankörler ve vatan hainleri**' I Iugo gibi **devrimciler**. İhtiraslı biçimde Rimbaud ve Lautreamont gibi **sekterler, İrkçılar**, evet. Drumont ve Hitler'inkine karşı Toussaint L'Ouverture'ün ve Claude McKay'in ve Langston Hughes'in ırkçılıkları. Geri kalanı için bizden özür dilememizi, davamızı savunmamızı yada yararsızca karşılıklı suçlamalara ve tartışmalara girişmemizi beklemeyin. Aynı dili konuşmuyoruz."¹⁶

Tropique sürrealist bir dergidir. Böylesine Avrupa karşıtı bir radikal hareketin genellikle Avrupalı bir akım olarak bilinen sürrealizmi seçmesi bir tutarsızlık mıdır?

Tersine Cesaire, sürrealizmi, dilin geleneksel biçimlerinden kurtulmanın, Fransız sömürgeciliğinin yabancılaştırdığı bilinçleri Afrikalı kökenlerine yöneltmenin ve Afrikaya özgü güçlü imgelerle dolu, isyankar bir anlatımın aracı olarak görür. Sürrealizmin bilinç altına dönüş yöntemi Cesaire'de Afrika'ya dönüş biçimini almıştır. Bu, aslında Batı düşüncesinin bir silah olarak Batıya çevrilmesiymiş gibi görünür. Çünkü Cesaire, psikanalizin ve sürrealizmin yabancılaşmadan kurtulmak için bilinç altını açığa çıkarma fikrini, sömürgecinin zencilerin Afrikalı köklerini bilinç altına iterek onları asimile eden ve siyah derili bir Fransız'a çeviren yöntemini alt etmek için kullanır.

Depestre ile röportajında bunu şöyle ifade eder: "**...benim düşünme biçimim**

14- Cesaire'in 50 yılı aşkın bir süre boyunca kesintisiz olarak Fort-de-France Belediye Başkanı seçildiği ve fikirlerinde belli yumuşamalar olsa da şu an bile Martinik'in efsane şairi, fikir ve devlet adamı olarak el üstünde tutulduğunu da ayrıca not etmek gerekir.

15- Kesteloot Lilyan, Cesaire Şiirine Genel Bir Bakış, Çev. Metin Cengiz, SeçmeŞiirler, 2000, Ankara içinde

16- Robin D. G. Kelley, A Poetics of Colonialism, "Discours", 2000 içinde

şu çizgileri takip etti: İyi öyleyse, eğer sürrealist yaklaşımı benim özel koşullarıma uygularsam, bu bilinç altı kuvvetlerini bir araya toplayabilirim. Bu, benim için Afrika'ya çağrı anlamına geliyordu. Kendime dedim ki: Yüzeysel olarak Fransız olduğumuz doğru, Fransız alışkanlıklarının izlerini taşıyoruz; Kartezyen felsefeyle, Fransız retorikleriyle damgalanmış durumdayız, ancak eğer bütün bunlarla bağımızı kopartır ve derinliklerimize inersek, bulacağımız şey esasta siyah olduğumuz olacak."

Bununla beraber Aime Cesaire ve eşi Suzanne Cesaire sürrealizmi hiç de Batının tekelinde ve Batı ürünü bir düşünme biçimi olarak görmezler. Aksine Batı, bu düşünme biçimini Avrupalı olmayan toplumlardan ve özellikle Afrika'dan öğrenmiştir. Sonraları bir çok Batılı sürrealist de bu fikri kabul eder ve sürrealizmde derinleşmek için Afrika'ya yönelirler.¹⁷

Batı Medeniyeti Denilen Şey Tek Başına Batının Ürünü müdür?

Yeri gelmişken bir noktaya daha temas edelim; Batı üstünlüğünü Batılı olmayan toplumlara dayatmanın en rafine yollarından biri, Batı kültürünün üstün eserlerine yönelik yaygın bir hayranlık ve zevk yaratmaktır.

Gerçekten de bu, Batı edebiyatının, sanatının, müziğinin rafine eserleriyle yetişmiş aydınlar için en büyük handikaptır. Batı karşıtlığı söz konusu olduğunda başlıca itiraz bu

noktadan gelmektedir. "Batının sömürgeciliği, barbarlığı tamam da; bu yüksek sanat ve fikir eserleri medeniyet değilse nedir, bunlar Batıdan başka nerede gelişti?" Gerçi bu itirazı cevaplamak zor değildir.

".. Çok kibar, çok varlıklı, çok ince bir komşunuz olsa sizin; konağının duvarları usta ressamın tablolarıyla süslü, kitaplığı en namlı eserlerle yüklü olsa; piyanoya çöktü mü Bach'ı, Monteverdi'yi derya gibi çalkaladırsa parmaklarıyla, şiir okumaya durdu mu duyarlığına vurulsanız; ama bir gün öğrenseniz ki, bu kibar kültürlü komşu, bu evi kurmak, bu inceliğe varmak için çevresindeki bütün komşularını haraca bağlamış, kimisini vurmuş, kimisini kırmış, kimisini evinden yurdundan etmiştir; yine de ona saygı duyar, elini aynı içtenlikle sıkarmıydınız? Ve sıkarsanız aynada kendi suratınıza nasıl bakarsınız?..."¹⁸

Attila İlhan'ın sorusu yerindedir. Ancak biz ona bir soru daha ekleyelim. O hayranlık duyulan Batı kültürünün köklerinin ve gelişiminin Batı kökenli olduğunu nereden biliyoruz? Bildiğimiz şu ki sömürgecilik dönemine kadar Batı güçlü medeniyetler yaratamadı, üretici bir kültür olmaktan ziyade, üretici olan ve yüksek bir medeniyetin beşiği olan Doğu ile ilişkilerde aracılık ve ticaret bağları sayesinde ayakta kaldı.¹⁹

Ve yine biliyoruz ki, bütün o bilimsel keşiflerin, bütün o sanat eserlerinin, Batı enstrümanlarının ve her şeyin başı olduğu söylenen Rönesansın ilk örnekleri hep Doğu kaynaklıdır.²⁰

17- Benzer bir durum Batı üstünlüğünün ifadesi olan bir çok düşünce, bilini ve sanat ürünü için geçerlidir. Söz gehmi Yunan mucizesinin kaynağının Fenike kanalıyla Doğular olduğu artık bilinen bir gerçektir. Bknz BERNAL Martin, Kara Atena, Kaynak Yayınları. Aynı şekilde Avrupa'ya "al edilen Rönesans büyük ölçüde İslam filozofları kanalıyla bir fikri canlanma sağlayabilmiştir. Bize öğretilenin aksine bilim ve teknik alanında da bir tekelleşmeye gitmek imkansızdır. Ama ille de bir kaynak belirtmek gerekirse bugün Batının mucizesi olarak bildiğimiz bir çok bilimsel ve teknik buluşun, tıbbi buluş ve araştırmaların ilk örneklerinin Doğu medeniyetlerinde ortaya çıktığı da bilinmektedir. Bu konuya daha sonra da değinilecektir.

18- İLHAN Atilla, Haugi Batı, Bilgi Yayınları, 2001

19- SEZER Baykan, Tarihte Doğu-Batı Çatışması Ders Notları, Tarihte Doğu-Batı Çatışması, Yayına Hazırlayan: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul 2005 içinde

20- Yunan düşüncesinin aklıcılığının yeniden keşfedilmesi olarak başladığı söylenen Rönesans bu düşüncüyü İslam filozofları aracılığıyla öğrenmişti ve Avrupa engizisyon işkenceleri ve mantık dışı tartışmalar arasında boğulurken insanlığın felsefi birikimi İslam dünyasında korunup geliştirilmekte ve dünyaya buradan yayılmaktaydı. Ancak Avrupa aydınlanması bu felsefi birikimi insanlığın başına en büyük belaları açan bir "boyun eğdirmeye" silahına dönüştürdü. Aydınlanma felsefesinin ve modernizmin güncel yansımalarının oldukça başarılı iki eleştirisi için bkz. GRAY John, El Kaide, Modern Olmanın Anlamı, İstanbul, 2004 ve MALİK Kenan, Ali Cultures are not equal, Londra, 2002

Ve yine biliyoruz ki Batı kültürünün temeli olduğu söylenen ve Batının uygarlık tekelciliği iddialarının tek dayanağı olan o Yunan mucizesi aslında **Fenikelilerin** yani Doğuluların eseridir.²¹

Ve son olarak 7 yönetmenin ortak olarak hazırladıkları farklı bölümlerden oluşan bir **Blues belgeselinden** güncel bir örnek verilebilir.

Clint Eastwood yönetmenliğini yaptığı **"Piano Blues"** bölümünde Blues müziğine niçin bu kadar önem verdiğini, onun ABD'nin dünya kültürüne kattığı tek özgün ürün olmasıyla açıklar.²²

Fakat aynı belgeselin başka bir bölümünde²³ ise başka' bir yönetmen **Blues müziğinin** köklerini bulmak için Afrika'ya gitmeyi tercih eder ve görür ki bu müzik Amerika'ya köle olarak götürülen Afrikalıların Afrika kültürünü korumak için her tür baskıya karşı inatla koruyup geliştirdiği halis Afrika müziğinden başka bir şey değildir.

Üstelik Amerikalıların bu müziğe tek katkısı, onun temeli olan Afrika davullarını yasaklamak olmuştur. Böylece Afrika davullarının yerini gitgide diğer enstrümanlar almış ve bugün dinlediğimiz Blues oluşmuştur.

Sonuçta Clint Eastwood'un ABD'nin dünya kültürüne tek özgün katkısı olduğunu düşündüğü Blues, ABD yönetiminin baskı ve yasaklarına rağmen gelişen Afrika müziğinden başka bir şey değilmiş meğer.

Peki bu gerçeği Avrupalı insan yada onun daha bayağı bir kopyası olan sömürge aydını bilmez mi? Pekala bilir, ama Cesaire'e göre onların beyni normal insanndan biraz farklı çalışmaktadır.

"Kimse küçük burjuvanın şimdiye dek hiçbir şey okumadığını söyleyemez.

Tersine, o her şeyi okumuştur, her şeyi hırsıyla yalayıp yutmuştur.

Ancak beyni, bazı basit sindirim sistemi çeşitleri gibi işler. Önce filtre eder, ve bu filtre yalnızca burjuvanın temiz vicdanının kalın delisini besleyebilen şeylerin geçmesine izin verir.

Fransızların ülkelerine gelişinden önce Vietnamlılar eski, harika ve rafine bir kültürün insanlarıydılar. Bu gerçeği aklına getirmek Banque d'Indochine'in²⁴ sindirimini alt üst eder. Öyleyse haydi unutma makinesini başlatın.

Bugün işkence gören Madagaskarlılar, bir asırdan az bir zaman önce şairdiler, sanatçıydılar ve yöneticiydiler? Şşşş! Ağzınızı kapalı tutun. Ve sessizlik çöker, sessizlik bir kasa kadar derin.

Neyse ki hala zenciler var. Ah! Zenciler! Hadi zenciler hakkında konuşalım.

Kabul, zenciler hakkında konuşalım. Sudanlıların imparatorluklarından mı? Beninin bronz eserlerinden mi? Shango heykeltıraşlığı? Bana. uyar, Avrupa başkentlerini süsleyen o duygusuz, kötü sanat eserleri arasında bizim için bir değişiklik olur. Ya Afrika müziği, onun hakkında konuşalım mı? Neden olmasın?

Ve ilk kaşiflerin söyledikleri hakkında konuşalım onların gördükleri hakkında... Şirket yemliklerinde beslenenlerin değil! Ama d'Elbees, Marchais, Pigafettas! Sonra Frobenious! Sahi Frobeniousun kim olduğunu biliyor musunuz? Hadi beraber okuyalım: Kemiklerinin iliklerine kadar medenileşmişler! Barbar zenci fikri bir Avrupa icadıdır."

Dar kafalı burjuva artık daha fazlasını duymak istemiyor. Kulaklarını kapatarak bu fikre bir fiske vuruyor.

Fikir, sinir bozucu bir sinek."²⁵

21- BERNAL Martin, Kara Atetia, Kaynak Yayınları

22-Yönetmen: Eastwood Clint, Piano Blues, Martin Sorsese presents: The Blues içinde

23-Yönetmen: Scorsese Martin, Feel Like Going Home, Martin Sorsese presents: The Blues içinde

24- Çin Hindi Bankası, Fransızca

25- Cesaire, "Söylev"

Yani bütün entelektüel cılasına karşın Avrupa burjuvazisinin kulakları artık fikre kapalıdır. Çünkü onlar söylenecek her şeyi söylemiş, ve önceden söylenen ve gelecekte söylenecek olan her türlü muazzam fikri de hükümsüzleştirmişlerdir!

Oysa ki Cesaire ve arkadaşları buna inanmamaktadır.

"...Ve ses Avrupa'nın çağlar boyunca beynimizi yalanlarla doldurduğunu ve kötülükle şişirdiğini söylüyor... Çünkü insan eserinin bitmiş olduğu hiç doğru değil. Dünyada yapacağımız hiçbir şeyin olmadığı, dünyayı bozduğumuz, dünyanın dışlıları arasında olmamızın bize yeterli olduğu doğru değil. Daha yeni başlıyor insan eseri.

Ve insana coşkusu karşısında süreden her yaşağı kazanmak kalıyor ve hiçbir ırk güzelliğın, zekanın, gücün tekelini elinde bulunduramaz ve zafer için buluşulan yer herkesin yeridir ve şimdi güneşin yalnız bizim irademizin saptadığı en küçük yerleri bile aydınlatarak dünyamızın etrafında döndüğünü ve sınırsız buyruğumuzla her yıldızın gökten yere düştüğünü biliyoruz."²⁶

Cesaire'in Marksizmle İlişkisi

Ve Cesaire Paris'tedir ve Afrika kökenli mücadele arkadaşlarıyla beraber daha yeni başlayan insan eserini geliştirmek için bütününü Afrikalı ve devrimci bir fikir inşa etmektedir.

Benzer düşüncelere sahip Senegalli aydınlar, **Osman Soce** ve özellikle **Senghor** ile tanışması Cesaire'de Afrika'ya karşı bir ilgi uyandırır ve ortak çalışmalar sonucu bu

beraberlik negritude akımının doğmasına yol açar. **Robin D. G. Kelley**'in ifadesiyle Cesaire'in fikri Marksizm, negritude ve sürrealizmin bir bileşimidir.²⁷

Cesaire'in Marksizmle ilişkisi ayrıca incelenmeye değerdir. Çünkü, Doğunun anti emperyalist aydın ve mücadele adamlarının serüvenleriyle de kesişir. Böylece Batılı olmayan Marksistlerin aslında hiç de Batılı anlamda Marksist olmamalarına karşın, Marksizmin dünya çapında yayılmasında en büyük paya sahip olmalarındaki ironi anlaşılabilir.

Cesaire 1930'lu yıllardan itibaren **Negritude** kavramını ortaya atıp bir aydın grubu içinde faaliyetlerini yürüttüğü sırada zaten tüm bu aydınlar otomatik olarak kendilerini solda tanımlamışlardı. Negritude milliyetçi ve Afrika kültürünü diriltmeyi amaçlayan bir hareketti, ama bu yüzden ırkçı ve muhafazakar olmayı hiç düşünmedi.

Tersine Afrika kültürünün ancak kapitalist sömürge düzenine karşı evrensel bir mücadele içinde gelişebileceğini savunuyordu. Bununla beraber Cesaire, yalnız solda olmakla kalmamış örgütlü bir komünist olmayı tercih etmiştir.

1945'ten itibaren 11 yıl boyunca bir komünist liderdir ve hatta Komünist Partinin adayı olarak **Fort de France Belediye Başkanı ve Fransız Ulusal Meclisi'ne** milletvekili olarak seçilir. Uzun yıllar bir komünist belediye başkanı olarak Fort de France'ı yönetir. Ancak 1956'da Fransız Komünist Partisi lideri **Maurice Thorez'e** yazdığı ünlü mektubunda istifasını açıklar.²⁸

Komünist yoldaşlarına eleştirisi, **Galiyevin** Bolşeviklere yönelttiği eleştirilerle²⁹ çarpıcı bir benzerliğe sahiptir ve esas

26- "İnsan Sözü", Çev. Metin Cengiz, Seçme Şiirler, 2000 içinde

27- Kelley Robm D.G., A Poetics of Anticolonialism, Discourse on Colonialism, translated by Joan Pinkham, Canada, 2000 içinde, kitabın ilerleyen sayfalarında tarafından yapılan bir çevirisi de bulunmaktadır.

28- Aime Cesaire, Letter to Maurice Thorez (Paris: Presence Africaine, 1957)

29- Sağlıklı bir teorik çerçeve üzerine inşa edilmiş olan ve Türkiye'de Galiyev hakkında hazırlanmış ilk ve yanılmıyorsa tek yüksek lisans tezi için bkz. CİHANGİR(Kaymak)Erol, Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı. Galiyev'in fikirlerini kendi ağzından tanımak için yararlı bir kaynak olarak bkz. KAKINÇ Halit, Destansı Kuramcı Sultan Galiyev, İstanbul, 2002

olarak Marksizmin Batılı yanma saldırır. Cesaire ulusal sorunun, daha da özel olarak Zenci sorununun sınıf mücadelesine yada kapitalizm ile sosyalizm arasındaki mücadelenin sonucuna indirgenmesine ve sömürgecilik karşıtı mücadelenin dünya çapındaki sosyalizm mücadelesine tabi kılınmasına karşı çıkar.

Galiyev ve Fanon da aynı şekilde **Batı tipi bir Marksizme** karşı çıkmışlar ve bu nedenle kendi komünist partileriyle ayrı düşmüşlerdi. **Galiyev, Türk kimliğinin** bilincine varmış bir komünistti, aynı şekilde **Fanon ve Cesaire de Zenci** kimliklerini koruyarak komünizmi benimsemişlerdi. Bu aidiyet hiçbir toplumsal ilişkiye yada düşünsel formüle indirgenemeyecek denli köklü ve karmaşık bir kimliği ifade ediyordu.

Bu nedenle ulusal sorunun çözümünü sosyalizmin zaferine bağlamak yada **ulusal sorunu çözmek yerine aşmayı tercih etmek**³⁰ her seferinde iddia edildiğinin aksine enternasyonalizmle değil sömürgeci ulusun şövenizmiyle sonuçlanıyordu. İşte bu nokta Marksizmin belki de en zayıf yanıdır.

Marksizm, Doğu Halkları ve Milliyetçilik

Ama buna karşın Marksizm 20. yüzyıl boyunca en hızlı biçimde Doğu halkları arasında ve milliyetçi hareketler içinde kendine bir yayılma zemini buldu. Buna karşın yayıldığı hiç bir Doğu ülkesinin dokusuyula da tamamen uyuşmadı. Komünist yada sosyalist partilerin önderlik ettiği üçüncü dünya devrimleri bile çok geçmeden kendilerine özgü bir yol inşa etmeye çabaladılar.

Öyleyse gerçekte var olanın Marks'ın öngördüğü biçimde Marksizmin ve proleterya mücadelesinin dünyaya yayılması mı yoksa milliyetçi hareketlerin anti-kapitalist doğaları gereği Marksizme yönelmeleri mi olduğunu sorgulamak gerekir.

20. yüzyılda tüm dünyayı kaplayan sosyalizm dalgası Marksizmin dünyaya yayılmasının değil, Marksizmin var olan milliyetçi hareketlerle birleşmesinin sonucudur. Bu süreç içinde başlangıç noktası milliyetçi hareketlerdir, Marksizm kendisini bunlara uyarlamıştır. Uyarlayamayan Marksizmler de göçüp gitmiştir.

Sovyet Devrimiyle ilgili yazılmış tüm kitaplarda aynı gerçeğe karşılaşıyoruz. Devrim başarıya ulaşmadan önce ve sonra devrimin gündemindeki temel sorunlar klasik Marksizmin sorunları değil ulusal sorundur.

Sovyetler'in 70 yıllık tarihi de yıkılışı da milliyetsiz bir devlet olamayacağının kanıtıdır. Sovyetler Birliği, isminde millet adı geçmeyen tek devlettir. Ancak Sovyet toprakları içinde yaşayan toplumları proleterya kimliği altında birleştirme fikrinin ne kadar saçma olduğu ortaya çıkmıştır. Bu politikanın tutmayışını iki sonuçta görebiliriz. Bir; Sovyetler yıkılınca Türklerin milli kimliklerinden hiç bir şey kaybetmeden dimdik ayakta olduğunun ortaya çıkması, İkincisi de Sovyetler dönemi boyunca uygulanan Rus şövenizmi. Enternasyonalizm 70 yıl boyunca bir yandan Sovyet devleti içindeki Türkleri ezmenin ve sömürgeleştirmenin, diğer yandan da Rus Emperyalizminin kukla parti ve devletler aracılığıyla yayılmasının aracı haline gelmiştir.”³¹

Avrupa Solu ve Sömürgelerdeki Devrimciler

Maurice Thorez'e yazdığı mektupta Cesaire, bu gerçekleri bir bir Thorez'in yüzüne vurur ve ısrarla reddettiği şeyin komünizm değil, başta **Stalin** olmak üzere onu bu şekilde kullananlar olduğunu tekrarlar. Hatta, **komünistler Fransa'da iktidara gelse, Stalin'in yarattığı felaketlerin aynısını yaratacaklarını** da iddia eder.

30- İfade esas olarak Lenin'e aittir, son mektuplarında da geçmekte ve böylece Le-im ölmeden önce geride bıraktığı yol-daşlarını uyarmaktadır, uyarıya kulak asılmadığını biliyoruz.

31- AYAS Güneş, Türkiye'de Sol, Marksizm ve Milliyetçilik, İleri Dergisi, Sayı: 18-19

Gerçekten de Galiyev'in Sovyet komünistlerinden gördüğü muamele ile, Cesaire ve Fanon'un Fransız komünistlerinden gördüğü muamele birbirinin aynıdır, tek fark birinin iktidarda olması diğerinin olmamasıdır.

Rus şovenistleri, nasıl Galiyev'i **Panturanist, faşist** olarak suçlamışlarsa, **sömürgeci Fransa'yı destekleyen ırkçı Fransız komünistleri** de sömürgecilik karşıtı **Cesaire ve Fanon'u ırkçılıkla suçlamışlardır**.

Cesaire komünist olmasına karşın Sovyet tipi bir enternasyonalizmi kabul etmez, yerine bütün ulusların özgün değerlerini ve bağımsızlıklarını koruduğu bir evrensellik anlayışı geliştirir. Komünistlerle kurulacak bir ittifaka da bu şekilde bakar.

"...bize Fransız halkıyla dayanışma öneriliyor; Fransız proleteryasıyla ve komünizm aracılığıyla bütün dünya proleteryasıyla. Bu dayanışma çabalarını önemsiz görmüyorum, onları inkar da etmiyorum. Yalnız onların metafizik bir dünyada paramparça olduklarını görmek istemiyorum.

İlahi bir hakka sahip hiçbir müttefik yoktur. Yalnız mekan, tarihsel an ve şeylerin doğası gereğince bizlere yaklaşan müttefikler vardır. Eğer Fransız proleteryasıyla yaptığımız ittifak bizim diğerleriyle ilişkiye geçmemizi engellerse, diğer gerekli ve doğal, haklı ve verimli ittifaklardan çekilmemizi yada onları unutmamızı sağlamaya çalışırsa, eğer komünizm en canlı dostluklarımızı ortadan kaldırır, bizi diğer Batı Hint adalarına bağlayan ilişkileri, yani bizi Afrikanın çocuğu yapan bağı yıpratırsa o zaman derim ki; komünizm, bizi bütün soğuk

soyutlamaların en soğğunun özellikle-rine sahip soyut bir şey uğruna yaşayan bir kardeşliği değiş tokuş etmeye zorlayarak bize büyük zararlar vermiştir."³²

"Söylev"i yazdığı yıl halen komünist olmakla beraber "Söylev"de son satır hariç (ki o bile tartışmaya açıktır) Avrupa proleteryasına beslenen en ufak bir ümit ifadesine rastlamak mümkün değildir. Aksine Avrupa proleteryası sömürgeciliğin ortağı olarak değerlendirilir. Bu bakış açısını Maurice Thorez'e yazdığı istifa mektubunda daha da netleştirmiş, Galiyev ve Fanon'da paralellerini gördüğümüz şekilde Marksist enternasyonalizm karşısında önce siyahların sonra da mazlumların evrensel dayanışması formülüne varmıştır.³³

Cesaire'in, Galiyev'den haberdar olduğuna dair bir işarete sahip değiliz. Ancak Fanon pekala Cesaire'in öğrencisidir ve gerek "**Siyah Deri Beyaz Maskeler**" gerekse de "**Yeryüzünün Lanetlileri**" Söylev'in tezlerinden yola çıkmaktadır. Fikirler kadar deneyimler de ortaktır. Fanon da Cezayir'de bulunduğu sırada, yalnız Fransız Komünist Partisi'nin değil ona bağlı olan **Cezayir Komünist Partisinin** de sömürgecilik karşısında sağlam bir müttefik olmayacağını bizzat kendi deneyimleri ile öğrenmiştir. Cezayir'deki kurtuluş mücadelesinin başarıya ulaşacağını anladığı andan itibaren, **Fransız Komünist Partisi'nin tüm çabası Cezayiri Fransız çerçevesi içinde tutacak bir çözüm aramak olmuştur**. Parti, Fransanın yardımı olmadan, Cezayir'in var olamayacağını savunarak, Cezayirli bağımsızlık savaşçıları mücadeleden vazgeçirmeye çalışmıştır.³⁴

Fransız Komünist Partisi'ne göre Cezayir biçimlenmekte olan bir ulustur,

32- Cesaire Aime, Maurice Thorez'e Mektup

33- Cesaire'in ki bir çeşit Turancılıktır, aynı Galiyev'in yada Che'ninki gibi. Galiyev Sovyet Türklerini birleştirip devrimci bir merkez yaratmak bu karargahtan da Araplara, Farslara ve elbette Türkiye Türklerine ulaşarak adım adım bir mazlumlar enternasyonalini kurmayı savunuyordu. Che ise Kübayı karargah olarak kullanıp bütün Latin Amerikayı birleştirmeyi amaçlıyordu. Cesaire keza önce Batı Hint adalarının ve Antillerin ardından da Zencî dünyanın birliğini amaçlıyordu. Turancılık deyince akıllarına hemen faşizm gelen Türk solunun olaya bir de bu açıdan bakması faydalı olmaz mıydı?

34- GENDZİER irene L., Frantz Fanon, Sosyalist Yayınlar, 1997

bu yüzden de **Fransa ile Cezayir arasında varolan özgül kültürel, ekonomik ve siyasi bağların var olması ve sürmesi gereklidir.**³⁵

Fanon'un, Fransız Komünist Partisi'ne cevabı büyük bir hayal kırıklığı yaşayarak, Batılı komünist yoldaşlarıyla yollarını ayıran bütün doğulu devrimcilerin razı olmayı reddettikleri ortak kaderini ifade eder:

"Biçimlenmekte olan bir ulus tezi Cezayiri Fransız kontrolü altında tutmanın, Fransız İmparatorluğu'nu yeni bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yapacak Fransadaki komünist devrimin zaferini beklemeye dayanan bir başka yoludur."³⁶

Sartre da **"Yeryüzünün Lanetlileri"**ne yazdığı meşhur önsözde sömürgelerdeki devrimcilerle Fransız komünistleri arasındaki ilişkiyi benzer bir şekilde tanımlar:

"Sol, kimi kez onları uyarır. Çok ileri gidiyorsunuz, sizi artık desteklemeyeceğiz' Yerliler bu uyarıya aldırış etmezler: Destekleri onların olsun. Savaşları başladığında şu katı gerdeği görmüşlerdir: Onlardan hepimiz yararlandık, kanıtlamaları gereken hiçbir şey yok, kimseye yaranmaya çalışmayacaklar. Bir tek görev, bir tek amaç var: Sömürgeciliği eldeki tüm imkânları kullanarak yok etmek. Ve içimizden en ileri görüşlü olanlar gerektiğinde bunu kabul etmeye hazır dırlar, fakat bu güç sınavında aşağılık insanların bir insanlık bildirgesi koparmak için tümüyle insanlık dışı vasıtalar kullandıklarını görmezden gelemiyorlar: Öyleyse bu hak onlara en kısa sürede verilsin ancak onlar da barışçı girişimlerle bunu hak etmeye gayret etsinler. Nefislerimiz ırkçıdır."³⁷

Avrupa sol'unun bugün **Irak, Filistin, Afganistan** için tavrı bundan farklı mıdır sanki. En radikalleri bile, en ağır ambargolar, bombardımanlar, işgaller, işkenceler altında sadece işgalci haydutları kovup hayatta kalma mücadelesi verenlere akıl öğretmeye, kullandıkları yöntemlere dudak bükmeye, hatta başka bir savunma araçları varmışçasına bu yöntemleri kınamaya ve gayet **"insancıl", "muhalif" ve "radikal"** biçimde direnişçilerin bu **"akıl almaz"** eylem biçimlerinin ardında yatan psikolojik faktörlerle ilgili ahkam kesmeye, onları yürüttükleri bir deneyin kobayları, Avrupalı aydınların yardımı olmaksızın iyileşemeyecek zavallı ruh hastaları olarak görmeye devam etmiyorlar mı?

Batının kendi içinden çıkan en radikal anti tez olan Marksizm bile, iş Batılı olmayan toplumlara gelince kendisini önceleyen burjuva aydınlanma düşüncesini takip etmeyi yeğlemiştir.³⁸

Avrupalı olmayan ulusların mücadelesini desteklemek artık bir zorunluluk halini aldığı anda ise verilen destek taktik bir destekten öteye geçememiştir.

Marksizm ulusal kurtuluş savaşlarını dünya proleter devriminin yedek kuvveti olarak görmekteydi. Bununla birlikte gelişmiş kapitalist ülkelerin dışında, yani proleteryanın yeterince gelişmediği üçüncü dünya ülkelerinde devrimin başarı kazanma şansını gelişmiş ülkelerde sosyalizmin kurulmasına ve Batı proleteryanının üçüncü dünya ülkelerine desteğine bağlıyordu.

Liberalizm ise, aynı ülkelere Batının yolunu takip ederek ve Batı kurumlarının ekonomik ve politik yardımı aracılığıyla kalkınmayı ve Batı seviyesine ulaşmayı öneriyordu. Ki bugün her ikisi de aynı

35- age. sf 193

36- age. sf 193

37- SARTRE Jean Paul, Yeryüzünün Lanetlileri'ne Önsöz, Yeryüzünün Lanetlileri, İstanbul 2001 içinde

38- MARKS ve ENGELS'in sömürgeci girişimleri ve kapitalizmin bu yolla Doğu toplumuna enjekte edilmesini bir ilerleme olarak alkışlayan Avrupamerkezci bakış açıları için Sol Yayınlarının yayınladığı **"Marks/Engels- Sömürgecilik Üzerine"** derlemesinde özellikle Hindistan ile ilgili bölümlere bakılabilir.

pozisyonu korumaktadır. Böylece üçüncü dünya ülkelerinin kendi kimlikleri, deneyimleri, tarihleri ve imkanları küçümsemiş, yok edilmiş ve her şey öyle yada böyle bir Batı yardımına bağlı hale getirilmiştir. Bu koşullar içindeki bir toplumun varlığını sürdürme imkanı kalmamaktadır.

Öze Dönüş Programının Evrenselliği ve Negritude

Bu her iki tip yabancılaşmadan kurtulmanın yolu ise bir öze dönüş hareketi olarak ortaya çıkar. Bir şeyi model almak yerine kendi modelini kurmak, bu modeli kendi tarihine, kültürüne ve toplumsal özelliklerine dayandırmak. Kısacası kendi olmak, Atatürk'ün deyişiyle: **"Biz bize benzeriz"**

Batının ve Batılılaşmanın yarattığı tahribatı aşmanın tek yoludur bu. Ve ancak bu şekilde dünya coğrafyasının çok çok küçük bir kısmını oluşturan bir kültürün³⁹ kendini evrensel olarak sunması yalanı aşılabılır. Batının sahte evrenselciliği-ne karşı gerçek bir evrensellik yaratmanın tek yolu tek tek her medeniyetin kendi özlerine dönmesi, bu öz üzerinde gelişmesi ve bu özü dünya medeniyeti içine katmasıdır.⁴⁰

Afrika kökenli Zenciler için bunun adı Negritude olmaktadır.

Negritude akımını başlatma şerefi en çok Cesaire'e aittir. Kimi sözlüklerde Türkçe'ye **"zenci nitelikleri"** olarak çevrilen⁴¹ negritude bu anlamın çok ötesinde geniş bir anlayışı ve felsefi kavrayışı ifade

eder.(Sözcüğü orijinal biçimiyle kullanma tercihimizin nedeni budur) Terimi ilk kez kullanan ve dolayısıyla yaratan Cesaire'dir. Rene Depestre ile röportajında, bu akımın nasıl doğduğu sorusuna şöyle cevap verir:

"Sanırım biraz da kolektif bir yaratım oldu. Terimi ilk kez ben kullandım, doğrudur. Ama onun hakkında grubumuzda konuşmuş olmamız mümkündür. Negritude gerçekten asimilasyon politikasına karşı bir direnişti. O zamana kadar, benim neslime kadar, Fransızlar ve İngilizler ama özellikle Fransızların sınır tanımaz biçimde bir asimilasyon politikası uygulamaktaydı. Afrikanın ne olduğunu bilmiyorduk. Avrupalılar Afrikayla ilgili her şeyi aşağılıyorlardı ve Fransa'da insanlar barbar ve medeni iki dünyadan söz ediyorlardı. Barbar olan dünya Afrikaydı, medeni olan ise Avrupa. Bu yüzden birisinin bir Afrikalıya yapabileceği en iyi şey onu asimile etmektir: amaç onu siyah derili bir Fransız'a dönüştürmektir...

Bizim mücadelemiz yabancılaşmaya karşı bir mücadeleydi. Bu mücadele Negritudeu doğurdu. Çünkü Antiller Zenci olmaktan utanıyorlardı, Zenci-liklerini örtmek için her yolu denediler: Renkli insan, esmer tenli insan ve bunun gibi bir çok aptalca ifade kullanacaklardı...

Bir meydan okuma yolu olarak Zenci (negre) sözcüğünü kabul ettiğimizde, bu gerçekten de cüretkar bir isimdi.

39- Avrupa merkezilik coğrafyayı bile kendi amaçları için saptırmıştır. Denizcilik açısından doğru açılan gösterdiği gerekçeyle yaygın olarak kullanılan Mercatorprojeksiyonunda Avrupa gerçeğe taban tabana zıt biçimde haritada Afrika ve Hin distandan daha büyük ve merkezi bir konumda gözüktür. Bknz. HODGSONMarshall G.S., Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek, İstanbul, 2001

40- Öze dönüş programının evrenselliği dışlamadığını vurgulayan kayda değer bir katkı için bknz. Erkin YURDAKUL: Üçüncü Dünya Milliyetçiliği, Atatürkçülük ve Ulusal Sol, İstanbul 2004 içinde: **"...özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen tüm devrimci hareketler "kendine özgü" olmayı programatik bir ilke sayıyorlardı. Bu kendine özgü elbette ki Üçüncü Dünya ülkelerini birbirinden değil, Batıdan ayıran bir ilkeydi. Üçüncü Dünya ülkeleri kendi kaderlerindeki ortaklığın farkına uzunca bir süredir varmışlardır... Latin Amerikalı devrimcilerin gelip Afrika'da savaşmasında tutunda emperyalizm ve kapitalizm karşısında programlar ortaya koymak için yapılmış bir düzine devrimci buluşma, bugünün "enternasyonalist" solcusunun kafasının basmayacağı kadar uluslar arası bir buluşmaydı.**

41- Örneğin Oxford'un İngilizce-Türkçe sözlüğü bu karşılığı tercih etmektedir. Diğer sözlüklerde bir karşılık bulunmamaktadır. İngilizce metinlerde ise çoğunlukla sözcüğün İngilizceyle neredeyse aynı olan Frausızcası(negritude) tercih edilmektedir.

Belli bir yere kadar bu, öfkeli gençliğin bir reaksiyonu biçimindeydi. Zenci (negre) sözcüğünden bir utanma söz konusu olduğundan biz de kasten zenci (negre) sözcüğünü seçtik. L'étudiant noir'ı kurduğumuzda gerçekten isminin L'étudiant negre olmasını istediğimi ama Antiller safından büyük bir direnmenin geldiğini söylemeliyim...

Böylece ben de negritude'den bahsetmeye cüret ettim. Bizde cüretkar bir irade vardı ve negre ve negritude sözcüklerinde bunun kesin bir doğrulanmasını bulduk."⁴²

Cesaire'in Yarattığı Sözcük: Negritude

Negritude sözcüğünün üzerinde biraz durmak gerekir. Zenci(negro) yada daha kötüsü "nigger" Kuzey Amerika'da siyahlan aşağılamak için kullanılan sözcüklerdi. Bu nedenle Fransa'da da resmi olarak zenciye karşılık gelen sözcük siyahtı, (noir)

Bununla birlikte Antiller'deki siyah insanlar Fanon'un da belirttiği gibi Afrikalı köklerine yabancılaşmışlardı. Fanon'un deyişiyle onlara göre Afrika "vahşilerin, barbarların, yerlilerin" ülkesiydi, "Afrikalı bir zenciydi, ancak Antiller'deki siyah insan Avrupalı'ydı." "Zenci" sözcüğü, Martinik'te aynen Kuzey Amerika'da olduğu gibi bir aşağılama sözcüğü olarak kullanılıyordu. Arnold James, Cesairei aşağılama anlamındaki "zenci" sözcüğünü "gurur duyma" anlamındaki "zenci" sözcüğüne dönüştüren Afrika dışındaki ilk siyah entelektüel olarak kaydeder.⁴³ Cesaire yeni bir sözcük yaratarak (negritude) siyah insanın yabancılaşmasını somutlaştırmıştır.

Bu sözcüğün literatüre girmesini sağlayan ve ilk kez kullanıldığı meşhur negritude şiiri şöyledir:

Negritude

Onlar ki
ne barutu ne pusulayı buldular.
Onlar ki
hiçbir zaman buhara da elektriğe de ege-
men olmayı beceremediler.
Onlar ki
ne denizleri ne gökyüzünü keşfettiler
Ama
kendi köşelerinde acının yurdunu bilirler
Onlar ki
gurbetçilikten başka yolculuk bilmezler
Onlar ki
diz üstü gelip dizginleşmişlerdir
uzaklaştırıldılar
ve Hristiyanlaştırıldılar
Onlar yozlaştırma aşılandı
Onlara boş ellerin tam tamları
ses veren acıların tam tamları
Benim zenciliğim bir taş değildir,
sağırlığı bir darbe vurur
Günün uğultusuna
Benim zenciliğim
ölü bir suyun donuk lekesi değildir
Yeryüzünün ölü gözünde
Benim Zenciliğim
ne bir kuledir ne bir katedral
Saplanır toprağın kızıl etine
Saplanır gökyüzünün ateşli etine
Anlaşılmaz bitkinliği delip geçer
O kaskatı sabırla

.....⁴⁴
Şiiri yorumlayan Nesbitt'in ifadelerini ödünç alırsak: "Negritude toplumun onu indirgediği cansız bir nesne (bir "taş", bir "leke", ve hatta "kule") değildir. Tersine o enerjik, yaratıcı ve kurtarıcıdır. (Onu zincire vuran, boyun eğdiren dünyaya "saplanır", "delip geçer")"⁴⁵

Negritude Afrika ve Karayipler kökenli olan ve Fransa'da eğitim gören zenci aydın-

42- DEPESTRE Rene, An Interview with Aimé Cesaire, Discourse on Colonialism, translated by Joan Pinkham, Canada, 2000 içinde, ayrıca bu röportajın bir çevirisi ilerleyen sayfalarda bulunmaktadır.

43- ARNOLD A. James, Modernism and Negritude: The Poetry and Poetics of Aimé Cesaire (Cambridge: Harvard University Press, 1981)

44- Şiirin ilk bölümünün çevirisi Eray Canberk'e aittir, ikinci bölümü ben çevirdim.

45- NESBITT Nick, Negritude, africanwriters@yahoo.co.uk

lar tarafından ortaklaşa yaratılan bir terim olarak ortak bir zenci mirasının ve ortak bir zenci kaderinin ifadesidir. Sömürgeci değerlere karşı isyanla doludur ve **Helenik akıl ve mantık kavramlarına** dayandırılan burjuva düşüncesine karşı geleneksel Afrika toplumunun uyum ve güzelliğini yüceltir.⁴⁶ Negritude akımının gelişme çizgisini genel hatlarıyla kronolojik biçimde ortaya koymak için bir Fransız sitesinden yararlanıyorum. Dönüm noktalarına ve önemli eserlerin temalarının maddeler halinde özetlenmesine ilişkin tercihler onlara aittir. Haliyle bir kısmı tartışmalı olmakta ve Fransız kibrini ifade etmektedir. Ancak derli toplu bir tablo ortaya koymak için faydalı olduğunu düşünmekteyim.⁴⁷

Negritude Kronolojisi

1517- Fransa'nın Siyah Afrikalıları köleleştirmeye başlaması

1636- XIII. Lois tarafından Martinik'in sömürgeleştirilmesi ilk siyah kölelerin gelişi

1665- **Le Code Noir**- Fransız Maliye Bakanı Colbert tarafından hazırlanan ve kölelere nasıl muamele edileceğini gösteren nizamname

1789- Fransız Devrimi- insan haklarını ve kölelik sorununu da içeren başlıca temalar

1804- Haiti'nin bağımsızlığını kazanan ilk Fransız sömürgesi olması

1823- Ourika, Mtne de Duras (XVIII Lois'nin mabeyincisinin karısı) - İlk kez siyah insanlar üzerindeki ırkçılığın etkilerini belirten Fransızca roman

1848- Victor Schoelscher'in sömürgelelerdeki köleliği ilga etmesi

1919- Harlem Rönesansı (ABD) Siyah dünyanın kültürünün, edebiyatının, müziğinin ve sanatının değer kazanması

Önemli Eserler:

WE.B. Du Bois, The Souls of Black Folk

Langston Hughes, The Collected Poems of Langston Hughes

Alain Leroy Locke, The New Negro

Claude McKay, Banjo, Home to Harlem

1921- Negrismo (Küba) - Siyah Küba müziğinin, ritminin, halk kültürünün, edebiyatının, şiirinin ve sanatının ün kazanması

1927- Yayın: Jacques Roumain tarafından çıkarılan **La Revue Indigene**, - Antiller'deki siyah Afrikalı orijinalitesini yeniden keşfetme girişimi

1930- Şiir kitabı: **Pigmenler**, (Damas)- Bazen Negritude'ün manifestosu olarak gönderme yapılır. Demistifikasyonun başlıca teması: Batı toplumunun hastalıklarını tedavi etmemiz gerekiyor. Kimi dikkati çeken noktalar.

Ils sont venus ce soir Beyaz adamın gelip Afrikalıları köleleştirmek için zorla kaçırdığı gece bir çok insan öldürüldü- kaç kişi olduklarını bile bilmiyoruz.

Un Clochard m'a demande Bir kere sinde Damas para için dilenmek zorunda kalmıştı ancak gururu dilenmek yerine para kazanacak kadar güçlenmesine yardım etti.

Solde Beyazlar gösterişçi ve gülünçtür, zalimi boş ver, siyahlar da nihayet onların suç ortakları olmak zorundalar

S.O.S. Nasıl ve niçin bu dünyadaki beyazlar Siyahları çalmaya ve buna benzer Hitlervari hareketlere girişmeye karar verdiler?

Blanchi Beyazlar bizi beyazlaştırmak istiyorlar, ama bizim tek istediğimiz siyah olmak

1931- Trois peres Paris'te toplandı ve Negritude hakkında tartışmaya başladı.

46- The Harper Dictionary of Modern Thought, yayına hazırlayan: Allan Bullock, Oliver Stallybrass, s. 413, New York, 1977

47- Timeline of Negritude, <http://frencli.about.com/library/>

Dergi: Paulette Nardal ve Dr. Sajoux tarafından çıkarılan **La Revue du monde noir** (Siyahi dünyanın dergisi). Dergi aracılığıyla fikirlerin yayılmasına ek olarak siyah yazarların ilgili konuları tartışmak üzere toplanabilecekleri bir çeşit kulübün oluşmasını sağladı.

1932- Yayın: **Legitime defense**- Bir grup Martinikli öğrenci tarafından tek bir sayı yayımlanan Marksist, devrimci, sürrealist bir dergi. Derhal sindirildi.

1934- Yayın: **L'Etudiant noir** (Siyah Öğrenci) Siyah insanlar arasındaki ulusal sınırları ortadan kaldırdı ve Afrika, Fransa ve Antiller'deki siyah insanların farkına varılmasını, onlara yönelmesini ve onların birleştirilmesini sağladı. Negritude akımının ilk ve en önemli politik ve kültürel dergisiydi.

1935- **Negritude'un Doğuşu**- Zenginlik ve orijinalitenin keşfedilmesi, marjinalleştirilmiş olanın itibarının iade edilmesi. Daha önceden bağımsızlığını kazanan Haiti harekete ilgi duymamıştır.

1938- Yayın: François Duvalier tarafından hazırlanan Les Griots, - Siyah Afrika medeniyetinin katkısı

1939- Şiir: **Cahier d'un retour au pays natal** (Anavatanıma dönüş notları), Aime Cesaire - Negritude sözcüğü ilk kez bu şiirde siyah olmak ve Antiller'de yaşamak bahsinde geçer.

1941- Yayın: **Tropiques**, Aime ve Suzanne Cesaire -Avrupa kültürünün reddi

1944- **Gouverneurs de la rosee, Jacques Roumain** - İki temel görüş: 1) insanlar kendi yaşamlarından sorumludurlar-harekete geçmeliyiz 2) Topluluk kişiden daha; önemlidir.

1947- Yayın: Alioune Diop tarafından Senghor, Cesaire, Andre Gide, Jean-Paul Sartre, Albert Camus ve diğerlerinin yardımlarıyla çıkarılan **Presence Africaine**. Siyah yazarların fikirlerinin ve yazılarının yayılması

1948- **L'Anthologie d'un nouvelle poesie negre et malgache de langue française** (Yeni bir Zenci ve Madagaskar Fransızca Şiir Antolojisi), hazırlayan Senghor. Önsözü, **Orphee noire** (Siyah Orpheus) Jean-Paul Sartre tarafından yazılmıştır ve Negritude sorunlarının tartışılmasını içerir. Bu çalışma Siyah-Afrika edebiyatının resmi doğuşunu temsil eder.

1950- Roman: **Rue Cases Negres**, yazarı Josephe Zoj bel (Bknz. Detaylar 1983'te)

1952- **Peau noire, masques blancs** (Siyah Deri Beyaz Maskeler), Yazan, Frantz Fanon.

Temel noktaları:

- Sömürgeciliğin ve ırkçılığın insani sonuçları

- Antiller'deki siyah adamın portresi: Irksal önyargının kurbanı olması ve aşağılık kompleksini içselleştirmesi.

- Dilin dekolonizasyonu: Siyah adam beyaz adamın kimliğinde boğuluyor. Onlara değil, bize ait olan bir dili konuşmalıyız. Siyah adamın yabancılaşması kimlik krizi.

- Siyah adamın kendinden özgürleşmesi.

1953- Deneme: **Le Discours sur le colonialisme**, Aime Cesaire.

Temel noktalar:

- Sömürgecilik ırkçılığın bir biçimidir.

- Siyahlar dünya üzerinde egemenlik kurmaya çalışmaktan ziyade dünyayla uyum içinde yaşıyorlar; doğada var olan her şey arasındaki bağlantı.

- Paganizm vahşilik bağlantılandırılırken Hristiyanlık medeniyet olarak algılanıyor.

- Politik imalar

1956- Paris'te Siyah Sanatlar 1. Koloquumu

La Lettre à Maurice Thorez (Fransız Komünist Partisi Genel Sekreterine Mektup), Aime Cesaire -Yazarın bir çeşit Afrika sosyalizmi arayışı içinde Komünist Parti'den resmen kopuşu

1959- Roma'da 2. Kolokyum

1960- Afrika'nın dekolonizasyonu başlar 1960lar- Negritude'un eleştirisi başlar

Cesaire halkla daha yakın bir ilişki sağlama ümidiyle çabalarını tiyatroya yöneltir. Oyunları daha çok geleceğe yönelme ve önceki eserlerine oranla daha güçlü bir politik özellik gösterir.

1961- Les Damnés de la Terre (Yeryüzünün Lanetlileri), Frantz Fanon, Önsöz: Jean Paul Sartre

- Politik: Cezayir Devriminin inceleme-si. Uzun bir süre bağımlı olarak yaşadık-tan sonra nasıl bağımsız olunabilir? Egemenlik altındaki bir ülke ekonomik olarak özgür bir ülkeye nasıl dönüştürülebilir?

- Siyah adam bağımsızlığını vermeleri için onları beklememelidir, onu kendisi kazanmalıdır.

- Şiddetin terapi edici bir özelliği vardır.

- Önce politik çözümleri bulalım, siyah kültürümüzün değerlendirmesiyle sonra uğraşırız.

- Antiler burjuvazisini hedef alır-yani beyazlardan kendileri adına sahip olmak için iktidarı alan Mullattoları

1963- Oyun: La Tragedie du Roi Christophe, Aime Cesaire

1966- Senghor'un fikirlerinin eleştirildiği Dakar'daki 3. Kolokyum Une Saison au Congo, Cesaire

1968- Une Tempete (Shakespeare'in The Tempest adlı eserinin orijinal adaptasyonu), Cesaire - Sözcüklerin yaratıcı gücü: Sözcükler dünyayı değiştirebilir hatta yeni-den yaratabilir

1983- Sinema filmi: Rue Cases Negres (Sugar Cane Alley, Black Shack Alley)- Senaryo: Josephe Zobel, Yönetmen: E. Palcy

Başlıca Temalar:

. Sömürgeciliğin ve okul sisteminin din tarafından desteklenmesi

. Plantasyon ekonomisinin önemi

. Okulun bazılarının aile yaşamı için bir tehdit diğerleri için ise tek kaçış olması

. Sözlü gelenek+okul = Toplam eğitim Toplumsal sınıflar

Siyah olmaktan gurur duymak ve utanmak

Sömürgeci Mulatto çocuklarını siyah yada beyaz olarak tanımlamaz: siyah çocuklarla oynamalarına izin vermez ve nihayet kendi aile isimlerini vermez.

Fransız hayranlığı

Afrika'nın temize çıkarılması

Negritude, Milliyetçilik, İlericilik ve Evrensellik

Negritude sömürgeciliğin barbar ve vahşi olarak sunduğu sömürgecilik öncesi toplumların aslında kendi kendine yeten, eşitlikçi ve -Marksistlerle, burjuva tarihçilerinin öne sürdüğü gelişme şemasına aykırı olarak- sırf kapitalizm öncesi toplumlar olmakla kalmayıp kapitalizm karşıtı toplumlar olduklarını savunur.

Cesaire'in sözleriyle:

"Onlar komünal toplumlardı, küçük bir azınlık için çalışan büyük bir çoğunluk değil.

Söylendiği gibi sadece kapitalizm öncesi (prekapitalist) toplumlar değil, kapitalizm karşıtı (antikapitalist) toplumlardı.

Her zaman demokratik toplumlardı. Yardımsever toplumlardı, kardeşçe toplumlardı.

Ben, emperyalizm tarafından yok edilen toplumların sistematik bir savunusunu yapıyorum.

Onlar hakikiydiler, bir temenni de-
ğildiler; hatalarına karşın nefret edile-
cek ya da suçlanacak toplumlar değildi-
ler. Hallerinden memnundular. Onlarda
"başarısızlık" sözcüğünün de "avatar"
(Tanrının dünyaya insan ya da hayvan
şeklinde inmesi fikri) sözcüğünün de bir
anlamı yoktu. Onlar umudu dokunul-
mamış olarak sakladılar."⁴⁸

"Onların alıp götürdüğü adamlar
evler inşa etmesini, imparatorluklar yö-
netmesini, şehirler kurmasını, toprağı
ekip biçmesini, madencilik yapmasını,
pamuk dokumasını, çelik yapmasını bi-
liyorlardı.

Onların dinleri ülkenin kurucusu-
yla kurulan mistik bağlantılara dayanan
kendi güzelliğine sahipti. Birlik, şefkat
ve yaşa saygı üzerine inşa edilmiş gele-
nekleri memnuniyet vericiydi.

Zorlama yoktur, yalnız karşılıklı
yardımlaşma, yaşama neşesi, özgürce
kabullenilmiş disiplin.

Düzen, Samimilik, Şiir ve Özgürlük⁴⁹

Afrika tarihine ve zenciliğin Afrikalı
köklerine sahip çıkmakta tutkulu olmasına
karşın Negritude geleneksel Afrika kabile-
ciliğinden ayrılır ve evrensel bir ufka sahip-
tir. Bu anlamda özellikle Césaire'in bakış
açısının Batıcılığa karşı olmakla beraber
ilerici olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Césaire sömürgecilik öncesi toplumları
yüceltmekle birlikte imkânsız ve anlamsız
bulduğu bir geriye dönüşü de savunmaz.
Onun savunduğu şey, bu toplumların ken-
di tarihsel birikimleri ve ulusal kültürleri
temelinde modern bir toplum kurarak yep-
yeni bir kültür inşa etmeleridir. Bu noktada
Negritude akımı içinde kimi arkadaşların-
dan ayrılır.

Maurice Thorez'e hitaben yazdığı meş-
hur istifa mektubunda şöyle der:

"Yolunu kaybetmenin iki biçimi var-
dır: tekil (özel, kendine özgü, particular)
olanın içinde kendini yalıtma ve bir du-
var örmek yada "evrensel" olanın boşlu-
ğu içinde eriyip gitmek.

Benim farklı bir evrensellik anlayı-
şım var. Kendine özgü olanla zenginleş-
miş, her kendine özgü olanı içine almış,
her birinde derinleşmiş ve her birinin bir
arada var olduğu bir evrensellik."⁵⁰

Césaire'i dar bir zenci milliyetçiliğiyle
sınırlamak kadar yanlış bir şey olamaz. Ce-
saire milliyetçiliğin, yani kendi milletinden
gurur duymanın, onun kaderini iyileştirmek
için çirpınmanın insanlık için duyulan kah-
ramanca endişeye ve bütün insanlığın kur-
tuluşu için kafa yormaya engel olmadığını
ne kadar da içten ifade eder:

"Yeryüzünde linç edilen bir yoksul,
işkence altında canından bezdirilen bir
mazlum yok ki, onunla beraber canına
kıyılan ve aşağılanan ben olmayayım."⁵¹

Bu yönden Césaire hem Afrika'nın öz-
günlüğünü reddeden Batı merkezli evren-
selci fikirlerle, başka bir deyişle Marksist
enternasyonalizm yada liberal kozmopo-
litizmle mücadele ederken diğer yandan
üçüncü dünyanın bütünlüğünü ve emperya-
lizme karşı mücadelenin evrensel yanını göz
ardı eden ve mutlak bir geri dönüşü savunan
dar Afrika milliyetçiliğine de karşı çıkar. Bu
noktada önerdiği formül, aynı kimlik ve ge-
lişme krizini yaşayan bütün Batılı olmayan
toplumlar için geçerli gibidir:

"Bir kere daha, sistematik olarak
bizim eski Zenci medeniyetlerimizin ta-
rafını tutuyorum, onlar nezaket sahibi
medeniyetlerdi.

48- "Söylev"den

49- Anne Césaire, "Introduction to Victor Schoelcher", Esclavage et colonisation (Paris: Presses Uuiversi-
taires de France, 1948), s. 7 aynı zamanda Fanon'un "Black Skin, White Masks", çeviren Charles Lanı Markman (New
York: Grove Pres, 1967), 130-131'de de alıntı yapılmıştır.

50- Anne Césaire, Letter to Maurice Thorez (Paris: Presence Africaine, 1957)

51- Césaire'den aktaran FANON Frantz, Siyah Deri Beyaz Maskeler, si" 81, Sosyalist Yayınları, 1996

Öyleyse, diyorsunuz, gerçek sorun onlara geri dönmek. Hayır, tekrar ediyorum. Biz meseleleri siyah ve beyaz, ya hep ya hiç biçiminde algılayan insanlardan değiliz. Bizim için sorun, geçmiş i tekrarlamak için hayalci ve verimsiz bir çabaya girişmek değil, ilerilere gitmek. Yeniden hayat vermek istediğimiz şey ölü bir medeniyet değil. Bunu egzotizm meraklılarına bırakıyoruz. İsteddiğimiz şey, şimdiye dek güneşin altında çürüyerek kokuşmuş bir leşe dönüşen bu sömürgeci toplumun ömrünü uzatmak ise hiç değil. Yaratmamız gereken yeni bir toplumdur, esaret altındaki kardeşlerimizin yardımıyla, modern zamanların üretici güçleriyle zengin, eski günlerin kardeşliği ve dayanışmasıyla sıcak bir toplum.”⁵²

Yeteri kadar açık, değil mi? Bu satırlardan sonra Batıcı kalemliğin üçüncü dünyacılaşma yönelttikleri ilkellik, gericilik ve anakronizm savunuculuğu suçlamaları, Cesaire’in sevdiği bir terimle ifade edersek, bir bumerang etkisiyle dönüp tapındıkları o Batı medeniyetini vurmuyor mu?

Sömürgecilik ve emperyalizm bizim Batılı olmayan medeniyetlerimizin kimi yanlarını öldürmüş olabilir, hatta bunların kimisinin artık dirilme imkanı kalmamış da olabilir, ancak Batı tüm bunları yaparken aslında kendi kendisini öldürmüştür. Bu nedenle ölüm Batıdadır, yeniden doğuş ise Doğuda.

Batı sömürgeciliği, Afrika ve İslam Medeniyeti

Bu karışıklığın en derindeki temeline kadar inebilmek için Batı üstünlüğünün başlangıcına, dünya tarihini ikiye bölen sömürgeciliğin miladına kadar gitmek ge-

reker. Çünkü sömürgecilik öncesi dünya ile sömürgecilik sonrası yaratılan dünya birbirine taban tabana zıttır. Batı bilinçlerimizi esir almak için sömürgecilik öncesi dönemi tarihten silmeye çabalar.

Ancak bu, aynı zamanda Batının ilerlemecilik ve medeniyet kuruculuğu yalanını da kökünden sarsar. Çünkü Batı aydınlanması ve o çok sözü edilen ilerleme aslında propaganda edildiğinin tersine bir medeniyet yıkıcılığının ürünüdür.

Bu anlamda barbar kelimesini en çok hak edenler Batılılardır. Oysa ki onlar dünyanın en muhteşem medeniyetlerini yıkmakla kalmayıp yıktıkları bu medeniyetlerin aslında hiç var olmadığını, insanlığa muazzam değerler hediye eden bu toplumların hep geri, hep ilkel oldukları yalanını savunurlar.

Peki mesela şu ”yamyam vahşilerin”, ”ilkel Afrikalıların” tarihte nasıl bir rol oynadığını hatırlamak ister misiniz?

“...M.Ö. 1,5 milyonda, insan soyunun araç kullanan ilk atası Afrika’nın güneyinde ve doğusunda ortaya çıkmış, kuzeye doğru uzun yolculuğuna buradan başlamıştı. Büyük Sahra’yı aşarak eski dünyanın bütün kıtalarına yayılanlar da bu Homo Erectus türünün mensuplarıydı...”⁵³

“...Afrikalıların ilk yaratmış oldukları eserler, Roma uygarlığının doğuşundan çok daha geriye gidiyordu. Mısırlılar ve Kartacalılar gibi beyaz Afrika halklarından başka, Kara Afrika halkları da Firavunlar imparatorluğunu etkileyecek kadar ileri gitmişlerdi...”⁵⁴

“...Milattan sonra bin yılına doğru Avrupa daha yarı barbarken ve Fatih Guillaume’nin Normanları İngiltere’ye çıkarken Gana demir silahlarla donatıl-

52- Cesaire, Aime, Discourse on Colonialism, translated by Ian Pritchard, Cana-da, 2000

53- Siyah Afrika’da Kurtuluş Mücadeleleri, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları

54- LURAGHI Raimondo, Sömürgecilik Tarihi, İstanbul, 1975

miş üç yüz bin askeri bir araya toplayabiliyordu. O kadar zengindi ki "altın diyarı" olarak adlandırılıyordu"⁵⁵

"...Avrupalılar Afrika'yı ele geçirip sömürgeleştirmeye karar verdiklerinde bu ülkelerin ilkel ve budalaca bir barbarlık içinde olduklarını ileri sürmeye başladılar. Aşağı yukarı bilinçli bir yalandı bu... Avrupa uygarlığı' kıtayı geriletmesinden 300 yıl önce Afrika'ya gelmiş olan Portekizliler, kendi yönlerinden yerli kültürü küçümsemişlerdi. Hatta aradıkları bir efsane ülkesine, "Papaz Jean"ın ülkesine"⁵⁶ ulaşmış olduklarını sanmışlardı... Afrika'nın güney doğu kıyılarındaki ve Zambezi'nin oralarında Portekizliler, Barbosa'nın dediği gibi "dünyanın bütün öteki yerlerinden daha yaygın ve zengin bir ticaret" buldular..."⁵⁷

"...Nikerk'te bazı konularda çağdaş mühendisleri kısındıracak kadar üstün bir teknikle yapılmış su bentlerinin, "Piramitler kadar ve belki daha güçlü yapılmış" bir tahkimatın kalıntıları görülmektedir. Demek ki Portekizlilerin geldikleri sıra Sahra Çölünden Güney Afrika'ya kadar binlerce yıldan beri değişik bir tarih hüküm sürüyordu: Latin Amerika'nın büyük imparatorlukları yada Avrupa'nın eski çağlarla Orta çağlardaki en parlak günleriyle kıyaslanabilecek uygar ulusların tarihi. Ticaret canlıydı... Portekizliler zevkli ve güzel giyinmiş kibar krallara rastladılar. Adalet yerine getiriliyor, kamu düzeni sağlanıyordu..."⁵⁸

"...Gine Körfezi'nde dolaşan 17. yy. gezginleri kocaman kocaman, kımıl kımıl, yaşamla dolu şehirlerle karşılaşınca düştükleri hayranlık ve şaşkınlığı

anlata anlata bitiremeyeceklerdir...bu eski, adamın içini buran ve hiç alışılmadık Afrika görüntüleriyle söze girişim, belleğimizde yer etmiş Hollyvwood Afrikahlarından kalma yamyamlık ve barbarlık izlenimlerini silmek için. Gerçekte bizi, Balandier'in toplumbilimci Afrika'sından Tarzan filmlerinin ismarlama exo-tizmine kaydıran, kaydırmak da laf, buna düpedüz inandıran sömürgecilik gerçeğidir diyeceksiniz. Peki ama sömürgecilik nedir? Ekonomik ve toplumbilimsel açıklamaların içinde hepi topu bir avuç Avrupalının teknik üstünlüğüne yaslanarak adım adım bütün yer-yüzünü ahtapot kolları arasına alması, sömürmesi değil mi? Hem de ne doymaz bir iştah, ne azgın bir şiddetle..."⁵⁹

Ya İslam dünyasını hatırlamak ister misiniz?

Hani şu "ortaçağdan kalma bir yer olan", "anakronik" özlemler içinde "modern, çağdaş" Batıyı tehdit eden ve Amerika'nın bombalarıyla "medeniyet" götürüp terbiye ettiği İslam dünyasını.

Batı üstünlüğünün ve zekasının ürünleri olarak selamlanan o müthiş bilimsel icatları düşünün. Örneğin fotoğraf makinesini...Avrupalı fizikçiler tarafından ilk kez 16. yüzyılda kullanılan karanlık oda daha 1040'da İbnü'l Heysem tarafından bulunmuştu. Sulama kanallarını Avrupalılar onlardan öğrendiler. Galile'den 600 yıl önce dünyanın yuvarlak olduğunu söylemekle kalmayıp, geoid bir şekle sahip olduğunu söyleyenler, boylam kavramını coğrafya bilimine hediye edenler ve bundan 1200 yıl

55- Agc.

56- Batılı sömürgeciler kendileri dışındaki toplumların bu denli yüksek bir gelişine düzeyine ulaşabileceklerini kabul etmek istemedikleri için bu durumu hep bilim dışı gerekçelerle açıklamayı tercih etmişlerdir. Afrika uygarlığı'nı Papaz Jean'ın efsane ülkesi sananlar, Mısır, İnk ve Maya medeniyetlerini ise uzaylıların eseri olarak görecektik kadar fantezi dünyasına uzanmışlardır. (AYAS Güneş, Sömürgeci İlik Tarihi, İleri Dergisi, sayı: 11) Ayrıca bkz. ŞATIROĞLU Ayşen, Marco Polo Seyahatnamesi'nde Rahip John Efsanesi, Tarihte Doğu-Batı çatışması içinde ve DANİKEN Ench von, Tanrının Arabaları, E yayınları

57- LURAGHI

58- agc.

59- İLHAN Atilla, Hangi Batı, Ankara, 2001

önce ekvatorun uzunluğunu şaşmaz bir şekilde ölçenler Müslüman coğrafyacılarından başkası değildi.

Newton mu? Harizmi ondan 500 yıl önce "her cismi yer kürenin merkezine doğru çeken bir güç" olduğunu söylemişti. Batılıların üstün matematiğinin temeli Harizmi'nin "cebiri"ydi. Ki biz de, çok şükür, İngilizce eğitim yapılmayan okullarımızda buna "cebir" diyoruz.

Timur Beyin oğlu Uluğ Bey bundan yaklaşık 600 yıl önce dünyanın güneş çevresindeki hareketinin süresini ölçmüştü, bugün modern cihazlarla ölçülenden sadece 58 saniye bir sapmayla.

Einstein? Görelilik kuramının felsefi temellerini ondan yüzyıllar önce ortaya koyan Kindi değil miydi?⁶⁰

Bunlar ilk akla gelenler ve Avrupalı barbarların ve onların Avrupalılaştırmış uşaklarının "basit sindirim sistemleri gibi çalışan beyinleri"⁶¹ ne bunları durmadan hatırlatmak gerek.

Galeano'nun yaptığı gibi:

"Sadece düşünün. Geçen yılın ortalarında, bu savaş sadece kafalardayken, George W Bush "dünyanın karanlık köşelerine saldırmak için hazır olmak zorundayız" açıklaması yaptı; ki Irak dünyanın karanlık köşelerindendi. Bush, uygarlığın Teksas'tan başladığına ve Teksas'ın akranlarının yazıyı keşfettiğine mi inanıyor? Gerçekten de, Ninova kütüphanesini, Babil kulesini ve Babil'in asma bahçelerini hiç mi duymamış? Bağdat'ın Binbir Gece Masallarından birini bile dinlememiş mi?"⁶²

Ya da ülkesini işgal etmeye gelen Bush'a seslenen Irak Enformasyon Bakanı El-Sahaf gibi:

"Alçaklar, şerefsizler, kıcıkırıklar, emperyalist katırlar, yerin dibine batası-

calar... Bush'un ataları mağaralarda ya-sarken, bizler Mezopotamya uygarlığını insanlığın hizmetine sunuyorduk."

Sömürgecilik, İlerleme Yalanı ve Medeniyet

Ve Irak'a giren sömürgeci, "mağaralarda yaşayan atalarının" düzeyinde bile olmadığını kanıtladı. Medeniyetin doğduğu topraklardan birinde, Irak'ta, sömürgecinin ilk işi Mezopotamya medeniyetinin binlerce yıllık eserlerini barbarca yağmalamak oldu.

Irak'taki insan kaybının, Amerika'nın canice öldürdüğü kurbanların kaydı tutulabilir. Her gün yeni ölümlerin rakamları haber bültenlerinden takip edilebilir. Ve hatta İngiltere'de 50 kişinin öldüğü bir El Kaide saldırısı için dünyanın her bölgesinde insanları saygı duruşunda bulunmaya zorladıklarını, televizyon ekranlarının ve gazetelerin sabahdan akşama dek onlar için yas tutmamız için normal akışlarını aksattıklarını düşündüğümüzde Irak'ta neredeyse her gün bu kadar insanın öldüğünü ve bunun bir dakikayı aşan bir haber değeri taşımadığını da ekleyebiliriz.

Ama bunların hiç birisi Irak'taki insan kaybını ölçmemize yetmez. Irak'ın yağmalanan müzeleri ve barbarların ortadan kaldırmaya çalıştığı o koskocaman Mezopotamya medeniyetini düşündüğümüzde, tarih boyunca bu medeniyeti yaratan milyonlarca insanı da kayıplar listesine eklemek gerekmez miydi?

Batı üstünlüğü yalanının sürmesi Avrupalı olmayan medeniyetlerin yıkılmasına, tarihlerinin, kültürlerinin, arşivlerinin ve kimliklerinin yağmalanmasıyla mümkündür. Batı, kendinde olmayı, yani eski dünyanın o üretimi ve verimli medeniyet-

60- SALİH Umida, İslam Dünyası'nı Mucitleri, Focus Dergisi, Ocak 2005 sayısı

61- Cesaire'in "söylev"de Avrupalı küçük burjuva için kullandığı bir ifade

62- GALEANO Eduardo, The War, 23.03.2003, Zinag online

ler cennetini yok ederek yeni dünyayı kurmuştur.

Öyleyse o ilerleme yalanma ne oldu? Hani Batılının her tür insanlık dışı zorbalığını haklı gösterecek bir hediye olarak sunulan şeye, Batılının dünyanın geri kalanında başardıklarına, yani Batının dünyanın geri kalanını ve tarihi ilerlettiği iddiasına.

"Uğultuları duyuyorum. Bana ilerlemeden, "başarılanlardan", tedavi edilen hastalıklardan, iyileştirilen yaşam standartlarından bahsediyorlar.

Ben, öz suları çekilip tüketilmiş, kültürleri ayaklar altında çiğnenmiş, kurumları yıkılmış, toprakları zapt edilmiş, dinleri darmadağın edilmiş, muhteşem sanat eserleri yok edilmiş, olağanüstü imkanları ortadan kaldırılmış toplumlardan bahsediyorum.

Ben, içlerine kurnazlıkla korkunun aşılandığı, kendilerine aşağılık kompleksine sahip olmanın, korkuyla titremenin, diz çökmenin, umutsuzluğa kapılmanın ve dalkavukça davranmanın öğretildiği milyonlarca insandan bahsediyorum."⁶³

Dahası da var. O ilerici Batılı, madem ki dünyanın geri kalanını ilerletmek istemektedir, öyleyse neden hep toplumun en gerici güçleriyle işbirliği yapar, madem ki onları tiranlardan kurtarmak ister neden hep tiranların dostudur. Pinochet'e kadar bile gitmeye gerek yok, "ortaçağ"a karşı "medeni dünya"nın değerlerini savunan ve "Ortadoğu'da demokrasiyi yaymak, Müslümanları başlarındaki gerici tiranlardan kurtarıp modernleştirmek isteyen!" Bush'un Teksas'taki çiftliğindeki baş konuğu acaba neden Suudi kralıdır?

"Onlar bana bunlara neden olan yerel tiranlardan bahsediyorlar ama ben genellikle eski tiranların yenileriyle çok iyi geçindiklerini ve aralarında insan-

ların zararına bir karşılıklı hizmetler ve suç ortaklığı şebekesi kurulduğunu kaydediyorum."⁶⁴

Ve bütün bunlar bir yana, birkaç istatistiğe, hayatımızda değişen şeylerin Batılılar tarafından çıkarılan dökümüne şöyle bir bakıp ilerlediğimizi söyleyebilir miyiz? Yada o ilerleme denilen başarıların, Batılılar olmasa gerçekleşmeyeceğini kim garanti edebilir?

İslam tarihi alanındaki en güvenilir kaynaklardan biri olan başyapıtı "İslam'ın Serüveni"nde Hodgson İslam dünyası için bu durumu şöyle ifade eder:

"Batının ilerlemesini kriter kabul ederek İslam toplumunu yargılamak doğru bir davranış olmayacaktır. Bir kere Müslüman halkların on dokuzuncu yüzyıl ve sonrasındaki sorunları geri kalmalarının sonucu değildir..Evet büyük dönüşümü Batı gerçekleştirmiştir. Ama eğer dönüşüm bu yer ve zamanda meydana gelmemiş olsaydı, daha sonra İslamileşmiş ortamda oluşamayacağını düşünmemizi gerektiren esaslı hiçbir dayanak yoktur"⁶⁵

Yada Cesaire'in deyişiyle:

"Avrupa'nın sömürgeci faaliyetini sömürge rejimde belli alanlarda ulaşılan maddi ilerlemelerle aklamaya çalışması a posteriori sahtekarlıktır çünkü Avrupa müdahale etmeseydi aynı ülkelerin hangi maddi gelişme aşamasında olacağını kimse bilemediği için ani değişim, tarih boyunca her zaman her yerde mümkündür, çünkü teknolojinin Afrika ve Asya'ya girişi, bunların idari yeniden yapılanmaları, tek kelimeyle "Avrupalılaşmaları" (Japonya örneğinde de ortaya çıktığı gibi) hiçbir şekilde Avrupalının işgaline bağlı değildir; çünkü Avrupalı olmayan kıtaların Avrupalılaşması Avrupalıların toplukları altında olmaktan başka bir

63- "Söylev"deni

64- agc.

65- HODGSON M.G.S., İslam'ın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, İz yayıncılık, 1993

şekilde de başarılılabildi, çünkü bu Avrupa-
palılaştırma hareketi zaten yürürlükteydi, ve
hatta yavaşlatılmıştı, çünkü Avrupa'nın her
ele geçirilişinde yolundan saptırılmıştı."⁶⁶

Sömürgeciliğin Mantıklı Sonucu Olarak Hitler ve Bush

Peki sömürgeciliğin bizzat Batılı insan açısından bir bilançosunu çıkaramaz mıyız? Sömürgecinin ödediği bedelden bahsediyorum. Hayır, yalnız 11 Eylül'ün değil sömürgeciliğin yarattığı o topyekün bumerang etkisinden:

"Bunlar kanıtıyor ki, sömürgecilik, tekrarlıyorum, en medeni adamı bile insanlıktan çıkarır, yerlilere duyulan nefret üzerine kurulan ve bu nefret aracılığıyla meşrulaştırılan sömürgeci faaliyet ve sömürgeci fetih, kaçınılmaz biçimde onu üstleneni dönüştürmeye yönelir, sömürgeci de vicdanını yatıştırmak için diğer insanı bir hayvan gibi görme eğilimi içine girer ve kendini ona hayvan gibi davranmaya alıştıtırır ve nesnel olarak bizzat kendisini bir hayvana dönüştürmeye yönelir. İşte sonuç budur, benim de işaret etmek istediğim sömürgeciliğin bumerang etkisi."⁶⁷

Gerçekten de o "medeni" Avrupa'yı, o saygıdeğer burjuva'yı tanımanın en iyi yolu sömürgelerinde yada kendi ülkesinde farklı ırktan insanlara yaptıklarını izlemektir. Avrupa değerlerini tanımak mı istiyorsunuz, sömürgelerine bakın.

Kemal Tahir'in Esir Şehrin İnsanlarındaki Kamil Bey'i düşünün, hani Avrupalarda eğitim görmüş, Avrupa ordularının subayları ve elçileriyle en "medeni" salonlarda ahbaplık etmiş, Avrupa başkentlerinde özümsemişti Avrupa kültüründe inceliğin ve zerafetin eksiksiz bir timsalini görmüş, son-

ra işgal altındaki yurduna dönüp kendisiyle yüzleşen paşa çocuğu Kamil Bey'i. Kendindeki uyanışı biraz olsun karısına da bulaştırabilmek için ne diyordu Kamil Bey:

"...Bir vatan kaybediyoruz karıcığım, bunu anlayamadığından eminim, inşallah kavramana da meydan kalmaz. Ben Hindistan'ı, Siyam'ı, Mısır'ı, yani sömürgeleri hep dolaştım. Oralarda yabancı üniformasıyla dolu salonları, sarayları gördüm, İngiltere'de tanıdığımız subaylardan hiç birisi, sömürgelerinde gördüklerime benzemiyordu. Londra'da insan olan bir binbaşı, Hindistan'da hayvan haline gelmişti..."⁶⁸

Ve ancak başkalarını hayvan olarak gördüğü için kendini hayvana dönüştüren bir kültür Hitler'i, Sharon'u ve Bush'u yaratabilirdi.

Ve dahası bunların hiç biri marjinal tipler değildir, Batılının ta kendisidir, Batı kültürü ve sömürgecilik kendini en iyi bu örneklerde ortaya koyar. Batının hümanist duyarlılıklara sahip o sevimli kalabalıkları istedikleri kadar kendilerine yalan söylerler onlar da birer küçük Hitler'dir.

Ve ne yazık ki, Batı sömürgeciliği ve buradan sağlanan zenginlikler üzerine kurulmuş Batı toplum düzeni Batılı olmayan medeniyetlerin hiç tanımadığı bir insan türü yaratmıştır. Bizim ancak filmlerde olacağına inandığımız o seri katiller artık bu insan türünün sıradan birer örneğine dönüşmektedirler.⁶⁹

Her lafa "insan"la başlayan Batı aydınlanmasının sonuçta yarattığı "şey" budur. Bu insan türüne "şey" demeyi de bize Cesaire öğretmiştir.

"Sömürgeci ve sömürge arasındaki ilişkide yalnız zorla çalıştırmaya, baskı

66- "Söylev"den

67- age.

68- TAHİR Kemal, Esir Şehrin İnsanları, 2004, İstanbul

69- Batı kapitalizminin yarattığı insanın sahip olduğu açması korku kültürünün psikanalitik bir incelemesi için bkz. DUHM Dieter, Kapitalizmde Korku, Ankara, 1996

ve gözdağına, polise, vergi toplamaya, hırsızlığa, tecavüze, zorunlu ürüne, nefrete, güvensizliğe, kendini beğenmişliğe, kabalığa, beyinsiz seçkinlere ve alçaltılmış kitlelere yer vardır.

Hiçbir insani ilişki yoktur, aksine sömürgeciyi bir derslane monitörüne, bir ordu çavuşuna, bir gardiyana, köleleri güden bir çobana; yerliyi ise bir üretim aracına dönüştüren bir hakimiyet ve itaat ilişkisi vardır.

Şimdi de bir denklem ilan etme sırası bende: sömürgecilik=şeyleşme⁷⁰

Kapitalizmin yarattığı insan artık bir “şey” değilse nedir? Hem de insanı dehşete düşüren bir “şey”.

Görünüşte bir ailesi olan, çocuklarına bakan, sabah kalkıp işine giden, akşam televizyon izleyen ama içinde her an bir Hitler taşıyan, Afganistan bombalanırken klakson çalarak bunu kutlayan, El Kaide saldırınca camileri bombalayan, sıradan Müslümanları linç eden, Irak savaşını evin en rahat koltuğunda patates cipsi yeyip kola içerek izleyen bir insan.⁷¹

Irak'ta Ebu Gureyb hapishanesindeki iğrenç işkenceleri hatırlayın. Bırakın yapılmasını, hayal edilebilmesini bile tasavvur edemeyeceğiniz o rezillikleri.

Peki acaba boynuna tasma geçirdiği çıplak bir Iraklıyla fotoğraf çektiren o Amerikalı kadın işkenceciyi Amerikan toplumunun marjinal bir mensubu olarak görmek mümkün mü? Hürriyet gazetesinin

onu “bebek bekleyen kendi halinde genç bir kadın” olarak sunduğu röportaj⁷² ve mahkemedeki açıklamalarına bakılırsa hiç de marjinal bir karakter gibi durmuyordu, üstelik yaptıklarının da çok sıradan şeyler olduğundan emindi.

Lynndie England kelimesi kelimesine kendisini şöyle savunmuştu:

”Bunun eğlenceli olduğunu düşünüyorduk, o yüzden esirlerin çıplak bedenlerinin üst üste yığılmış olduğu fotoğrafları çektik... bu bazen eğlenceli, ancak hiçbir zaman ‘sınırı aştığımız’ hissine kapılmadım., bazı esirlerin üzerine bastım, esirleri itip kaktım; ancak hiçbir zaman ,aşırı bir şey yapmadım... Erkek kardeşim, kız kardeşim ve annem ne olursa olsun hep yanımda. Bu beni şaşırtmıyor. Kesinlikle! Suçlu olmadığımı biliyorlar. Görüyorsunuz. Bana destek olan beni seven bir sürü kişi var. Benim harika olduğumu düşünüyorlar. Benim Bağdat kahramanı olduğumu söylüyorlar...”

Yine mahkemede kendisine verilen görevi yaptığını inandığını söylemiş ve bu tip iğrençliklerin o hapishanede rutin bir faaliyet olduğunu anlatmıştı. Ve bu Alfred W McCoy ,un buradaki işkencelerin 50 yıldan beri kullanılan standart CIA teknikleri olduğu ve CIA'nın bu tekniklerle ilgili el kitabında da bulunduğu hatırlatmasını doğruluyor.⁷³

Söylenecek bir şey var mı, sömürgeciliğin ve kapitalizmin yarattığı bu yeni insan türüne acımdan başka...

70- “Söylev”den

71- Amerika’da yapılan meşhur Milgram deneyleri bu gerçeği kanıtlamaktadır. Bu deneyde denekler bir odaya sokulur ve onlardan yan odada sorularına cevap veren diğer deneye, verdiği her yanlış cevap için ceza vermeleri istenir. Deneklerin başında otoriteyi temsil eden bir kişi hazır bulunur. Ceza elektrik vermektir ve her yanlış soruda verilen elektrik miktarı artırılır. Doz ayarını gösteren cetvelle bakarak denek ne kadar elektriğin neler yapabileceğini bilmektedir. Yüksek dozlara çıkınca deneyin ölümle sonuçlanacağı belirtilmektedir. Elbette ki bu bir denevidir ve diğer deneye gerçekten elektrik verilmemektedir. Ancak elektrik veren denek bunu bilmemektedir ve yan odadan gelen bütün inlemelere, çığlıklara ve hatta diğer deneyin bayılmış yada ölmüş olabileceğini ifade eden uzun sessizlik dönemlerine karşın sonuç şudur: Deneklerin %66,5’i doz ayarını gösteren cetvelin bütün basamaklarını kullanmıştır. Yaklaşık 1000 kişi incelenmiş ve bunların ruh hastası olmamalarına, tersine gayet normal, sıradan insanlar olmalarına, örneğin sağlıklı işçiler, hizmetliler, öğrenciler vb., dikkat edilmiştir. Bküz. Stanley Milgram: Etluge Bedingungen des Autoritaetsgehorsams und seiner Verneigerung. Aktaran DUHM age.

72- BARAK Defne, Lynndie England ile Röportaj, “Beni hep bu şekilde hatırlayacaklar”, 23 Haziran 2004, Hürriyet Gazetesi ve England’ın Carolina’daki Fort Bragg askeri üssündeki yargılaması sırasında yaptığı savunmadan alınmıştır.

73- Mc. COY Alfred W, Torture at Abu Ghraib Followed CIA’s Manual, Boston Globe, 14.05.2004. Ayrıca işkenceci NATO’ya bağlı kontrgenllanın resmi yöntemlerinden biri olarak tanımlayan NATO’nun Sahra Talimnamesi ve ABD’nin terörist faaliyetleri için bküz. ERDEM Özgür-UMUT Utku, Terör Tekeli ABD, İleri Sayı 6

“Söylev”in en çarpıcı yanı, bence, sömürgeciliğin en vahşi, en saldırgan ve faşist biçimlerinin aslında tam da onun “hümanist”, aydınlanmacı, ilerlemeci yani kısacası burjuva yanlarından kaynaklandığını tutkulu bir şekilde ortaya koymasıdır.

“Hitler’den bahsetmiyorum, yada gardiyandan, yada serüvenciden; ben yolun karşısındaki ”terbiyeli çocuk”tan söz ediyorum, bir SS elemanından, gangsterlerden değil, saygıdeğer burjuvalardan bahsediyorum.”⁷⁴

Sadece bu bile Batı tarafından aşağılanırken, Batı tarafından saldırıya uğrarken, Batı tarafından parçalanmaya ve yok «edilmeye çalışılırken ve nihayet Batıya karşı mücadele ederken yine de anlaşılabilir biçimde kendine hedef olarak. Batılılaşmayı koyan kafaları uyandırmaya yetmez mi?

Yabancılaşmadan Kurtulmak İçin...

Bu yabancılaşmadan kurtulmak için isterse iyi niyetli olduğuna inanalım Batıdan gelen her tür kibirli çözümü reddetmekle başlamak gerek. Batı üstünlüğü yalanını temelden reddetmeyen hiçbir muhalefeti, hiçbir insani desteği önemsemeyelim.

Çünkü bu kadar yüz yıl süren yağmacılıktan sonra artık “insanlık”a ihtiyacımız yok. Bırakalım oradan gelecek insanlık onların olsun.

Bırakalım, onlar kendi hastalıklı toplumlarını iyileştirecek çözümü bizde arasınlar.

Batı üstünlüğünün temellerine saldırıya ve “sömürgeciliğin bumerang etkisi”nden gerçekten kurtulmaya niyetli olanlar buyursunlar, gelsinler. Ama bunların dışında kalanlarla bir yol arkadaşlığı kurmak mümkün değildir.

Tıpkı Cesairein çağırışma kulak vermeye çağırıldığı mücadele arkadaşlarına öğütlediği gibi gibi:

“Bu nedenle yoldaş, sadece sadist idarecileri ve açgözlü bankerleri değil, sadece namussuz, dalkavuk politikacıları ve boynun eğmiş yargıçları değil, aynı şekilde ve aynı sebepten dolayı kin dolu gazetecileri de, aptallıkla ve dolarlarla kaplı guatrli akademisyenleri de, metafizik meraklısı etnografyacıları da, Belçikalı küstah ilahiyatçıları da, Nietche’nin kıcından kaçırdığı kötü kokularla doğmuş gevezelik yapan entelektüelleri de, paternalistleri, rüşvetçileri, egzotizm meraklılarını da, tarım sosyologlarını, göz boyayanları, sahtekarları, boş konuşan sanatçıları ve üçkağıtçıları da ve genel olarak Batının burjuva toplumunu savunmak için kurulmuş bu sefil işbölümü içinde görevlerini yerine getiren herkesi, farklı yollardan ve iğrenç bir saptırma faaliyetiyle aslında bu, tam da ilerleme ihtimalini inkar etme anlamına gelse de İlerlemenin kuvvetlerine ortak olmaya çabalayanları, yani kapitalizmin aleti olan herkesi, açıkça yada gizli gizli bu sömürgeci haydutları destekleyen herkesi, her biri sorumlu, her biri nefret dolu, her biri köle tüccarı olan ve bundan böyle devrimci eylemin şiddetinden sorumlu olacak olan herkesi ama herkesi düşmanın bil.

Ve bütün bir arada bir derede olanları, kaçamaklar icat etmeye çalışan herkesi, şarlatanları ve sahtekarları, karışık işler içindekileri süpürüp at. Ve bu beyefendilerin şahsen samimi olup olmadıklarına, şahsen iyi niyetli veya kötü niyetli olup olmadıklarına bakma. Şahsen, yani Peter’in yada Paul’un kendi vicdanlarında sömürgeci olup olmadıklarının hiç önemi yok; çünkü burada önemli olan şey, onların bir hayli sorunlu olan öznel iyi niyetlerinin, sömürgeciliğin bekçi köpekleri olarak yerine getirdikleri uğur-

74- “Söylev”den

suz görevin nesnel anlamından tamamen bağımsız olmasıdır.”⁷⁵

Peki onlar olmadan başarabilir miyiz?

Güldürmeyin adamı, atalarımız ve Doğulu kardeşlerimizin ataları dünyanın dört bir yanında milyonlarca kilometre kare toprağı onlardan çok daha üstün bir adalet ve insanlıkla yönetirlerken de onlardan mı yardım almışlardı?

Ya onların bilimde, teknikte ulaştığı o muazzam aşama? Avrupa’nın bir çelik yığını olarak gözümüzde büyüdükçe büyüyen o endüstrisi? Ya Amerikan bombaları? Ya Garbın afakini saran çelik zırhlı duvar?

Sakin onlardan korkmanın gayet rasyonel bir tutum olacağından bahsetmeyin.

Hele istiklal marşının ilk mısrası ”korkma!” diye başlayan bir milletin mensupları olarak.

*Garbın afakını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var,
Ulusun!*

*Korkma, nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar.*

Yapmamız gereken tek şey korkmamak!

Ve “bir medeniyetin ilk çürümeye başladığı yer kafası değil kalbi”yse eğer;

Bu kalpsiz medeniyete karşı kendi medeniyetimizi yükseltmek için tek ihtiyacımız olan, sağlam bir yürek, sağlam bir vicdan!

SOSYOLOJİ DİZİSİ

1- Toplumsal Sapma	Abdullah Korkmaz	18 TL
2- Kürenin Halleri	Edt.Yaşar Kaya	16
3- Kürede Dönen Siyaset	Taner Tatar	16
4- Gelenekten Modernliğe	Y.Kaya/T. Tatar	17
5- Değişme ve Farklılaşma	Abdullah Korkmaz	18
6- Farklılıklarıyla Küreselleşme	Edt.Yaşar Kaya	16
7- Ulus Devlet ve Türkiye	Mustafa Talas	15
8- Türk. Sanayi Teşv. Uygulam.	Mustafa Talas	12
10- Toplum ve Toplumsal Yapı	Abdullah Korkmaz	16

TARİH TETKİKLERİ DİZİSİ

1- Saray Günlüğü	M.Ali Beyhan	35
2- Saray Merasimleri	Nigar Ayyıldız	35
3- Rodos ve Oniki Ada	A.Fuat Örenç	40
4- Türk Amerik.Silah Tic.Tarihi	A.Fuat Örenç	35
5- Türk Amer.Felaket Yardımları.	Fatma Ürekli	17
6- Rodosta Kayıp Zamanlar (alb)	Ş.Kaşlıoğlu	50
7- Rusya Müslüman.Kimlik Arayışı	Saynur Bozkurt	25
8- Azerbaycan Rom.Türkçülüğü	Aybeniz Kengerli	20
9- Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayla.	Rasim Koç	15
10- Türklük Meseleleri	İ.Hami Danişmend	16
11- Sultan Galiyev Davası	SSCB Arşiv Belgeleri	17
12- Karabağ Tarihi	Haz.Rasim Ekşi	20
13- Doğu Türkistan. İnsan Hakla.	Ahmet Türköz	18
14- Bizans Tarihlerinde Türkler	İsmail Mangaltepe	18
15- Osmanlı Anayasası (Kanun-ı Esasi)	Filiz Karaca	20
16- Gavur Dağının Bulanık Tarihi	M.Akif Terzi	23
17- Pötürge (Şiro) Tarihi	Orhan Şen	23
18- Ermeni Cephesinden Panturanizm	Zare vand Nalbatyan	18
19- İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (6 Cilt)	İsmail Hami Danişmend	600
20- Yeniçeri Tarihi ve Yasaları	Orhan Sakin	30

İTTİHÂT VE TERAKKİ DİZİSİ

1- Başkomutan Enver Paşa	Oktay Kurt	20
2- Enver Paşanın Vasiyeti	Nabican Bakiyev	19
3- Enver Paşa.Ortadoğu Seyahati	M. Kürt Ali	17
4- Şehidi Muhterem Enver Paşa	E.Şekip Aslan	13
5- Türkistan İstiklal Hareketi ve Enver Paş.	A.Recep Baysun	Tükendi

HATIRAT

1- Osman Batur (Nurgocay Batur'dan)	Haz.G.Çandarlıoğlu	18
2- Cemil Meriçle Sohbetler	Halil Açıkgoz	18
3- Güzel Türkistan	Prof.Dr.Orhan Kavuncu	16

FOLKLOR-EDEBİYAT DİZİSİ

1- Ferhat İle Şirin	Metin Özarslan	Tükendi
2- Anadolu Türküleri ve Musikimiz	Ragıp Gazimihal	18
3- Çaykara Halk Kültürü	Ali Çelik	16
4- Suadiye (Çepni) Halk Kültürü	Işıl Altun	16
5- Aşık Mevlüt İhsani	Işıl Altun	20

TÜRKOLOJİ

1- Oğuzcanın Karadeniz Serüveni	Atilla Jorma	18
2- Bey İle Büyücü	Osman Karatay	13
3- Çekoslovakya'da Türklük	Josef Blaskoviç	17
4- Türk Dünyası Din ve Gelenek	Engin Akgün	20

AKTÜEL SİYASET DİZİSİ

1- Küresel Şirketler İmparatorluğu	Mahmut Rışvanoğlu	20
2- Sömürgecilik Üzerine Söylev	Aime Cesaire	13
3- PostModern Pontusculuk	Mehmet Bilgin	13
4- Modern Ortadoğu. Oluşumu	Sabit Duman	25
5- Türkiye'de Sol Hareketler	Aclan Sayılğan	45

SÖZLÜK DİZİSİ

1-Fransızca-Türkçe Sözlük	Michel Bozdemir/Cybele Berk	40
2-Türkçe-Fransızca Sözlük	" " " "	40
3- Türkçe-Fince/Fince-Türkçe Sözlük	Atilla Jorma	80

DİL-GRAMER DİZİSİ

1- Türk Dili	Selçuk Uysal	16
2- Anlatımlı Türk Dili	Muhammed Yelten	20
3- Kelime Grupları	M.Yelten/Halil Açıkgoz	16

SEMPOZYUM VE ARMAGAN

1- Uluslararası Emir Timur Sempozyumu	Mimar Sinan Üniv.	35
2-İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına	" " "	Tükendi